શ્રીયુત મગનલાલ ઓધવજી સીરીઝ (ગ્રંથમાળા) નંબર ૧ લો.

श्रीमद् हरिभद्रसूरि विरचित-

धर्मबिन्दु ग्रंथ.

(મૂલ અને સરલ, શુદ્ધ ભાષાંતર સહિત.)

(જિનવચનામૃત મહોદધિમાંથી પુરપૂર ગીતારથ પૂર્વાચાર્ય વચન તરંગ બિંદુરૂપ ગૃહસ્થ અને યતિધર્મ વગેરેનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવનાર અતિ ઉપયોગી ગ્રંથ.)

શ્રીયુત્ મગનલાલ ઓધવજીની આર્થિક સહાયવડે,

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા,

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા,

ભાવનગર

બીજી આવૃત્તિ

वीर सं० २४५३ आत्म सं० ३१ विक्रम सं० १९८३

ભાવનગર-શ્રી આનંદ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઇએ છાપ્યુ

કિંમત ૨-૦-૦

શ્રી આત્માનંદ જૈન ગ્રંથમાળા નંબર ૧૮ મો

त्रैलोक्यं सचराचरं विजयते यस्य प्रसादादिदं ।
योत्रामुत्र हितावहस्तनुभृतां सर्वार्थसिद्धिप्रदः ॥
येनानर्थकदर्थना निजमहःसामर्थ्यतो व्यर्थिता ।
तस्मै कारुणिकाय धर्मविभवे भक्तिप्रणामोऽस्तु मे ॥
(શાંત સુધારસ.)

જેના પસાય થકી સ્થાવર અને જંગમ સહિત જગત્ શોભે છે, તથા જે આ લોકે પ્રાણીઓને હિત કરવાને યોગ્ય થઇને સર્વ અર્થની સિદ્ધતાને પમાડે છે, જેણે પોતાના તેજસ્વી સામર્થ્યે કરી પાપરૂપ વિટંબનાનો નાશ કરી નાખ્યો છે એવોજ દયાવંત ધર્મરૂપ પ્રભુ તેને મ્હારો નમસ્કાર હોજો.

सच्चारित्र पवित्र चित्र चरितं चारु प्रबोधान्वितं ।
शांतं श्री शमतारसेन सुखदं सर्वज्ञ सेवाधरम् ॥
विद्वन्मंडल मंडनं सुयशसा संव्याप्त भूमंडलं ।
तं सूरिं प्रणमाम्यहं सुविजयानंदाभिधं सादरम् ॥

" ઉત્તમ આચારોએ કરીને પવિત્ર અને સુંદર છે ચારિત્ર જેમનું, તેમજ સુંદર બોધવડે જે યુક્ત છે, વળી શમતાના રસે કરીને શાંત સુખને આપનારા, સર્વજ્ઞની સેવાને ધારણ કરનારા, વિદ્વાનોના મંડળમાં આભૂષણરૂપ અને ભુમંડળની અંદર જેમનો યશ સારી રીતે વ્યાપેલો છે, તેવા શ્રી વિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજ) ને હું આનંદપૂર્વક નમસ્કાર કરૂં છું."

श्रीमद् विजयानंदसूरीश्वरजी महाराज—
(आत्मारामजी) महाराज

આનંદ પ્રેસ—ભાવનગર

ચતુર્વિધ ગતિમા મનુષ્યની ગતિ સર્વથી વિલક્ષણ છે દેવગતિ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે, પણ તેની ઉત્કૃષ્ટતા અમુક અંશોમાજ છે અને મનુષ્ય ગતિની ઉત્કૃષ્ટતા સર્વ અંશે છે, કારણ કે, એ ગતિજ મોક્ષમા જવાનો દરવાજો છે, તેમા પણ પ્રતિભાની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થયેલી હોય તો એ માનવ પ્રકૃત્તિનો તેમા પૂર્ણ વિકાસ થાય છે તે પ્રતિભાનુ દર્શન ત્યારેજ થઇ શકે છે કે, જ્યારે પ્રાકૃત જનને સુલભ એવા શંકા, ભય, સ્વાર્થ, અને કૃપણતા ઇત્યાદિ દોષોમાથી મુક્ત થઇ મનુષ્ય પોતેપોતાને પણ ભુલી જાય એવી ઉદાર, અને ઉન્નત સમાનતાનો ક્ષણ અનુભવ કરે છે પ્રતિભાની પૂર્ણતા સાથે સદ્વર્ત્તનની પૂર્ણતા હોય તો મનુષ્ય ઉચામા ઉચી કોટીનો સ્પર્શ કરવાને સમર્થ થાય છે એવી ઉચ્ચ સ્થિતિમા કરેલા નિશ્ચયો સર્વ માનવ પ્રજાને ઘણા ઉપયોગી થઇ પડે છે અને સ્વાર્પણ કરવાની અદ્ભુત શક્તિ ઉત્પન્ન થઇ તે અનેક જાતના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યો ઉપાર્જન કરાવે છે

પરોપકારને અર્થે સ્વાર્પણ કરવાની વૃત્તિથી ઉપજેલી પ્રતિભા બુદ્ધિની, સદાચરણની, ભવ્યતાની અને સદ્ભાવનાની પૂર્ણતા બક્ષે છે અને તે પ્રતિભાવતના જીવનને ઉભયલોકની સાર્થકતા કરાવે છે, કારણકે એવી ઉચ્ચ પ્રતિભાવાળા પુરૂષો મન વચન અને કર્મની એકતાના સરલ એકમાર્ગપણાની જે સત્યનીતિ તેનેજ વળગી રહે છે જે સ્વાર્થ, સંકોચ, ભય, કૃપણતા આદિથી આખા વિશ્વમા પાપ માત્ર ઉદ્ભવે છે તેનો ગંધ પણ તે પ્રતિભાવાનને લાગી શકતો નથી તે સર્વદા શુદ્ધ આચરણથી અલંકૃત રહે છે

પૂર્વ કાલે જૈન ધર્મમા એવા પ્રતિભાવંત અનેક નરરત્નો થઇ ગયા છે સત્ય અને સમયનુ બલ અગાધ છે, મનુષ્ય કે મનુષ્યની ગમે તેવી રચનાઓથી સત્ય અને સમય દબાવી શકાતા નથી, તેનો પરાજય કદિ ક્ષણિક ભાસે પણ કાલ ગતિએ તે પુન પોતાનુ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના રહેતા નથી પૂર્વે જે પ્રતિભાવાળા લેખકો અને કવીશ્વરો થઇ ગયા છે, તેમના સ્થાન લેનાર હવે કોઈ નથી એમ કહેવાથીજ તેમના ઉત્કર્ષની નિસીમ વાત સિદ્ધ થાય છે પ્રાચીન જૈન લેખકોએ અને કવીશ્વરોએ જૈન સાહિત્યની સરિતાના વિપુલ પ્રવાહને

વહેવરાવ્યો છે, તેનુંજ આજ ભારતવર્ષની જૈન અને જૈનેતર પ્રજાના હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય ચાલે છે. તેના રંગથી રંગાએલ ગદ્ય અને પદ્યમય ઉદ્ગારો અદ્યાપિ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યા છે.

પૂર્વ કાલના જૈન મહામુનિઓ કેવા અવસરજ્ઞ અને ધર્મ પ્રસારવા માટે ઉત્સાહી હતા, તેનાં અનેક દૃષ્ટાંતો જૈન ઇતિહાસમાં મલી આવે છે. તેમનું જીવન ભવ્ય અને લોકોત્તર હતું. સર્વદા શુભ અધ્યવસાય અને જનકલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાના એક કેંદ્ર તરીકે તેઓ શુભ ભાવ વિસ્તારનાર, શુભ સાધનાર અને શુભ વિચારનાર અચિંત્ય શક્તિવાલા હતા. તેમના ઉપદેશથી જૈન ગૃહસ્થો-પણ ન્યાય, એક નિષ્ઠા, સત્ય, પ્રેમ, ક્ષમા, સદાગ્રહ અને સદાચારની મૂર્તિરૂપ બનતા અને પોતાના જીવનને એક સુવાસમય, આનંદમય, દૃષ્ટાંતમય અને સુગુણ મય કરી શકતા હતા. સંસારનો ભાર વહેતાં છતાં એમની પ્રકૃતિ સ્થિતિ અને રીતિની સાદાઇ, એમના મનોબલની ગંભીર પણ અતિ દૃઢતા અને એમના વદનની નિરંતર પ્રસન્નતા દેખાતી હતી.

એ સમયે મુનિ અને ગૃહસ્થ એ ઉભય ક્ષેત્રો એટલી બધી ઉન્નતિમાં હતા કે, તેથી આર્હત ધર્મના પૂર્ણ જાહોજલાલી દેખાતી હતી. એ ઉભય ક્ષેત્રોના શુદ્ધ બલથી બીજા પાંચ ક્ષેત્રો પણ પૂર્ણ રીતે ખીલી રહેલા હતા. તે સમયે જ્ઞાનરૂપી પુષ્પોદ્યાન નવ પલ્લવિત થઇ આર્હત પ્રજાને પોતાના અમૃત-મય અને આનંદમય સુગંધને આપતું હતુ. સર્વદેશી વિદ્વતાને ધારણ કરનારા ઘણા પંડિત મુનિઓ ઠામ ઠામ વિચરતા અને આર્હત ધર્મનો પવિત્ર ઉપદેશ આપતા હતા. તે કાલના મુનિઓમાં તલસ્પર્શિતા, મર્મજ્ઞતા અને ગ્રહણ કરવા કરાવવાની શક્તિનો ચમત્કાર ભરેલો યોગ જોવામાં આવતો હતો. તેમનામાં આવો અલૌકિક બુદ્ધિ વૈભવ છતાં તેઓનું હૃદય અતિ સરલ, સુરસ, નમ્ર અને વિનીત હતું. અભિમાનના લેશ વિના તેઓ સર્વદા સર્વને સુલભ, સુગમ અને અનુકૂળ રહેતા હતા.

આવા સમયમાં મહાનુભાવ જૈનાચાર્યોએ જૈન પ્રજાના ઉપકારને માટે અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે. તે માંહેલો આ ધર્મબિંદુ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ પ્રકરણ-ના નામથી ઓળખાય છે અને તેની રચના સંસ્કૃત સૂત્રરૂપે કરવામાં આવી છે. તેમાં સૂત્રોની રચના એવી સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે કે જેના અર્થના ઉત્તમ ગૌરવ સાથે વિષયનો ઉદ્દેશ સારી રીતે સચવાએલો છે. તેની ઉપર કરવા-માં આવેલી વૃત્તિ સૂત્રાર્થનું સ્ફોટન કરવામા ઘણીજ ઉપયોગી છે. જે વિષય સૂત્રમાં ઉદ્દિષ્ટ હોય તેનું રૂપ જેવું સૂત્રકારે આલેખ્યુ હોય, તેવુ ઉત્તમ રીતે મૂલને અધિક પ્રકાશ મળે તેમ સ્પષ્ટ કરવામાં વૃત્તિકારે પોતાની કુશલતા સારી

રીતે બતાવી આપી છે મૂલ ગ્રંથકારે સૂત્રનો જે અર્થ દર્શાવ્યો હોય તેમા શુ રહસ્ય છે ? એ સમજાવવાને માટે વૃત્તિકારે કોઇ કોઇ સ્થલે ઘણુ સારૂ વિવેચન કરેલુ છે

આ ગ્રંથના મૂલ કર્ત્તા મહાનુભાવ **શ્રી હરિભદ્રસૂરિ** કે જેઓ જૈન ઇતિહાસમા ચૌદસો ને ચુમાલીશ ગ્રંથોના કર્ત્તા તરીકે પ્રખ્યાત છે, તેમની કૃતિમા અદ્‌ભુત અને સુબોધક રચનાનુ દર્શન થાય, એમા કાઇ આશ્ચર્ય નથી તે મહાનુભાવ ગ્રંથકારે મુનિઓ અને ગૃહસ્થોના ધર્મો બતાવવાને માટે આ ઉપયોગી ગ્રંથની યોજના કરી છે અને તેની અદર એ ઉદ્દિષ્ટ વિષયને સારી રીતે નિવચન કરી સમજાવ્યો છે વિષય, સબધ, પ્રયોજન અને અધિકાર એ ચાર અનુબધની ઘટના કરી ગ્રંથકર્ત્તાએ લેખના આદ્ય સ્વરૂપને યુક્તિ પૂર્વક વિવેચન કર્યું છે સૂત્રના ટુકા ટુકા શબ્દોથી યતિ અને ગૃહસ્થના ધર્મ વિષયનો અનત ભડાર દર્શાવી કર્ત્તાએ આ ધર્મબિંદુરૂપે એક અપૂર્વ ધર્મ સહિતા ગ્રથિત કરેલા છે તે સાથે સૂત્રશ્રેણી એવી રમણીય ગોઠવી છે કે, જે ઉપરથી સિદ્ધ કરેલા ધર્મના નિયમો ક્રમાનુસાર સ્મૃતિ વિષયમા રહી શકે છે

આ ઉપયોગી ગ્રથની વૃત્તિ **શ્રી મુનિચદ્રસૂરિએ** રચેલી છે સૂત્રની ગ્રથનામા દર્શાવેલા શબ્દોના અર્થનુ સ્પષ્ટીકરણ કરી તે ઉપર ઉપર્યુક્ત વિવેચન આપવામા આવ્યુ છે ધર્મના ગહન વિષયને અગે જે કાઇ સૂચક અશો સૂત્રકારે દર્શાવ્યા છે, તેમને વૃત્તિકારે પોતાની વિશાળ બુદ્ધિથી પલ્લવિત કરી તે તે વિષય ના સ્વરૂપને સારી રીતે પ્રતિપાદન કરેલ છે કોઇ કોઇ પ્રસગે મૂળ વિષયની પુષ્ટિને માટે બીજા પ્રમાણિક ગ્રથોના પ્રમાણો આપી સૂત્ર વાણીના આશયને વિશેષ પ્રમાણભૂત પણ કરી બતાવ્યો છે આથી મૂલ ગ્રથની મહત્તામા વૃત્તિકારે મોટો વધારો કર્યો છે, એમ નિ સશય કહેવુ જોઇએ

મુનિ વર્ગ અને ગૃહસ્થ વર્ગના સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મને દર્શાવનારા આ ગ્રથના આઠ અધ્યાય રૂપે આઠ ભાગ પાડવામા આવ્યા છે તેમા પહેલા ગૃહસ્થ ધર્મ વિધિ નામના અધ્યાયમા ગૃહસ્થ ધર્મનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરેલુ છે ધર્મ એ શબ્દની વ્યાખ્યામા વૃત્તિકારે ઉત્તમ પ્રકારે ઉહાપોહ કરી ધર્મના શુદ્ધ લક્ષણો સિદ્ધ કરી બતાવ્યા છે ગૃહસ્થ ધર્મની યોગ્યતા મેળવવા માટે ગૃહ સ્થને કેવા ઘરમા રહેવુ જોઇએ ? એ વાત પ્રથમ દર્શાવી ગૃહસ્થના ઉત્તમ આ ચારો એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યા છે કે જેમા ગાર્હસ્થ્ય વર્ત્તનનો મુખ્ય મુખ્ય સર્વ સદાચાર આવી જાય છે

બીજા દેશના વિધિ નામના અધ્યાયમા ધર્મની દેશના આપવાની યો

અતા વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. કેવો ગૃહસ્થ ધર્મની દેશના આપવાને યોગ્ય છે? અને તે યોગ્ય એવા ગૃહસ્થને ધર્મનો ઉપદેશ કેવી રીતે—કેવી પદ્ધતિએ આપવો? તે વિષે ક્રમાનુસાર ઉત્તમ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, તેમાં ચતુર્વિધ કથાઓ-માંથી આક્ષેપણી કથાનું વિવેચન કરી અને તેના આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞપ્તિ અને દૃષ્ટિવાદ એવા ચાર ભેદો લક્ષણ પૂર્વક દર્શાવી વૃત્તિકારે એ વિષયને સારી રીતે પલ્લવિત કરેલો છે. તે પછી જ્ઞાનાદિ આચાર તેનો પાલવાનો પ્રકાર અને તેને અંગે કરવા યોગ્ય એવા ઉપદેશના પ્રકારની સૂચના કરી તે વિષયને સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

ત્રીજા ગૃહસ્થ ધર્મ વિધિ નામના અધ્યાયમાં ધર્મને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા ગૃહસ્થને ધર્મ આપવાનો ઉત્તમ વિધિ દર્શાવ્યો છે. સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયા પછી અણુવ્રત વગેરેને ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા દર્શાવી, સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ, અણુવ્રત વગેરે આપવાનો પ્રકાર અને તેના અગે કરવામાં આવેલા વિશેષ વિવેચનમાં એક ગૃહપતિના પુત્રની સવિસ્તર કથા આપવામા આવી છે. તે પછી યોગશુદ્ધિ, વંદન શુદ્ધિ, નિમિત્ત શુદ્ધિ, દિક્શુદ્ધિ અને આગારશુદ્ધિના સ્વરૂપ, પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત, ચાર શિક્ષાવ્રત અને વ્રતદાનનું સ્વરૂપ અને તેના અતિચારો દર્શાવી તેમના ત્યાગ કરવા પૂર્વક ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ બતાવ્યો છે.

ચોથા યતિવિધિ નામના અધ્યાયમાં યતિ—મુનિના સામાન્ય ધર્મનો આરંભ કરતાં પ્રથમ વિધિથી ગૃહસ્થધર્મને સેવનારો પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય-કર્મથી મુકાય છે, એ વાત દર્શાવી મુનિના સ્વરૂપનુ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. કેવો પુરૂષ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે? એ વિષે ઇસારો કરી દીક્ષાની યોગ્યતાના સોળ ગુણો અને ગુરૂના પંદર ગુણો ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવવામાં આવ્યા છે અને તે વિષે જુદા જુદા મતના વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે. પ્રવ્રજ્યા લેનારા પુરૂષના પ્રશ્ન, આચાર અને તેની પરીક્ષાનો ક્રમ અને યતિધર્મની યોગ્યતા પ્રતિપાદન કરી એ અધ્યાય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

પાંચમા યતિધર્મ વિધિ નામના અધ્યાયમાં યતિપણું કેવું દુષ્કર છે? એ વાત દર્શાવી, તેનું પરમાનંદરૂપ મોક્ષફલ જણાવી યતિધર્મના સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એવા બે ભેદ વિવેચન પૂર્વક વર્ણવી બતાવ્યા છે. તે પ્રસંગે દીક્ષા આપ-વાને અયોગ્ય એવા બાલ, વૃદ્ધ વગેરે પુરૂષોના દોષો વૃત્તિકારે ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવી બતાવ્યા છે. તે પછી મુનિએ કેવી રીતે વર્ત્તવાનું છે? તે પ્રસંગે મુનિના વર્ત્તનનો ઉત્તમ ચિતાર આપી એ અધ્યાયને સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

છઠ્ઠા યતિધર્મ વિષય નામના અધ્યાયમાં સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મના સૂક્ષ્મ તત્ત્વો દર્શાવ્યા છે. પરોપકારવૃત્તિ, ત્રિવિધ યોગસાધન, વગેરે બતાવી નિર-

પેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષની બાહ્ય અને આંતર પ્રવૃત્તિ પ્રતિપાદિત કરી છે અને સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ રત્નોને કર્મક્ષયના કારણ બતાવી સ્વસ્વભાવનો ઉત્કર્ષ અને તે થવાનુ કારણ સ્પષ્ટ કરી ઉચિત અનુષ્ઠાનની શ્રેયસ્કરતા સિદ્ધ કરી છે. ત્યારબાદ મોક્ષના અંગરૂપ ભાવનાનુ સ્વરૂપ અને ફલ તે વિષયને વૃત્તિકારે ઉત્તમ રીતે ચર્ચ્યો છે તે પ્રસંગે વચનના ઉપયોગના પ્રભાવરૂપે શ્રી ભગવંતના સ્મરણનુ, ભક્તિનુ અને ધ્યાનનુ મહા ફલ કહી યતિ ધર્મની પરમ ઉત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરી છે આ પ્રસંગે પ્રવૃત્તિના દોષો દર્શાવી ચારિત્રના શુદ્ધ પરિણામનો મહિમા બતાવ્યો છે અને છેવટે ભવોપગ્રાહી કર્મથી મુક્ત થવાનો પ્રકાર દર્શાવી સર્વથા કર્મરહિત થતા સર્વ દુખના અંતને દર્શાવી એ અધ્યાય પૂર્ણ કરવામા આવ્યો છે

સાતમા ધર્મ ફળ-વિધિ નામના અધ્યાયમા ધર્મના ફલ વિષે વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે અનંતર અને પરંપર એવા ફલના બે પ્રકાર દર્શાવી, તે પ્રત્યેકનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે તે પ્રસંગે ધર્મની પ્રાપ્તિને અવસરે કેવી સંપત્તિ મળે છે, તે વિષે વિવિધ પ્રકારની જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિનુ વિવેચન કરી જીવનો વીર્યનો ઉલ્લાસ શાથી થાય છે ? એ વાત સવિસ્તર દર્શાવી અને તેમા તેના હેતુઓનુ સ્પષ્ટીકરણ સારી રીતે કરેલુ છે તેની અંદર બધના હેતુનુ દિગ્દર્શન કરાવી શુભ અને અશુભ પરિણામ વિષે સારૂ વિવેચન કરેલુ છે, તે પછી છેવટે ધર્મરૂપ ચિંતામણિનો અનુપમ અને લોકોત્તર મહિમા વર્ણવી એ અધ્યાયને સમાપ્ત કરવામાં આવેલો છે

આઠમા તીર્થંકરપદ પામવાની વિધિ તથા સિદ્ધસ્વરૂપનુ વર્ણન નામના અધ્યાયમા અતિ શુદ્ધ ધર્મના અભ્યાસથી તીર્થંકરપણુ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાતનો ઉપન્યાસ કરી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ, ચારિત્રની સાથે આત્માની એકતા, ધ્યાન સુખનો યોગ અને લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિનો ક્રમવાર લાભ જણાવી આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણ સ્થાનની પ્રાપ્તિ, અને ક્ષપકશ્રેણી કરવાનુ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી પરંપરાએ મોહ સાગરને ઉતરી કેવલજ્ઞાની થઇ પરમ સુખ-મોક્ષનો લાભ મેળવાય, એ વાત જણાવી છે આ પ્રસંગમા મહાનુભાવ વૃત્તિકારે અપૂર્વકરણને અંગે ઘણુ વિવેચન કરી કર્મની વિવિધ પ્રકૃતિઓને ખપાવવાનો ઉત્તમ ક્રમ દર્શાવી, પ્રસ્તુત વિષયને વિશેષ પલ્લવિત કર્યો છે તે પછી રાગ, દ્વેષ અને મોહાદિ આત્માના દોષનુ યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી પરમેશ્વરપણાની પ્રાપ્તિના પરમ સુખને દર્શાવી સિદ્ધ ભગવંતની ગતિ અને સ્થિતિનું સ્વરૂપ ઉત્તમ પ્રકારે બતાવ્યુ છે અને સિદ્ધ ભગવાનને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે ? એ વાત જણાવી તે પર શ્રદ્ધા રાખવાનુ કહી છેવટે આ મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે જીવ શુક્લ ધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપી ઇંધણાને બાળી બ્રહ્મ નામથી પ્રસિદ્ધ એવા પરમ પદ-

મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે, એ વાત દર્શાવી છે. અને તે પછી ત્યાં આઠમા અધ્યાયની સમાપ્તિ સાથે આ વિવિધ તત્ત્વોના મહાન્ સાગરરૂપ ગ્રંથની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે.

ગ્રંથકર્ત્તા મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિએ શ્રુત–આગમરૂપ મહાન્ સાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરેલા આ ગ્રંથને એક બિંદુરૂપ ગણી તેનું નામ ધર્મબિંદુ આપેલું છે, પણ આ ઉપયોગી ગ્રંથ આધુનિક જૈન પ્રજાને એક વિવિધ જ્ઞાનનો મહાસાગર રૂપ થઇ પડે તેવો છે. આ મહાન્ ધર્મગ્રંથની અષ્ટાધ્યાયી જો મુક્તામણિની માલાની જેમ કંઠમાં ધારણ કરી રાખવામાં આવે તો તેનો અભ્યાસી યાવજ્જીવિત સદાચાર, સન્નીતિ અને સદ્ધર્મનો પરમ ઉપાસક બની પરિણામે પરમપદનો અધિકારી બને છે

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થ અને યતિધર્મને વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરનારો આ ગ્રંથ સર્વ જૈનવર્ગને અતિ ઉપયોગી છે. ગ્રંથની યોજના એવી ઉત્તમ પદ્ધતીથી કરવામાં આવી છે કે, જે મનનપૂર્વક વાંચવાથી અધિકારી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સ્વકર્તવ્યના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણી શકે છે. ઉપરાંત જૈનધર્મના આચાર, વર્ત્તન, નીતિ, વિવેક અને વિનયના શુદ્ધ સ્વરૂપ સાથે તત્ત્વોના રહસ્યને સારી રીતે સમજી શકે છે.

મુનિ અને ગૃહસ્થ એ દ્વિપુટી જો આ ગ્રંથને આદ્યંત વાંચે તો સ્વધર્મ–સ્વકર્તવ્યના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણી પોતાની મનોવૃત્તિને ધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષની શીતળ છાયાની આશ્રિત કરી અનુપમ આનંદના સંપાદક બને છે. ગ્રંથ લેખનની શૈલી, અંદરના સિદ્ધાંત તથા પ્રાસાદિક ભાષા સર્વ શિષ્ટ જનોની પરમ સ્તુતિના પાત્ર હોઇ મનોબલ, મનોભાવ, અને હૃદયશુદ્ધિને વધારનારા છે, ટુંકામાં કહેવાનું કે, આ સંસારમાં પરમ શ્રેય માર્ગે જવી મોક્ષ પર્યંત સાધન પ્રાપ્ત કરવાની શુભ ભાવના ભાવનાર મુનિએ તેમજ ગૃહસ્થે મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિની પ્રતિભાનો આ પ્રસાદ નિરંતર પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે.

આ ગ્રંથના કર્ત્તા મહાનુભાવ **હરિભદ્રસૂરિનો** ઇતિહાસ જૈન વર્ગમાં પ્રખ્યાત છે, તેથી તે વિષે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી, તો પણ સંક્ષેપમાં કહેવાનું કે જૈન ધર્મના ધુરંધર પંડિતોમાં અગ્રગણ્ય એવા એ મહાનુભાવ વિક્રમના છઠ્ઠા સૈકામાં આ ભારતવર્ષને અલંકૃત કરતા હતા. તેઓ ચિતોડના રાજા જિતારિના પુરોહિત બ્રાહ્મણ હતા. સંસારી અવસ્થામાં પણ તેમનું નામ **હરિભદ્ર**જ હતું. તેમણે પોતાના કુલની પરંપરાના ધર્મ પ્રમાણે વેદ તથા વેદાંગનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે સમયે આર્હત ધર્મના વિદ્વાન્ મુનિઓનો પ્રચાર તે દેશમાં થયા કરતો હતો. બ્રાહ્મણ હરિભદ્ર **યાકિની** નામની એક

સાધ્વીના મુખથી ગાથા સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા હતા તે પછી તે સાધ્વીની દ્વારા તે નગરમા રહેના જિનભટ્ટ નામના આચાર્યનો તેમને સમાગમ થઇ આવો હતો, તે વિદ્વાન સૂરિવરના સમાગમથી હરિભદ્ર આર્હત ધર્મના તત્ત્વો ઉપર તત્કાલ શ્રદ્ધાળુ થયા હતા અને તેજ વખતે તે આર્હતી દીક્ષાથી અલંકૃત થયા હતા થોડા સમયમાજ એ મહાનુભાવ જૈન આગમના પારગત થઇ સૂરિપદને પ્રાપ્ત થયા હતા

મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિએ પોતાના ચારિત્ર જીવનમા આર્હત ધર્મની ઉન્નતિને માટે દુષ્કર કાર્યો કરેલા છે તેમના સમયમા ભારતવર્ષ ઉપર બૌદ્ધલોકો ગર્વ ધરીવિચરતા હતા, તેમનો તેમણે ભારે પરાભવ કર્યો હતો, મહાનુભાવ હરિભદ્રસૂરિના ઇતિહાસમા એક એવી વાત કહેવામા આવે છે કે, હ સ અને પરમહ સ નામના તે હરિભદ્રસુરિના બે ભાણેજ હતા, તેમને ગુરૂની આજ્ઞાથી તે સૂરિવરે દીક્ષા આપી હતી તેઓ પ્રમાણ શાસ્ત્રમા ઘણા પ્રવીણ થયા હતા તેમણે બૌદ્ધ મતના પ્રમાણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાની ગુરૂ પાસે ઇચ્છા દર્શાવી હતી ભવિષ્યવેત્તા હરિભદ્રસૂરિએ આજ્ઞા આપી પણ તેનુ વિપરીત પરિણામ આવવાનુ જણાવ્યુ હતુ, છતા તેઓ ગુરૂને વિશેષ વિનતિ કરી ગયા હતા તેઓ વેષ બદલીને બૌદ્ધોની પાસે રહ્યા પણ છેવટે બૌદ્ધાચાર્યના જાણવામા આવ્યુ કે, ' આ જૈન સાધુઓ છે ' તેથી તેણે પોતાના ગુપ્ત સુભટોની પાસે તેમનો વધ કરાવ્યો હતો આ વાત હરિભદ્રસૂરિના જાણવામા આવતા તેમને ભારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને પોતાની મત્ર શક્તિથી ચૌદસોને ચુમાલીશ શિષ્યોની સાથે બૌદ્ધાચાર્યને તેલની કઢામા હોમવાનો વિચાર કરી આરભ્યો હતા, પણ તેમના ગુરૂએ એ મુનિને અયોગ્ય એવા કામથી તેમને અટકાવ્યા હતા તે પછી તે માનસિક મહા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તેમણે ચૌદસોને ચુમાલીશ ગ્રથો રચેલા છે, એમ કહેવાય છે તેઓમા અનેકાન્ત જયપતાકા, શિષ્યહિતા નામે આવશ્યકની ટીકા, ઉપદેશપદ, લલિત વિસ્તરા નામની ચૈત્યવદન વૃત્તિ, જબૂદ્વીપ સગ્રહિણી, જ્ઞાનપચક વિવરણ, દર્શનસપ્તતિકા, દશવૈકાલિકવૃત્તિ, દીક્ષાવિધિ પચાશક ધર્મબિદુ, જ્ઞાનચિત્રિકા, પચાશક, મુનિપતિ ચરિત્ર, લગ્નકુડલિકા, વેદબાહ્યતાનિરાકરણ, શ્રાવક ધર્મવિધિ પચાશક, સમરાદિત્ય ચરિત્ર, યોગબિદુ પ્રકરણ વૃત્તિ, યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ષટ્દર્શન સમુચ્ચય, પચસૂત્રવૃત્તિ, પચવસ્તુ-વૃત્તિ, અષ્ટક, ષોડશક, વગેરે મુખ્ય ગ્રથો છે પોતાના ઉત્તમ શિષ્યોના વિરહથી તે મહાનુભાવે પોતાના દરેક ગ્રથને છેડે પોતાની કૃતિની નિશાની દાખલ ' વિરહ ' શબ્દ મુકેલો છે, તેથી વિરહ શબ્દથી અકિત એવા તેમના ગ્રથો અદ્યાપિ તેમની કૃતિને સૂચવે છે તે સાથે પોતાની પ્રતિબોધક 'યાકિની' નામની સાધ્વીનુ નામ પણ ગ્રથને અતે તેણીના ધર્મપુત્ર તરીકે તેમણે સૂચવેલુ છે

આવા પ્રાતઃ સ્મરણીય અને વંદનીય મહાત્માએ સર્વ જૈન પ્રજાનો મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે, તેમણે વધારેલી જ્ઞાન સમૃદ્ધિ વર્ત્તમાન કાલની જૈન પ્રજાના ધાર્મિક જીવનને સર્વ પ્રકારે સમૃદ્ધિવાન્ કરી સન્માર્ગનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપે તેવી અદ્યાપિ વિદ્યમાન છે. એવા મહોપકારી મહાત્માને સહસ્ત્રવાર વંદન અને ધન્યવાદ ઘટે છે.

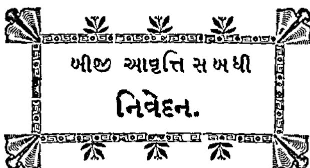
આ ધર્મબિંદુ ઉપર સુબોધકવૃત્તિ કરનાર મહાનુભાવ શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિનો સવિસ્તર ઇતિહાસ મલી શકતો નથી, તો પણ તેમના ગ્રંથોની પ્રશસ્તિ ઉપરથી એટલું જણાય છે કે તેઓ તપગચ્છમાં થયેલા દેવેંદ્ર ગણી (નેમિચંદ્રસૂરી) નાશિષ્ય હતા. ગાથાકોષ, તીર્થમાલા સ્તવ અને રત્નત્રય કુલક નામના ગ્રંથો અને આ ધર્મબિંદુની વૃત્તિ એટલી તેમની કૃતિ સાંપ્રતકાલે જોવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત ઉદયપ્રભસૂરિને શ્રી નેમચંદ્રસૂરિએ રચેલા પ્રવચનસારોદ્ધાર ઉપર વિષય પદ વ્યાખ્યા નામની ટીકામાં સહાય આપનાર તરીકે પણ તેમનું નિર્મલ નામ દૃષ્ટિ માર્ગે આવે છે.

આ પ્રસગે કહેવું જોઇએ કે, ધર્મબિંદુ જેવા ઉત્તમ ગ્રંથનું ગૌરવ જે વિશેષ ઉપયોગી થયેલ છે, તે વૃત્તિકાર મુનિચંદ્રસૂરિને પૂર્ણ આભારી છે. તે મહાનુભાવે રચેલી વૃત્તિની અંદર કર્ત્તાના આશયના પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપનું દર્શન થવા સાથે મૂલ વિષયના પોષકરૂપ બીજા અનેક વિષયોનો ઉત્તમ બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રંથનું ભાષાંતર મુનિરાજ શ્રી હંસવિજયજી મહારાજ તથા મુનિરાજ શ્રી ભક્તિવિજયજી મહારાજે આદ્યંત તપાસી જોઇ જોવા માટે તે બને મહાત્માઓનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીયે છીયે.

આવા મૂળ ટીકા અને ભાષાંતર સાથેનો આ અપૂર્વ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમારો પ્રથમ પ્રયાસ હોવાથી, તેમજ આ ઉત્તમ ગ્રંથનું ભાષાંતર એક સારા વિદ્વાન્ લેખકની પાસે કરાવવામા આવ્યુ છે અને તેની શુદ્ધિને માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે છતાં, છદ્મસ્થપણામાં સુલભ એવા પ્રમાદ તથા દૃષ્ટિદોષાદિ દોષને લઇને કે પ્રેસના દોષને લઇને મૂલ ટીકા કે અર્થમાં કાંઇ પણ સ્ખલના થઇ હોય તો મિથ્યા દુષ્કૃત પૂર્વક ક્ષમા માગીયે છીયે, અને વિનતિ કરીએ છીએ કે જો કાંઇ સ્ખલના નજરે પડે તો તે અમોને જણાવવા તસ્દી લેશો, જેથી બીજી આવૃત્તિ વખતે તે સુધારવામાં આવશે.

ભાવનગર.
આત્માનંદ ભવન,
ફાલ્ગુન શુક્લ તૃતીયા સંવત ૧૯૬૭
આત્મ સંવત ૧૫. વીર સંવત ૨૪૩૭

પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા.

બીજી આવૃત્તિ સબંધી

નિવેદન.

આ ગ્રથ મૂળ ટીકા અને બનેના ભાષાતર સાથે અમારા તરફથી સોળ વર્ષ પહેલા પ્રકટ કરવામા આવેલ હતો ઘણા વખતથી તે ગ્રથ બીલકુલ સિલીક ન હોવાથી, તેમજ દરમ્યાન આપણી વિજયવતી જૈન કોન્ફરન્સના અતર્ગતશ્રી એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી ધાર્મિક શિક્ષણમા આ ગ્રથ દાખલ કરવામાં આવેલ હોવાથી તેની ઉપયોગીતામા વૃદ્ધિ થતા, જેમ બને તેમ વેલાસર આ બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવામા આવેલ છે આ ગ્રથ જૈન સમાજને કેટલો ઉપયોગી, છે તે પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામા વિસ્તારથી જણાવવામા આવેલ છે આ ગ્રથ સાધુ, સાધ્વી મહારાજ તેમજ શ્રાવક-શ્રાવિકા કોઇ પણ વ્યક્તિએ નિરતર અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે, તે તેના પઠન-પાઠનથી જ સિદ્ધ થઇ ચુકેલ છે પ્રથમ આવૃત્તિમા મૂળ અને ટીકા ભાષાતર સાથે બને દાખલ કરેલ પરતુ આ ગ્રથની ટીકા છપાઇ ગયેલ હોવાથી તેના અભ્યાસીઓની સુગમતા ખાતર મૂળ તથા તેનુ (ટીકા સહિતનુ) ભાષાતર આ બીજી આવૃત્તિમા પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ છે અને સાથે વિષયાનુક્રમણિકા પણ આપેલ છે આ બીજી આવૃત્તિમા પ્રથમ મૂળ સૂત્ર તેની નીચે તેનુ ભાષાતર અને તેની નીચે વિશેષાર્થ તરીકે ટીકાનુ ભાષાતર આપવામા આવેલ છે

આ ગ્રથ તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, અને શિક્ષણ વગેરેની દૃષ્ટિએ ઉચ્ચત્તમ હોવાથી આ સભાના માનવતા વયોવૃદ્ધ પ્રમુખ કે જેઓ પ્રથમથીજ લાગણીયુક્ત આ સભાની સેવા કરી રહ્યા છે, તે શ્રીયુત મગનલાલભાઇ ઓધવજીએ કરેલ સભાદ્વારા શાસનસેવાની શુભ યાદગીરી માટે એક રકમ સભાના ધારા પ્રમાણે આપી સીરીઝ પ્રકટ કરવા જણાવેલ તે ઇચ્છા મુજબ આ ગ્રથ શ્રીયુત મગનલાલ ઓધવજીની સીરીઝ ગ્રથમાળા નબર ૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ

થાય છે જેથી આ સભા તેઓને ધન્યવાદ આપે છે અને સાહિત્ય પ્રચારકના ઉત્તમ કાર્ય માટે ઉપદેશ આપનાર મુનિરાજ શ્રી **ચતુરવિજયજી મહારાજ** (શ્રીમાન્ પ્રવર્ત્તકજી મહારાજ કાન્તિવિજયજી મહારાજના સુશિષ્ય) નો પણ અમો આ સ્થળે આભાર માનવાની તક લઇએ છીયે. આ ગ્રંથના પ્રુફ તપાસવા અને તે વાંચી જવા માટે ભાઇ ફત્તેહચંદ ઝવેરભાઇનો આભાર માનવામાં આવે છે.

પ્રથમ આવૃત્તિના પ્રસ્તાવનામાં છેવટે અમોએ ક્ષમા માંગવા સાથે વિનંતિ કરી હતી કે આ ભાષાંતરમાં કાંઇ સ્ખલના હોય તો અમોને જણાવવી કે જેથી બીજી આવૃત્તિમાં સુધારો થઇ શકે, પરંતુ અત્યાર સુધીમાં કોઇ મહાશય શ્રી તરફથી તેવી સુચના નહિ થયેલ છતાં આ વખતે પણ ફરી નમ્રતા પૂર્વક જણાવીયે છીયે કે આ ગ્રંથમાં દૃષ્ટિદોષ, પ્રેસદોષ, કે કોઇ સ્થળે, કાંઇપણ સ્ખલના હોય તો મિથ્યા દુષ્કૃત પૂર્વક ક્ષમા માંગવા સાથે હવે પછી થનારી આવૃત્તિ માટે અમોને જણાવવા સુચના કરીયે છીયે કે જેથી તે સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે.

ભાવનગર
આત્માનંદ ભવન.
આત્મ સં. ૩૧ ફાલ્ગુન શુક્લ અષ્ટમી
વીર સં. ૨૪૫૩ વીક્રમ સં. ૧૯૮૩

પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા.

શ્રીયુત મગનલાલ ઓધવજી

ગ્રંથમાળા સંબંધી—

બે બોલ.

આ શહેરના ખાનદાન કુટુંબના નબીરા અને આ સભાના માન્યવર પ્રમુખ શ્રીયુત મગનલાલ ઓધવજી એ આ સભાની કરેલી યથાયોગ્ય સેવાની યાદગિરી નિમિત્તે, તેમજ જૈનસાહિત્ય અને જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ માટે પોતાના નામના સીરીઝ-(ગ્રંથમાળા) સભાના ધારા પ્રમાણે પ્રગટ કરાવવા માટે આ સભાને એક રકમ ભેટ આપવા જણાવવાથી આ ગ્રંથ **"શ્રી મગનલાલ ઓધવજી ગ્રંથમાળા"**ના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે પ્રગટ કરવામા આવેલ છે શાસનસેવાની ઉત્તમ ભાવનાના શુભ ચિહ્ન તરીકે આવા ઉપયોગી ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરી-કરાવી જ્ઞાનોદ્ધારના ઉચ્ચકાર્ય સાહિત્ય-સેવા કરવા માટે તે પ્રશંસનીય હોઇ, તેવો માર્ગ ગ્રહણ કરનાર શ્રીયુત મગનલાલભાઇ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે

પ્રસિદ્ધકર્ત્તા.

શાહ મગનલાલ ઓધવજી
પ્રમુખ—શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા—ભાવનગર

શ્રીયુત મગનલાલ ઓધવજી શાહ

ની

સંક્ષિપ્ત જીવન રૂપરેખા.

→|(૦)|←

મનુષ્યજીવનમા કઇને કઇપણ અનુકરણ કરવા જેવુ હોય છે ઓછી વધતી ગમે તેવી મહત્તા પામેલ વ્યકિતમા તો તેવુ સ્વાભાવિક જણાય છે આ જીવનરેખાના નાયક શ્રીયુત મગનલાલભાઇનો જન્મ સુદર ભાવનાવાળા ભાવનગર શહેરમા સવત ૧૯૧૪ ના મહા વદી ૪ ના રોજ શ્રી વીશાશ્રીમાળી ઉચ્ચ વણીક જ્ઞાતિમા, શેઠ દેવજી જુઆના નામથી ઓળખાતા કુટુબમા શેઠ ઓધવજી ભીમજીને ત્યા માતુશ્રી કુવરબાઇની કુક્ષીએ થયો હતો પિતાને દગ પેઢીદર રૂનો વેપાર હતો શેઠ ઓધવજીભાઇને પાચ પુત્રો જેમા મગનલાલ ભાઇ સૌથી લઘુ હતા આખુ કુટુબ જેમ જ્ઞાતિમા ખાનદાન ગણાતુ હતું, તેમ કુળ પરંપરાએ પ્રાપ્ત થએલ જૈન ધર્મમા પણ શ્રદ્ધાવાન હતુ પિતએ તે વખતના જમાનાને જરૂરીયાત અને સાધન જેટલી સામાન્ય કેળવણી લીધેલી છતા, મગનલાલભાઇને લઘુ વયથીજ શિક્ષણ ઉપર પ્રેમ હોવાથી ક્રમે ક્રમે ચડતા, સવત ૧૯૩૬ ની સાલમા ઇંગ્રેજી સાતમા ધોરણ (મેટ્રીક કલાસ) મા પાસ થયા, ધાર્મિક જ્ઞાન પણ સામાન્યપણે લીધુ હતુ તે વખતે આટલો સ્કુલ અભ્યાસ અત્યારના એમ એ. જેટલો મહત્વવાળો ગણાતો હતો, કારણ કે આગળ વધવા માટે અત્રે કોલેજ જેવી ઉચ્ચ-કેળવણી લેવાની શાળા નહોતી આટલી કેળવણી

લીધા પછી સ્વાભાવિક રીતે વ્યાપાર ઉપર લક્ષ ન ચોંટ્યું તેથી ભાવનગર ગોંડલ સ્ટેટ રેલ્વેની નવીજ લાઇન શરૂ થયેલી તેમાં મગનલાલભાઇ રેલ્વેની સર્વીસમાં જોડાયા અને સ્ટોર ખાતામાં નિયુક્ત થયા. શ્રીયુત મગનલાલભાઇનું લગ્ન તેજ જ્ઞાતિના શાહ પાનાચંદ ગોબરની દીકરી ભાણીબાઇ વેરે સં. ૧૯૨૮ ની શાલમાં થયું. મગનલાલભાઇને ઝવેરભાઇ અને ભાઇચંદ એ બે પુત્રો તથા ત્રણ પુત્રીઓ પ્રાપ્ત થયા. મગનલાલભાઇ કેળવણી ઉપર પ્રેમ ધરાવનાર અને કેળવણી લીધેલ હોવાથી બંને પુત્રોને ઉંચી કેળવણી આપવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. મોટા પુત્ર ઝવેરભાઇએ મેટ્રીક થઇ કોલેજમાં પ્રીવીયસ કલાસ પસાર કરી, એલ. સી. ઇ. નો અભ્યાસ કરવા પુને ગયા. જ્યાં એલ. સી. ઇ. ની પરિક્ષામાં ઉંચા નંબરે પસાર થતાં વડોદરા સ્ટેટની નોકરીમાં ઇંજીનીયર ખાતામાં નીમાયા. જેમાં સારો ચાન્સ હોવા છતાં સ્વતંત્રતા અને વેપારને ઇચ્છનારા હોવાથી નોકરી છોડી, ઝવેરભાઇએ પૂર્વ હિંદમાં આવેલ કટક શહેરમાં રૂપાના દાગીના, રમકડાની પેઢી ખોલી. જ્યાં અમુક વર્ષ રહી સારી આવક થતાં જીંદગીની આશાએશ લેવા અને પોતાના વતનમાં રહી સામાન્ય ધંધો કરવાની ઇચ્છાથી તેને પણ છોડી ભાવનગર આવી રહ્યા. નાનાપુત્ર ભાઇચંદ ઇંગ્રેજી દવા વેચવાના વેપારમાં કુશળતા મેળવી સ્વતંત્ર દુકાન તે વેપાર માટે ખોલી. પોતાના સાહસિકપણાને લઇને તેમાં વધવા માટેના અનેક મનોરથો છતાં દૈવને ગમતું નહીં હોય તેથી નાની ઉમરમાં ભાઇ ભાઇચંદ સ્વર્ગવાસ પામ્યા, જેથી રા. મગનલાલભાઇને પોતાની જીંદગીમાં અસહ્ય દુઃખ આવી પડયું. થોડા વખત પહેલાં તેમના સુપત્નીનો વિરહ થયેલો તેની યાદ તાજી હતી તેમાં ભાઇ ભાઇચંદના યુવાન વયે અકાળ મૃત્યુથી મગનલાલભાઇને દુઃખમાં વધારો

થયો, છતા કુટુબના ઉતરી આવેલા ધાર્મિક સસ્કાર, ધર્મ સ્નેહી મિત્રમ ડળના સહવાસ-પોતાની સહનશીલતા-ધૈર્યતા વગેરે ગુણોએ ધર્મદ્રષ્ટિ સન્મુખ રાખી આવી પડેલ દુખમા ધર્ય ધર્યુ

ધર્મના સસ્કાર જન્મથી હોવા સાથે શિક્ષણ પ્રાપ્ત થયેલુ હોવાથી ધર્મની સેવા કરવાની ઇચ્છા મગનલાલ ભાઇને અહોનિશ થયા કરતી હતી જેવામા સ ૧૯૪૦ ની સાલમા અહિ જૈનધર્મ હિતેચ્છુ સભાની સ્થાપના વકીલ મુળચદ નથુભાઈ વગેરે ધર્મસ્નેહી મિત્રોના પ્રયત્નથી થતા, મગનલાલભાઇને તે સભાએ તેના મત્રીના સ્થાનપર નિમ્યા આ સભાના સભાસદો પૂર્ણ ઉત્સાહી, બુદ્ધિશાળી, કાર્યવાહક છતા વ્યવહારિક ધધામા મચેલા હોઇને ફુરસદ નહિ મળવાના પ્રસગથી આ સભાનુ કાર્ય મદ પડી ગયુ, પરતુ જેટલા વર્ષ આ મસ્થા રહી, તેટલો વખત બધુ મગનલાલભાઇએ તે જવાબદારીવાળા સ્થાન ઉપર પૂર્ણ રીતે તે સ્થાન સભાળ્યુ હતુ બધુ મગનલાલભાઇમા ધર્મ ગુરૂ પ્રત્યે અચળ પ્રેમ હતો, તેને લઇને સ ૧૯૪૫ ની સાલમા અહિ પ્રાતસ્મરણીય શ્રીમાન મુળચદજી ગણિ મહારાજનો સ્વર્ગવાસ થતા ઉકત ગુરૂરાજની અગ્નિસસ્કાર ભૂમિ ઉપર અત્રેના શ્રી સઘનો વિચાર ગુરૂભકિત નિમિત્તે ત્યા દેરી બનાવી પાદુકા પધરાવવાનો થયો, જેથી દેરી તૈયાર થતા શ્રીસઘનો આદેશ લઈ મગનલાલભાઇએ ગુરૂમહારાજની પાદુકાની પ્રતિષ્ઠા કરી, તેટલુજ નહિ, પરતુ તે ભકિત ચિરસ્મરણીય રહે તે માટે આ સભા તરફથી ઉકત મહાત્માની માગશર વદી ૬ ના રોજ જયતી ઉજવવામા આવે છે, તેમા રૂા ૨૫૦) સભાને તેના વ્યાજમાથી માગશર વદી ૬ કાયમ પૂજા ભણાવવા નિમિત્તે આપી ગુરૂભકિતમા વૃદ્ધિ કરી

ધર્મની સેવા કરવાની જીજ્ઞાસા પૂર્ણ થઈ નહોતી તેટલું જ નહિ પરંતુ હજીપણ તેવું સ્થાન પ્રાપ્ત થાય તો સેવા આપવી, તે ભાવના રા૦ મગનલાલભાઇમાં જાગતી હતી જેને જે જોઇએ તે ભાગ્યયોગે ઘણીવાર મળી જાય છે, તેમ સં. ૧૯૫૨ ના પ્રથમ જેઠ શુદિ ૭ ના રોજ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરિ આત્મારામજી મહારાજનો શહેર ગુજરાનવાલા પંજાબમાં સ્વર્ગવાસ થતાં, તે ગુરૂરાજના ભક્તે એ ગુરૂશ્રીનું નામ સ્મરણ જળવાઇ રહે અને ગુરૂભક્તિ કરતાં જૈન સમાજની સેવા થાય તેવું કાર્ય કરવાનો વિચાર થતાં, સંવત ૧૯૫૨ ના બીજા જેઠ શુદિ ૨ ના રોજ ગુરૂસ્મરણ નિમિત્તે શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાની ભાવનગરમાં સ્થાપના કરી. રા. મગનલાલભાઇ પણ આ ગુરૂના ભક્ત હતા અને ગુરૂભક્તોના સ્નેહી હતા અને આગલી સેવા જાણીતી હતી, જેથી વકીલ મુળચંદ નથુભાઇ પ્રમુખ અને બંધુ મગનલાલભાઇને સેક્રેટરી પદે સ્થાપન કર્યા. લગભગ નવ વર્ષ સુધી આ સ્થાનપર રહી મગનલાલભાઇએ સભાની અગવડ કે મુશ્કેલીના પ્રસંગે આ સભાના પ્રમુખ મુળચંદભાઇની સાથે રહી બરાબર સેવા કરી સ્થાન શોભાવ્યું. પરંતુ કાળગતિ વિચિત્ર છે, તેની કોઇને ખબર પડતી નથી, તેમ આ સભાના પ્રમુખ મુળચંદભાઇનો સં. ૧૯૬૧ ની સાલમાં સ્વર્ગવાસ થયો, જેથી આ સભાનું મુખ્ય પદ અને જવાબદારીવાળુ સ્થાન કોને સોંપવું? તેનો સભાસદો વિચાર કરવા લાગ્યા, પરંતુ મગનલાલભાઇની પ્રૌઢવય, અડગ નિશ્ચય, સેવા કરવાના અભિલાષ અને જવાબદારી સંભાળવાનો અનુભવ પ્રત્યક્ષજ હતો, જેથી આ સભાના પ્રમુખસ્થાન ઉપર મગનલાલભાઇની નીમણુંક કરવામાં આવી, કે જે સ્થાન ઉપર હાલ પણ વયોવૃદ્ધ થયા છતાં સભાની સેવા કરી રહ્યા છે. તેઓના અમલમાં સભા ઉપર અનેક વિઘ્નો અને મુશ્કેલીઓ, અંદરઅંદરની

અનેક વખતની ખેચતાણો, કાર્યો માટે મતભેદો અને બહારના ન ઇચ્છવાયોગ્ય પ્રસગો અનેક વખત આવી ગયા છતા બધુશ્રી મગનલાલભાઈનો અનુભવ, પ્રૌઢતા અને હૃદયની સરલતા, અડગ નિશ્ચયપણુ, શિક્ષિતપણુ, સાચી હિમત, ધર્મશ્રદ્ધા, બુદ્ધિમત્તા તેમજ સભા પ્રત્યે અતઃકરણપૂર્વક પ્રેમ, લાગણી અને તેની ઉન્નતિ દિવસાનુદિવસ વધારે કેમ થતી જાય તેવી તીવ્ર આકાક્ષાને લઇને તે અવનવા પ્રસગોએ બરાબર અચળ રીતે ઉભા રહી પોતાનું પ્રમુખ તરીકેનુ સ્થાન શોભાવ્યુ છે, જો કે તેમની પૂર્ણ સહાય અને કાર્યવાહીમા તેમના જોડીયા ઉપપ્રમુખ શેઠ ગુલાબચદભાઇ આણદજીએ સભાના કાર્યોમા મુખ્યતાએ પ્રમુખ તરીકે પણ પૂર્ણ ભાગ તન મન ધનથી લીધો, અને આપ્યો છે અને આપે છે, પરતુ ઉપર મુજબ અગવડો વગેરે કટોકટીના પ્રસગોએ તો રા મગનલાલભાઈએ કેટલીક વખત સાહસિકતાથી, તેમજ કેટલીક વખત શાત રીતે, કેટલીક વખત સમય અને મનુષ્ય પ્રકૃતિઓ ઓળખી અડગ નિશ્ચયપણે રહી પ્રમુખસ્થાનેથી જે કાર્ય કર્યુ છે તે નિર્વિવાદપણે પ્રશસનીય છે મગનલાલભાઇ તદ્દન અલ્પ ભાષી, (થોડા બોલા) મૌન સેવાભાવી, જોઇએ તે વખતે બને ત્યા સુધી નહિ બોલનાર કે ઓછુ બોલનારા છતા ખરા વખતે સભાના હિત માટે તેઓ અડગ નિશ્ચય, અને હિમત સાથે મુશ્કેલીઓની સામે થઇ સભાની સેવા કરવામા પાછા હઠયા નથી, તેવા ઘણા પ્રસગોનો અનુભવ ઘણાઓને છે તેમના પ્રમુખસ્થાન પછી અત્યારસુધી ગુરૂકૃપાથી, સભાસદોના પૂર્ણ પ્રેમથી કાર્યવાહકોની નિઃસ્વાર્થતાથી, ગમે તેનાથી કહો પણ આ સભાની દિવસાનુદિવસ ઉન્નતિ થતી ગઈ છે, થતી જાય છે, તેના માનમા પણ રા મગનલાલભાઇનો હિસ્સો છે, એમ આનદપૂર્વક કહી શકાય

આટલા વર્ષો સુધી જૈન સમાજની આ સભા દ્વારા સેવા કરી અતર્ગત ગુરૂભક્તિ પણ કરી છે, તેની શુભ યાદ

ગીરી કોઇપણ રીતે જળવાઇ રહે એમ કેટલાક સભાસદ બંધુઓએ (શ. મગનલાલભાઇ પ્રત્યે માન હોવાથી) મગનલાલભાઇને તે જણાવતાં, કુદરતી તેમના હૃદયમાં પણ તે વસેલું હોય, તેમ તેવા સંયોગમાં વઢવાણ કાંપમાં બિરાજતા પ્રવર્તકજી મહારાજશ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજ અને મુનિરાજશ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજના દર્શનનો લાભ લેવા કેટલાએક સભાસદો ગયા, જેમાં શ્રીયુત મગનલાલભાઇ સાથે હતા, ત્યાં આ વાત ઉદ્ભવતાં ઉક્ત મહાત્માને મગનલાલભાઇએ તે માટે શું કરવું તેમ વિનંતિ કરતાં, જૈન સાહિત્ય પ્રકાશ–જ્ઞાનોદ્ધારના કાર્યને માટે કે જે કાર્ય કરતાં સભામાં તેમની સેવાનું સ્થાન કાયમ જળવાઇ રહે તેવું (સીરીઝ) પ્રકાશ કરવા માટે એક રકમ સભાના ધારા પ્રમાણે આપવા બંધુ મગનલાલભાઇને સભાસદોએ વિનંતિપૂર્વક જણાવ્યું, જેના જવાબમાં હકાર થવાથી સભાએ બહુજ આનંદ સાથે તે સ્વીકાર્યું અને તે સીરીઝના પ્રથમ ગ્રંથ તરીકે ગૃહસ્થના સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મ વિગેરેને નિરૂપણ કરનાર શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજકૃત આ " ધર્મ બિન્દુ ગ્રંથ " શ. મગનલાલભાઇનો સભા સાથેના જોડાયેલ નિકટ સંબંધ અને સેવાની યાદ તરીકે પ્રકટ કરવામા આવેલ છે. શ. મગનલાલભાઇ જાતિ ભોગ આપી જેમ અનેક વર્ષો થયાં સભાની સેવા કરી રહ્યાં છે, તેમ સ્વકમાઇવડે મળેલ ઉત્તમ લક્ષ્મીનું સાર્થક પણ આ જ્ઞાનોદ્ધારનું કાર્ય કરી કરેલ છે. જે માટે તેઓને ખરેખર ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે. ધર્મ પ્રેમ સિવાય આવી રીતે લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય થઇ શકતો નથી બંધુ મગનલાલભાઇ નિરંતર આવી રીતે મળેલ લક્ષ્મીનો વિશેષ વિશેષ પ્રકારે ધર્મ માર્ગમાં વ્યય કરે અને દીર્ઘાયુષી થઇ સભા દ્વારા સમાજની સેવા વિશેષ કરે તેમ અંતિમ પ્રાર્થના કરીએ છીએ

પ્રસિદ્ધ કર્તા

વિષયાનુક્રમણિકા.

પ્રથમ અધ્યાય

(પા૦ ૧ થી પા૦ ૪૮)

(ગૃહસ્થધર્મવિધિ.)

द्वितीय अध्याय.

(પા૦ ૪૮ થી ૯૯)

(देशनाविधि.)

तृतीय अध्याय.

(પા. ૧૦૦ થી પા૦ ૧૯૮)

(गृहस्थधर्मविधि.)

चतुर्थ अध्याय.

(પા૦ ૧૭૯ થી પા૦ ૨૦૭)

(यतिविधि)

અષ્ટમ અધ્યાય.

(પા. ૩૧૭ થી પા. ૩૪૫)

(તીર્થંકર પદ પામવા વિષેનું વર્ણન.)

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
१९	२२	मान्मव्य	मयान्मध्य
२७	११	મતા	મતી
૩૫	२१	અતિશે	અતિશય
९३	२४	पच्चे	पँचे
,,	,,	सवर्पो	सर्वेषा
९६	२	स्मृत	वृत
૧૦૯	૩	એનુમો–નારૂપ	અનુમોદનારૂપ
૧૩૫	૧૮	શાથે	સાથે
૧૪૪	૧૩	મોખર્ય	મૌખર્ય
१७१	१४	चित	चित्र
१७९	८	कामदुधा	कामदुघा
२८६	८	વળ	કેવળ
२९७	१७	तद्दुक्त–	तद्युक्त–
૩૦૫	૧૯	બ્પાપાર	વ્યાપાર
३०६	६	परिज्ञुद्धाराधनेति	परिशुद्धाराधनेति
३२३	२८	धीतराग	वीतराग

આ સભા તરફથી બહાર પડેલા ઉત્તમોત્તમ ગુજરાતી પુસ્તકો.

૧	શ્રી જૈનતત્ત્વાદર્શ (શાસ્ત્રી)	૫-૦-૦
૨	નવતત્ત્વનો સુંદર બોધ	૦-૧૦-૦
૩	જીવવિચાર વૃત્તિ	૦-૬-૦
૪	જૈનધર્મ વિષયિક પ્રશ્નોત્તર	૦-૮-૦
૫	જૈનતત્ત્વસાર મૂળ તથા ભાષાંતર	૦-૬-૦
૬	દંડક વિચાર વૃત્તિ મૂળ. અવચૂરિ	૦-૮-૦
૭	નયમાર્ગદર્શક	૦-૧૨-૦
૮	હંસવિનોદ (શાસ્ત્રી)	૦-૧૨-૦
૯	કુમાર વિહાર શતક, મૂળ અવચૂરિ અને ભાષાંતર સાથે (શાસ્ત્રી)	૧-૮-૦
૧૦	પ્રકરણ સંગ્રહ	૦-૪-૦
૧૧	નવ્વાણું પ્રકારી પૂજા અર્થ સહિત	૦-૮-૦
૧૨	આત્મવલ્લભ સ્તવનાવલી	૦-૬-૦
૧૩	મોક્ષપદ સોપાન	૦-૧૨-૦
૧૪	પ્રશ્નોત્તર પુષ્પમાલા (શાસ્ત્રી)	૦-૧૪-૦
૧૫	શ્રાવક કલ્પતરૂ	૦-૬-૦
૧૬	આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ (શાસ્ત્રી)	૨-૮-૦
૧૭	આત્મવલ્લભ પૂજા સંગ્રહ	૧-૮-૦
૧૮	જંબુસ્વામી ચરિત્ર	૦-૮-૦
૧૯	જૈન ગ્રંથ ગાઇડ (ગુજરાતી)	૧-૦-૦
૨૦	તપોરત્ન મહોદધિ ભાગ ૧-૨ તમામ તપ વિધિ સાથે	૧-૦-૦
૨૧	સમ્યક્ત્વ સ્તવ	૦-૪-૦
૨૨	ચંપકમાળા ચરિત્ર	૦-૮-૦
૨૩	શ્રી સમ્યક્ત્વ કૌમુદી	૧-૦-૦
૨૪	પ્રકરણ પુષ્પમાલા બીજું	૦-૮-૦
૨૫	અનુયોગદ્વાર સૂત્ર	૦-૮-૦
૨૬	અધ્યાત્મમત પરીક્ષા	૦-૪-૦
૨૭	ગુરૂગુણ છત્રીશિ	૦-૮-૦
૨૮	શ્રી શત્રુંજય મહા તીર્થ સ્તવનાવલી	૦-૫-૦
૨૯	જ્ઞાનામૃત કાવ્યકુંજ. (જ્ઞાનસાર અષ્ટક ગદ્ય, પદ્ય. અનુવાદ સહિત)	૦-૧૨-૦
૩૦	શ્રી ઉપદેશ સપ્તતિકા	૧-૦-૦
૩૧	સંબોધ સિત્તરી	૧-૦-૦
૩૨	ગુણમાલા (પંચપરમેષ્ઠિના ૧૦૮ ગુણનું વર્ણન અનેક કથાઓ સહિત)	૧-૮-૦
૩૩	સુમુખનૃપાદિ કથા	૧-૦-૦
૩૪	આદર્શ સ્ત્રી રત્નો	૧-૦-૦
૩૫	શ્રી નેમનાથ ચરિત્ર.	૨-૦-૦
૩૬	શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ભા. ૧ લો	૨-૦-૦
૩૭	શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ભા. ૨ જો	૨-૮-૦
૩૮	શ્રી દાન પ્રદીપ	૩-૦-૦
૩૯	શ્રી નવપદજી પૂજા અર્થ ફૂટનોટ સહિત	૧-૪-૦
૪૦	શ્રી કાવ્ય સુધાકર	૨-૮-૦
૪૧	શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણ	૧-૦-૦
૪૨	શ્રી આચારોપદેશ (રેશમી પાકું કપડાનું બાઈંડીંગ)	૦-૮-૦
૪૩	કુમારપાળ પ્રતિબોધ.	૩-૧૨-૦
૪૪	ધર્મબિન્દુ (આવૃ. બીજી)	૨-૦-૦
૪૫	શ્રી પંચપ્રતિક્રમણ અર્થ સહિત	૧-૧૨-૦
૪૬	આત્મવિશુદ્ધિ	૦-૬-૦
૪૭	શ્રી પ્રભાવક ચરિત્ર	છપાય છે.
૪૮	શ્રી વિમલનાથ ચરિત્ર	„

લખોઃ—શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા-ભાવનગર.

धर्मबिंदुप्रकरण ।

प्रथमः अध्याय ।

प्रणम्य परमात्मानं समुद्धृत्य श्रुतार्णवात् ।
धर्मबिंदु प्रवक्ष्यामि तोयबिंदुमिवोदधेः ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—શ્રીઅર્હંત પરમાત્માને પ્રણામ કરી સમુદ્રમાંથી જલબિંદુની જેમ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતરૂપી સમુદ્રમાંથી ધર્મનો બિંદુ (લેશ) ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણ નામનો ગ્રંથ કહીશ.

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ન્યાયને અનુસરીને જેઓએ સદ્રૂપ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને સ્વાધીન કરી છે અને જેઓ પરમપદ-મોક્ષપદમાં રહેલા છે એવા શ્રી જિનપ્રભુ[1]-તીર્થંકર ભગવંતને નમસ્કાર હો ૧

મહાન્ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રના જળનું પાન કરી પોતાના સ્વરૂપને અતિ પુષ્ટ અને ગંભીર કરેલું છે એવા જે પ્રાચીન આચાર્યરૂપી મેઘોએ આ જગતને સત્વર તાપ રહિત કરેલું છે, તે આચાર્યરૂપ મેઘ હમેશા જયવંત થાઓ ૨

---

૧ અહીં ટીકાકારે જિનપ્રભ નામના પોતાના ગુરુનું નામ સૂચવી તેમને પણ અંતર નમસ્કાર સૂચવ્યો છે

સજ્જન પુરૂષ, જેના નામનું સ્મરણરૂપ દિવ્ય અંજન પોતાના ચિત્તરૂપી ચક્ષુમાં આંજવાથી શુદ્ધ અવલોક–પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી, નિર્મલ બુદ્ધિ સહિત હૃદયરૂપી ભૂમિના મધ્ય ભાગમાં નિમગ્ન થઇ ગયેલા ગંભીર અર્થવાળા પ્રવચનરૂપ રત્નના ભંડારને તત્કાળ જોઇ શકે છે, તે ભારતી દેવી (શ્રીપરમાત્માની વાણીરૂપ સરસ્વતી) નું હું સ્તવન કરૂં છું. ૩

હું મારા બોધ પ્રમાણે, ભવ્ય જનના ઉપકારને અર્થે જેમાં સારરૂપ પદ (નિશ્ચયાત્મક વાકય)ના લેશ ભાગ ઘણા વિરલ[1] કરેલા છે એવા આ **ધર્મબિંદુ પ્રકરણ** નામના ગ્રંથ ઉપર ટીકા કરૂં છું. ૪

પ્રણમ્ય—એટલે પ્રકર્ષવડે નમસ્કાર કરીને અર્થાત્ કાયાથી વંદન, વાણીથી સ્તવન અને મનથી ચિંતવન–એવા શ્રેષ્ઠ કાયા, વાણી અને મનના વ્યાપારના વિષયમાં પરમાત્માનું મનન કરીને, **પરમાત્મા** શબ્દનો અર્થ એવો છે કે પરમ–શ્રેષ્ઠ એવો આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય. આત્માનો અર્થ એવો છે કે, अतति કેતાં નિરંતર અન્ય અન્ય પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય તે **આત્મા** એટલે જીવ કહેવાય છે. તે આત્મા–જીવ **પરમ** અને **અપરમ** એવા બે પ્રકારનો છે. તેમાં જે પરમાત્મા તે કેવલી–સિદ્ધ–અર્હંત, અને અપરમાત્મા તે સંસારીજીવ. જે પરમાત્મા છે તે સમગ્ર કર્મરૂપ મલનો નાશ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલા શુદ્ધજ્ઞાન–કેવલજ્ઞાનના બલથી લોકાલોકને જોનારા છે, જે આ જગતના પ્રાણીઓનાં ચિત્તને સંતોષનું કારણ છે, ઈંદ્રાદિક ઉત્તમ દેવતાઓના સમૂહ જેમને અષ્ટ પ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજાનો ઉપચાર કરે છે, અનંતર સર્વ ભવ્ય પ્રાણીઓની પોતપોતાની ભાષામાં પરિણામ પામતી વાણીથી સમકાલે તેઓના (પ્રાણીઓના) અનેક સંશયોને જેઓ છેદી નાંખે છે, પોતાના વિહારરૂપ પવનના પ્રસારથી સર્વ પૃથ્વીપર પથરાએલા પાપરૂપ રજોરાશિને જે દૂર કરે છે, અને જે **સદાશિવ** વગેરે શબ્દોથી બોલાવાય છે એવા ભગવંત

[1] આ ગ્રંથ સૂત્રાત્મક છે તેથી સૂત્રમાં ઘણાં વિરલ પદ આવે તે માટે ટીકાની આવશ્યકતા છે એમ ટીકાકારનો આશય છે.

શ્રીઅર્હંત તેજ પરમાત્મા છે, અને તેનાથી અન્ય–જુદો તે અ પરમાત્મા સસારી જીવ છે એથી અહીં પરમાત્માને અપરમાત્માથી (સસારીથી) જુદા પાડી પ્રણામ કરીને શુ કરવાનુ છે ? તે કહે છે– સમુદ્ધૃત્ય એટલે સમ્યક્ પ્રકારે જે ઉદ્ધાર કરવાના સ્થાનરૂપ શાસ્ત્રો છે તેમા જે ઘટતુ હોય, અવિરૂદ્ધ હોય તે તેમાથી જુદુ કરીને, તે ક્યાથી ઉદ્ધાર કરીને ? તે કહે છે–શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રમાથી એ શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્ર અનેક પ્રકારની ભગી–રચનારૂપ ભમરીઓથી ગહન છે, અતિ વિશાલ સપ્તનયરૂપ મણિમાલાથી આકુલ વ્યાકુલ છે અને મદબુદ્ધિરૂપ વહાણવાલા જતુઓના સમૂહને અતિ દુસ્તર છે, એવા આગમરૂપ સમુદ્રમાથી ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મબિદુ નામનુ પ્રકરણ કે જેના લક્ષણ આગલ કહેવામા આવશે એવા ધર્મના અવયવ–અશ (બિદુ) ને પ્રતિપાદન કરવામા તત્પરપણાને લીધે પોતાના ધર્મબિદુ એવા નામને યથાર્થ કરનારા ગ્રથને હુ કહીશ કોની જેમ ઉદ્ધાર કરીને ? તે કહે છે દુગ્ધોદધિ વગેરે જલરાશિ–સમુદ્રમાથી ઉદ્ધાર કરી જલબિદુની જેમ આ ધર્મબિદુ પ્રકરણને જલબિદુનુ ઉપમેય કહેલુ છે તે સૂત્રના સક્ષેપની અપેક્ષાએ છે અન્યથા જો તેના અર્થની અપેક્ષા લઇએ તો જેમ ઘડા વગેરેના જલમા ટપૂરના જલનુ બિદુ નાખવાથી તે બધા જલમા વ્યાપી જાય છે, તે ન્યાયે આ ધર્મબિદુ પ્રકરણની સર્વ ધર્મશાસ્ત્રમા વ્યાપકતા રહેલી છે, માટે તે સૂત્રરૂપે સક્ષિપ્ત છે અને અર્થરૂપે વિસ્તારપણે વ્યાપક છે

અહીં ‘ પરમાત્માને પ્રણામ કરીને ’ એ વાક્યથી વિઘ્નોને નાશ કરવામા હેતુરૂપ શાસ્ત્રમૂલક મગલાચરણ કહેલુ છે, કારણ કે પરમાત્માને કરેલો પ્રણામ સર્વ જાતના વિઘ્નસમૂહને મૂલમાથી ઉન્મૂલન કરનાર છે, તેથી ભાવ મગલરૂપ છે ‘હુ ધર્મબિદુ કહીશ’ એ વાક્યથી અભિધેય કહેલ છે, કારણકે આ ગ્રથમા ધર્મનો લેશમાત્ર કહેવામા આવશે. તેના સામર્થ્યથી અભિધાન અને અભિધેય લક્ષણ સબધ થાય છે, એટલે અહીં ધર્મબિદુ અભિધેય છે અને વચન રૂપને પ્રાપ્ત થયેલુ આ પ્રકરણ અભિધાન છે અનતર જે પ્રાણીઓ ઉપર અનુગ્રહ થાય તે ગ્રથકારનુ પ્રયોજન છે અને આ પ્રકરણના અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે શ્રોતાનુ પ્રયોજન છે પરપરાએ તો બન્નેને

મોક્ષ થવારૂપ પ્રયોજન છે, કારણકે કુશલતાના આચરણનું મુખ્ય ફલ નિર્વાણજ છે, અને એથીજ ‘ હું ધર્મબિંદુને કહીશ ’ એમ કહ્યું છે. ૧

બીજા અને ત્રીજા શ્લોકથી ગ્રંથકાર ધર્મનો હેતુ, ધર્મનું સ્વરૂપ અને ધર્મનું ફલ કહેવા ઇચ્છે છે. તેમાં ‘ બુદ્ધિમાન પુરૂષોના આરંભો ફલપ્રધાન હોય છે ’ એમ ધારી પ્રથમ ધર્મનું ફલ દર્શાવી તે પછી ધર્મના હેતુની શુદ્ધિદ્વારા ધર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः कामिनां सर्वकामदः ।
धर्म एवापवर्गस्य पारंपर्येण साधकः ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મ, ધનની ઇચ્છાવાલાને ધન આપનારો છે, કામ–ઇંદ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાલાને કામ–ઇંદ્રિયોના વિષય આપનારો છે અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધનારો છે. ૨

ટીકાર્થ—ધર્મ ધનને આપનારો છે. ધન એટલે ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સેવક, પશુ વગેરે અથવા હિરણ્ય (કુંદન), સુવર્ણ, મણિ, શંખ, શિલા (છીપ), પ્રવાલા વગેરે, તેમજ કુબેરની સમૃદ્ધિની સાથે સ્પર્ધા કરનાર, તીર્થોપયોગનું ફલ–તેને આપનારો તે. જો ધનના અર્થી એટલે ‘ ધન સિવાય ગૃહસ્થને કાંઇ નથી ’ એવી બુદ્ધિથી ધનવિષયમાં અધિક સ્પૃહાવાલા, એવા પુરૂષોને તે ધર્મ ધન આપનારો છે, એમ શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલું છે–એમ ઉત્તર પદની સાથે સંબંધથી જાણવું. વલી તે ધર્મ કામી એટલે કામની સ્પૃહાવાલા પ્રાણીઓને કામ આપનારો છે. કામ–ઇચ્છા કરાય તે કામ કહેવાય, અર્થાત્ મનોહર, અક્લિષ્ટ પ્રકૃતિવાલા પરમ વિનોદ આપનારા અને પરિણામે સુંદર એવા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ તથા સ્પર્શરૂપ ઇંદ્રિયાર્થ ઇંદ્રિયોના વિષય–સર્વ એવા ઇંદ્રિયોના વિષયને આપનારો છે. આ પ્રમાણે ધર્મનું ઇહલોક સંબંધી અભ્યુદયફલ કહીને હવે ધર્મનું મોક્ષફલ કહે છે. તે ધર્મજ અર્થાત્ બીજું કોઈ નહીં–તે અપવર્ગ એટલે જન્મ, જરા, મરણ વગેરે દોષોને ઉચ્છેદ

કરનાર મોક્ષનો પરંપરાથી સાધક છે અહીં પરંપરાથી એટલે અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ નામના ચોથા ગુણસ્થાન વગેરેમા આરોહણ કરવાથી અથવા અનુક્રમે સુદેવત્વ અને મનુષ્યત્વાદિ પ્રાપ્ત કરીને એમ જાણવુ જેમ સૂત્રનો પિંડ પોતે પરિણામી (ઉપાદાનવાળા) કારણ ભાવને પામી વસ્ત્રરૂપે થાય છે તેમ ધર્મ પરંપરાએ પરિણામી પોતે મોક્ષરૂપે થાય છે ૨

वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम् ।
मैत्र्यादिभावसंयुक्तं तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥ ३ ॥

પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવા શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણવાલા યથાર્થ વચનથી જણાવેલુ અને મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી યુક્ત એવુ જે અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય છે. ૩

કહેવામા આવે તે **વચન** અર્થાત્ શાસ્ત્ર તેથી એટલે તે શાસ્ત્રના વચન અનુસરીને જે અનુષ્ઠાન અહીં 'જે' એટલે એવુ અદ્યાપિ વિશેષ અનુષ્ઠાન નિરૂપણ કર્યું નથી એવુ કારણ કે આલોક અને પરલોકની અપેક્ષા કરીને હેય (ત્યાજ્ય) અને ઉપાદેય (ગ્રાહ્ય) એના અર્થ કે જેના લક્ષણ આ શાસ્ત્રમા કહેવામા આવશે, તેમની ત્યાગ અને ગ્રહણમા પ્રવૃત્તિ છે, તેવુ અનુષ્ઠાન તે **ધર્મ** કહેવાય છે એમ ઉત્તર પદનો સબંધ છે તે શાસ્ત્રવચન કેવુ છે ? અવિરુદ્ધ (વિરોધ વગરનુ) છે એટલે જેના લક્ષણ આગળ દર્શાવાશે એવા કષ, છેદ અને તાપ ઇત્યાદિ સુવર્ણના જેવી પરીક્ષામા પસાર થયેલુ છે તે અવિરુદ્ધ વચન શ્રી જિન ભગવતે પ્રરૂપણા કરેલુ વચન છે કારણકે તેનુ નિમિત્ત શુદ્ધ છે વચનનો વક્તા તે અતરગ નિમિત્ત કહેવાય છે જે નિમિત્ત-વક્તા રાગ, દ્વેષ અને મોહ આધીન હોય તે નિમિત્ત અશુદ્ધ ગણાય છે, કારણકે તેવા અશુદ્ધ નિમિત્તથી વિતથ-મૃષા વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેવી અશુદ્ધિ શ્રી જિન ભગવત જેવા નિમિત્તમા હોયજ નહીં, કારણકે જો તેની અશુદ્ધિ હોય તો જિનશબ્દને વિરોધ આવે અને રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ અતરગ શત્રુઓને જિતે તે જિન એ વ્યુત્પત્તિનો અર્થ ઘટશે નહીં

વળી તપન એટલે તપાવનાર, દહન એટલે બાળનાર–એ શબ્દો જેમ અન્વર્થ–સાર્થક છે તેમ એ જિન શબ્દ પણ છે, તેથી તે જિન સિવાયના બીજા પુરૂષોનું વચન અવિરૂદ્ધ ન કહેવાય, કારણકે નિમિત્ત–વક્તાની અશુદ્ધિ છે. જે વક્તા છે તે રાગ દ્વેષથી ભરપૂર છે; માટે તેનું વચન અપ્રમાણ છે, કારણકે કાર્ય કારણના સ્વરૂપને અનુસરે છે એટલે જેવું કારણ તેવુંજ કાર્ય થાય છે. તેથી દુષ્ટ કારણથી આરંભેલું કાર્ય અદુષ્ટ થતું નથી. લીંબડાના બીજમાંથી કદાપિ સેલડી થાયજ નહીં. જો એમ ન લઇએ તો પછી કારણની વ્યવસ્થાનો નિયમ વિરામ પામવાનો પ્રસંગ આવે.

અહીં શંકા કરે કે કોઇ અન્યદર્શની રાગાદિ દોષે સહિત છતાં અવિરૂદ્ધ વચન બોલે છે તેનું કેમ ? ઉત્તર કે, તે અન્યદર્શની પોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે બોલવાને પ્રવર્ત્તેલો હોય છે પણ ઘુણાક્ષર ન્યાયે કોઇ ઠેકાણે તેનામાં અવિરૂદ્ધ વચન દેખાય છે અથવા કોઇ માર્ગાનુસારી બુદ્ધિવાલા પુરૂષમાં તેવું અવિરૂદ્ધ વચન જણાય છે, તે પણ શ્રી જિનપ્રણીત વચન છે એમ જાણવું, કારણકે અવિરૂદ્ધ વચનનું મૂલ શ્રી જિનેંદ્ર ભગવંત છે. કદિ કહેશો કે જે અપૌરુષેય એટલે નિરંજન નિરાકાર ઈશ્વિરનું વચનછે તે અવિરૂદ્ધ હશે તે પણ અઘટિત છે, કારણકે તેને **અપૌરુષેય** કહેવામાંજ તેના સ્વરૂપના લાભનો અભાવ થાય છે. **વચન** એટલે બોલવું, તેનું સ્વરૂપ પુરૂષના વ્યાપારને અનુસરીને રહેલું છે. પુરૂષની વાણીની ક્રિયા જે તાલવું, હોઠ, વગેરેના વ્યાપારરૂપ છે તેના અભાવે વચનજ શી રીતે ઉચ્ચરી શકાય ? એવું અપૌરુષેય વચન કોઇ કાળે પણ ધ્વનિથી ઉપલબ્ધ થાય નહીં. કોઇ ઠેકાણે પુરૂષ દેખાતો ન હોય અને વચન સંભલાય છે, તે અદષ્ટપણે રહેલા પણ વચન બોલતા એવા પિશાચાદિકનું વચન હોય છે, પણ તે આશંકાની નિવૃત્તિના પ્રમાણથી ભાવિત થઇ શકે છે. તે પ્રમાણે માની લીધેલા અપૌરુષેય વચનથી સજ્જન પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ નિશ્ચય પૂર્વક કેમ થાય ?

વળી કેવું અનુષ્ટાન–આચરણ ધર્મ કહેવાય ? તે કહે છે–યથોદિત એટલે કાલાદિકની આરાધનાને અનુસારરૂપ પ્રકારવડે તે

અવિરૂદ્ધ વચન-શાસ્ત્રમાજ પ્રતિપાદન કરેલુ, અન્યથા એ પ્રવૃત્તિ કરવામા તે સિદ્ધાતનુ દ્વેષિપણુ જ પ્રાપ્ત થાય અને જ્યારે દ્વેષિપણુ થાય એટલે ધર્મ ન કહેવાય તે વિષે કહ્યુ છે કે " જે જડ પુરૂષ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ આચરણુ કરે તે નિયમથી શાસ્ત્રનો દ્વેષી થાય છે, અર્થાત્ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મનો દ્વેષી થાય છે, કારણકે શાસ્ત્રના અર્થનુ ઉદ્ઘ ઘન કરીને તે વિરૂદ્ધ અર્થથીજ પ્રવર્ત્તે છે "

વળી કેવુ અનુષ્ઠાન ધર્મ કહેવાય ? તે કહે છે-મૈત્ર્યાદિ ભાવ સ યુક્ત એટલે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય-એ લક્ષણુ વાળા ભાવ એટલે અ ત કરણુના પરિણામ અર્થાત્ તત્પૂર્વક એક જાતની બાહ્ય ચેષ્ટાઓ, જેમકે સત્ત્વ-પ્રાણીમાત્ર ઉપર મૈત્રીભાવ રાખે, પોતાનાથી ગુણે અધિક હોય તેને વિષે પ્રમોદ-હર્ષભાવ રાખે, જે દુ ખી હોય તેની ઉપર કારૂણ્યભાવ (દયાભાવ) રાખે અને અવિનયી હોય તેની ઉપર મધ્યસ્થપણુ રાખે-તે મૈત્ર્યાદિ ભાવવડે યુક્ત એવુ તે મૈત્ર્યાદિ ભાવ, મોક્ષ અને સ્વર્ગ જેના ફળ છે એવા ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષના મૂળ છે, એમ બીજા શાસ્ત્રોમા પણુ પ્રતિપાદન કરેલ છે તે મૈત્ર્યાદિ ભાવથી યુક્ત એવુ અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય વળી દુર્ગતિમા પડતા એવા જ તુઓને ધારણુ કરવાથી અને સ્વર્ગાદિકની સદ્ગતિમા મૂકવાથી મહાબુદ્ધિવ ત પુરૂષો ધર્મ એ શબ્દને વ્યુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી કહે છે, કે જે પુરૂષો સર્વ અકલ્પિત-સત્ય ભાવના સમૂહને જાણવામા કુશલ છે અહીં આ અવિરૂદ્ધ વચનથી જે અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય તે ઉપચારથી છે એટલે આગમને અનુસરીને જે ક્રિયાકલાપ તે કારણુમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી ધર્મ કહેવાય છે જેમ નડ્વલના ઘાસનો સ્પર્શ થવાથી પગે રોગ થાય છે, તેથી કારણુમા કાર્યનો ઉપચાર કરી નડ્વલ ઘાસનુ પાણી તે પગનો રોગ છે એમ કહેવાય છે જો એમ ન લઇએ તો શુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થયેલી, કર્મરૂપ મલનો નાશ થવારૂપ લક્ષણુવાળી અને સમ્યગ્દર્શન વિગેરે નિર્વાણુ બીજના લાભરૂપ ફળવાળી જે જીવની શુદ્ધિ તેજ વસ્તુતાએ ધર્મ છે ૩

ઉપર કહેલા ધર્મને ભેદ અને અવાતર ભેદથી કહે છે—

सोऽयमनुष्ठातृभेदात् द्विविधो गृहस्थधर्मो यतिधर्मश्चेति ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—તે ધર્મ, ધર્માનુષ્ઠાન કરનારા પુરૂષના ભેદથી ગૃહસ્થધર્મ અને યતિધર્મ એવા બે પ્રકારનો છે. ૧

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ કહેવાને ઇચ્છેલો હતો તે આ ધર્મ. અહીં '**આ**' એ શબ્દથી પ્રત્યક્ષપણું બતાવે છે, એટલે સાક્ષાત્ કર્ત્તાના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રીતે વર્ત્તમાન એવો ધર્મ, તે અનુષ્ઠાન કરનાર પુરૂષના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તે બંને પ્રકાર દર્શાવે છે. **ગૃહસ્થધર્મ** અને **યતિધર્મ.** ગૃહસ્થ એટલે ગૃહમાં રહેનાર, તેનો નિત્ય એટલે નિત્ય કરવાનો અને નૈમિત્તિક એટલે પર્વાદિકના નિમિત્તે કરવાનો ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ કહેવાય છે. યતિધર્મ એટલે યતિનો ધર્મ. જે માત્ર દેહમાં આરામ પામી સમ્યગ્વિદ્યા (સમ્યગ્જ્ઞાન) રૂપ નાવિકાના લાભથી તૃષ્ણારૂપ સરિતા—નદીને તરવાના યોગને માટે હંમેશા યત્ન કરે તે **યતિ** કહેવાય, તેનો ધર્મ એટલે ગુરૂ સમીપે સતત નિવાસ અને ગુરૂની ભક્તિ તથા બહુમાન ઇત્યાદિ જેનાં લક્ષણો કેહેવામાં આવશે તે. ૧

तत्र च गृहस्थधर्मोपि द्विविधः सामान्यतो विशेषतश्चेति ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—તેમાં જે ગૃહસ્થધર્મ છે તે પણ સામાન્ય અને વિશેષથી બે પ્રકારનો છે. ૨

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવો ગૃહસ્થધર્મ બે પ્રકારનો છે. મૂળમાં **अपि** (પણ) શબ્દ છે તેથી એવો અર્થ થાય કે સામાન્યથી ધર્મ બે પ્રકારનો હોય તેમાં શું કહેવું ? તે બે પ્રકાર દર્શાવે છે. પહેલો સામાન્ય એટલે સર્વ શિષ્ઠ સાધારણ અનુષ્ઠાનરૂપ અર્થાત્ સાધારણ માર્ગાનુસારી શિષ્ટ પુરૂષોની અપેક્ષાએ આચરવારૂપ ધર્મ અને બીજો વિશેષથી એટલે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ તથા શ્રાવકનાં અણુવ્રત (બાર વ્રત) પ્રમુખ અંગીકાર કરવારૂપ ધર્મ. અહીં **च** શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૨

તેમાંનો પ્રથમ ભેદ જે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ તેને આ અધ્યાયની સમાપ્તિ સુધી ગ્રંથકાર વર્ણન કરી બતાવે છે.

तत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मः कुलक्रमागतमनिंद्य
विभवाद्यपेक्षया न्यायतोऽनुष्ठानमिति ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—કુલપરંપરાથી આવેલુ, નિંદારહિત, વૈભવાદિકની અપેક્ષાએ જે ન્યાયપૂર્વક આચરણ તે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ છે. ૩

વિશેષાર્થ—હવે સામાન્ય અને વિશેષરૂપ ગૃહસ્થના ધર્મ જે કહેવાને આરંભ કરેલો છે તેમા ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ આવો છે કુલક્રમાગત પિતા, પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરૂષની પરંપરાએ સેવનાદ્વારા પોતાના સમય સુધી ચાલતુ આવેલુ અનુષ્ઠાન એટલે આચરણ (તેનો ઉત્તર પદ સાથે સબંધ છે) તે કેવુ આચરણ ? તે કહે છે અનિંદ્ય એટલે નિંદા કરવા યોગ્ય નહી, અર્થાત્ પરલોકને પ્રધાન માનનારા સાધુજનોને જે અનાદર કરવા યોગ્ય તે નિંદ્ય જેવુ કે દારૂનુ પીવુ કરવુ વગેરે તેવુ નિંદ્ય ન હોય તે અનિંદ્ય તેમ વળી વૈભવાદિકની અપેક્ષાએ ન્યાયથી આચરેલુ વિભવ એટલે પોતાનુ મૂળ ધન (મુડી) આદિ શબ્દથી કાળ તથા ક્ષેત્ર વગેરેની સહાયના બળવાળુ, તેની અપેક્ષા કરીને ન્યાયથી એટલે ભેલસેલ વગર, બરાબર માપ તથા તોલ અને યોગ્ય વ્યાજ લેવુ એ રૂપ પ્રમાણિકતાથી અથવા સેવવા યોગ્ય પુરૂષોના ચિત્તનુ અવસરે આરાધન કરવુ, એ રૂપ ન્યાયથી જે અનુષ્ઠાન એટલે વ્યાપાર અથવા રાજસેવા (નોકરી) વગેરેનુ આચરણ, તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે આ ઉપરથી સારાંશ એવો છે કે, જે ગૃહસ્થ સર્વ સજ્જનોને સંમત એવા ન્યાયને પ્રધાન કરી પોતાના મૂળ ધન (મુડી) ના ત્રીજા ભાગમાથી વ્યાપાર કરે, અને જો રાજસેવા વગેરેમા જોડાયો હોય તો તે સેવાને ઘટતા એવા ક્રમમા પ્રવર્ત્તે, કુલપરંપરાથી આવેલુ અનિંદ્ય એવુ આચરણ આચરે, અતિ નિપુણબુદ્ધિ રાખે, તેને લીધેજ સર્વ વિઘ્નના સ્થાનથી દૂર રહી શકે તેવા ગૃહસ્થને ધર્મજ થાય છે, કારણકે દીન, અનાથ વગેરેના ઉપયોગને યોગ્ય

હોવાથી ધર્મનું સાધન દ્રવ્ય છે, તેને ઉપાર્જન કરવામાં તે ગૃહસ્થનું ચિત્ત પ્રતિબદ્ધ રહે છે.

અહીં પ્રથમ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં 'અનિંદ્ય અનુષ્ઠાન' એમ જે ગ્રંથકારે જણાવ્યું તે એવું સૂચવે છે કે જે ગૃહસ્થ અનુષ્ઠાન રહિત રહે, તેને નિર્વાહ–આજીવિકાનો વિચ્છેદ થાય એટલે તેને પછી સર્વ શુભ ક્રિયા વિરામ પામી જવાનો પ્રસંગ આવે અને શુભ ક્રિયા વિરામ પામવાથી અધર્મજ થાય. તે વિષે કહ્યું છે કે,

"જે ગૃહસ્થની આજીવિકાનો ઉચ્છેદ થાય, તે ગૃહસ્થની સર્વ ધર્મક્રિયાઓ સીદાઇ જાય છે, પણ જેને આજીવિકાની અપેક્ષા નથી તેવા પુરૂષને સર્વવિરતિથી પરિપૂર્ણ એવો સંયમ (ચારિત્ર) જ અંગીકાર કરવો યુક્ત છે." ૩

કદી કોઈ શંકા કરે કે ગૃહસ્થને ન્યાયથીજ ધન ઉપાર્જન કરવું એમ કહેવાનું શું કારણ ? તે કહે છે.

न्यायोपात्तं हि वित्तमुभयलोकहितायेति ॥ ४ ॥

મૂલાર્થ—ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ધન આલોક અને પરલોકના હિતને માટે થાય છે. ૪

વિશેષાર્થ—ન્યાય એટલે શુદ્ધ વ્યવહાર, તેથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય જે નિર્વાહનું કારણ થાય છે, તેના નિર્વાહથી શો લાભ થાય ? તે કહે છે. તેથી આલોક અને પરલોકનું હિત–કલ્યાણ થાય છે. ૪

તે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય એ લોકને હિતકારી શી રીતે થાય ? તે કહે છે.

अनभिशंकनीयतया परिभोगाद्विधिना तीर्थगमनाच्चेति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—જે દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરવામાં લોકોને તેના ભોક્તા કે ભોગ્ય વસ્તુ ઉપર શંકા ન આવે તેવી રીતે ઉપભોગ કરાય અને જે દ્રવ્યથી વિધિપૂર્વક તીર્થગમન થાય તેવું ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય ઉભય લોકમાં હિતકારી છે. ૫

વિશેષાર્થ—આ લોકમા અન્યાયમા પ્રવર્તેલા પુરૂષની ઉપર એ જાતની શકા લેવાય છે એક ભોક્તા–ઉપભોગ કરનાર ઉપર અને બીજી ભોગ્ય-ઉપભોગ કરવા યોગ્ય વૈભવ ઉપર તેમા ભોક્તાની ઉપર ‘આ પરદ્રોહ કરનારો છે’ એવા દોષની સભાવના આવે છે અને જે ભોગ્ય વસ્તુ છે તેની ઉપર ‘આ પારકુ દ્રવ્ય છે તેને આ પુરૂષ આવી રીતે ભોગવે છે’ એવા દોષની સભાવના આવે છે આવા દોષની શકા જેમા નહોય તે **અનભિશકનીય** એટલે શકા કરવા યોગ્ય નથી એમ કહેવાય તેવા નિર્દોષ દ્રવ્યથી ઉપલક્ષિત એવો ભોક્તા તેનો પરિભોગ કરે એટલે સ્નાન, પાન, આચ્છાદન અને ચદનાદિકનું અનુલેપન વગેરે ભોગના પ્રકારથી પોતે અને પોતાના મિત્ર, સ્વજનાદિકની સાથે વૈભવથી ઉપજીવન કરે છે તેથી, ભાવાર્થ એવો છે કે ન્યાયોપાર્જિત વૈભવને ભોગવતા પુરૂષ ઉપર કદિ પણ કોઇ જાતની શકા લેવામા આવતી નથી તેથી અવ્યાકુલ ચિત્તવાળા અને શ્રેષ્ઠ પરિણામવાળા તે પુરૂષને આલોકમા પણ સુખનો મહાન્ લાભ થાય છે

વળી તેનુ પરલોકમા હિતપણુ એવી રીતે છે કે વિધિ એટલે સત્કાર પ્રમુખવડે તીર્થગમન જેનાથી દુખનો સમુદ્ર તરાય તે તીર્થ, અર્થાત્ પવિત્ર ગુણનો પાત્ર એવો પુરૂષવર્ગ અથવા દીન તથા અનાથ પ્રમુખ પ્રાણીવર્ગ તે તીર્થ કહેવાય છે, તેમા ગમન એટલે પ્રવેશ અર્થાત્ ઉપર કહેલા વર્ગને ટેકો આપવાને દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરવી, તે તીર્થગમન કહેવાય, તેવા તીર્થગમનથી અહીં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમા છે બીજા શાસ્ત્રોમા પણ ધર્મી પુરૂષના ધનને દાનનુ સ્થાન કહેલુ છે તે આ પ્રમાણે—

पात्रे दीनादिवर्गे च दान विधिवदिष्यते ।
पोष्यवर्गाविरोधेन न विरुद्ध स्वतश्च यत ॥ ५ ॥

“પોષ્ય વર્ગને વિરોધ ન આવે તેમ અને સ્વત વિરૂદ્ધ ન હોય તેવી રીતે પાત્ર અને દીન ,અનાથ વગેરેને આપવુ તે વિધિથી દાન આપેલુ કહેવાય છે” ૫

ઉપર કહેલા પ્રકારથી જો વિપરીત પ્રકારે વર્તે તો બાધ આવે તે કહે છે,

अहितायैवान्यदिति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર પ્રમાણે ન કરતાં જે તેથી અન્ય –જુદી રીતે કરે તો અહિતજ થાય છે. ૬

વિશેષાર્થ—અહિતને અર્થે એટલે અહિતનું નિમિત્ત થાય છે. અહીં મૂલમાં एव ' જ ' એમ કહ્યું તેથી એવો અર્થ થાય કે આ લોક અને પરલોક–તે બંને લોકનું [1]કાકતાલીય ન્યાયથી પણ તે હિતનું નિમિત્ત–કારણ થતું નથી અન્ય એટલે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય-થી વિભિન્ન–જુદું, અર્થાત્ અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય; તે આલોક અને પરલોકના અહિતનુંજ કારણ થાય છે. ૬

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય ઉભય લોકને અહિતકારી થાય છે તે શાથી કહો છો ? એવી શંકા થતાં ઉત્તર આપે છે—

तदनपायित्वेऽपि मत्स्यादिगलादिवद्विपाकदारुणत्वात् इति ॥७॥

મૂલાર્થ—જો કે અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય કદિ અનપાયિ એટલે અપાયરહિત અર્થાત્ વિદ્યમાન રહે તોપણ તે મત્સ્ય વગેરેને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ પરિણામે દારૂણ–વિનાશક થઇ પડે છે. ૭

વિશેષાર્થ—તે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યની અનપાયિતા એટલે અવિનાશીપણું તે રૂપ જે અર્થ તે છતાં પણ એટલે પ્રાયે કરીને અન્યાયોપાર્જિત વૈભવ અસ્થિ (હાડકાં) વગેરે શલ્યથી હણાએલા [2]ગૃહની જેમ થોડા કાલમાં વિનાશ પામ્યા વિના રહેતો નથી. પણ કદિ કોઇ બલવાન્ પાપાનુબંધી પુણ્યના પ્રભાવથી તે વૈભવ યાવજ્જીવ સુધી વિનાશ ન પામે તથાપિ મત્સ્યાદિકને આદિ

---

૧ કાગડાનું બેસવું અને તાડનું પડવું. તે કાકતાલીય ન્યાય કહેવાય છે.

૨ જે ઠેકાણે ઘર બાંધવાનું હોય ત્યાં પ્રથમ શલ્યશુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. શલ્યશુદ્ધિમાં અસ્થિ વગેરે પદાર્થો શોધાય છે. જે શલ્યવાળી ભૂમિ ઉપર ઘર બાંધે તો તે ટકતું નથી, એમ શિલ્પશાસ્ત્રમા કહ્યું છે.

શબ્દથી મૃગ, પતંગ વગેરેને ગલાદિ એટલે ગલગોરિ, ગાન અને પ્રદીપનો પ્રકાશ ઇત્યાદિ જે જિહ્વાદિ ઇંદ્રિયોની અધિક લોલુપતા કરનારા વિષયો છે તેઓની જેમ પરિણામે દારૂણ ભાવ એટલે વિનાશભાવને પામે છે ભાવાર્થ એવો છે કે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય, અસ્થિ પ્રમુખ શલ્ય,–દોષવાળુ ઘર જેમ ટકે નહીં તેમ તે ટકતુ નથી કદિ જો પાપાનુબંધીપુણ્યના બળથી ટકી રહે તો મત્સ્યાદિકને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ તે પરિણામે વિનાશક થાય છે રસના ઇંદ્રિયનો વિષયી મત્સ્ય ગલગોરી (લોઢાના કાટામા માસની ગોળી) થી હણાય છે, શ્રવણ ઇંદ્રિયનો વિષયી મૃગ મધુર ગાયનથી મરે છે અને નેત્ર ઇંદ્રિયનો વિષયી પતંગ દીપકમા ઝંપલાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે તે વિષે અન્ય શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે–

" पापेनैवार्थरागाध फलमाप्नोति यत्कचित् ।
बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥ ७ ॥ इति

"કોઇ ઠેકાણે અર્થ–દ્રવ્યના રાગથી અંધ થએલો માણસ કદિ અન્યાયરૂપ પાપથી દ્રવ્યનુ ફલ મેલવે છે, પણ છેવટે મત્સ્યને આપેલી લોઢાની ગોલીના માસની જેમ તે દ્રવ્ય તેનો વિનાશ કર્યા સિવાય પચતુ નથી " ૭

કદિ કોઇ એમ શંકા કરે કે જ્યારે એમ અન્યાયથી વ્યવહાર કરવાનો નિષેધ કરશો તો પછી ગૃહસ્થને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે નહીં અને જ્યારે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ ન થાય તો પછી નિર્વાહનો વિચ્છેદ થવાથી ગૃહસ્થને ધર્મનો હેતુ ચિત્તસમાધિરૂપ લાભ ક્યાથી થશે ? તેના ઉત્તરમા કહે છે

न्याय एव ह्यर्थाप्त्युपनिपत्परेति समयविद इति ॥ ८ ॥

મૂલાર્થ—' દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાયજ છે ' એમ સિદ્ધાતવેત્તાઓ કહે છે ૮

ટીકાર્થ—ન્યાયજ કે અર્થાત્ અન્યાય નહીં અર્થ એટલે વૈભવ તેની પ્રાપ્તિનો ઉપનિષદ્ એટલે રહસ્યરૂપ ઉપાય અર્થાત વૈભવની પ્રાપ્તિનો રહસ્યરૂપ ઉપાય ન્યાયજ છે અન્યાય નહીં જે

ઉપાય યુક્ત-ઘટતા અને અયુક્ત-અઘટતા અર્થસમૂહના વિભાગ કરવામાં અકુશલ એવા સ્થૂલબુદ્ધિવાલા પુરૂષોએ સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, તે રહસ્યભૂત ઉપાય પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ છે, એમ સદાચારને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોને જાણનારા પંડિતો કહે છે. તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે.

" निपानमिव मंडूकाः सरःपूर्णमिवांडजाः ।
शुभकर्माणमायांति विवशाः सर्वसंपदः ॥

" જેમ દેડકાંઓ કુવાને અને જલચર પક્ષીઓ સરોવરને પ્રાપ્ત થાય તેમ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓ પરવશ થઈ શુભ કર્મ કરનારા ન્યાયવંત પુરૂષોને પ્રાપ્ત થાય છે. "

"જેમ સમુદ્ર યાચક થતો નથી તોપણ તે જલથી નથી પૂરાતો તેમ નથી-અર્થાત્ પૂરાય છે. તેમ આત્માને એવો સુપાત્ર કરવો કે જેથી તેનામાં સંપત્તિઓ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય. " ૮

સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે, એમ શી રીતે જાણવું ? તે કહે છે-

ततो हि नियमतः प्रतिबंधककर्मविगम इति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ--ન્યાયથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરનારા કર્મનો અવશ્ય નાશ થાય છે. ૯

વિશેષાર્થ—તે ન્યાયથી એટલે ન્યાય પ્રમાણે વર્ત્તવાથી પ્રતિબંધક એટલે ભવાંતરે બીજાના લાભને હાનિ કરી તે દ્વારા ઉપાર્જન કરેલા અને પોતાને લાભ કરવામાં વિઘ્નના હેતુરૂપ અર્થાત્ લાભાંતરાયરૂપ એવા કર્મનો અવશ્ય કરીને નાશ થાય છે. દ્રષ્ટાંત કે જેમ સારી રીતે લંઘન (લાંઘણ) વગેરે ક્રિયા કરવાથી જ્વર કે અતિસાર પ્રમુખ રોગનો નાશ થાય છે તેમ ન્યાય પ્રમાણે વર્ત્તવાથી પૂર્વે બાંધેલા લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થાય છે. તેથીજ સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે. ૯

તે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી શું સિદ્ધ થયું ? તે કહે છે.

सत्यस्मिन्नायत्यामर्थसिद्धिरिति ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—એ લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી પરિણામે સંપત્તિ મલવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૦

વિશેષાર્થ—તે પ્રતિબંધક એટલે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી ઉત્તર કાલે એટલે આગામી કાલે અર્થસિદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ ઇચ્છિત વૈભવની સિદ્ધિનો સ્વત આવિર્ભાવ થાય છે ૧૦

જે ઉપર પ્રમાણે કહ્યુ, તેથી ઉલટી રીતે વર્ત્તવાથી દોષ થાય તે કહે છે—

अतोऽन्यथापि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो निःसंशयस्त्वनर्थ इति॥११॥

મૂલાર્થ—ઉપરના કહેવાથી અન્યથા રીતે (અન્યાયપણે) વર્ત્તવામા કદિ અર્થલાભ વિકલ્પે થાય પણ અનર્થ તો નિઃસંદેહ થાય છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—ઉપર કહેલા ન્યાયથી અન્યથાપણે એટલે અન્યાયના પ્રકારે વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરનામા અર્થલાભ (દ્રવ્યલાભ) પાક્ષિક એટલે વિકલ્પે થાય છે, અર્થાત્ કદિ થાય અને ન પણ થાય, પણ પરિણામે અનર્થ—હાનિ તો નિઃસંદેહ થાય છે, એટલે હાનિ થનામા કાઇ સંદેહજ નથી અહીં મૂલમા તુ શબ્દ છે તે પુન (ફરી) એવો અર્થ બતાવે છે ભાવાર્થ એવો છે કે પ્રથમ અન્યાયમા પ્રવૃત્તિ કરવીજ અસંભવિત છે, કારણ કે તે રાજદંડનો ભય વગેરે હેતુથી પ્રતિહત છે તે વિષે કહ્યુ છે કે—

राजदंडभयात्पापं नाचरत्यधमो जन ।
परलोकभयान्मध्य स्वभावादेव चोत्तम ॥

" નીચ માણસ રાજદંડના ભયથી પાપ કરતો નથી, મધ્યમ માણસ પરલોકના ભયથી પાપ કરતો નથી અને ઉત્તમ માણસ સ્વભાવથીજ પાપ આચરતો નથી "

જે કોઈ અધમ અધમતાનુ અવલંબન કરી અન્યાયથી પ્રવર્ત્તે તથાપિ તેને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ એકાંતે થતી નથી કદિ તેની અશુદ્ધ

સામગ્રીની વિશેષ અપેક્ષાના પરિણામવાલા કોઇ પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી તે થાય છે; પણ જો પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય ન હોય તો થાયજ નહીં; પણ અનર્થ તો અવશ્ય થવાનોજ, કારણકે અન્યાય પ્રવૃત્તિથી બાંધેલાં પાપ નિયતપણે પોતાનું ફલ આપ્યા વિના ઉપરામ પામતાંજ નથી. કહ્યું છે કે—

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ।
नाभुक्तं क्षीयते कर્म कल्पकोटिशतैरपि ॥ ११ ॥

" કરેલું શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, સેંકડો કોટી કલ્પે પણ ભોગવ્યા વિના તે ક્ષય પામતું નથી. " ૧૧

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં વિવાહનો પ્રકાર કહે છે—

तथा समानकुलशीलादिभिरगोत्रजैर्वैवाह्यमन्यत्र बहु-
विरुद्धेभ्य इति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—જે લોકો પોતાની જાતિના કે દેશના લોકો સાથે બહુ વિરોધ કરનારા છે તે લોકો સિવાય કુલ તથા શીલ વગેરે જેમના સરખા હોય અને જે એક ગોત્રના ન હોય તેવા લોકોની સાથે વિવાહનો સંબંધ કરવો. ૧૨

વિશેષાર્થ—**કુલ** એટલે પિતા, પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરૂષોનો વંશ અને **શીલ** એટલે મદ્ય, માંસ તથા રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવારૂપ વ્યવહાર. આદિ શબ્દથી વૈભવ, વેષ અને ભાષા પ્રમુખ—એ સર્વ જેમના સરખા હોય તેવા કુટુંબી લોક, વલી **ગોત્ર** એટલે એક પુરૂષથી ચાલ્યો આવતો વંશ–તેમાં થયેલા તે **ગોત્રજ** કહેવાય અને તેવા ન હોય તે અગોત્રજ એટલે ઘણા લાંબા કાલના વ્યવધાનથી જેમનો ગોત્રસંબંધ ત્રુટી ગયો હોય તેવા લોકોની સાથે વિવાહકર્મ એટલે વિવાહસંબંધ જોડવો, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. અહીં શંકા થાય કે ત્યારે શું તેવા બધાની સાથે વિવાહસંબંધ કરવો ? ના, તેમ નહીં, જે બહુ વિરોધી હોય તેમને વર્જીને કોઇ મોટું અનુચિતપણું થવાથી બહુની સાથે એટલે જાતિના

અથવા તે સ્થાનકે તે દેશના નિવાસી લોકોની સાથે વિરોધ કરનાર લોકોને વર્જીને વિવાહસબધ જોડવો

જો કુલ તથા શીલ પ્રમુખ સમાન ન હોય તો પરસ્પર વિસદૃશ—અઘટિતપણાને લીધે તેવો નિર્દોષ સબધ ન જોડવાથી અસતોષ વગેરે દોષ થવાનો સભવ છે વલી બનેની વૈભવસ્થિતિ સરખી ન હોય તો જો કન્યા પોતાના પિતાની વધારે સમૃદ્ધિ હોય તો તેથી અલ્પ વૈભવવાળા પતિની અવગણના કરે છે, અને પુરૂષ પોતાના પિતાનો વૈભવ અધિક હોય તો તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા અહકારને વશ થઈ કન્યાનો પિતા વૈભવ રહિત હોવાથી તે દુર્બળ ટેકાવાળી કન્યાની અવજ્ઞા કરે છે

જો એક ગોત્રમા વિવાહ કરવામા આવે તો સ્વગોત્રથી પ્રવર્ત્તતો નાના મોટાનો વ્યવહાર લોપ થઇ જાય—જેમકે વય અને વૈભવાદિકથી કન્યાનો પિતા જ્યેષ્ઠ હોય અને પોતાના જમાતાનો પિતા કનિષ્ઠ હોય તે છતા તે કન્યાનો પિતા તેનાથી નીચ વૃત્તિવાળો—કનિષ્ઠ થઇ જાય છે આ એક ગોત્રવાલાને રૂઢ એવા નાના મોટાના વ્યવહારનો લોપ થાય એટલોજ દોષ છે તે સિવાય બીજો વિવાહ સબધ જોડવામા ગુણ છે એમ પણ નથી, કારણકે જો તેવો એક ગોત્રમા વ્યવહાર પ્રવર્ત્તે તો ગોત્રજમા પૂર્વે પ્રવર્ત્તેલા વિનયનો ભગ થવાથી મહાન્ અનર્થ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે

વળી જે બહુ વિરોધી હોય તેમની સાથે સબધ જોડાવાથી પોતે અપરાધી ન હોય તોપણ તે સબધ દ્વારા વખતે મોટો વિરોધ આવી પડે અને તેવા વિરોધનુ પાત્ર થવાથી આલોક અને પરલોકના અર્થની હાનિ થવાનો પ્રસગ આવે ‘ સપત્તિઓ લોકોના અનુરાગથી ઉત્પન્ન થાય છે ’ એ વિચાર કરીનેજ આ ‘ समानकुल-शील ’ ઇત્યાદિ સૂત્ર કહેલુ છે આ વિષે લૌકિક નીતિશાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહેલુ છે—બાર વર્ષની સ્ત્રી અને સોલ વર્ષનો પુરૂષ—એ બનેનો વિવાહ કરવો યોગ્ય છે કુટુબનુ ઉત્પાદન અને પરિપાલન કરવારૂપ બધો વ્યવહાર વિવાહપૂર્વકજ થાય છે અને તેથી તે બ્રાહ્મણ,

ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણને કુલીન કરે છે. યુક્તિથી કરેલું વર્ણવિધાન અને અગ્નિ તથા દેવની સાક્ષીએ કરેલું પાણિ-ગ્રહણ તે વિવાહ કહેવાય છે. તે બ્રાહ્મ વગેરે ભેદથી આઠ પ્રકારનો થાય છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧ જેમાં અલંકૃત કરેલી કન્યા વરને આપવામાં આવે અને "તું આ મહાભાગ પુરૂષની સમાન ધર્મમાં ચાલનારી થા." એમ કન્યાને કહેવામાં આવે તે **બ્રાહ્મ** વિવાહ કહેવાય છે.

૨ જેમાં કન્યાનો પિતા વિનિયોગથી દ્રવ્ય આપી કન્યાદાન કરે તે **પ્રાજાપત્ય** વિવાહ કહેવાય છે.

૩ જેમાં ગાયોનું જોડલું આપીને કન્યા આપવામાં આવે તે **આર્ષ** વિવાહ કહેવાય છે.

૪ જેમાં યજ્ઞને માટે વરેલા બ્રાહ્મણને દક્ષિણાને બદલે કન્યા આ-પવામાં આવે તે **દૈવ** વિવાહ કહેવાય છે.

ઉપરના ચાર પ્રકારના વિવાહ ગૃહસ્થને યોગ્ય એવા દેવપૂજન વગેરે વ્યવહારના મુખ્ય કારણ હોવાથી તેમજ માતા, પિતા અને બંધુજન તેવા વિવાહને પ્રમાણરૂપ ગણે છે તેથી તે ધર્મ વિવાહ કહેવાય છે.

૫ જેમાં પરસ્પર સ્ત્રી પુરૂષના અનુરાગથી સંબંધ જોડાય તે **ગાંધર્વ** વિવાહ કહેવાય છે.

૬ કોઇ જાતનું પણ કરીને કન્યા અપાય તે **આસુર** વિવાહ કહેવાય છે.

૭ જેમાં બલાત્કારે કન્યા લેવાય તે **રાક્ષસ** વિવાહ કહેવાય છે.

૮ જેમાં સુતેલી અથવા ગફલતમાં રહેલી કન્યાનું હરણ થાય તે **પૈશાચ** વિવાહ કહેવાય છે.

આ ચાર અધર્મ વિવાહ છે તોપણ જો તેમાં વધૂ અને વર વચ્ચે પરસ્પર કાંઈ અપવાદ વગર રૂચિ હોય તો તે અધર્મ નથી.

શુદ્ધ કુલીન સ્ત્રીનો લાભ તે વિવાહનું ફલ છે; અને શુદ્ધ

કુલીન સ્ત્રીના લાભનુ ફલ સુજાત એવી પુત્રસતતિ, ચિત્તની અપ્રતિહત સ્વસ્થતા, ગૃહકાર્યની સુઘડતા, કુલીન-પવિત્ર આચારની શુદ્ધિ અને દેવ, અતિથિ તથા સબધીઓનો નિર્દોષ સત્કાર કરવો એ છે કુલવધૂનુ રક્ષણ કરવાના આ પ્રમાણે ઉપાય છે-હમેશા ગૃહકાર્યમા તેની યોજના કરવી, તેની પાસે દ્રવ્યનો યોગ પરિમિત રાખવો (પૈસાની છુટ ન આપવી), સ્વતત્રતા આપવી નહીં, અને હમેશા માતાતુલ્ય સ્ત્રીઓના કબજામા રહે તેમ કરવુ

(કદિ કોઇ કહે કે તેવી વિવાહની ઉપાધિ શામાટે કરવી? વેશ્યાઓને રખાયત તરીકે રાખવામા શુ નુકશાન છે? એ શકાનુ સમાધાન કરે છે)

વેશ્યા સ્ત્રીઓ ધોબીના ખડકા જેવી અને કુતરાની ચાટય જેવી છે, તેવી સ્ત્રીઓમા કયો કુલીન પુરૂષ રાગ કરે? કારણકે જો તેને દાન આપીએ તો દુર્ભાગ્ય થાય, તેનો સત્કાર કરવામા આવે તો બીજાને ઉપભોગ્ય થાય, જો તેમા આસકિત રાખે તો પરાભવ અથવા મૃત્યુ થાય, મોટો ઉપકાર કરે તોપણ તે પોતાનો ગણે નહીં અને બહુકાલનો સબધ હોય તે છતા જો તેનો ત્યાગ કરવામા આવે તો તત્કાલ બીજા પુરૂષ સાથે ગમન કરે-આ વેશ્યાઓનો કુલપરપરાનો રિવાજ છે ૧૨

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનુ વર્ણન કહે છે —

તથા—દૃષ્ટાદૃષ્ટબાધામીતતા ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

મૂલાર્થ—પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે અને જોવામાં ન આવે એવા ઉપદ્રવોથી બીતા રહેવુ. ૧૩

વિશેષાર્થ—દૃષ્ટ એટલે પ્રત્યક્ષપણે જોવામા આવેલા અને અદૃષ્ટ એટલે અનુમાન તથા આગમ પ્રમાણથી જોયેલા જે ઉપદ્રવો તેઓથી ભય રાખવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે જો યથાશક્તિ દૂરથીજ ભય થવાના કારણનો ત્યાગ કરવામા આવે તો તે ભય ચિત્તમા ઉત્પન્ન થવાજ પામતો નથી કદિ ઉત્પન્ન થાય તો સ્વત શમી જાય છે, તે સિવાય બીજી રીતે તે કદિ પણ રામતો નથી તેમા

અન્યાયથી વ્યવહાર કરવો, જુગાર રમવો અને પરસ્ત્રીગમન કરવું ઇત્યાદિ દૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. તે આલોકમાં પણ સર્વ લોકોની વચ્ચે જાણ થતાં વિવિધ પ્રકારની વિડંબનાઓના સ્થાનરૂપ થાય છે. વળી જે મદ્ય, માંસનું સેવન ઇત્યાદિ કુકર્મ કે જેઓનું ફળ શાસ્ત્રમાં નરકાદિની યાતના-પીડા થવાનું જણાવ્યું છે, તે અદૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. એ ઉપરથી એમ જાણવું કે દરેક ગૃહસ્થે દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ ઉપદ્રવોના હેતુઓથી પોતાના આત્માને દૂર રાખવો. ૧૩

तथा-शिष्टचरितप्रशंसनमिति ॥ १४ ॥

મૂલાર્થ—હમેશાં શિષ્ટ-સાધુ પુરૂષોના આચરણની પ્રશંસા કરવી. ૧૪

વિશેષાર્થ—શિક્ષા પામે તે શિષ્ટ પુરૂષ એટલે સદાચારમાં રહેલા જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરૂષોની પાસે રહી શુદ્ધ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો, તેઓનું ચરિત-આચરણ તે શિષ્ટ ચરિત કહેવાય છે. જેમકે "લોકાપવાદથી ભય, દીન જનનો ઉદ્ધાર કરવામાં આદર, કદર જાણવી અને સારૂં ડહાપણ-એ સદાચાર કહેવાય છે."

"સર્વની નિંદાનો ત્યાગ, સજ્જન પુરૂષોની પ્રશંસા, આપત્તિમાં પણ હિંમત, સંપત્તિમાં નમ્રતા, પ્રસ્તાવે મિત ભાષણ, વૃથા વિવાદનો ત્યાગ, જેની કબુલાત કરી હોય તે કરવું, કુલધર્મનું પાલન, નકામા ખર્ચનો ત્યાગ, જ્યાં ઘટે ત્યાં કરવું, મુખ્ય કાર્ય કરવામાં આગ્રહ, પ્રમાદનો ત્યાગ, લોકાચારમાં અનુસરવું, સર્વ ઠેકાણે યોગ્યતા રાખવી અને કંઠે પ્રાણ આવ્યા હોય તોપણ નિંદિત કામમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી-ઈત્યાદિ શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવી અર્થાત્ પ્રશંસાપૂર્વક તેના ગુણ ગ્રહણ કરવા." તે વિષે કહ્યું છે કે:—

"ગુણ ગ્રહણ કરવા યત્ન કરો. મોટા આડંબરનું શું પ્રયોજન છે? દૂધ વગરની ગાયો મોટી ઘુઘરમાળ બાંધવાથી વેચાતી નથી, પણ તે દૂધના ગુણ ઉપરથી વેચાય છે."

गुणैः प्रसिद्धिमायांति लघवोऽपीह नेतरे ।
तमस्यपि विलोक्यंते दंतिदंता न दंतिनः ॥ इति

"કદિ નાનો-હલકા હોય પણ જો તે શુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમા આવે છે અને બીજા મોટા હોય પણ જો તે અશુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમા આવતા નથી જેમ હાથીના દાત નાના છતા અધ ારમા પણ દેખાય છે અને હાથીઓ મોટા છતા દેખાતા નથી" ૧૪

तथा-अरिषड्वर्गत्यागेनाविरुद्धार्थप्रतिपत्त्येंद्रियजय इति ॥१५॥

મૂલાર્થ—કામ ક્રોધાદિ અ તર ગ શત્રુઓનો ત્યાગ કરી અવિરૂદ્ધ અર્થનો અ ગીકાર કરી ઇંદ્રિયોનો જય કરવો. ૧૫

વિશેષાર્થ—યુક્તિ વગર યોજેલા એટલે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ ગેરઉપયોગમા લીધેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ-એ છ શિષ્ટ ગૃહસ્થોના અ તરના શત્રુઓ છે તે આ પ્રમાણે-બીજાએ ગ્રહણ કરેલી અથવા અવિવાહિત કુમારી સ્ત્રીઓ ઉપર દુષ્ટ અધ્યવસાય કરવો તે **કામ** કહેવાય છે બીજાને અથવા પોતાને, વિચાર્યા વગર જે નાશનો હેતુ થાય તે **ક્રોધ** કહેવાય છે દાન કરવાને યોગ્ય એવા પાત્રને પોતાનુ ધન ન આપવુ અથવા કારણ વગર પરધનનું ગ્રહણ કરવુ તે **લોભ** કહેવાય છે દુરાગ્રહ છોડે નહીં અને ઘટિત વચનને માને નહીં તે **માન** કહેવાય છે કુલ, બળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ અને વિદ્યાથી પોતાને અહ કાર કરવો અથવા બીજા પર ધમારો કરવો તે **મદ** કહેવાય છે કારણ સિવાય બીજાને દુ ખ ઉપજાવી અથવા પોતે દ્યુત, મૃગયા વગેરે અનર્થનો આશ્રય કરી મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવી તે **હર્ષ** કહેવાય છે આ છ અ તરના અરિવર્ગનો ત્યાગ કરીને અવિરૂદ્ધ એટલે ગૃહસ્થાવસ્થાને યોગ્ય એવા ધર્મ અને અર્થ સાથે વિરોધને ન પામેલા (ધર્મ અને અર્થ એ બેના સાધનને બાધ ન કરતા) એવા શ્રવણાદિ ઇંદ્રિયોના વિષયભાવને પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગ ધ વગેરેનો અ ગીકાર કરવો તેને અવિરૂદ્ધ અર્થનો અ ગીકાર કહે છે અને તેવડે ઇંદ્રિયોનો જય કરવો એટલે અત્ય ત આસક્તિ છોડી દઇ શ્રવણાદિ ઇંદ્રિયોના વિકારનો નિરોધ કરવો (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે) સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયનો

નિરોધ કરવાના ધર્મનો અધિકાર તો યતિઓનોજ છે. તે આગળ કહેવાશે અહીં તો ગ્રહસ્થના સામાન્ય ધર્મનોજ અધિકાર છે, તેથી એમ કહેલું છે. ૧૫

तथा–उपप्लुतस्थानत्याग इति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—ઉપદ્રવવાલા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

વિશેષાર્થ—સ્વચક્ર અને પરચક્ર એટલે પોતાના રાજ્યના અને પર રાજ્યના સૈન્યના વિક્ષોભથી, તેમજ દુકાલ, મહામારી [૧]૭ ઇતિ અને લોકવિરોધ વગેરેથી અસ્વસ્થ થયેલા પોતાના નિવાસ સ્થાનરૂપ ગામ, નગર પ્રમુખનો ત્યાગ કરવો. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) જો તેનો ત્યાગ ન કરાય તો પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલા ધર્મ, અર્થ અને કામનો વિનાશ થવાનો સંભવ અને બીજા નવીનનું ઉપાર્જન ન થવાનો પણ સંભવ, તેથી ઉભય લોકમાં અનર્થજ ઉત્પન્ન થાય, માટે તેવા ઉપદ્રવવાલા સ્થાનનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૬

तथा–स्वयोग्यस्याश्रयणमिति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—પોતાને યોગ્ય એવા પુરૂષનો આશ્રય કરવો. ૧૭

વિશેષાર્થ—પોતાને યોગ્ય અને રક્ષાનું કારણ જે રાજા પ્રમુખ અપૂર્વ લાભનું સંપાદન અને પ્રાપ્ત કરેલાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ હોય તેનો આશ્રય કરવો એટલે ' હું આપનો રક્ષણીયછું ' એમ આત્મ સમર્પણ કરવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) કહ્યું છે કે " સર્વ પ્રજાનું મૂલ સ્વામી છે. જેમ વૃક્ષ મૂલ વગરનાં હોય તો તે પર પુરૂષનો પ્રયત્ન શા કામનો ?" તેમ સ્વામીરૂપ મૂલ સારૂં ન હોય તો પછી પ્રજારૂપ વૃક્ષ શી રીતે ટકી શકે ? તે સ્વામી ધાર્મિક, કુલાચારથી શુદ્ધ, પ્રતાપી અને ન્યાયી હોય તેમ કરવો. ૧૭

तथा–प्रधानसाधुपरिग्रह इति ॥ १८ ॥

---

૧ અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, ઉદર થાય, ટીડ આવે, શુડા આવે, સ્વચક્ર અને પરચક્ર–એ ૭ ઇતિ ગણાય છે.

મૂલાર્થ—ઉત્તમ અને સદાચારી પુરૂષોનો સગ કરવો ૧૮

વિશેષાર્થ—ઉત્તમ એટલે વશનો ગુણ અને સૌજન્ય, દાક્ષિણ્ય અને કૃતજ્ઞતા વગેરે ગુણોથી યુક્ત એવા અને સાધુ અને સદાચારમા આગ્રહ રાખનારા પુરૂષોનો સ્વીકાર કરવો, સગ કરવો, કારણકે નીચ, હલકા પરિવારવાલો પુરૂષ સર્પવાલા ઘરની જેમ કોઇને સેવવા યોગ્ય હોતો નથી તેમ વળી ઉત્તમ પુરૂષના સગથીજ પુરૂષની ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે કહ્યુ છે કે—

गुणवानिति प्रसिद्धि सनिहितैरेव भवति गुणवद्भि ।
ख्यातो मधुर्जगत्यपि सुमनोभि सुरभिभि• सुरभि ॥ इति ॥

" જે ગુણવાન્ પુરૂષોનુ સાનિધ્ય હોય તો પુરૂષની ગુણવાન પણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે જેમ વસત ઋતુ સુરભિ–સુગધિ પુષ્પોથી જગતમા ' સુરભિ ' એવા નામથી પ્રખ્યાત થયેલી છે "

तथा–स्थाने गृहकरणमिति ॥ १९ ॥

મૂલાર્થ—સારે ઠેકાણે નિવાસને માટે ઘર કરવુ . ૧૯

વિશેષાર્થ—જેના લક્ષણ આગળ કહેવામા આવશે એવા નઠારા સ્થાનથી વિલક્ષણ એવા ગ્રામ નગર વગેરેમા પોતાનુ નિવાસ ગૃહ કરવુ (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે) ૧૯

કેવુ સ્થાન ખરાબ કહેવાય તે કહે છે,—

अतिप्रकटातिगुप्तमस्थानमनुचितप्रातिवेश्य चेति ॥ २० ॥

મૂલાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લુ હોય અથવા અતિ ગુપ્ત હોય અને જેનો પાડોશ ખરાબ હોય, તે રહેવાને અનુચિત સ્થાન જાણવુ . ૨૦

વિશેષાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લુ હોય એટલે બીજાના ઘર પાસે ન હોવાથી અતિ ઉઘાડુ લાગે તેવુ હોય, તેમ અતિ ગુપ્ત

એટલે ચારે તરફ ખીચોખીચ આવેલાં બીજાં ઘરને લીધે જેના દ્વારાદિ વિભાગ ઓલખાય નહીં તેવાં હોય, તે સ્થાન ઘર કરવાને અનુચિત છે. વળી પ્રતિવેશી એટલે નજીક આવેલા બીજા ગૃહાદિકમાં રહેનાર પાડોશી, તેનું કર્મ વા ભાવ તે **પ્રાતિવેશ્ય** એટલે પાડોશ કહેવાય છે. તે પાડોશ જેનો અનુચિત હોય એટલે જેમાં જુગાર વગેરે વ્યસનો થતાં હોય તેથી ધાર્મિક માણસને રહેવાને અયોગ્ય હોય, તેવું અનુચિત પાડોશવાળું સ્થાન પણ રહેવાને અનુચિત છે. અહીં "च" શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે.

અતિ ખુલ્લું, અતિ ગુપ્ત અને ખરાબ પાડોશવાળું સ્થાન નઠારૂં કહેવાય તેનું શું કારણ? તે કહે છે. જો અતિ ખુલ્લા પ્રદેશમાં ઘર કરેલું હોય તો પડખાની બાજુએ આવરણ ન હોવાથી ચોર વગેરે નિઃશંક મનેથી પ્રવેશ કરી પરાભવ કરવાને ઉત્સાહ કરે. જો અતિ ગુપ્ત હોય તો ચારે બાજુ બીજાં ગૃહોના નિરોધથી તે પોતાની શોભા પ્રાપ્ત કરે નહીં. તેમ વળી જો અગ્નિ પ્રમુખનો ઉપદ્રવ થાય તો મુશ્કેલીથી નીકળવું કે પેસવું બને. જો પાડોશ ખરાબ હોય તો 'ગુણ અને દોષ સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાય છે' એ વચન પ્રમાણે નઠારા પાડોશી સાથે બોલવું, જોવું અને સહવાસના દોષને લીધે સ્વતઃ ગુણવાન્ એવા જીવને નિશ્ચે તેના ગુણની હાનિ થઈ જાય. એથી આ નિષેધ કરેલો છે. ૨૦

યોગ્ય સ્થાને પણ ઘર કરવામાં વિશેષ વિધિ કહે છે.

लक्षणोपेतगृहवास इति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—વાસ્તુનાં સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત એવા ગૃહમાં વાસ કરવો. ૨૧

વિશેષાર્થ—વાસ્તુના ઉત્તમ સ્વરૂપને સૂચવનારાં લક્ષણો જેવાં કે જ્યાં ઘણા દ્રોના અંકુરા હોય, દર્ભના સ્તંભ (ભોથાં) થતા હોય મૃત્તિકાના વર્ણ અને ગંધ સારા હોય, સ્વાદિષ્ટ જળ નીકળે તેમ હોય અને જેમાં દ્રવ્યના ભંડાર રહેલા હોય એવી પૃથ્વી ઉપર ઘર બાંધવું જોઇએ, તેમજ કોઈ જાતનો વેધ આવતો ન હોય તેવાં લક્ષ-

ણોથી યુક્ત એવું ઘર હોય તેમા વાસ કરવો જો ઉપર કહેલા લક્ષણોથી રહિત એવા ઘરમા વાસ કરવામા આવે તો વૈભવનો વિનાશ ઇત્યાદિ વિવિધ જાતના લોક પ્રસિદ્ધ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણકે ગૃહસ્થને ઇચ્છિતની સિદ્ધિમા ગૃહ બાધવાના સારા લક્ષણો એ મુખ્ય સાધન છે ૨૧

અહીં શકા કરે કે ઉપર કહેલા ગૃહના લક્ષણો સશય રહિત શી રીતે જણાય ? તે કહે છે-

निमित्तपरीक्षेति ॥ २२ ॥

મૂલાર્થ-નિમિત્ત-શુકનનુ બરાબર અવલોકન કરવુ. ૨૨

વિશેષાર્થ—નિમિત્ત એટલે શુકન, સ્વપ્ન અને શબ્દ શ્રવણ વગેરે કે જેઓ ઇદ્રિયોના વિષયમા ન આવે એવા અર્થનુ જ્ઞાન કરવાના હેતુરૂપ છે, તે વડે પરીક્ષા કરવી પરીક્ષા પરિ કહેતા સર્વ રીતે એટલે સદેહ, વિપરીતપણુ અને અનિશ્ચય એ યથાર્થ જ્ઞાનના દોષને છોડી ગૃહના લક્ષણોનુ ઇક્ષા (ઇક્ષણ) અવલોકન કરવુ, તે પરીક્ષા કહેવાય છે ૨૨

तथानेकनिर्गमादिवर्जनमिति ॥ २३ ।

મૂલાર્થ--જવા આવવાના ઘણા રસ્તા જેમા ન હોય તેવુ ઘર કરવુ. ૨૩

વિશેષાર્થ—ઘણા નીકળવાના દ્વારથી અને આદિ શબ્દ છે તેથી ઘણા પ્રવેશ કરવાના દ્વારથી વર્જિત એવુ ઘર કરવુ જો જવા આવવાના દ્વાર ઘણા હોય તો લોકોનુ જવુ આવવુ જાણવામા ન આવવાથી સારી રીતે ગૃહની રક્ષા થઈ શકે નહીં, તેથી ઘરના સ્ત્રી પ્રમુખની લજ્જાની અને વૈભવની નુકશાનીજ થાય. જો ઘરની રક્ષા બરાબર ચોકસાઇથી થઈ હોય તો તેવા લોકોને કોઇ જાતનો અવકાશ મળે નહીં અને જો ઘરમા જવુ આવવુ પરિમિત-અલ્પ થઇ શકે તેમ હોય તો તે ઘરની રક્ષા સુખે થઇ શકે છે ૨૩

तथा–विभवाद्यनुरूपो वेषो विरुद्धत्यागेनेति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ–પોતાના વૈભવ વગેરેની સ્થિતિને યોગ્ય એવો વેષ રાખવો અને વિરૂદ્ધ વેષનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

વિશેષાર્થ—વૈભવ તથા આદિ (વગેરે) શબ્દથી દ્રવ્ય, વય, અવસ્થા અને નિવાસસ્થાન વગેરેને યોગ્ય એટલે લોકને ઉપહાસ્યનું સ્થાન ન થાય તેવો ઉચિત વેષ એટલે વસ્ત્ર પ્રમુખનો પહેરવેશ રાખવો (સારાંશ કે પોતાની દ્રવ્યસ્થિતિ, વય, અવસ્થા અને નિવાસસ્થાનને ઘટે તેવો અને લોકમાં ઉપહાસ્ય ન થાય તેવો વેષ ગૃહસ્થે પહેરવો.) અને વિરૂદ્ધ એટલે પગની જંઘા અડધી ઉઘાડી રાખવી, માથે બાંધેલા ફેંટા ઉપર છોગું મૂકવું અને અત્યંત સજ્જડ (તડાતડ) અંગરખું પહેરવું–ઈત્યાદિ જાર કે છાકટાની ચેષ્ટા જેમાં સ્પષ્ટ જણાઇ આવે તેવા વેષનો ત્યાગ કરવો. જેનો વેષ પ્રસન્ન હોય તે પુરૂષ મંગલ મૂર્ત્તિ કહેવાય છે અને મંગલથી લક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ થાય છે, કહ્યું છે કે—

श्रीमंगलात्प्रभवति प्रागल्भ्याच्च प्रवर्द्धते ।
दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं[1] संयमात्प्रतितिष्ठति[2] ॥

"લક્ષ્મી મંગલથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચાતુર્યથી વૃદ્ધિ પામે છે, ડહાપણથી ઉંડાં મૂળ બાંધે છે અને સંયમથી પ્રતિષ્ઠા મેલવે છે." ૨૪

तथा–आयोचितो व्यय इति ॥ २५ ॥

મૂલાર્થ–આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવો. ૨૫

વિશેષાર્થ–આય એટલે વ્યાજ પ્રમુખે કરી વધારો કરવાને યોજેલા ધન ધાન્યની વૃદ્ધિરૂપ આવક, તે પ્રમાણે, યોગ્ય એટલે આવકનો ચોથો ભાગ ખર્ચ કરવો. અહીં ખર્ચ એટલે જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબ હોય તેના ભરણપોષણમાં, પોતાના ઉપભોગમાં અને દેવ અતિથિના પૂજન વગેરેના પ્રયોજનમાં વપરાય તે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્ર લખે છે કે " ધનની આવકના પ્રથમ ચાર ભાગ

---

१ मूलमित्यनुबंधं । २ प्रतितिष्ठतीति प्रतिष्ठां लभते ।

કરવા, તેમા એક ભાગને ઘરમા અનામત રાખવો, એક ભાગ વ્યાપારમા જોડવો, એક ભાગ ધર્મ અને પોતાના ઉપભોગમા વાપરવો અને એક ભાગ કુટુંબના ભરણપોષણમા વાપરવો "

વળી કોઈ ઠેકાણે એમ કહ્યુ છે કે "ધનની આવકના બે ભાગ કરવા, તેમા કાઇક અધિક ભાગ ધર્મમા વાપરવો અને બાકી રહેલા ભાગને આલોકના તુચ્છ કાર્યમા પ્રયત્નથી વાપરવો "

આવક ઉપરાત કરેલો વ્યય (ખર્ચ) શરીરને રોગીની જેમ સારરૂપ વૈભવને કૃશ કરી નાખી પુરૂષને બધા વ્યવહાર ચલાવવામા અસમર્થ કરે છે કહ્યુ છે કે—

आयव्ययमनालोच्य यस्तु [1] वैश्रवणायते ।
अचिरेणैव कालेन सोऽत्र वै श्रवणायते ॥ २९ ॥

"જે પુરૂષ આવક અને ખર્ચ જોયા વગર વૈશ્રવણ-કુબેર ભંડારીની જેમ પ્રવર્ત્ત છે તે થોડા કાળમા શ્રવણ માત્ર થઇ જાય છે-એટલે તે ધનાઢ્ય હતો એમ સાભળવા માત્ર રહે છે " ૨૫

तथा-प्रसिद्धदेशाचारपालनमिति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ-પ્રસિદ્ધ દેશાચાર હોય તે પાળવા. ૨૬

વિશેષાર્થ-પ્રસિદ્ધ એટલે શિષ્ટ પુરૂષોને સંમત હોવાથી ઘણા કાળથી રૂઢિમા આવી ગયેલા **દેશાચાર** એટલે ભોજન, વસ્ત્ર વગેરેની ક્રિયારૂપ સર્વ મંડળનો વ્યવહાર તેનુ પાલન કરવુ, એટલે તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્તન કરવુ અર્થાત્ ગૃહસ્થે પોતાના પ્રખ્યાત દેશાચાર પ્રમાણે વર્ત્તવુ જો તેમ ન વર્ત્તે એટલે કે તે દેશાચારનુ ઉલ્લઘન કરે તો તે દેશના રહેવાસી જનસમૂહની સાથે વિરોધ થવાનો સંભવ થતા અકલ્યાણનો લાભ થાય તે વિષે બીજા લૌકિક પુરૂષો કહે છે કે—

यद्यपि सकला योगी छिद्रा पश्यति मेदिनीम् ।
तथापि लौकिकाचार मनसापि न लङ्घयेत् । इति ॥

[1] वै श्रमणायते इत्यपि पाठ तदा साधुवदाचरतीत्यर्थो विधेय ।

" યોગી પુરૂષ બધી પૃથ્વીને છિદ્રવાલી જુવે છે અર્થાત્ પૃથ્વીના લોકોને દૂષિત જુવે છે, તથાપિ લૌકિક આચારને મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરતો નથી. " ૨૬

तथा–गर्हितेषु गाढमप्रवृत्तिरिति ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ–નિંદિત કાર્યમાં બીલકુલ પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં ૨૭

વિશેષાર્થ–ગર્હિત એટલે આલોક અને પરલોકમાં અનાદરપણાને લીધે નિંદવા યોગ્ય એવા મદ્ય, માંસનું સેવન અને પરસ્ત્રીગમન વગેરે પાપસ્થાન, તેમાં બીલકુલ પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં, અર્થાત્ મન, વાણી અને કાયાને પ્રવર્ત્તાવવાં જ નહીં; કારણ કે જો આચાર શુદ્ધ હોય તો કદિ સામાન્ય કુલાદિકમાં ઉત્પત્તિ થઇ હોય તોપણ તે પુરૂષનું મોટું માહાત્મ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે—

न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।
अंत्येष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ २७ ॥

" જે પુરૂષ સદાચાર રહિત હોય તે પુરૂષનું કુળ પ્રમાણરૂપ નથી એમ હું માનું છું. કદિ અંત્ય જાતિમાં થયેલા હોય તોપણ તેમનામાં જો સદાચાર હોય તો તે સર્વથી વિશેષ થાય છે. "

તે ઉપર निपान०એ પૂર્વે કહેલા શ્લોકો પણ લાગુ પડે છે. ૨૭

तथा–सर्वेष्ववर्णवादत्यागो विशेषतो राजादिष्विति ॥ २८ ॥

મૂલાર્થ—સર્વ પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કરવો છોડી દેવો, તેમાં રાજા પ્રમુખ માન્ય વર્ગનો તો વિશેષપણે છોડી દેવો. ૨૮

વિશેષાર્થ—સર્વ એટલે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ભેદવાળા પ્રાણીઓનો **અવર્ણવાદ** કહેતાં અપ્રસિદ્ધ અપવાદને પ્રસિદ્ધ કરવો તે, તેનો ત્યાગ કરવો. તેમાં વિશેષપણે રાજા, મંત્રી અને પુરોહિત (રાજ્યગુરુ) વગેરે બહુજનમાન્ય એવા વર્ગના અવર્ણવાદનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે સામાન્ય લોકાપવાદમાં તેને

પોતાને ઘણો દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે વિષે નીતિશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

न परपरिवादादन्यविद्वेषणे पर भैषजमस्ति
राजादिषु तु वित्तप्राणनाशादिरपि दोष स्यादिति ॥

પારકા અવર્ણવાદ સિવાય બીજાનો દ્વેષ કરવાનું બીજું ઔષધ નથી અર્થાત્ બીજાના દ્વેષ કરવાનું ઔષધ (ઉપાય) પારકો અવર્ણવાદ છે અને રાજા પ્રમુખનો અવર્ણવાદ કરવો તેથી દ્રવ્ય અને પ્રાણાદિકનો નાશ થવારૂપ દોષ પણ થાય છે " ૨૮

तथा-असदाचारैरससर्ग इति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—સદાચાર વગરના પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો નહીં. ૨૯

વિશેષાર્થ—**અસત્** એટલે આલોક અને પરલોકમા અહિત કારી હોવાથી નઠારો એવો **આચાર** એટલે પ્રવૃત્તિ છે જેમની એવા પુરૂષો, જેવા કે-જુગારી લોક વગેરે, તેમનો સંસર્ગ એટલે સબધ રાખવો નહીં અર્થાત્ બળતા અગ્નિ, ઉપદ્રવ અને દુકાળથી પાયમાલ થતા દેશની જેમ તેવા પુરૂષોને દૂરથીજ છોડી દેવા ૨૯

ઉપર કહેલી બાબતને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે—

ससर्गः सदाचारैरिति ॥ ३० ।

મૂલાર્થ—સદાચારી પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો. ૩૦

વિશેષાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ પ્રતીત થાય તેવો છે વિશેષ એટલુ કે સદાચાર વગરના પુરૂષનો સંસર્ગ છોડી દીધો હોય પણ જો સદાચારવાળા પુરૂષની સાથે સંસર્ગ ન હોય તો તેવા ગુણની વૃદ્ધિ થતી નથી, એથીજ આ સૂત્ર કહેવામા આવ્યુ છે તેવાજ અર્થને અનુસરતુ બીજુ શાસ્ત્રવચન છે

यदि सत्सगनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
अथासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ इति ॥

" જો તું સત્સંગ કરવામાં તત્પર થઈશ તો આબાદ થઈશ અને જો તું અસત્પુરૂષની ગોષ્ઠી (ગમત) માં પડીશ તો તું પણ પડીશ અર્થાત્ આબાદીમાંથી પડીશ." ૩૦

तथा–मातापितृपूजेति ॥ ३१ ॥

મૂલાર્થ—માતાપિતાની પૂજા કરવી. ૩૧

વિશેષાર્થ–માતાપિતા–પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર જનની અને જનકની પૂજા કરવી એટલે ત્રિકાળ પ્રણામ વગેરે કરી ભક્તિ કરવી. કહ્યું છે કે " અવસર વગર પણ ઉંચે પ્રકારે ચિત્તમાં આરોપણ કરેલા ગુરૂજનવર્ગ (વડિલવર્ગ) ને ત્રણે કાળ પ્રણામ કરવો એ તેમનું પૂજન છે. " એ ગુરૂજનવર્ગમાં કોને ગણવા ? તે કહે છે–" માતા, પિતા, કળાચાર્ય (શિક્ષાગુરૂ), તેમનાં સગાં સંબંધી, વૃદ્ધ અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર, એ ગુરૂવર્ગ સત્પુરૂષોએ માનેલો છે. " ગુરૂવર્ગને શી રીતે માન આપવું ? તે કહે છે—

अभ्युत्थानादियोगश्च तदंते निभृतासनम् ।
नामग्रहश्च नास्थाने नावर्णश्रवणं क्वचित् ॥

ગુરૂજન આવે ત્યારે ઉભા થઇ સામા જવું, આદિ શબ્દથી સુખ–શાતા પૂછવી, તેમની પાસે નિશ્ચલ થઇ બેસવું, અસ્થાને–અઘટિત સ્થાને તેમનું નામ લેવું નહીં અને તેમની નિંદા સાંભળવી નહીં. ૩૧

હવે માતાપિતા વિષે બીજી વિશેષ બાબત કહે છે—

आमुष्मिकयोगकारणं तदनुज्ञया प्रवृत्तिः प्रधानाभिनवोपनयनं तद्भोगे भोगोऽन्यत्र तदनुचितादिति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—માતાપિતાને પરલોકના ધર્મવ્યાપારમાં પ્રેરણા કરવી, તેમની આજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. કાંઇ શ્રેષ્ટ નવી વસ્તુ મળે તે પ્રથમ તેમને ભેટ કરવી અને જે વસ્તુ તેમણે પ્રત

નિમિત્ત છોડી દીધી હોય તે સિવાયની વસ્તુનો ઉપભોગ તેમના કર્યા પછી કરવો. ૩૨

વિશેષાર્થ—આમુષ્મિક એટલે પરલોક સંબંધી યોગ એટલે દેવપૂજન વગેરે ધર્મવ્યાપારને કરાવવા અર્થાત્ માતાપિતા પોતે પરલોક સંબંધી ધર્મવ્યાપાર કરતા હોય, તેઓને તે કાર્યમાં પ્રેરણા કરવી જેમકે—" હવેથી આપ પૂજ્ય વડિલોએ કુટુંબના કાર્યની ચિંતા રાખવી નહીં, નિરંતર કેવળ ધર્મકર્મમાંજ મન જોડવું " વળી તે માતાપિતાની આજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકના સર્વ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ કરવી **પ્રધાન** એટલે વર્ણ તથા સુગંધ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ અને **આભનવ** એટલે તત્કાળ પ્રાપ્ત થયેલી પુષ્પ, ફલ કે વસ્ત્ર વગેરે તાજી વસ્તુઓ તે માતાપિતાને ભેટ કરવી જે અન્નાદિ વસ્તુનો પ્રથમ માતાપિતા ઉપભોગ કરે તેનો પછી પોતે ઉપભોગ કરવો અહીં એટલો અપવાદ છે કે તે માતાપિતાને કોઇ વ્રતાદિકને લીધે જે વસ્તુ અનુચિત હોય (ખપતી ન હોય) તે સિવાયની વસ્તુ, એટલે કે જે વસ્તુ માતાપિતાએ વ્રતને લીધે ત્યજી હોય તે સિવાય બીજી વસ્તુનો ઉપભોગ પ્રથમ માતાપિતા કરે તે પછી પોતે કરવો એ ભાવાર્થ છે ૩૨

તથા–अनुद्वेजनीया प्रवृत्तिरिति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—કોઇને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૩૩

વિશેષાર્થ—પોતાના કે પારકા પક્ષને ઉદ્વેગ ન થાય એવી **પ્રવૃત્તિ** એટલે મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટા કરવી જે પુરૂષ બીજાના ઉદ્વેગનો હેતુ થાય તેને કોઈ ઠેકાણે પણ સમાધિલાભ થતો નથી, કારણકે સર્વ જાતની પ્રવૃત્તિઓ પોતપોતાના સરખું ફળ આપે છે, એટલે જેવી પ્રવૃત્તિ તેવું ફળ મળે છે ૩૩

તથા–भर्तव्यभरणमिति ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય હોય તેમનું ભરણપોષણ કરવું . ૩૪

વિશેષાર્થ—ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય જેવાં કે માતાપિતા, પોતાના આશ્રિત સ્વજન (સગાવહાલાં), તેવાજ સેવક વગેરે તેમનું ભરણપોષણ કરવું. તેમાં માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને બાળ (નિર્વાહ કરવાની શક્તિ) વગરના છોકરાઓ—એ ત્રણ અવશ્ય ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય છે. તે વિષે લૌકિકશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

वृद्धौ च मातापितरौ सतीं भार्यां सुतान् शिशून् ।
अप्यकर्मशतं कृत्वा भर्तव्यान् मनुरब्रवीत् ॥

विभवसंपत्तौ चान्यान्यपि । अत्राप्युक्तम् ।

चत्वारि ते तात गृहे वसंतु श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे ।
सखा दरिद्रो भगिनी व्यपत्या ज्ञातिश्च वृद्धो विधनः कुलीनः ॥ इति

"વૃદ્ધ માતાપિતા, સતા સ્ત્રી અને શિશુવયના છોકરાઓનું સેંકડો અકર્મ (ન કરવાનાં કામ) કરીને પણ ભરણપોષણ કરવું એમ મનુ કહે છે." જો ઘરમાં સંપત્તિ હોય તો ઉપરના સિવાય બીજા પણ ભરણપોપણ કરવા યોગ્ય છે તે ઉપર પણ કહ્યું છે કે—"હે તાત, ગૃહસ્થધર્મને વિષે સંપત્તિથી યુક્ત એવા તમારા ઘરમાં દરિદ્રી મિત્ર, છોકરા વગરની બેન, કોઈ પણ વૃદ્ધ જ્ઞાતિજન અને નિર્ધન થઈ ગયેલો કુલીન માણુસ એ ચાર હમેશાં નિવાસ કરીને રહો." ૩૪

तथा—तस्य यथोचितं विनियोग इति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેને યોગ્ય એવા કાર્યમાં જોડવા. ૩૫

ટીકાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેમને યોગ્ય એવા કાર્યમાં એટલે જે ધર્મ કે કર્મ તેમને લાયક હોય તેમાં વિનિયોગ કરવો એટલે તેમની યોજના કરવી. જે પરિવાર અવ્યાપારમાં એટલે તેને અઘટતા વ્યાપારમાં જોડવામાં આવ્યો હોય તે પોતાને યોગ્ય એવા આચરણમાં વિનોદ—આનંદ ન આવવાથી નવરો પડી દ્યૂત વગેરેના દુર્વ્યસનનો પણ અભ્યાસી થાય અને નિષ્ફળ રીતે શક્તિનો ક્ષય થવાથી—પોતાના યોગ્ય કામની શક્તિ નિષ્ફળ જવાથી કાંઇ પણ કરી શકે નહીં, તેથી તે અવસ્તુ એટલે નિરૂપ-

યોગી થઇ જાય અને જ્યારે નિરૂપયોગી થાય ત્યારે તેના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો ન કહેવાય પણ ઉલટો તેનો વિનાશ કર્યો કહેવાય ૩૫

તથા-तत्प्रयोजनेषु बद्धलक्षतेति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના ધર્મ, અર્થ અને કામના પ્રયોજનમા હમેશા લક્ષ રાખવુ. ૩૬

વિશેષાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના વિવિધ જાતના ધર્મ, અર્થ અને કામ સબધી પ્રયોજનમા બદ્ધલક્ષ થવુ, એટલે હમેશા તેમા ચિત્તનો ઉપયોગ રાખવો જો પોષણ કરનાર પુરૂષ તેમના પ્રયોજનની ચિતા રાખે તો તે હમેશા પોતાને બતાવેલા કાર્યમા આત્મા-હૃદયને જોડે છે અને જો તેમના કાર્યપ્રયોજનની ચિતા ન રાખવામા આવે તો તેઓ ખીદાઇ જાય છે અને તેને મનમા નાખુશી થવાથી પોતાને જે કાર્યમા યોજ્યા હોય તે કાર્ય કરવાને સમર્થ થતા નથી ૩૬

તથા-अपायपरिरक्षोद्योग इति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ-અનર્થમાંથી તે પોષ્ય વર્ગની રક્ષા કરવાનો ઉદ્યોગ કરવો. ૩૭

વિશેષાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગની આલોક તથા પરલોકના અનર્થમાથી સર્વ રીતે રક્ષા કરવામા મહાન્ ઉદ્યમ કરવો જો એવી રક્ષા કરવાથી પોતાના પોષ્ય વર્ગ પ્રત્યે ધણીપણુ પ્રાપ્ત થાય તો તે પોષ્ય વર્ગ અપ્રાપ્ત વસ્તુના લાભરૂપ યોગ અને પ્રાપ્ત વસ્તુની રક્ષારૂપ ક્ષેમને કરવા સમર્થ થાય છે, કારણ કે જે યોગ અને ક્ષેમ કરી શકે તેનામાજ ધણીપણુ ઘટે છે ૩૭

તથા-गर्हे ज्ञानस्वगौरवरक्षे इति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—જો તે પોષ્ય વર્ગ નિંદા કરવા યોગ્ય થાય તો પછી ગૃહસ્થે પોતાનાં જ્ઞાન અને ગૌરવપણાની રક્ષા કરવી. ૩૮

વિશેષાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગ કોઇ લોકવિરૂદ્ધ અનાચારના સેવવાથી નિંદા કરવા યોગ્ય થાય એટલે સામાન્ય રીતે ઘરના બધા લોક હલકાં કામ કરનારા થાય તો શું કરવું તે કહે છે. **જ્ઞાન** એટલે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ દોષને છોડી યથાર્થ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો તે. 'આ આમ હશે, કે આમ' એમ પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થનું બે પ્રકારનું જ્ઞાન તે **સંશય** કહેવાય છે. જેમકે 'હું આત્મા છું કે શરીર છું.' 'આ એમજ છે' એમ યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપથી વિરૂદ્ધ એવું એકજ જ્ઞાન લઇ બેસવું તે **વિપર્યય** કહેવાય છે. જેમકે 'હું શરીરજ છું.' 'આ કાંઇક છે' એમ નિશ્ચય રહિત વિચાર બાંધવો તે **અનધ્યવસાય** જ્ઞાન કહેવાય છે જેમકે 'હું કોઇ છું.' ઇત્યાદિ–આ પ્રમાણે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ દોષ વગરનું પોતાનું જ્ઞાન તથા **સ્વ** એટલે પોતાનું **ગૌરવ** એટલે માન તેની રક્ષા અર્થાત્ પોતાનું જ્ઞાન અને પોતાનું ગૌરવ જાળવવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) જે પોષ્યવર્ગમાં નિંદા કરવા યોગ્ય અર્થ–બનાવ થયો હોય, તે સારી રીતે પ્રથમ જાણી લેવો અને તે પછી તેમાં અનુમોદના કરવાનો દોષ ન થાય તે માટે સર્વ પ્રકારે તેવા માણસને માન આપવું નહીં. ૩૮

तथा–देवातिथिदीनप्रतिपत्तिरिति ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ–દેવ, અતિથિ અને દીન જનની સેવા કરવી.૩૯

વિશેષાર્થ:–દિવ્ એટલે સ્તુતિ કરવી અર્થાત્ ભક્તિથી ભરપૂર એવા ઇંદ્રાદિક દેવતાઓ જેની હમેશાં સ્તુતિ કરે તે દેવ કહેવાય, તે ક્લેશ અને કર્મના સેંકડો વિપાક (પરિણામ–ફલ) થી રહિત એવો પુરૂષ વિશેષ છે, તેના **અર્હન્**, **અજ**, **અનંત**, **શંભુ**, **બુદ્ધ** અને **તમોંતક** એવાં નામ છે, હમેશાં અતિ ઉજ્વલ અનુષ્ઠાન–આચરણ પ્રવર્ત્તાવ્યા કરે છે, તેથી તિથિ વગેરે દિવસનો જેમને વિભાગ નથી તે **અતિથિ** કહેવાય છે, તે વિષે કહ્યું છે કે:

तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥

" જે મહાત્મા તિથિ કે પર્વના ઉત્સવનો ત્યાગ કરે તે અતિથિ કહેવાય અને બાકીનાને અભ્યાગત કહે છે " **દીન** એ શબ્દમા 'दिङ्' એટલે ક્ષય પામવુ એવો ધાતુનો અર્થ છે, એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામની સર્વ આરાધનશક્તિ જેમની ક્ષય પામે તે **દીન** કહેવાય છે તે દેવ, અતિથિ અને દીનની પ્રતિપત્તિ કરવી એટલે દેવની પૂજા અતિથિને અન્નપાન અને દીનજનને દાન આપવારૂપ ઉપચાર કરવો (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે) ૩૯

તેમા પણ—

तदौचित्यानाधनमुत्तमानिदर्शनेनेति ॥ ४० ॥

મૂલાર્થ—ઉત્તમ પુરૂપનુ ઉદાહરણ લઇ તે દેવાદિકની યોગ્યતાનુ ઉલ્લઘન કરવુ નહી .૪૦.

વિશેપાર્થ—તે દેવાદિકની યોગ્યતા અર્થાત ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્યરૂપ પ્રતિપત્તિ એટલે સેવા, તેનુ ઉલ્લઘન કરવુ નહીં જો તેનુ ઉલ્લઘન થાય તો બાકીના છતા ગુણ પણ અછતા હોય તેવા થાય છે તે વિષે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

औचित्यमेकमेकत्र गुणाना राशिरेकत ।
विपायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जित इति ॥

" એક તરફ એકલી યોગ્યતા અને એક તરફ ગુણોનો રાશિ એ સરખુ છે યોગ્યતા વગરનો ગુણરાશિ વિપના જેવો છે " તે યોગ્યતાનુ ઉલ્લઘન કેવી રીતે ન કરવુ ? તે કહે છે

ઉત્તમ પુરૂપનુ ઉદાહરણ લઇને. અતિશે શેપ–બીજા લોકથી ઉપર વર્ત્તે તે **ઉત્તમ** કહેવાય તેઓ પ્રકૃતિથીજ પરોપકાર તથા પ્રિય ભાષણ વગેરે ગુણરૂપ મણિના સાગર જેવા મનુષ્યો છે તેમનુ ઉદાહરણ લઈને અનુસરનારા પુરૂપો પોતાના ઉચા મનને લીધે સ્વપ્નમા પણ પ્રકૃતિમા વિકાર પામતા નથી આ દેવાદિકની સેવા નિત્યે કરવી યોગ્ય છે તેમા પણ વિશેપપણે ભોજનને અવસરે તો અવશ્ય કરવાની છે ૪૦

तथा–सात्म्यतः कालभोजनमिति ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની પ્રકૃતિની અનુકૂળતાએ વખતસર ભોજન કરવું. ૪૧

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि।
सुखित्वायावलोक्यंते तत्सात्म्यमिति गीयते ॥ इति ॥

વિશેષાર્થ—"જે માણસની પ્રકૃતિને અનુકૂળ એવાં ખાનપાન વગેરે તેના સુખપણા માટે જોવામાં આવે તે **સાત્મ્ય** કહેવાય છે." એવા લક્ષણવાળા સાત્મ્યથી કાળે એટલે બરાબર ક્ષુધાનો ઉદય થાય તે વખતે ભોજન (અન્નથી ઉપજીવન) કરવું તે કાળભોજન કહેવાય છે. અહીં એવો અભિપ્રાય છે કે જન્મથી માંડીને સાત્મ્યપણાથી ખાધેલું વિષ પણ પથ્ય (હિતકારી–અનુકૂળ) થાય છે, અત્યંત સાત્મ્ય છતાં પણ પથ્ય સેવવું, પરંતુ સાત્મ્ય એવું પણ અપથ્ય ન સેવવું. વળી 'બળવાન માણસને બધું પથ્ય છે' એમ ધારી કાળકૂટ વિષ ખાવું નહીં. કારણકે વિષતંત્રને જાણનાર પુરૂષ સારી રીતે શિક્ષિત હોય તોપણ કદાચિત્ વિષથી મૃત્યુ પામી જાય, તેમજ ક્ષુધા વગર કદિ અમૃત ખાવામાં આવે તોપણ તે વિષ જેવું થાય છે અને ક્ષુધાનો સમય વીત્યા પછી અન્ન ઉપર દ્વેષ આવે છે અને શરીર લેવાતું જાય છે. અગ્નિ બુઝાઈ ગયા પછી ઈંધણાં શું કરી શકે? ૪૧

तथा–लौल्यत्याग इति ॥ ४२ ॥

મૂલાર્થ—વખતસર ભોજનં કરવામાં પણ રૂચિ ઉપરાંત જમવાની લોલુપતા કરવી નહીં. ૪૨

વિશેષાર્થ—ઉપર કહેલા સાત્મ્યથી વખતસર ભોજન કરવામાં પણ ઇચ્છા ઉપરાંત અધિક ભોજન કરવારૂપ લોલુપતાનો ત્યાગ કરવો. તે વિષે એમ કહેલું છે કે જે મિત–અલ્પ ભોજન કરે છે તે બહુ ભોજન કરે છે એમ જાણવું, કેમકે બહુ કરેલું ભોજન વમન, ઝાડો અને મૃત્યુ એટલામાંથી એક વાનું કર્યો સિવાય વિરામ પામતું નથી, તેથી એવું ભોજન કરવું કે જેથી સાયંકાળે અને બીજે દિવસે જઠરાગ્નિ મંદ પડે નહીં. ભોજન કેટલું કરવું એના પરિમાણ વિષે કોઇ સિદ્ધાંત નથી; માત્ર પોતાના જઠરાગ્નિની ઇચ્છા (રૂચિ) પ્રમાણે

ભોજન કરવુ જોઇએ જે અતિ ભોજન કરે છે તે પોતાના દેહને અને જઠરાગ્નિને બગાડે છે, વળી જો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય અને લઘુ ભોજન કરે તો દેહના બળનો ક્ષય થાય છે તેમ અતિ ભોજન કરે તો પરિણામે દુખ થાય છે જો અતિ શ્રમ કરી થાકી ગયેલો માણસ તરત ભોજન કરે કે પાણી પીવે તો અવશ્ય તાવ આવે અથવા વમન થાય છે ૪૨

तथा-अजीर्णे अभोजनमिति ॥ ४३ ॥

મૂલાર્થ-જો અજીર્ણ થયુ હોય તો ભોજન કરવુ નહીં. ૪૩

વિશેષાર્થ—પ્રથમ કરેલો આહાર અજીર્ણ હોય અથવા જીર્ણ થયા છતા બરાબર પરિપક્વ થયેલ ન હોય તો સર્વથા ભોજનનો ત્યાગ કરવો જો અજીર્ણમા ભોજન કરાય તો સર્વ રોગનુ મૂલ અજીર્ણની વૃદ્ધિ થાય છે તે વિષે કહ્યુ છે કે " સર્વ રોગ અજીર્ણમાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે અજીર્ણ **આમ**, **વિદગ્ધ**, **વિષ્ટબ્ધ** અને **રસશેષ** એવા ચાર પ્રકારનુ છે " " તેમા જો પહેલુ **આમ** અજીર્ણ રહ્યુ હોય તો નરમ ઝાડો આવે અને કોહેલી છાશ વગેરેના જેવી દુર્ગધ છુટે જો બીજુ **વિદગ્ધ** અજીર્ણ હોય તો ઝાડામા ખરાબ ધૂમાડાના જેવી દુર્ગધ આવે જો ત્રીજુ **વિષ્ટબ્ધ** અજીર્ણ થયુ હોય તો શરીર ભાગે એટલે શરીરમા તોડ, શૂળ, કલતર વગેરે થાય જો ચોથુ **રસશેષ** અજીર્ણ હોય તો શરીરમા જડતા આવે એટલે શરીર અકડાઈ જાય અને શિથિલ થઇ જાય "

દ્રવગધિ એ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે દ્રવ એટલે ઝાડો તેની કોહેલી છાશ જેવી ગધ આવે તે **દ્રવગધિ** કહેવાય

" મલ અને વાયુની હમેશ કરતા જુદી દુર્ગધ આવે, હમેશના કરતા ઝાડામા તફાવત દેખાય, શરીર ભારે રહ્યા કરે, અન્ન ઉપર રૂચિ થાય નહીં અને અવિશુદ્ધ (ખરાબ) ઓડકાર આવે એ છ અજીર્ણના સ્પષ્ટ ચિન્હો છે "

" મૂર્છા, લવારો, કપ, મોળ આવવી, શરીર નરમ થઇ જવુ અને ફેર આવવા એટલા ઉપદ્રવો તથા મૃત્યુ પણ અજીર્ણથી થાય છે "

અહીં મૂલમાં ' **પ્રસેક** ' શબ્દનો અર્થ વધારે થુંકવું એવો થાય છે એટલે મોળ આવવી અને '**સદન**' એ શબ્દનો અર્થ અંગગ્લાનિ એટલે શરીર નરમ થઈ જવું એવો થાય છે. ૪૩

तथा-बलापाये प्रतिक्रियेति ॥ ४४ ॥

મૂલાર્થ-શરીરમાં નબળાઈ લાગે તો તેનો ઉપાય કરવો. ૪૪

વિશેષાર્થ—બલ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય, તેમાં જો કોઈ રીતે હાનિ થાય તો તેનો ઉપાય કરવો, એટલે તેવા અતિપરિશ્રમનો ત્યાગ કરવાથી અને સ્નિગ્ધ તથા અલ્પ ભોજન વગેરેના પ્રકારથી તે બલની હાનિ મટવાનો ઉપાય કરવો. કેમકે ' જીવવાનું મૂલ બલ છે ' એવું વચન છે, તથા યોગ્ય બલની હાનિ ન થાય તેમ વર્તી સર્વ કાર્યોમાં યત્ન કરવો. કદિ કોઈ માણસ કોઈ રીતે બલ રહિત થતો હોય તો " વ્યાધિની ઉપેક્ષા કરવાથી તે વ્યાધિ વિષરૂપ થાય છે " એવું વચન છે, માટે સદ્ય તેનો ઉપાય કરવો. ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૪૪.

तथा-अदेशकालचर्यापरिहार इति ॥ ४५ ॥

મૂલાર્થ-અઘટિત દેશ તથા અઘટિત કાલ પ્રમાણે ચાલવું નહીં. ૪૫

વિશેષાર્થ—દેશ અને કાલ એ બે પ્રસ્તાવ-પ્રવર્ત્તમાન અવસર છે, તે પ્રમાણે **ચર્યા** એટલે ચાલવું-પ્રવર્ત્તવું, તે દેશકાલચર્યા કહેવાય અને તેનો નિષેધ એટલે તેથી ઉલટી રીતે-અઘટિત દેશકાલ પ્રમાણે ચાલવું તે. તેનો પરિહાર એટલે ત્યાગ કરવો અર્થાત્ જેવો દેશકાલ હોય તે પ્રમાણે ચાલવું. જે પુરૂષ દેશકાલ પ્રમાણે ચાલતો નથી તે તેવા ચોર પ્રમુખ ઉપદ્રવના સમૂહનો વિષય થઈ અવશ્ય કરીને આલોક અને પરલોકના અનર્થનું પાત્ર થાય છે, અર્થાત્ જે ચોરાદિકના ઉપદ્રવવાલા દેશકાલનો ત્યાગ કરે નહીં તે નિશ્ચે આલોક અને પરલોકના અનર્થને પામે છે. ૪૫

तथा-यथोचितलोकयात्रेति ॥ ४६ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યતા પ્રમાણે લોકવ્યવહાર કરવો. ૪૬

વિશેષાર્થ—યથોચિત જેને જેવી ઘટે તેવી લોકયાત્રા કરવી એટલે લોકોના ચિત્તને અનુસરવારૂપ વ્યવહાર રાખવો જો યથો ચિત લોકવ્યવહારનુ ઉલ્લઘન કરે તો લોકોના ચિત્તની વિરાધના થાય એટલે લોકોના મન વિરૂદ્ધ થાય, તેથી એવુ પરિણામ આવે કે લોકો અવગણના કરે, જ્યારે લોકોની અવગણના થઈ તો પછી પોતાની લઘુતા પોતે ઉત્પન્ન કરી કહેવાય તેમજ બીજા પોતાના સ્વગત આચારની પણ લઘુતા કરી કહેવાય કહ્યુ છે કે—

लोक खल्वाधार सर्वेषा धर्मचारिणा यस्मात् ।
तस्माल्लोकविरुद्ध धर्मविरुद्ध च सत्याज्यम् ॥ ४६ ॥

" સર્વ ધર્મમાર્ગે ચાલનારા પુરૂષોનો આધાર લોક છે તેથી જે લોકવિરૂદ્ધ અને ધર્મવિરૂદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરવો " ૪૬

तथा—हीनेषु हीनक्रम इति ॥ ४७ ॥

મૂલાર્થ—હલકા લોકોની સાથે તેમને અનુકૂળ રીતે વર્ત્તવુ. ૪૭.

વિશેષાર્થ—પોતાના કર્મદોષથી જાતિ અને વિદ્યા પ્રમુખ ગુણોથી હીન થઇ ગયેલા એટલે નીચપણાને પામેલા લોકોની સાથે હીનક્રમથી એટલે લોકવ્યવહારના તુચ્છપણાથી વર્ત્તવુ ભાવાર્થ એવો છે કે નીચ લોકની સાથે કાઇક પણ તેને યોગ્ય અનુવર્ત્તન કરવુ તે નીચ લોકો પોતે ગુણહીન હોવાથી પોતાના આત્માને તેવા ઉત્તમ લોકની મભાવનાને અયોગ્ય માને છે, તેથી જો કોઇ પ્રકારે ઉત્તમ લોકને અનુસરવામા આવે તો તેઓ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માની મનમા હર્ષ પામે છે ૪૭

तथा—अतिसगवर्जनमिति ॥ ४८ ॥

મૂલાર્થ—અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. ૪૮

વિશેષાર્થ—અતિ સ ગ એટલે સર્વની સાથે અતિ પરિચયનો

ત્યાગ કરવો. અતિ પરિચયથી ગુણવાન્ ઉપર પણ અનાદર થાય છે. કહ્યું છે કે—

अतिपरिचयादवज्ञा भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।
लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं सदा कुरुते ॥ ४८ ॥

"અતિ પરિચયથી પ્રાયે કરીને સારી વસ્તુ ઉપર પણ અવજ્ઞા થાય છે. પ્રયાગ તીર્થમાં રહેનારો માણસ હમેશાં કૂવામાં સ્નાન કરે છે." ૪૮

तथा–वृत्तस्थज्ञानवृद्धसेवेति ॥ ४९ ॥

મૂલાર્થ—સારી વર્ત્તણુંકમાં રહેનારા અને જ્ઞાન-વૃદ્ધ એવા પુરૂષોની સેવા કરવી. ૪૯

વિશેષાર્થ—નઠારી વર્ત્તણુંકમાંથી નિવૃત્ત થવું અને સદાચારમાં પ્રવર્ત્તવું એ **વૃત્ત** કહેવાય છે. ત્યાગ અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવી વસ્તુના વિભાગનો નિશ્ચય કરવો તે **જ્ઞાન** કહેવાય છે. વૃત્ત (સારી વર્ત્તણુંક) માં રહેનારા અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધ–મહાન્ એવા પુરૂષોની સેવા કરવી, એટલે દરિદ્રી અને ધનાઢચ એ બંનેના દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થયેલી આરાધના કરવી. સારૂં જ્ઞાન અને સારી ક્રિયારૂપ ગુણને ભજનારા પુરૂષોની જો સારી રીતે સેવા કરી હોય તો તેઓ સારા ઉપદેશરૂપ ફલને અવશ્ય આપે છે. કહ્યું છે કે—

उपदेशः शुभो नित्यं दर्शनं धर्मचारिणाम् ।
स्थाने विनय इत्येतत्साधुसेवाफलं महत् ॥ ४९ ॥

"શુભ ઉપદેશ મલે, ધર્મી પુરૂષોનું નિત્ય દર્શન થાય અને જ્યાં ઘટે ત્યાં વિનય થાય, એ સાધુસેવાનું મોટું ફલ છે." ૪૯

तथा–परस्परानुपघातेनान्योन्यानुबद्धत्रिवर्गप्रतिपत्तिरिति ॥ ५० ॥

મૂલાર્થ—પરસ્પર ગુંથાએલા ધર્મ, અર્થ અને

કામને એક બીજાનો ઉપઘાત ન થાય તેવી રીતે સેવવા. ૫૦

વિશેષાર્થ—ધર્મ, **અર્થ** અને કામ-એ ત્રિવર્ગ કહેવાય છે તેમા જેનાથી સદ્‌ગતિ અને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય તે **ધર્મ**, જેનાથી સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે **અર્થ** અને જેનાથી અભિમાન-અહ કારના રસથી વ્યાપ્ત એવી સર્વ ઇદ્રિયોની પ્રીતિ થાય તે **કામ** કહેવાય છે પરસ્પર ઉપઘાત-પીડા ન થાય તેમ એટલે તે કારણથીજ પરસ્પર પ્રધાનપણે બ ધાએલા તે ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ, કામ) નુ સેવન કરવુ ધર્મ તથા અર્થનો ઉપઘાત કરી તાદાત્વિક એવા વિષયસુખમાજ લુબ્ધ થયેલો કયો પુરૂષ વનના હાથીની જેમ આપત્તિનુ સ્થાન નથી થતો ? ધર્મનુ ઉલ્લઘન કરી ઉપાર્જન કરેલા ધનને બીજાઓ અનુભવે છે અને પોતે હાથીને મારનાર [1]સિંહની જેમ કેવલ પાપનુજ ભાજન થાય છે વાવવાને આપેલા બીજને ખાઇ જનાર [2]કુટુ બી (કણબી)ની જેમ અધર્મીનુ પરિણામે કાઇ પણ કલ્યાણ થતુ નથી જે માણસ પરલોકના સુખને અનુભવે તે ખરે ખરો સુખી છે તેથી બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે ધર્મને બાધા ન આવે તેવી રીતે કામ અને અર્થને વિષે યત્ન કરવો જે માણસ અર્થ તથા કામનો ઉપઘાત કરી કેવલ ધર્મનુ સેવન કરે તેવા માણસે તો યતિ પણુ લેવુ સારૂ છે, તેને ગૃહવાસની જરૂર નથી, કારણકે ગૃહસ્થને તો અર્થ તથા કામનુ પણ આરાધન કરવુ શ્રેય છે

જે **તાદાત્વિક, મૂલહર** અને **કદર્ય** જાતના પુરૂષો છે તેઓને તો પ્રત્યવાય થવો જરા પણ દુર્લભ નથી તેમા જે કાઇ પણ ચિંતવ્યા વગર પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યનો અઘટિત વ્યય કરે તે **તાદાત્વિક** કહેવાય છે, જે વડિલોપાર્જિત દ્રવ્યને અન્યાયથી ખાઇ જાય તે **મૂલહર** કહેવાય છે, જે સેવક તથા પોતાની જાતને પીડા કરી દ્રવ્યનો સ ચય

૧ જેમ સિહ હાથીને મારી પોતે તેમાથી થોડો ભાગ મેળવે પણ બીજા શિયાલ પ્રમુખ પ્રાણીઓ ઘણો ભાગ ઉપયોગમા લે છે તેમ

૨ જેમ ખેડુત કણબીને વાવવાને બી આપ્યુ હોય, તે જો ખાઇ જાય તો તે પરિણામે દુ ખી થાય છે તેમ અહીં સમજવુ

કરે અને કયારે પણ ખર્ચે નહીં તે કદર્ય કહેવાય છે. તેઓમાંથી તાદાત્વિક અને મૂલહર એ બંને જાતના પુરૂષોનું પરિણામે કાંઇ કલ્યાણ થતું નથી, પણ ઉલટો અર્થનો ઉપઘાત થવા ઉપરાંત ધર્મ અને કામનો વિનાશ થાય છે. કદર્ય જાતના પુરૂષને જે અર્થ–દ્રવ્ય-સંચય થાય છે, તે રાજા, ભાગીદાર અને ચોર–એ ત્રણમાંથી કોઇ એકનો ભંડાર છે એમ જાણી લેવું. તે કદિ પણ ધર્મ તથા કામનો હેતુ થતો નથી. એથી એ ત્રણ જાતના પુરૂષોની પ્રકૃતિ છોડી દઇ બુદ્ધિમાન પુરૂષે અર્થ–દ્રવ્યનું સેવન કરવું. તેમ જે જિતેંદ્રિય ન હોય તેને કોઇ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ અતિ કામાસક્ત હોય તેની તો ચિકિત્સા (ઉપાય) નથી અને તેનું તો દ્રવ્ય, ધર્મ અથવા શરીર કાંઇ પણ નથી. જેની સ્ત્રીઓમાં અતિ આસકિત છે અને વિરૂદ્ધ કામમાં પ્રવૃત્તિ છે તે લાંબો કાલ સુખે રહેતો નથી, તેથી ધર્મ તથા અર્થને બાધા ન થાય તેમ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, એવું વિચારી પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામનું સેવન કરવું એમ ઉપદેશ આપ્યો છે. ૫૦

तथा–अन्यतरबाधासंभवे मूलाबाधेति ॥ ५१ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ–એ ત્રણમાંથી હરકોઇનો બાધ થવા સંભવ લાગે તો મૂલ પુરૂષાર્થને બાધ થવા દેવો નહીં. ૫૧

વિશેષાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ–એ ત્રણમાંથી કોઇ ઉત્તરોત્તર પુરૂષાર્થને **બાધ** એટલે કોઇ વિષમ અંતરાયને લીધે વિરોધ થવા સંભવ લાગે તો શું કરવું તે કહે છે–**મૂલાબાધા** એટલે મૂલ પુરૂષાર્થને બાધા થવા દેવી નહીં, એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ–એ ત્રિવર્ગના ક્રમની અપેક્ષાએ જે પુરૂષાર્થ **મૂલ** એટલે આદિ–પ્રથમ હોય તેને બાધા થવા દેવી નહીં. જેમકે જો કામ પુરૂષાર્થને બાધ થવાનો સંભવ લાગે તો ધર્મ અને અર્થને બાધ થવા દેવો નહીં. કારણકે જો તે ધર્મ અને અર્થ હોય તો કામની ઉત્પત્તિ સહેલી છે. જો કામ અને અર્થનો બાધ થવા સંભવ લાગે તો ધર્મનું જ રક્ષણ કરવું, કારણકે અર્થ અને કામનું મૂલ ધર્મ છે. એ વિષે કહ્યું છે કે—

धर्मश्चेन्नावसीदेत कपालेनापि जीवत ।
आढ्योऽस्मीत्यवगतव्य धर्मवित्ता हि साधव ॥ ९१ ॥ इति ॥

" કદિ હાથમા નાલીએરની ખોપરી લઈ માગી ખાતો હોય, પણ જો ધર્મ હોય તો તે કદિ પણ સીદાતો નથી તેણે તો ' હુ ધનવાન્ છુ ' એમ જાણવુ, કારણકે સાધુ પુરૂષો ધર્મરૂપી ધનવાલા "હોય છે " ૫૧

तथा-चलाचलापेक्षणमिति ॥ ५२ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ અને અશક્તિ વિચારી કામ કરવુ. ૫૨

વિશેષાર્થ—આ જગતમા કાર્યોને વિષે પ્રવૃત્તિ કરનાર બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે બલ એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી કરેલુ સામર્થ્ય અને અબલ એટલે તેથી વિલક્ષણ અસામર્થ્ય, તેની અપેક્ષા—આલોચના અ ગીકાર કરવી યોગ્ય છે અર્થાત્ સર્વ કાર્યમા પોતાની શકિત વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરવી જો પોતાની યથાર્થ શકિત વિચાર્યા વગર કાર્યનો આર ભ કરે તો તે સ પત્તિના ક્ષયનુ નિમિત્ત—કારણ થાય છે કહ્યુ છે કે —

क काल कानि मित्राणि को देश को व्ययागमौ ।
कश्चाह का च मे शक्तिरिति चिंत्य मुहुर्मुहु ॥

" સમય કેવો છે, મિત્ર કોણ છે, દેશ કેવો છે, આવક કેટલી છે, ખર્ચ કેટલો છે, હુ કોણ છુ અને મારી શકિત કેવી છે—એ સર્વનો વાર વાર વિચાર કરવો " ૫૨

तथा-अनुबधे प्रयत्न इति ॥ ५३ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપ અનુબ ધ (આગ્રહ) રાખવામા પ્રયત્ન કરવો ૫૩

વિશેષાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવા રૂપ અનુબ ધ (આગ્રહ)ને વિષે અતિ પ્રયત્ન કરવો અનુબ ધ

વગરના પ્રયોજન વંધ્યા સ્ત્રીઓની જેમ કાંઇ પણ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરતા નથી, પણ ઉલટી હીલનાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૩

तथा—कालोचितापेचेति ॥ ५४ ॥

મૂલાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ યોગ્ય હોય તેનો વિચાર કરી અંગીકાર કરવું. ૫૪

વિશેષાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ છોડવાને અથવા ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય તેને અતિનિપુણ બુદ્ધિથી વિચારી તેની અપેક્ષા કરવી, કારણકે અપેક્ષા એક ડહાપણનું લક્ષણ છે, તેથી તે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાં હેતુરૂપ થાય છે. એથી જ કહે છે કે:—

यः काकिणीमप्यपथप्रपन्नामन्वेपते निष्कसहस्रतुल्याम् ।
कालेन कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तस्यानुबंधं न जहाति लक्ष्मीः ॥ १४ ॥

" જે માણસ કુમાર્ગે પડી ગયેલી એક કોડીને હજાર સોના-મ્હોર જેવી ગણીને શોધે છે, અને યોગ્ય વખતે કોટી દ્રવ્ય વાપર-વામાં પણ હાથ છુટો રાખે છે, તે માણસનો સંબંધ લક્ષ્મી છોડતી નથી. " ૫૪

तथा—प्रत्यहं धर्मश्रवणमिति ॥ ५५ ॥

મૂલાર્થ—હમેશાં ધર્મનું શ્રવણ કરવું. ૫૫

વિશેષાર્થ—પ્રતિદિવસ ધર્મ કે જે આ ગ્રંથમાં કહેવાને આરંભેલો છે તેનું શ્રવણ કરવું, એટલે સુંદર સ્ત્રી સાથે યુવાન કિંનરે આરંભેલા ગાયનના દૃષ્ટાંતવડે સાંભળવું. ભાવાર્થ એવો છે કે સુંદર સ્ત્રી સાથે કિંનરનું ગાયન સાંભલતાં જેવી પ્રીતિ થાય તેવી પ્રીતિથી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવું. ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ અત્યંત ગુણના હેતુરૂપ છે. કહ્યું છે કે:—

क्लांतमुपोज्झति खेदं तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ १५ ॥ इति ॥

१ मुक्तहस्त इति मुत्कलहस्तः ।

" સુભાષિતનો ઉપયોગ કરનારૂં ચિત્ત જો ગ્લાનિ પામ્યું હોય તો ખેદ છોડી દે છે, પરિતાપ પામ્યું હોય તો શીતલ થાય છે, મૂઢ થઈ ગયું હોય તો પ્રતિબોધ પામે છે અને વ્યાકુલ થયું હોય તો સ્થિરતા મેલવે છે " ૫૫

तथा–सर्वत्रानभिनिवेश इति ॥ ५६ ॥

મૂલાર્થ–સર્વ કાર્યમાં કદાગ્રહ રાખવો નહીં ૫૬

વિશેષાર્થ—સર્વ કાર્યમા પ્રવર્ત્તતા એવા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે અભિનિવેશ–દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરવો બીજાને પરાભવ કરવાના પરિણામથી નીતિમાર્ગને ન પામેલા કાર્યનો અર્થાત્ અનીતિના કાર્યનો આરંભ કરવો તે અભિનિવેશ કહેવાય છે જેમા નીતિનુ ઉલ્લંઘન થાય તેવુ કાર્ય કરવાની ઈચ્છા થાય તે નીચનુ લક્ષણ છે કહ્યુ છે કે —

दर्पः श्रमयति नीचान्निष्फलनयविगुणदुष्करारंभैः ।
स्रोतोविलोमतरणव्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥ ५६ ॥

" કદાગ્રહનો અહંકાર નિષ્ફલ, નીતિ વગરના અને મુશ્કેલી ભરેલા કાર્યના આરંભોથી પ્રવાહની સામે ચાલવાના વ્યસનવાલા મત્સ્યોની જેમ નીચ લોકોને ફોગટનો શ્રમ આપ્યા કરે છે " ૫૬

तथा–गुणपक्षपातितेति ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ–ગુણોમા પક્ષપાત રાખવો ૫૭

વિશેષાર્થ—ગુણ એટલે દાક્ષિણ્યના, સજ્જનના, ઉદારતા, સ્થિરતા અને પ્રિય વચનપૂર્વક ભાષણ કરવુ ઈત્યાદિ, પોતાના અને બીજાના ઉપકારના કારણરૂપ એવા આત્માના ધર્મ, તેઓમા પક્ષપાત રાખવો એટલે બહુમાનથી તેમની પ્રશંસા તથા સહાય આપવા વગેરેથી અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ કરવી ગુણનો પક્ષપાત કરનારા જીવો બહુમાન દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અવંધ્ય પુણ્યના પ્રબંધના સામર્થ્યથી આલોક અને પરલોકમા શરદઋતુના ચંદ્રકિરણોના સમૂહના જેવા

ગૌરવણી ગુણગ્રામને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, કારણકે ગુણનું બહુમાન કરવાનો આશય ચિંતામણિ રત્નથી પણ અધિક શક્તિમાન્ છે. ૫૭

तथा-ऊहापोहादियोग इतीति ॥ ५८ ॥

મૂલાર્થ-તર્ક કરવો, તેનું સમાધાન કરવું ઇત્યાદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણનો યોગ કરવો. ૫૮

વિશેષાર્થ—ઊહ, અપોહ, આદિ શબ્દથી તત્ત્વાભિનિવેશ, શુશ્રૂષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા અને વિજ્ઞાન-એ આઠ બુદ્ધિના ગુણ છે. તે બુદ્ધિના આઠ ગુણોની સાથે યોગ એટલે સમાગમ કરવો, તે આઠ ગુણોનાં લક્ષણ કહે છે. પ્રથમ સાંભળવાની ઇચ્છા તે **શુશ્રૂષા** કહેવાય છે. પછી સાંભળવું તે **શ્રવણ** કહેવાય છે. શાસ્ત્રના અર્થનું ગ્રહણ કરવું તે **ગ્રહણ** કહેવાય છે. જે ધાર્યું હોય તેને ભૂલવું નહિ તે **ધારણા** કહેવાય છે. મોહ, સંદેહ, અને વિપર્યાસ રહિત જે જ્ઞાન તે **વિજ્ઞાન** કહેવાય છે. જે અર્થ જાણ્યો હોય તેને અવલંબીને તેવી જાતના અન્ય અર્થમાં વ્યાપ્તિ થવાથી જે વિતર્ક કરવો તે [1]ઊહ કહેવાય છે. ઉક્તિ (વચન) અને યુક્તિથી વિરૂદ્ધ એવા હિંસાદિક અર્થથી પ્રત્યવાયની સંભાવના લાવી નિવૃત્ત થવું તે [2]**અપોહ** કહેવાય છે. અથવા સામાન્ય જ્ઞાન તે ઊહ અને વિશેષ જ્ઞાન તે **અપોહ** છે. વિજ્ઞાન, ઊહ અને અપોહથી શુદ્ધ થયેલ "આ આમજ છે" એવો નિશ્ચય તે **તત્ત્વાભિનિવેશ** કહેવાય છે. એવી રીતે શુશ્રૂષા વગેરે બુદ્ધિના આઠ ગુણોથી જેણે બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હોય તેવો પુરૂષ કદિ પણ અકલ્યાણ પામતો નથી. કહ્યું છે કે:—

जीवंति शतशः प्राज्ञाः प्रज्ञया वित्तसंक्षये ।
न हि प्रज्ञाक्षये कश्चिद्वित्ते सत्यपि जीवति ॥ इति ॥

---

૧ ઘરમાં ધુમાડો દેખીને 'અગ્નિ છે' એમ પ્રથમ નિશ્ચય કર્યો પછી પર્વત ઉપર ધુમાડો દેખી 'અગ્નિ છે' એવો વિતર્ક થાય તે ઊહ કહેવાય છે.

૨ જેમ કોઇ જીવના હિંસા કરવાથી પાપ લાગે, એવો પ્રથમ નિશ્ચય કરી પછી કોઇ જીવને દુઃખ દેવામાં પણ પાપ લાગે એવો વિતર્ક થાય ને પછી તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે **અપોહ** કહેવાય છે.

" જે કેટલા પ્રાજ્ઞ પુરૂષો દ્રવ્યનો નાશ થતા કેવલ બુદ્ધિથીજ જીવે છે અને બુદ્ધિનો ક્ષય થવાથી દ્રવ્ય છતા પણ કોઈ એક જીવી શકતુ નથી "

મૂલમા इति શબ્દ મૂક્યો છે તે આ પ્રસ્તુત ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મની સમાપ્તિ સૂચવે છે, એવી રીતે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો ૫૮

એ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનુ ફલ કહે છે

एव स्वधर्मसयुक्त सद्गार्हस्थ्य करोति यः ।
लोकद्वयेऽप्यसौ धीमान् सुखमाप्नोत्यनिंदितम् ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ એ પ્રમાણે સ્વધર્મ યુક્ત અને શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થપણુ આચરે તે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ આલોક અને પરલોકમા અનિંદિત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧

વિશેષાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે ઉપર કહેલા ન્યાયથી જે પુરૂષ **સ્વધર્મ** એટલે ગૃહસ્થ સબધી ધર્મ તેવડે યુક્ત હોવાથી સુદર એવુ ગૃહસ્થપણુ આચરે છે તે કોઈ પુણ્યસપન્ન બુદ્ધિમાન્ જીવ આલોક અને પરલોકમા (અહીં अपि શબ્દ એમ સૂચવે છે કે જ્યારે પરલોકની વાત જણાવી તો આલોકની વાત આવે તેમા તો શુ કહેવુ) શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થપણાને આચરતો થકો અનિંદિત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે અહીં **અનિંદિત** એટલે શુભાનુબધિપણાથી સદ્બુદ્ધિવાલા પુરૂષોને નિંદવા યોગ્ય નહીં તેવુ ૧

ઉપર કહેલા હેતુને લઈ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મને વિષે યત્ન કરવો જોઇએ-એ બે શ્લોકથી દર્શાવે છે

दुर्लभ प्राप्य मानुष्य विधेय हितमात्मन ।
करोत्यकाड एवेह मृत्युः सर्व न किंचन ॥ २ ॥

सत्येतस्मिन्नसारासु सपत्स्वविहिताग्रहः ।
पर्यंतदारुणास्वेवधर्मः कार्यो महात्मभि' ॥ ३ ॥ इति ॥

મૂલાર્થ—દુર્લભ એવો મનુષ્યજન્મ પામીને આ-

ત્માનું હિત કરવું, કારણકે મૃત્યુ અકસ્માત્ આવી 'આલોકમાં સઘલું કાંઇ હતું જ નહીં' એમ કરી દે છે. ૨

મૂલાર્થ—એવા મૃત્યુને લીધે અસાર એવી અને પરિણામે દારૂણ ભય આપનારી સંપત્તિઓમાં જે મોહ ધરતો નથી એવો ધર્મ મહાત્મા પુરૂષોએ ઉંચે પ્રકારે આચરણ કરવો. ૩

વિશેષાર્થ—દુર્લભ એટલે મુસ્કેલીથી મેલવાય તેવો આ મનુષ્યજન્મ પામીને શું કરવું તે કહે છે. સર્વ અવસ્થામાં પોતાનું હિત એટલે કલ્યાણ તથા ઉત્તમ મિત્રનો યોગ વગેરે અનુકૂળ કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ—યમરાજ અકસ્માત્ એટલે બાલ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈભવ વગેરે કાંઇ પણ હતું જ નહીં એમ કરી દે છે. અહીં ' કાંઈ નહીં ' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી બચાવાનું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈભવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્ વસ્તુતાએ કાંઇ નથી. ૨

વિશેષાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હોવાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સંપત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા—મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે છે. તે સપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સેંકડો દુઃખને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો. તે કોણે કરવો જોઇએ, તે કહે છે. જેમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા પુરૂષોએ. ૩

શ્રીમુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત.

द्वितीय अध्याय ।

હવે બીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે આ અધ્યાયનો વિશેષ
સબંધ શાસ્ત્રકાર પોતેજ કહેશે, તેથી અહી તે બતાવતા નથી એવી
રીતે બીજા અધ્યાયોમા પણ જાણી લેવુ

આ અધ્યાયનુ પ્રથમ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે

प्राय. सद्धर्मबीजानि गृहिष्वेवंविधेष्वलम् ।
रोहति विधिनोप्तानि यथा बीजानि सत्क्षितौ ॥ १ ॥ इति ॥

મૂલાર્થ—જેમ સારી પૃથ્વીમા વિધિવડે વાવેલા
બીજ ઉગી નીકળે છે તેમ પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થોને વિષે
વિધિથી વાવેલા સદ્ધર્મ-(ગૃહસ્થધર્મ) ના બીજ પ્રાયે
કરીને ઉગી નીકળે છે ૧

વિશેષાર્થ—સદ્ધર્મ એટલે સમ્યગ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ
ધર્મના બીજ એટલે કારણ જે આ પ્રમાણે કહેલા છે —

दु खितेषु दयात्यतमद्वेषो गुणवत्सु च ।
औचित्यासेवन चैव सर्वत्रैवाविशेषत ॥ इति ॥

દુ ખી ઉપર અતિ દયા, ગુણવાનની ઉપર દ્વેષનો અભાવ અને
સર્વત્ર સમસ્તપણે જે યોગ્ય હોય તેનુ સેવન તે ધર્મના બીજ,
કુલક્રમથી ચાલ્યા આવેલા અનિંદ્ય ન્યાયાનુષ્ઠાન વગેરે ગુણોના પાત્ર

શકશે ? જે માત્ર સરસવનો દાણો ધારણ કરવાને અસમર્થ છે તે મેરૂગિરિને ધારણ કરવાને પણ અસમર્થ છે. ૩

इति सद्धर्मदेशनार्ह उक्तः, इदानीं तद्विधिमनुवर्तयिष्यामः इति ॥ ४ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મ દેશનાનો વિધિ કહીશું. ૪

વિશેષાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થનાં સામાન્ય ધર્મના નિરૂપણવડે સદ્ધર્મ દેશનાને યોગ્ય એટલે લોકોત્તરની પ્રજ્ઞાપનાને લાયક એવો પુરૂષ કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મની દેશનાના ક્રમનું આ બીજા અધ્યાયમાં નિરૂપણ કરીશું. ૪

तत्प्रकृतिदेवताधिमुक्तिज्ञानमिति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની પ્રકૃતિ અને બુદ્ધાદિક દેવતા તથા તેની મુકિતનું જ્ઞાન પ્રથમ સંપાદન કરવું. ૫

વિશેષાર્થ—સદ્ધર્મના દેશનાને યોગ્ય એવા જંતુની **પ્રકૃતિ** એટલે સ્વરૂપ જેમકે 'આ પુરૂષને ગુણવાન્ લોકોના સંગમાં પ્રીતિ છે કે નથી ઇત્યાદિ જાણવું તે અને **દેવતાધિમુકિત** એટલે આ પુરૂષ બુદ્ધ, કપિલ વગેરે દેવ અને મુક્તિ કેવી રીતે માને છે તે–તે પ્રકૃતિ અને દેવતાધિમુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ ઉપદેશકે કરવું જોઇએ. ભાવાર્થ એવો છે કે દેશના કરનાર પુરૂષે ઉપદેશ્ય પુરૂષની પ્રકૃતિ અને તેની દેવ તથા મુક્તિની માન્યતા પ્રથમ જાણવી જોઇએ.

જ્યારે તે પુરૂષની પ્રકૃતિ જાણવામાં આવે ત્યારે જો તે રાગી, દ્વેષી, મૂઢ અને પ્રથમ કોઇ અન્ય ઉપદેશકે વિપરીત ધર્મ પમાડેલો ન હોય તોપછી કુશલ ઉપદેશકો તેને તેવી રીતે અનુસરી લોકોત્તર ગુણનો પાત્ર બનાવી શકે છે, અને જો તેની દેવમુક્તિની માન્યતા જાણી લીધી હોય તોપછી તેને તે દેવતાએ રચેલા માર્ગને

અનુસરતા વચનો સમજાવી અને તેમા દૂષણો બતાવી તે સદ્ધર્મના માર્ગમા સુખે લાવી શકે છે ૫

तथा—साधारणगुणप्रशंसेति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હમેશા સાધારણ ગુણોની પ્રશસા કરવી. ૬

વિશેષાર્થ—દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની આગળ સાધારણ એટલે લોક તથા લોકોત્તરમા સામાન્ય એવા ગુણોની પ્રશસા કરવી જેમકે—

*प्रदान प्रच्छन्न गृहमुपगते सभ्रमविधि
प्रिय कृत्वा मौन सदसि कथन चाप्युपकृते ।
अनुत्सेको लक्ष्म्या निरभिभवसारा परकथा
श्रुते चासतोष कथमनभिजाते निवसति ॥ ६ ॥

" ગુપ્ત રીતે દાન આપવુ, કોઇ ઘેર આવે ત્યારે સભ્રમથી માન આપી સત્કાર કરવો, કોઇનુ પ્રિય કરીને મૌન ધરી બેસવુ, કોઇએ કરેલો ઉપકાર સભા વચ્ચે જાહેર કરવો, લક્ષ્મીનો મદ કરવો નહીં, જેમા કોઇનો પરાભવ ન થાય તેવી વાતો કરવી અને શાસ્ત્રશ્રવણુ તથા અધ્યયનમા સતોષ ન ગણવો-ઇત્યાદિ ગુણો જાતિવત પુરૂષ વિના બીજે ક્યા નિવાસ કરે " ૬

तथा—सम्यक्तदधिकाख्यानमिति ॥ ७ ॥

મૂલાર્થ—તે સાધારણ ગુણથી અધિક એવા ગુણોને સારી રીતે બતાવવા ૭

વિશેષાર્થ—સમ્યક્ એટલે અવિપરીતપણે તે સાધારણ ગુણોથી અધિક એટલે વિશેષ એવા ગુણોનુ કથન કરવુ કહ્યુ છે કે —

पचनानि पवित्राणि सर्वषा धर्मचारिणाम् ॥
अहिंसा सत्यमस्तेय त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥

* शिखरिणीवृत्तमिदम

"સર્વ ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય-ચોરીનો અભાવ, ત્યાગ-દાન અને મૈથુનનું વર્જવું-એ પાંચવાનાં પવિત્ર છે." ૭.

तथा—अबोधेऽप्यनिन्देति ॥ ८ ॥

મૂલાર્થ—ગુણનો બોધ ન થયો હોય તેની પણ નિંદા ન કરવી. ૮

વિશેષાર્થ—ઉપર કહેલા સાધારણ અથવા વિશેષ ગુણમાંથી એકે ગુણનો અવબોધ થયો ન હોય તેવા શ્રોતા પુરૂષની અનિંદા કરવી-નિંદા કરવી નહીં. 'અરે ! તું તો મંદબુદ્ધિવાળો છે ! આ પ્રકારે અમોએ તને બોધ કર્યો તોપણ તને વસ્તુતત્ત્વનો બોધ થતો નથી' એરૂપ શ્રોતા પુરૂષના તિરસ્કારના ત્યાગરૂપ અનિંદા જાણવી. કેમકે શ્રોતાની નિંદા કર્યાથી તેને જાણવાની કાંઈક ઇચ્છા હોય તે પણ દૂર થાય છે અને મનમાં અભાવ આવી જાય છે. આવા પ્રસંગે શું કરવું તે કહે છે. ૮

शुश्रूषाभावकरणमिति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા. ૯

વિશેષાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા એટલે તે તે ઘટે તેવાં વચનોથી શ્રોતાને ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાનો ભાવ થાય તેમ કરવું; કારણકે ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છા થયા વગર ધર્મોપદેશ કરવાથી ઉલટો અનર્થ થવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે—

"સાંભલવાની ગરજ વગરના શ્રોતાની પાસે જે ઉપદેશક વાણી ઉચ્ચારે, તે ખરેખર પિશાચગ્રસ્ત અથવા વાતુલ જેવો છે." ૯

तथा—भूयो भूय उपदेश इति ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—વારંવાર ઉપદેશ કરવો. ૧૦

વિશેષાર્થ—શ્રોતાને કદિ કોઈ રીતે સમજણ પડી ન હોય તો તેને વાર વાર ઇષ્ટ વસ્તુનો ઉપદેશ કરવો તે ઉપર એવુ દૃષ્ટાંત છે કે જેમને દ્રઢપણે નનિપાતનો રોગ થયો હોય તેઓને કરિયાતાદિકના કવાથનુ પાન કરવાના ઉપાય શુ વારવાર નથી કરવામા આવતા ? ૧૦

तथा–बोधे प्रज्ञोपवर्णनमिति ॥ ११ ॥

મૂલાર્થ—શ્રોતાને બોધ થાય તો તેની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરવી. ૧૧

વિશેષાર્થ—એકવાર કરેલા અથવા વારવાર કરેલા ઉપદેશથી જો શ્રોતાને ઉપદિષ્ટ વસ્તુનુ જ્ઞાન થાય તો તેની બુદ્ધિના આવી રીતે વખાણ કરવા કે "જે પ્રાણી ભારે કર્મી છે તે આવા સૂક્ષ્મ અર્થના જાણ થતા નથી" ૧૧

तथा–तत्रावतार इति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—શ્રોતાને શાસ્ત્રમા પ્રવેશ કરાવવો. ૧૨

વિશેષાર્થ—શ્રોતાને પ્રથમ શાસ્ત્રનુ બહુમાન ઉત્પન્ન કરાવી, તે દ્વારા તેને શાસ્ત્રમા પ્રવેશ કરાવવો

શાસ્ત્ર વિષે બહુમાન આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરાવવા

"આસન્નભવ્ય અને શ્રદ્ધારૂપ ધનવાળો બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પરલોક સબધી કાર્યમા પ્રાયે કરીને શાસ્ત્ર વિના બીજાની અપેક્ષા કરતો નથી"

"સર્વ માણસ શાસનો ઉપદેશ લીધા વિના અર્થ અને કામ મેળવવામા સમર્થ થાય છે, પણ ધર્મ તો શાસ્ત્ર વિના મેળવી શકાતો નથી, માટે શાસ્ત્ર ઉપર આદર કરવો તે હિતકારી છે"

"કદિ અર્થ-કામ ઉપાર્જન ન કરે તો મનુષ્યને અર્થ-કામનો અભાવ થાય એટલુ જ, પણ જો ધર્મ ઉપાર્જન ન કરે તો મોટો અનર્થ થાય છે તે ક્રિયાના[1] સ્વરૂપથી જાણી લેવુ"

---

૧ ક્રિયાનુ સ્વરૂપ 'વસન્ત' વગેરે મૂલમાં કહેલુ છે તે સ્થળેથી જાણી લેવુ

"ઉપરના કારણને લઇને હમેશાં ધર્મનો અર્થી પુરૂષ શાસ્ત્રમાં પ્રયત્ન કરે તો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે, કારણકે મોહરૂપ અંધકારવાળા આલોકમાં શાસ્ત્રનો પ્રકાશ પ્રવર્તક છે, એટલે સર્વ હેયોપાદેય વસ્તુને જણાવનાર છે."

"પાપરૂપ રોગનું ઔષધ શાસ્ત્ર છે, પુણ્ય બાંધવાનું કારણ શાસ્ત્ર છે, સર્વ વસ્તુને જોનારૂં નેત્ર શાસ્ત્ર છે અને સર્વ અર્થનું સાધન શાસ્ત્ર છે."

"એવા શાસ્ત્ર ઉપર જેને ભક્તિ નથી તેની ધર્મક્રિયા પણ અંધ પુરૂષને જોવાની ક્રિયાની જેમ કર્મના દોષથી અસત્ ફલવાલી છે."

"જે ગુણરાગી અને મહાભાગ શ્રાવક અહંકારને છોડી માનવા યોગ્ય હોય તેને માન આપે છે તેની ધર્મક્રિયા સર્વોત્કૃષ્ટ છે."

"જેને શાસ્ત્ર ઉપર અનાદર છે તે પુરૂષના શ્રદ્ધાદિક ગુણો ઉન્મત્ત (ગાડા થઈ ગયેલા) પુરૂષના ગુણના જેવા છે, તેથી તે ગુણો સત્પુરૂષોને પ્રશંસા કરવાનું સ્થાન થતા નથી."

"જેમ મલિન થયેલા વસ્ત્રની અત્યંત શુદ્ધિ કરનાર જળ છે, તેમ મલિન થયેલા અંતઃકરણરૂપ રત્નની શુદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્ર છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે"

"જગતને વંદન કરવા યોગ્ય એવા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે શાસ્ત્ર વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીની એક દૂતી કહેલી છે; કારણકે મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સમીપ રહેવાથી તે શાસ્ત્રભક્તિ, મુક્તિને વિષે દૂતીનું કામ કરે એ ઘટે છે." ૧૨

तथा–प्रयोग आक्षेपण्या इति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—ભવ્ય પ્રાણીઓને મોહમાંથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે આકર્ષણ કરે તેવી આક્ષેપણી નામની કથાઓ કહેવી. ૧૩

વિશેષાર્થ—પ્રયોગ એટલે ધર્મકથા વખતે વ્યાપાર કરવો તે. **આક્ષેપણી** એ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે મોહમાંથી ભવ્ય પ્રા[illegible]ને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે જે આકર્ષણ કરે તે આક્ષેપણી કહેવાય

છે તેનો પ્રયોગ-કથન વ્યાપાર કરવો તે આક્ષેપણી કથા **આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞપ્તિ** અને **દૃષ્ટિવાદ** એવા ભેદથી ચાર પ્રકારની છે તેમા કેશનો લોચ કરવો તથા સ્નાન કરવુ નહી ઈત્યાદિ સાધુની ક્રિયા તે **આચાર** કહેવાય છે કોઇ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયેલા દોષને ટાળવાને પ્રાયશ્ચિત્ત લેવુ તે **વ્યવહાર** કહેવાય છે સ શય પામેલા પુરૂષને મધુર વચનથી પ્રજ્ઞાપન કરવુ-જણાવવુ તે **પ્રજ્ઞપ્તિ** કહેવાય છે શ્રોતાની અપેક્ષાથી જીવ અજીવાદિ તત્ત્વના સૂક્ષ્મ ભાવ કહેવા તે **દૃષ્ટિવાદ** કહેવાય છે ૧૩

તથા-જ્ઞાનાદ્યાચારકથનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચારોનુ કથન કરવુ. ૧૪

વિશેષાર્થ—**જ્ઞાન** એટલે શ્રુતજ્ઞાન તેનો આચાર તે **જ્ઞાનાચાર.** આદિ શબ્દથી **દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર** અને **વીર્યાચાર** લેવા તે જ્ઞાનાદિ આચારનુ કથન કરવુ, એટલે ઉપદેશકે શ્રોતાને તે વિષે સમજુતી આપવી

પહેલો **જ્ઞાનાચાર** તે કાળ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિહ્નવ, વ્યજન, અર્થ અને તદ્દભય એવા આઠ પ્રકારનો છે "જે અગ-સિદ્ધાતમા શ્રુત-આગમનો જે કાળ કહ્યો હોય, તેજ કાળે તેનો સ્વાધ્યાય કરવો, બીજે કાળે નહીં" એવા તીર્થંકર ભગવતના વચનથી જે યોગ્ય કાળે અભ્યાસાદિ કરવામા આવે તે **કાલ જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે કૃષિ, ખેતી વગેરેનુ ફળ પણ યોગ્ય કાળે કરવાથીજ દેખવામા આવે છે જો તે કાળે કરવામા ન આવે તો તેથી ઉલટુ થાય છે એટલે અકાળે કરેલુ કામ નિષ્ફળ થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવુ ૧

ગુરૂ પાસેથી શ્રુત-આગમને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે ગુરૂનો વિનય કરવો જોઇએ, ગુરૂ આવે ત્યારે ઉભા થઇ સન્મુખ જવુ, તેના ચરણ ધોવા ઈત્યાદિ જે ક્રિયા કરવી તે **વિનય જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે. જો અવિનયથી શ્રુત ગ્રહણ કરે તો તે નિષ્ફળ થાય છે ૨

શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામા ઉદ્યત થયેલા પુરૂષે ગુરૂનુ બહુમાન

કરવું જોઇએ. અંતરમાં થયેલ ભાવનો પ્રતિબંધ-નિશ્ચય તે **બહુમાન જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે. જો બહુમાન કર્યું હોય તો તે અધીત શાસ્ત્ર તત્કાળ સફળ થાય છે. અહીં વિનય અને બહુમાનની ચતુર્ભંગી (ચાર ભાંગા) થાય છે. તે આ પ્રમાણે–૧ કોઇને વિનય હોય તો બહુમાન ન હોય. ૨ કોઇને બહુમાન હોય તો વિનય ન હોય. ૩ કોઇનામાં વિનય પણ હોય અને બહુમાન પણ હોય. ૪ કોઇનામાં વિનય અને બહુમાન બંને ન હોય.[1] ૩

શ્રુતગ્રહણની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષે **ઉપધાન** કરવું જોઇએ. જે શાસ્ત્રને 'उपदधाति' એટલે પોષણ કરે તે **ઉપધાન જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે. તે ઉપધાન એક જાતનું તપ છે. **આગાઢ** વગેરે યોગવાળું જે તપ જે અધ્યયનમાં કહ્યું હોય તે તપ તે અધ્યયનમાં કરવું; કારણકે તે તપ કરવાપૂર્વક ગ્રહણ કરેલું શાસ્ત્ર સફળ થાય છે. ૪

શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે નિહ્નવ કરવો નહીં, એટલે ઓળવવું નહીં. જેની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હોય તે પુરૂષને જ પોતાના ગુરૂ તરીકે જણાવવા, બીજાનું નામ બોલવું નહીં; કારણકે તેમ કરવાથી ચિત્તમાં મલિનતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ **અનિહ્નવ જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે. ૪

શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવાને પ્રવર્ત્તેલા અને તેના ફળની ઇચ્છા રાખનારા પુરૂષે **વ્યંજનભેદ, અર્થભેદ** અને **ઉભયભેદ** ન કરવા. જેમકે "धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" એમ કહેવું જોઇએ, તેને બદલે "पुन्नो कल्लाणमुक्कोसं" એમ કહેવું તે વ્યંજન–અક્ષરનો ભેદ થવાથી વ્યંજનભેદ કહેવાય, તે ન કરવો, તે **વ્યંજન જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે. ૬

"आवंतीके यावंती लोगंसि विप्परामसंति" એવો આચારાંગ સૂત્રમાં પાઠ છે. તે પાઠનો પ્રસિદ્ધ અર્થ એવો છે કે "આ પાખંડી

---

૧ આ ચાર ભાંગામાં પહેલો અને બીજો ભાંગો મધ્યમ છે, ત્રીજો ભાંગો સર્વોત્કૃષ્ટ છે અને ચોથો ભાંગો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જો રોગાદિકના કારણથી અશક્તિને લીધે ઉભા થઇ વિનય થઇ શકે તેમ ન હોય તો તે બીજા ભાંગાવાળો અવિનય ગણાતો નથી.

લોકમા જેટલા અસયત જીવ છે, તેમાથી કેટલાએક જીવો છકાયના જીવને ઉપતાપ કરે છે " આવા અર્થને બદલે એવો અર્થ કરે કે " આવતી દેશને વિષે પાણી કાઢવાના દોરડાવાળા લોકો કુવા ઉપર સતાપ કરે છે" એવો વિપરીત અર્થ કરે તે **અર્થભેદ** કહેવાય છે તે અર્થભેદ જેમા ન હોય તેવો આચાર તે **અર્થ જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે

તે **વ્યજન** તથા **અર્થ** બ નેના યથાર્થપણાનો વિનાશ કરવો તે **ઉભયભેદ** કહેવાય છે-જેમકે " धर्मो मगलमुत्कृष्ट अहिंसा पर्वतमस्तके " ઇત્યાદિમા વ્યજન અને અર્થના ભેદનો દોષ છે એ બને ભેદ જેમા ન હોય તે **તદુભય જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે ૮

વ્યજનનો ભેદ થવાથી અર્થભેદ થાય છે, અર્થભેદથી ક્રિયા ભેદ થાય અને ક્રિયાભેદ થવાથી મોક્ષનો અભાવ થાય જ્યારે મોક્ષનો અભાવ થયો તોપછી ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા નિરર્થક છે

બીજો **દર્શનાચાર**-૧ નિ શકિત, ૨ નિ કાક્ષિત, ૩ નિર્વિચિકિત્સા, ૪ અમૂઢદષ્ટિ, ૫ ઉપબૃહા, ૬ સ્થિરીકરણ, ૭ વાત્સલ્ય, ૮ તીર્થપ્રભાવના એ આઠ પ્રકારનો છે તેમા પ્રથમ નિ શકિત એટલે જેમા શકા ગઈ છે તે અર્થાત્ દેશશકા અને સર્વશકાથી રહિત તે નિ શકિત કહેવાય છે " જીવપણે સમાન છતા એક ભવ્ય અને બીજો અભવ્ય એમ કેમ થાય ? " આવી શકા કરવી તે **દેશશકા** કહેવાય છે, અને " સઘળા સિદ્ધાતો પ્રાકૃત ભાષામા નિબદ્ધ-રચાયેલા છે તેથી એ બધુ કલ્પિત હશે " એવી શકા કરવી તે **સર્વશકા** કહેવાય છે આ સ્થાને આવો વિચાર કરવો જોઇએ કે કેટલાએક પદાર્થો હેતુવડે ગ્રાહ્ય છે અને કેટલાએક અહેતુવડે ગ્રાહ્ય છે તેમા જે જીવાસ્તિત્વ વગેરે પદાર્થો છે તે હેતુવડે ગ્રાહ્ય છે અને ભવ્યત્વ વગેરે પદાર્થો અહેતુવડે ગ્રાહ્ય છે, કારણકે ભવ્યત્વ વગેરે જાણવાના હેતુઓ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનના વિષયમા આવે છે એટલે આપણા જેવા છદ્મસ્થ પુરૂષોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળા કેવળી પ્રમુખના વચનથી જાણવામા આવે છે

સિદ્ધાતોમા જે પ્રાકૃત ભાષાનો નિબધ છે, તે બાલક પ્રમુખને સાધારણ થઇ સહેલો પડવા માટે કરેલો છે કહ્યુ છે કે —

बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणाम् ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धांतः प्राकृतः स्मृतः ।

" ચારિત્રની ઇચ્છા કરનારા બાલક, સ્ત્રી, મૂઢ અને મૂર્ખ પુરૂષોના અનુગ્રહને અર્થે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ સિદ્ધાંતને પ્રાકૃત કરેલો છે." માટે એ સિદ્ધાંત કલ્પિત નથી, કારણકે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણથી અવિરૂદ્ધ છે. તેથી નિઃશંકિત થઇ અર્હત્ શાસનને પ્રાપ્ત થયેલો જીવજ **દર્શનાચાર** કહેવાય છે; એથી દર્શન અને દર્શની (દર્શનવાલા) નો અભેદ ઉપચાર કહેલો છે, અર્થાત્ દર્શન અને દર્શનીમાં ભેદ નથી. જો તેમની વચ્ચે એકાંતે ભેદ કહીએ તો અદર્શનીની જેમ ફલનો અભાવ થાય એટલે મોક્ષનો પણ અભાવ થયો. બાકીના **નિઃકાંક્ષિત** વગેરે દર્શનાચારના સાત ભેદમાં પણ એવી રીતે ભાવના કરી લેવી.

૨ **નિઃકાંક્ષિત** એટલે દેશકાંક્ષા તથા સર્વકાંક્ષાથી રહિત. દિગંબર પ્રમુખ કોઇ એક દર્શનની આકાંક્ષા કરે એટલે તે મતને સારો જાણી અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા કરે તે દેશકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવી રીતે સર્વ દર્શનોની આકાંક્ષા કરે તે **સર્વકાંક્ષા** કહેવાય છે. તેવા મતની ઇચ્છા કરી તેમાં રહેલી ષટ્ જીવનિકાય પીડા અને અસત્ પ્રરૂપણાને તે જોતો નથી. એ દેશ તથા સર્વ આકાંક્ષાથી રહિત હોય તે **નિઃકાંક્ષિત દર્શનાચાર** કહેવાય છે.

૩ **વિચિકિત્સા** એટલે બુદ્ધિનો વિભ્રમ, તે જેમાં ન હોય તે **નિર્વિચિકિત્સા** કહેવાય. જેમકે " આ જિનદર્શન તો સારૂં છે પણ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી મને ફલ થશે કે નહીં ? કારણકે ખેતી વગેરે ક્રિયાઓમાં બન્ને રીતે ઉપલબ્ધિ છે, એટલે ફળ મળે અથવા ન પણ મળે " આ પ્રમાણે નઠારા સંકલ્પ–વિકલ્પ કરે નહીં અર્થાત્ " સંપૂર્ણ રીતે કરેલો ઉપાય પામવા યોગ્ય વસ્તુને પમાડ્યા વગર રહેતો નથી " એવો નિશ્ચય કરી પ્રવર્ત્તે તે અથવા સાધુનાં મલ મલિન ગાત્ર જોઈ દુગંછા કરે નહીં તે **નિર્વિજુગુપ્સ દર્શનાચાર** કહેવાય છે.

૪ **અમૂઢદષ્ટિ** એટલે જેની સમ્યગ્દર્શનરૂપ દષ્ટિ, બાલ

તપસ્વીના તપ વિદ્યા વગેરેના અતિશયોથી મૂઢ થઇ નથી અર્થાત્
સ્વભાવથી ચલિત થઇ નથી, તે **અમૂઢદૃષ્ટિ દર્શનાચાર** કહેવાય
છે આ ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુણીપ્રધાન છે હવે બાકીનો
ચાર પ્રકારનો **દર્શનાચાર** ગુણપ્રધાન છે, તે કહે છે

૫ ઉપબૃંહણ એટલે સાધર્મી બંધુઓના સદ્‌ગુણની પ્ર
શંસા કરી તેની વૃદ્ધિ કરવી તે **ઉપબૃંહણ દર્શનાચાર** કહેવાય છે

૬ સ્થિરીકરણ એટલે ધર્મથી સીદાતા-ધર્મભ્રષ્ટ થતા
એવા પુરુષોને ધર્મમાં સ્થાપિત કરવા તે **સ્થિરીકરણ દર્શનાચાર**
કહેવાય છે

૭ વાત્સલ્ય એટલે સાધર્મી બંધુઓનો ઉપકાર કરવો તે
વાત્સલ્ય દર્શનાચાર કહેવાય છે

૮ પ્રભાવના એટલે ધર્મ કથા વગેરેથી તીર્થની વિખ્યાતિ
કરવી તે **પ્રભાવના દર્શનાચાર** કહેવાય છે

અહીં જે ગુણપ્રધાન નિર્દેશ કરેલો છે તે ગુણ અને ગુણીનો
કોઇ પ્રકારે અભેદ જણાવે છે જો એકાંતે અભેદ જણાવે તો ગુણની
નિવૃત્તિ થઇ જાય અને જ્યારે ગુણની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે ગુણીની
પણ નિવૃત્તિ થઇ જાય, એટલે શૂન્યપણાની પ્રાપ્તિ થાય

ત્રીજો **ચારિત્રાચાર** પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી આઠ
પ્રકારનો છે સમિતિ અને ગુપ્તિનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે

ચોથો **તપઆચાર** છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ અને છ પ્રકારનું
આભ્યંતર તપ મળી બાર પ્રકારનો છે અનશન, ઊનોદરતા, વૃત્તિનો
સંક્ષેપ, રસનો ત્યાગ, કાયકલેશ, સંલીનતા—એ છ પ્રકારનું **બાહ્ય
તપ** કહેવાય છે પ્રાયશ્ચિત્ત, ધ્યાન, વૈયાવૃત્ય, વિનય, કાયોત્સર્ગ,
સ્વાધ્યાય—એ છ પ્રકારનું **આભ્યંતર તપ** કહેવાય છે

પાંચમા **વીર્યાચાર**નું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—અઢાર તથા
અંદરનું સામર્થ્ય ગોપવ્યા વગર ઉપર કહેલા જ્ઞાનદર્શનાદિકના છ
ત્રીસ આચારમાં યથાશક્તિ અંગીકાર કરવાનું પરાક્રમ દ્વારે અને
અંગીકાર કર્યા પછી શક્તિ અનુસારે તેનું પાલન કરે તે **વીર્યાચાર**
કહેવાય છે ૧૪

तथा–निरीहशक्यपालनेति ॥ १५ ॥

મૂલાર્થ—આ લોક અને પરલોકની વાંછા રાખ્યા વગર કરી શકાય તેવા જ્ઞાનાચાર વગેરેનું પાલન કરવું. ૧૫

વિશેષાર્થ—નિરીહ એટલે આલોક અને પરલોકના ફળરૂપ જે રાજ્ય પામવું અથવા દેવપણું મેળવવું, તેમાં અભિલાષને છોડી, કરી શકાય તેવા **જ્ઞાનાચાર** વગેરેનું પાલન કરવું. 'સિદ્ધાંતમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે' એવી બુદ્ધિવડે તેમાં પ્રવર્ત્તન કરવું, તે પાલન કર્યું કહેવાય છે. ૧૫

तथा–अशक्ये भावप्रतिपत्तिरिति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાચાર વગેરે પાલી શકાય તેમ ન હોય તો ભાવથી તેનો અંગીકાર કરવો. ૧૬

વિશેષાર્થ—ધીરજ, સંહનન (સંઘયણ), કાલ અને બલ વગેરેની ન્યૂનતાથી તે જ્ઞાનાચારાદિ પાલી શકાય તેમ ન હોય તો માત્ર ભાવથી એટલે અંતઃકરણથી તેનો અંગીકાર કરવો, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં; કારણકે અકાલે શક્તિ વિના તે પાલવાનો ઉત્સાહ કરવો તે તત્ત્વતઃ આર્ત્તધ્યાન કહેવાય છે. ૧૬

तथा–पालनोपायोपदेश इति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલ જ્ઞાનાદિ આચારને પાલવાના ઉપાયનો ઉપદેશ કરવો. ૧૭

વિશેષાર્થ—એ જ્ઞાનાદિ આચાર અંગીકાર કર્યા પછી તેને પાલવાનો ઉપાય–જેમકે " પોતાથી અધિક ગુણવાલા અથવા તુલ્ય ગુણવાલા લોકોમાં વસવું, પોતાના ગુણસ્થાનકને યોગ્ય એવી ક્રિયાનું પાલન કરવું અને તેનું સ્મરણ કરવું " તેવા ઉપાયનો ઉપદેશ આપવો. ૧૭

तथा–फलप्ररूपणेति १८ ॥

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચાર પાલવાથી જે ફલ થાય તેની પ્રરૂપણા કરવી. ૧૮

વિશેષાર્થ—એ જ્ઞાનાદિ આચાર સારી રીતે પાલવાથી તેનુ ફલ-જેમકે આલોકે ઉપદ્રવનો નાશ, ભાવરૂપ ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ તથા લોકની પ્રીતિ અને પરલોકે સદ્ગતિમા જન્મ, ઉત્તમ સ્થાનનો લાભ અને પર પરાએ મોક્ષપ્રાપ્તિ એ રૂપ ફલની પ્રરૂપણા કરવી, એટલે તેવુ ફલ થવાની વિજ્ઞપ્તિ કરવી ૧૮

અહી તે વિષ વિશેષ બાબત જણાવે છે

देवर्द्धिवर्णनमिति ॥ १९ ॥

મૂલાર્થ-દેવતાની સમૃદ્ધિનુ વર્ણન કરવુ ૧૯

વિશેષાર્થ—વૈમાનિક દેવતાની રૂપ વગેરે સમૃદ્ધિનુ વર્ણન કરવુ જેમકે-દેવતાઓની રૂપ સ પત્તિ ઉત્તમ હોય છે સારી સ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ અને લેશ્યાનો યોગ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે શુદ્ધ ઇદ્રિયો, અવધિજ્ઞાન, ભોગના ઉત્કૃષ્ટ સાધનો અને દિવ્ય વિમાનનો સમૂહ તેઓ મેલવે છે-ઇત્યાદિ દેવ સમૃદ્ધિનુ વર્ણન જે આગલ કહેવામા આવશે તે ઉપદેશક શ્રોતાની આગલ પ્રકાશ કરવુ ૧૯

तथा-सुकुलागमनोक्तिरिति ॥ २० ॥

મૂલાર્થ-સારા કુલમા જન્મ થવા વિષે કહેવુ. ૨૦

વિશેષાર્થ—દેવતાના સ્થાનથી ચ્યવ્યા પછી પણ સારા દેશમા, સારા કુલમા એટલે નિષ્કલ ક અને સદાચારથી વિખ્યાત એવા પુરૂષોવાલા વ શમા અનેક મનોરથ પૂરા થાય તેવો નિર્દોષ જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ કથન કરવુ, જેને માટે આગલ કહેવામા આવશે. ૨૦

तथा-कल्याणपरपराख्यानमिति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ-કલ્યાણની પર પરા જણાવવી. ૨૧

વિશેષાર્થ-સારા કુલમા જન્મ મળ્યા પછી કલ્યાણની પર

પરા જેમકે સુંદર રૂપ અને લક્ષણોના સ્થાનરૂપ તથા રોગથી રહિત એવું શરીર-ઇત્યાદિ કલ્યાણની પરંપરા જે આ ગ્રંથના ધર્મ ફલાધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે, તેનું આખ્યાન એટલે નિવેદન કરવું. ૨૧

तथा-असदाचारगर्हेति ॥ २२ ॥

મૂલાર્થ-નઠારા આચારની નિંદા કરવી. ૨૨

વિશેષાર્થ-અસત્ આચાર એટલે હિંસા, અનૃત વગેરે દશ પ્રકારના પાપના હેતુરૂપ નઠારો આચાર તે આ પ્રમાણે-

हिसानृतादयः पंच तत्त्वाश्रद्धानमेव च ।
क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥

म मिथ्यात्वसमः शत्रुर्न मिथ्यात्वसमं विषम् ।
न मिथ्यात्वसमो रोगो न मिथ्यात्वसमं तमः ॥

અર્થ—"હિંસા, અસત્ય વગેરે પાંચ, તત્ત્વ ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિ ચાર-એ મળી દશ પાપના હેતુઓ છે." તેવા નઠારા આચારની નિંદા કરવી. જેમકે-"મિથ્યાત્વ સમાન કોઇ શત્રુ નથી, મિથ્યાત્વના જેવું કોઈ વિષ નથી, મિથ્યાત્વના જેવો કોઇ રોગ નથી અને મિથ્યાત્વના જેવુ કોઇ અજ્ઞાન-અંધકાર નથી. શત્રુ, વિષ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર અને રોગ પ્રાણીને એક વાર દુઃખ આપે છે, અને દુરંત એવું મિથ્યાત્વ તો જન્મે જન્મ દુઃખ આપે છે. પ્રાણીએ જ્વાલાથી આકુલ વ્યાકુલ એવા અગ્નિમાં પોતાના આત્માને ઝંપલાવવો સારો છે, પણ મિથ્યાત્વ સાથે જીવવું તે કદિ પણ સારૂં નથી." આ માત્ર તત્ત્વની અશ્રદ્ધાની નિંદા કહેલી છે. એવી રીતે હિંસા વગેરેમાં પણ નિંદાની યોજના કરી લેવી. ૨૨

तथा-तत्स्वरूपकथनमिति ॥ २३ ॥

મૂલાર્થ-તે નઠારા આચારનું સ્વરૂપ કહી બતાવવું. ૨૩

વિશેષાર્થ—તે હિંસા વગેરે દશ પ્રકારના પાપના હેતુરૂપ અસત્ આચારનું સ્વરૂપ ઉપદેશકે શ્રોતાની પાસે કહી બતાવવું.

જેમકે-પ્રમાદના યોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે હિંસા કહેવાય, અસત્ય બોલવુ તે મૃષા કહેવાય, અદત્ત-આપ્યા વગર ગ્રહણ કરવું તે સ્તેય (ચોરી) કહેવાય, મૈથુન (વ્યભિચાર) કરવુ તે અબ્રહ્મચર્ય કહેવાય અને કોઇ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા રાખવી તે પરિગ્રહ કહેવાય ઇત્યાદિ ૨૩

तथा–स्वय परिहार इति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ–ઉપદેશકે પોતે અસત્ આચારનો ત્યાગ કરવો ૨૪

વિશેષાર્થ—સ્વય એટલે પોતે-આચારના ઉપદેશ કરનારે તે અસત્ આચારનો ત્યાગ કરવો, કારણકે ઉપદેશક પોતે અસત્ આચાર છોડે નહીં અને ધર્મોપદેશ કરે, તો તેનુ ધર્મકથન વેષધારી નટના વૈરાગ્ય જેવુ અગ્રાહ્ય થાય છે, તે સાધ્યની સિદ્ધિને કરનારૂ થતુ નથી ૨૪

तथा–ऋजुभावासेवनमिति ॥ २५ ॥

મૂલાર્થ–ઉપદેશકે હમેશા સરલ ભાવ રાખવો ૨૫

વિશેષાર્થ—ઉપદેશકે કુટિલતાનો ત્યાગ કરવારૂપ સરલ ભાવ રાખવો, એથી તે ઉપદેશક પ્રતારણા (ઠગાઇ) કરનાર નથી એમ સભાવના થતા શિષ્ય તેના કોઈ પણ ઉપદેશથી દૂર રહેતો નથી ૨૫

तथा–अपायहेतुत्वदेशनेति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ–અનર્થના કારણની દેશના આપવી. ૨૬

વિશેષાર્થ—આલોક અને પરલોક સબધી અનર્થના હેતુ અર્થાત્ પ્રસ્તુત વિષયમા અસત્ આચારના હેતુની દેશના આપવી. જેમકે—

यत्र प्रयाति पुरुषा स्वर्गं यच्च प्रयाति विनिपातम ।
तत्र निमित्तमनार्य प्रमाद इति निश्चितमिद मे ॥ २६ ॥

"જે પુરૂષો સ્વર્ગે જતા નથી અને જે પુરૂષોનો નિપાત થાય છે, તેનું નિમિત્ત-કારણ અનાર્ય પ્રમાદજ છે, એવો અમારો નિશ્ચય છે." ૨૬

અહીં પ્રમાદ એટલે અસત્ આચાર લેવો.

તે ઉપદ્રવોને પ્રગટ કરે છે—

नारकदुःखोपवर्णनमिति ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે શ્રોતાની આગળ નારકીનાં દુઃખનું વર્ણન કરવું. ૨૭.

વિશેષાર્થ—નરકમાં થયેલા તે નારકી કહેવાય, ઉપલક્ષણથી તિર્યંચ વિગેરે, તેમનાં દુઃખ-વ્યથા તેનું વર્ણન કરવું. જેમકે "તીક્ષ્ણ તરવારોથી, દેદીપ્યમાન ભાલાંઓથી, વિષમ કુવાડા, ચક્ર, ફરસી, ત્રિશૂલ, તોમર, મુદ્દગર, વાંસલો અને ભુશુંડીઓથી જેમના તાલુ તથા શિર ભેદાય છે, ભુજાઓ છેદાય છે, કર્ણ, નાસિકા અને હોઠ કપાય છે, હૃદય, ઉદર તથા આંતરડાં ભેદાય છે અને આંખનાં પડલ ફોડાય છે, તેથી કરીને એ નારકી પ્રાણીઓ દુઃખપીડિત થઇ પડે છે, ઉછળે છે અને પૃથ્વી ઉપર દીન થઇ તરફડે છે, તેમજ કર્મના પટલથી અંધ થયેલા તે પ્રાણીઓ પોતાના ત્રાતા-રક્ષકને જોઇ શકતા નથી."

"ક્ષુધા, તૃષા, હિમ, અતિ ઉષ્ણતા અને ભયથી પીડિત, પરાધીનતાના વ્યસનથી આતુર એવા દુઃખી તિર્યંચને પણ સુખનો પ્રસંગ, એ અતિ તુચ્છ અને કહેવા માત્ર છે, પરંતુ વસ્તુતાએ કેવલ દુઃખજ છે."

"મનુષ્યભવમાં પણ પ્રાણી દારિદ્ર, રોગ, દુર્ભાગ્ય, શોક, મૂર્ખતા તેમજ જાતિ, કુલ તથા શરીરના અવયવની ન્યૂનતા પ્રાપ્ત કરે છે."

"દેવતાના ભવમાં પણ ચ્યવવાનું તથા વિયોગનું દુઃખ હોય છે અને ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, મદ તથા મદનથી તેઓ પરિતાપ પામે છે–

હે આર્યો, વિચારીને કહો, તે દેવતાઓને નિવેદન કરવા જેવુ શુ સુખ છે ? ૨૭

तथा—दुःकुलजन्मप्रशस्तिरिति ॥ २८ ॥

મૂલાર્થ—'નઠારા કુલમાં કયારે જન્મ થાય ?' એ વિષે સમજૂતી આપવી. ૫૮.

વિશેષાર્થ:—શક, યવન, શબર તથા બર્બર વગેરે નઠારા કુલમા સદાચાર રહિત એવા પ્રાણીઓનો જન્મ થાય છે, તે વિષે સમજૂતી આપવી ૨૮

નઠારા કુલમા ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને શુ કહેવુ ? તે કહે છે

दुःखपरपरानिवेदनमिति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—નઠારા કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણીઓને દુખોની પરપરા થાય છે તેનુ નિવેદન કરવુ ૨૯

વિશેષાર્થ—શરીર તથા મન સબધી દુખોની પરપરા ઉપદેશકે નિવેદન કરવી જેમકે—અસત્ આચારના પરવશપણાથી જીવ નઠારા કુલમા ઉત્પન્ન થાય છે તે નઠારા કુલમા પ્રાણીઓને વર્ણ, રસ, ગધ, સ્પર્શ અને શરીર ખરાબ મલે છે, તેથી દુખને નિરાકરણ કરવાના કારણરૂપ ધર્મ તેમને સ્વપ્નમા પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, પણ હિસા અસત્ય અને સ્તેયરૂપ અશુદ્ધ કર્મ કરવામા પ્રવીણ હોવાથી ઉલટી નરકાદિનુ ફલ આપનાર પાપકર્મની વૃદ્ધિજ થાય છે તેથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓને આલોક અને પરલોકમા અનુબધના વિચ્છેદ રહિત દુખની પરપરા ઉત્પન્ન થાય છે કહ્યુ છે કે—

तै. कर्मभि स जीवो विवश ससारचक्रमुपयाति ।
द्रव्यक्षेत्राऽद्धाभावभिन्नमावर्तते बहुश ॥ २९ ॥

"કર્મને વશ થયેલો જીવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી જુદા જુદા ભેદને પ્રાપ્ત થયેલા આ સસારચક્રમા વારવાર પરાવર્તન કર્યા કરે છે, એટલે દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન, ક્ષેત્રપુદ્ગલ પરાવ

ર્તન અને કાલપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન બહુવાર કર્યા કરે છે." ૨૯.

तथा-उपायतो मोहनिंदेति ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી.

વિશેષાર્થ—ઉપાયથી એટલે અનર્થ પ્રધાન મૂઢ પુરૂષનાં લક્ષણોને વિસ્તારથી જણાવવારૂપ-ઉપાયથી મોહ-મૂઢપણાની નિંદા કરવી, અર્થાત્ તે અનાદર કરવા યોગ્ય છે એમ જણાવવું. જેમકે—

अमित्रं कुरुते मित्रं, मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च ।
कर्म चारमते दुष्टं, तमाहुर्मूढचेतसम् ॥

"જે અમિત્રને મિત્ર માને, મિત્ર હોય તેનો દ્વેષ કરે, વા તેને મારી નાખે અને દુષ્ટ કર્મ આરંભે તેને મૂઢ ચિત્તવાળો પુરૂષ કહે છે."

"મરવાની ઇચ્છાવાલો પુરૂષ જેમ ઔષધ-ઉપાયને માનતો નથી, તેમ મૂઢ પુરૂષ અર્થવાલાં અને ગુણવાલાં વાક્યોને માનતો નથી."

"પંડિત પુરૂષ કદિ કષ્ટ પામ્યો હોય તો તે પ્રજ્ઞાથી પ્રતિબોધ પામે છે અને મૂઢ પુરૂષ કષ્ટને પામ્યો હોય તો જલમાં પથ્થરની જેમ ડુબી જાય છે,"

અથવા મોહનું ફલ દર્શાવવારૂપ-ઉપાયથી મોહની નિદા કરવી. જેમકે "જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલા આ સંસારને જોતાં છતાં પણ મનુષ્યો મોહને લીધે તેનાથી ઉદ્વેગ પામતા નથી."

"આ કર્મભૂમિ (ક્ષેત્ર) ને વિષે મનુષ્ય ભવરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ બીજ પ્રાપ્ત કરી, તેની સત્કર્મરૂપ કૃષિ-ખેતી કરવાને અલ્પબુદ્ધિવાલા પુરૂષો (મોહથી) યત્ન કરતા નથી."

"મત્સ્ય પકડવાના કાંટાની અંદર રહેલા માંસની જેમ તુચ્છ અને ભયંકર ઉદયવાલા નઠારા વિષયસુખમાં આસક્ત થયેલા મનુષ્યો જેને લીધે સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે, એવા દારૂણ-ભયંકર મોહ રૂપ અંધકારને ધિક્કાર છે.[1]" ૩૦.

---

૧ આ ત્રણ શ્લોક યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાંથી લીધેલા છે.

तथा—सज्ज्ञानप्रशसनमिति ॥ ३१ ॥

મૂલાર્થ—સત્ જ્ઞાનનીપ્રશ સા કરવી. ૩૧

વિશેષાર્થ—સત્-સમ્યક્ જ્ઞાનવાલા પ ડિત જનની અથવા સત્-વિવેચન સહિત જ્ઞાનની પ્રશ સા કરવી જેમકે 'સમાધિવાલી બુદ્ધિને ધારણ કરનારા પ ડિતો અ તર દૃષ્ટિથી જે વસ્તુ જોઇ શકે છે, તે વસ્તુને શ કર ત્રણ નેત્રાથી, બ્રહ્મા આઠ નેત્રાથી, કાર્તિક સ્વામી બાર નેત્રાથી અને ઇદ્ર હજાર નેત્રાથી પણ જોઇ શકતો નથી, એટલુ જ નહીં પણ ત્રણ જગતના નેત્રા એકઠા થઈ તે વસ્તુ જોઇ શકતા નથી "

"પ ડિત પુરૂષો જે વસ્તુ અપ્રાપ્ય હોય તેની ઇચ્છા કરતા નથી જે વસ્તુ નષ્ટ થઇ હોય તેના શોક કરતા નથી અને આપત્તિ ઓમા મુંઝાતા નથી "

" જે પોતાનુ માન થાય તો હર્ષ પામતો નથી અને અપ માન થાય તો રોષ કરતો નથી, એટલે કે ગ ગા નદીના દ્રહની જેમ હદ ક્ષોભ પામતો નથી તે પ ડિત કહેવાય છે, " ૩૧

तथा—पुरुषकारसत्कथेति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—પુરૂષાર્થ-ઉદ્યોગનુ માહાત્મ્ય કહેવુ . ૩૨

વિશેષાર્થ—ઉત્સાહરૂપ પુરૂષાર્થના માહાત્મ્યની પ્રશ સા કરવી જેમકે " કીર્તિની પ્રીતિવાલા વીર પુરૂષો ઉદ્યમને તોડનારા દૈવ (ભાગ્ય) ના મસ્તકપર પગ મૂકી પોતાના જીવિતને જ્યાસુધી માહસ (હિંમત) ની તુલા ઉપર ચડાવે નહીં, ત્યાસુધીજ તેમને આ સમુદ્રની ખાઇ દુર્ગમ છે, ત્યાસુધીજ આકાશ નિરાલ બ છે અને ત્યાસુધીજ પાતાલની યાત્રા વિષમ છે અર્થાત્ જો તેઓ હિંમત કરે તો સમુદ્ર, આકાશ અને પાતાલમા પણ જઈ શકે છે, "

જે પુરૂષાર્થને છોડી દૈવને અનુસરે છે, તેનુ દૈવ નપુસક પતિને પ્રાપ્ત કરી સ્ત્રીની જેમ તેવા પુરૂષને પ્રાપ્ત કરી પોતાની મેલે શમી જાય છે અર્થાત્ પુરૂષાર્થ વિના દૈવ નિષ્ફલ થઇ જાય છે " ૩૨

तथा—वीर्यर्द्धिवर्णनमिति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—વીર્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૩૩

વિશેષાર્થ—શુદ્ધ આચારના બલથી લભ્ય અને ઉત્કર્ષરૂપ એવી વીર્યની સમૃદ્ધિ કે જે અવસાને તીર્થંકરના વીર્ય સુધી પહોંચે છે, તેનું વર્ણન કરવું. જેમકે "જે કોઇ મેરૂનો દંડ અને પૃથ્વીનું છત્ર કરવા સમર્થ થાય છે, તે સદાચારરૂપ કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે એમ મહર્ષિઓ કહે છે." ૩૩

तथा—परिणते गंभीरदेशनायोग इति ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર કહેલો સર્વ ઉપદેશ શ્રોતાના મનમાં [1]પરિણમે તો તે પછી સૂક્ષ્મ દેશનાનો વ્યાપાર કરવો. ૩૪

વિશેષાર્થ—ઉપર કહેલો ઉપદેશનો સમૂહ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન તથા અનુષ્ઠાન સાથે **પરિણમે** એટલે સાત્મીભાવ પામે અર્થાત્ તેનો આત્મા સાથે એકીભાવ થાય તો પછી ઉપદેશને યોગ્ય એવા જંતુને **ગંભીર** એટલે પૂર્વદેશનાની અપેક્ષાએ અતિસૂક્ષ્મ એવી દેશના કે જેમાં આત્માનું અસ્તિત્વ, આત્માનો બંધ તથા મોક્ષ વગેરે દર્શાવાય છે તેનો **યોગ** એટલે વ્યાપાર કરવો. કહેવાની મતલબ એવી છે કે સાધારણ ગુણની પ્રશંસાદિ કરવારૂપ અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ જે પૂર્વે કહેલો છે, તે તેના આવરણ કરનાર કર્મનો અતિશે હ્રાસ થવાથી અંગાંગીભાવરૂપ પરિણામને પામે એટલે પછી દેશનાને યોગ્ય એવા તેને જીર્ણ ભોજનની જેમ ગંભીર સૂક્ષ્મ દેશનામાં ઉતારવા. ૩૪

એ સૂક્ષ્મ દેશનાનો યોગ સિદ્ધાંત ધર્મના કહેવા વિના પ્રાપ્ત થતો નથી. ત કહે છે—

श्रुतधर्मकथनमिति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—શ્રુત-સિદ્ધાંત ધર્મનું કથન કરવું. ૩૫

૧ અહીં કોઇ પ્રશ્ન કરે કે શ્રોતાના હૃદયમાં ઉપદેશ પ્રણમ્યો છે, એ શી રીતે જણાય? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ઉપર કહેલી પોતાની શક્તિને અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરવાથી તે જાણવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ—વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા તથા ધર્મકથનરૂપ શ્રુતધર્મ કે જે સર્વ કુશલના સમૂહરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિશાલ ક્યારારૂપ છે, તેનુ કથન કરવુ જેમકે

चक्षुष्मतस्त एवेह ये श्रुतज्ञानचक्षुषा ।
सम्यक् सदैव पश्यति भावान् हेयेतरान्नरा ॥ ३५ ॥

" આલોકના હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઇતર-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી હમેશા જુવે છે, તેજ ખરે ખરા નેત્રવાલા છે " ૩૫

આ શ્રુત-સિદ્ધાતધર્મ પ્રત્યેક દર્શનમા જુદી જુદી રીતે પ્રવર્તેલો છે, તેથી ષટ્ દર્શનના બધા ધર્મ શ્રુતધર્મ કહેવાય છે, તો તેમા સમ્યક્ પ્રકારના ધર્મનુ વિવેચન થઇ શકે તેમ નથી તો તનુ શી રીતે કરવુ ? તે કહે છે—

बहुत्वात्परीक्षावतार इति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—શ્રુતધર્મ ઘણા છે, તેથી ઉત્તમ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવામાં પ્રવર્ત્તવુ. ૩૬

વિશેષાર્થ—તે શ્રુતધર્મ ઘણા છે તેથી બધે લાગુ પડતા **શ્રુતધર્મ** એવા સરખા શબ્દ ઉપરથી પુરૂષની બુદ્ધિ છેતરાય, માટે ત્રણ કોટિથી શુદ્ધ કરવારૂપ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવા ઉતરી પડવુ તે વિષે બીજે પણ કહ્યુ છે કે " સર્વ લોકો શબ્દ માત્રથી સર્વને સરખો ધર્મ કહે છે, પણ તેઓ તેનો વિચાર કરતા નથી તે ધર્મ શબ્દની સમાનતા છતા પણ વિચિત્ર ભેદથી ભેદવાલો છે, માટે ચોખ્ખા દૂધની જેમ તેને પરીક્ષા કરી માન્ય કરવો "

" વિચાર કરવામા ડાહ્યા અને મનમા છેતરવાનો ભય રાખનારા પુરૂષો સમગ્ર લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ અને સર્વ જગતને હિતકારી એ દુર્લભ ધર્મને સુવર્ણની જેમ બરાબર પરીક્ષા કરી ગ્રહણ કરે છે " ૩૬

તે પરીક્ષાનો ઉપાય કહે છે —

कषादिप्ररूपणेति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ–ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં કસોટી, છેદ તથા તાપની પ્રરૂપણા કરવી. ૩૭

વિશેષાર્થ–માત્ર સુવર્ણની સમાનતાથી અજ્ઞ લોકોમાં વિચાર વગર શુદ્ધ અશુદ્ધ સુવર્ણ ઉપર પ્રવૃત્તિ થાય છે, માટે તે સુવર્ણની પરીક્ષા કરવાને વિચક્ષણ પુરૂષો કસોટી, છેદ અને તાપ કરવામાં આદર કરે છે, તેમ અહીં પણ પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય એવા શ્રુતધર્મમાં કસોટી વગેરેની પ્રરૂપણા કરવી. ૩૭

તે કસોટી વગેરે કહે છે:—

विधिप्रतिषेधौ कष इति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ–વિધિ અને નિષેધ એ ધર્મની કસોટી છે. ૩૮

વિશેષાર્થ—વિરોધ વગર કર્ત્તવ્ય અર્થને ઉપદેશ કરનારૂં વાક્ય તે **વિધિ** કહેવાય છે, જેમકે સ્વર્ગ અને કેવલજ્ઞાનના **અર્થી** એવા પુરૂષે તપ ધ્યાન વગેરે કરવા અને પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિથી શુદ્ધ એવી ક્રિયા કરવી. ઇત્યાદિ વિધિ વાક્ય કહેવાય છે. નિષેધ કરનારૂં વાક્ય તે **પ્રતિષેધ** કહેવાય છે. જેમકે—

"સર્વ પ્રાણી માત્રની હિંસા કરવી નહીં" "અસત્ય બોલવું નહીં" ઇત્યાદિ પ્રતિષેધ વાક્ય કહેવાય છે. એ વિધિ અને પ્રતિષેધ શું છે તે કહે છે. તે સુવર્ણ પરીક્ષાની જેમ ધર્મની પરીક્ષામાં કસોટીરૂપ છે. તે ઉપરથી કહેવાની મતલબ એવી છે કે ઉપર કહેલા લક્ષણવાલો વિધિ અને પ્રતિષેધ, જે ધર્મમાં પદે પદે પુષ્કલ જોવામાં આવે તે કસોટીથી શુદ્ધ થયેલો ધર્મ છે. પરંતુ

अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा, असुरा इव विष्णुना ।
उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते ॥

"વિષ્ણુ જેમ અસુરનો ઉચ્છેદ કરે તેમ બીજા ધર્મમાં રહેલા પ્રાણીઓનો ઉચ્છેદ કરવો–તેમનો વધ કરવામાં બીલકુલ દોષ નથી." આવાં વાક્યો જેમાં હોય તે કસોટીશુદ્ધ ધર્મ ન કહેવાય. ૩૮

છેદનુ સ્વરૂપ કહે છે —

तत्सभवपालनाचेष्टोक्तिश्छेद इति ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ—તે વિધિ નિષેધની ઉત્પત્તિ, ઉત્પન્ન થયા પછી તેનુ પાલન અને તે ઉત્પત્તિ અને પાલવાની ચેષ્ટા કહેવી તે ધર્મપરીક્ષામા છેદને ઠેકાણે છે ૩૯

વિશેષાર્થ—તે વિધિ નિષેધ ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરવા ઉત્પન્ન થયા પછી તેનુ પાલન કરવુ તે ઉત્પત્તિ તથા પાલન કરવાને માટે ભિક્ષાટન વગેરે જે બાહ્યક્રિયારૂપ ચેષ્ટા, તેનુ કહેવુ તે છેદ કહેવાય છે જેમ સુવર્ણકારે કસોટીથી સોનાની શુદ્ધિ કરી હોય તોપણ જો તેને અદરની શુદ્ધિમા શક રહ્યો હોય તો તે સુવર્ણના પાશાનો છેદ કરે છે, તેમ ધર્મની શુદ્ધિમા પણ વિધિ-નિષેધરૂપ કસોટીની શુદ્ધિ કરી હોય તથાપિ તેમા છેદની અપેક્ષા રહે છે તે છેદ શુદ્ધ એવી બાહ્યચેષ્ટારૂપ જાણવો જેમા વિધિ-પ્રતિષેધ ન હોય, છતા અબાધિતરૂપે પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત કરે અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અતિચારરૂપ અપચાર વગર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિનો અનુભવ કરે તેવી ચેષ્ટા તે શુદ્ધ ચેષ્ટા કહેવાય છે એવી શુદ્ધ ચેષ્ટા જે ધર્મમા નિરન્તર કહેવામા આવે તે ધર્મ છેદપરીક્ષાથી શુદ્ધ કહેવાય છે ૩૯

જેમ સોનુ કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ લાગતુ હોય પણ જો તાપને સહન કરી શકે તેવુ ન હોય તો તે ખરેખર સુવર્ણ કહેવાય નહીં, તેમ ધર્મ પણ કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ થયો હોય પણ જ્યાસુધી તાપની પરીક્ષામા પસાર થયો નથી, ત્યા સુધી તે સ્વાભાવિક રીતે શુદ્ધ ગણાતો નથી, તેથી ધર્મની પરીક્ષામા તાપ શુ છે તે કહે છે —

उभयनिबधनभाववादस्ताप इति ॥ ४० ॥

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદના પરિણામી કારણરૂપ જીવાદિ ભાવની પ્રરૂપણા કરવી, તે તાપ કહેવાય છે.૪૦

વિશેષાર્થ—કસોટી અને છેદ કે જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહેલું છે, તેનો પરિણામીરૂપ કારણ જે જીવાદિ લક્ષણભાવ, તેની પ્રરૂપણા કરવી, તે આ શ્રુતધર્મની પરીક્ષાના અધિકારમાં **તાપ** કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે દ્રવ્યરૂપે (દ્રવ્યાર્થિકનય વડે) ચ્યવે નહીં અને ઉત્પન્ન પણ ન થાય અર્થાત્ તેવોને તેવો રહે અને પર્યાયરૂપે (પર્યાયાર્થિકનય વડે) ક્ષણે ક્ષણે અપર અપર સ્વભાવને પામી એટલે નવીન સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી અનિત્ય સ્વભાવવાળો જીવાદિ જે શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરે, તે શાસ્ત્રની તાપશુદ્ધિ જાણવી. પરિણામી આત્મા પ્રમુખમાં તેવા અશુદ્ધ પર્યાયનો નિરોધ કરી ધ્યાન, અધ્યયન વગેરે બીજા શુદ્ધ પર્યાયના પ્રગટ થવાથી જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે તેવી કસોટી અને બાહ્યચેષ્ટાની શુદ્ધિરૂપ છેદ તે બરાબર ઘટે છે, એટલે તાપશુદ્ધિ થવાથી કસોટીની શુદ્ધિ અને છેદની શુદ્ધિ ઘટે છે, અન્યથા ઘટતી નથી. ૪૦

એ કસોટી, છેદ અને તાપ—એ ત્રણેમાંથી બલવાન્ કોણ છે? અથવા એમાંથી કોણ અબલવાન છે? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

अमीषामंतरदर्शनमिति ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તફાવત બતાવવો. ૪૧

વિશેષાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો પરસ્પર જે અંતર એટલે કોણ તેઓમાં સમર્થ છે? અને કોણ અસમર્થ છે? એવો તફાવત તે ઉપદેશકે દર્શાવવો. ૪૧

તે પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તફાવત દર્શાવે છે:—

कषच्छेदयोरयत्न इति ॥ ४२ ॥

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકારની પરીક્ષામાં પ્રયત્ન કરવો નહીં. ૪૨

વિશેષાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકાર પરીક્ષા કરવામાં અસમર્થ છે, તેથી તેનો આદર કરવામાં બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ પ્રયત્ન કરવો નહીં, કારણ કે તેમાં કાંઇ તાત્પર્ય નથી. ૪૨

કેવલ કસોટી અને છેદ પરીક્ષાને વિષે પ્રયત્ન ન કરવો, તેનું શું કારણ ? તે કહે છે —

तद्भावेऽपि तापाभावेऽभाव इति ॥ ४३ ॥

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો તાપની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બને પરીક્ષાનો અભાવ જાણવો ૪૩

વિશેષાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો કહેલા લક્ષણવાળા તાપની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બનેનો અભાવ થાય, એટલે પરમાર્થે પરીક્ષા કરવા યોગ્ય વસ્તુની સત્તા રહે નહીં તાપની અશુદ્ધ નહીં મૂકેલું સુવર્ણ કસોટી અને છેદ મૂકે તોપણ પોતાનું ખરૂ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ થતું નથી, કારણ કે તે જાતવાળું (કહેવા માત્રજ) સુવર્ણ છે ૪૩

તાપની શુદ્ધિ ન થાય તો તે કસોટી તથા છેદની શુદ્ધિ ન થઇ કહેવાય, તે શી રીતે ? તે કહે છે —

तच्छुद्धौ हि तत्साफल्यमिति ॥ ४४ ॥

મૂલાર્થ—તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ સફલ થાય છે ૪૪

વિશેષાર્થ—તે તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ નિશ્ચે સફલ થાય છે ને આ પ્રમાણે-ધ્યાન એટલે સૂત્રના અર્થનું ચિંતવન અને અધ્યયન એટલે ભણવું ઇત્યાદિ જે અર્થ તે પૂર્વે બાંધેલા કર્મની નિર્જરારૂપ ફલવાળો છે અને નિષેધ કરેલો હિંસા પ્રમુખ અર્થ નવા કર્મને બાંધવાનો નિરોધ કરવા રૂપ ફલવાળો છે અને તે કસોટી અને છેદને સ્થાને છે તેવી જો તે બને ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેમને ઉત્પન્ન કરવાથી અને ઉત્પન્ન થયા હોય તો તેમનું પાલન કરવાથી બાહ્યચેષ્ટાની શુદ્ધિ ફલવાલી થાય છે જો આ મા અપરિણામી હોય તો તેમાં પૂર્વે કહેલા લક્ષણવાલા કસોટી અને છેદ પોતાનું કાર્ય કરવાને સમર્થ થતા નથી, તેથી તે

બંને તાપની શુદ્ધિ થવાથીજ સફલ થાય છે. અન્યથા રીતે થાયજ નહીં. ૪૪

કોઇ શંકા કરે કે ત્યારે તે બંને (કસોટી અને છેદ) નિષ્ફલ થશે, તેના ઉત્તરમાં કહે છે:—

फलवंतौ च तौ ताविति ॥ ४५ ॥

મૂલાર્થ—તે બંને ફળવાળા સતાજ વાસ્તવિક છે. ૪૫

વિશેષાર્થ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવા તે બંને કસોટી અને છેદ વાસ્તવિક–સત્ય છે, કારણ કે જે વસ્તુ પોતાને સાધ્ય એવી ક્રિયાને કરનાર છે, તે વસ્તુનુંજ પરમાર્થે વસ્તુપણું છે એમ સત્પુરૂષો કહે છે. ૪૫

ઉપર કહ્યું તેથી વિપરીત કહેવમાં જે બાધ આવે તે કહે છે:—

अन्यथा याचितकमंडनमिति ॥ ४६ ॥

મૂલાર્થ—જો તે બંને સફલ નથી એમ કહીએ, તો તે માગી લાવેલા આભૂષણની જેમ નિષ્ફલ થાય. ૪૬

વિશેષાર્થ—અન્યથા એટલે ઉપર કહેવા પ્રમાણે ન માનીએ તો તે બંને નિષ્ફલ એવા વસ્તુપરીક્ષાના અધિકારમાં ગણ્યા છતાં તે માગી લાવેલા આભૂષણ જેવા છે. મૂલમાં याचितक શબ્દ છે. તેનો એવો અર્થ છે કે માગી લાવેલુ આભૂષણ પારકું છે તેથી તેમાં પારકાપણાની સંભાવના થાય તેને લીધે નઠારૂં એવું જે માગેલું તે ' याचितक ' કહેવાય. અહીં क પ્રત્યયથી નઠારૂં એવો અર્થ નીકળે છે. નઠારી રીતે માગી લાવેલું જે આભૂષણ–કડા કુંડલાદિ અલંકાર તે " याचितक मंडन " કહેવાય.

અલંકારનું ફલ બે પ્રકારનું છે. પોતાનો નિર્વાહ ચાલતાં શુદ્ધ અભિમાનના સુખને ઉત્પન્ન કરનારી શરીરને શોભા આપે તે પહેલું ફલ છે, અને કોઇ રીતે નિર્વાહ થાય તેમ ન હોય ત્યારે તે અલંકાર વેચી નિર્વાહ કરવો તે બીજું ફલ છે. આ બંને પ્રકારનાં ફલ માગી લાવેલા આભૂષણથી થતાં નથી, કારણ કે તે પારકું છે.તેથી તે બંને

માગી લાવેલા આભૂષણ જેવા કહ્યા છે એ ઉપરથી કહેવાની મતલબ એવીછે કે દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બે સ્વભાવવાલા જીવમા કસોટી અને છેદ ઉપચાર વિના સ્થાપન કરવાથી તે બને પોતાના ફલ પ્રત્યે સફલ સામર્થ્યવાલાજ થાય છે અને નિત્ય વગેરે એકાતવાદમા તો તે વાદીઓ જે પોતાના વાદની શોભા માટે તે કસોટી અને છેદની કલ્પના કરે છે તે માગી લાવેલા આભૂષણના જેવાજ નિષ્ફલ જણાય છે તે પોતાના કાર્યને કરે તેવા રહેતા નથી ૪૬

અહીં કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે જોતા એમ નિશ્ચય થયો કે કસોટી, છેદ અને તાપથી શુદ્ધ એવો શ્રુતધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, પણ તે શ્રુતધર્મ કોનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય ? તે વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે —

नातत्त्ववेदिवादः सम्यग्वाद इति ॥ ४७ ॥

મૂલાર્થ—જે તત્ત્વવેત્તા ન હોય, તેનો વાદ સમ્યગ્વાદ ન કહેવાય ૪૭

વિશેષાર્થ—જે અતત્ત્વવેદી એટલે સાક્ષાત્ વસ્તુતત્ત્વને જાણનાર ન હોય અર્થાત્ અર્વાગ્દષ્ટિ છદ્મસ્થ પુરુષ હોય તેનો વાદ એટલે યથાર્થ વસ્તુનુ કથન, તે સમ્યગ્વાદ એટલે યથાર્થ અર્થનો વાદ ન કહેવાય સાક્ષાત્ યથાર્થ વસ્તુને નહીં જોનારા પ્રમાતાએ (પ્રથમકે) કરેલુ શાસ્ત્ર પ્રતિબિંબ ચિત્રકારે આલેખેલા ચિત્રની જેમ યથાર્થ રૂપના વિપરીતપણાથી અઘટિત થાય છે, તો તેણે કહેલી વસ્તુ અવિપરીત શી રીતે હોય ? ૪૭

સમ્યગ્વાદનો ઉપાય કહે છે—

बन्धमोक्षोपपत्तितस्तच्छुद्धिरिति ॥ ४८ ॥

મૂલાર્થ—બંધ તથા મોક્ષની સિદ્ધિ કરવાથી વસ્તુવાદ (આત્મા) ની શુદ્ધિ વિચારવી ૪૮

વિશેષાર્થ—મિથ્યાત્વાદિ કારણોથી અગ્નિ અને તપાવેલા લોઢાના ગોળાની જેમ અથવા દૂધ અને જલની જેમ જીવ અને

કર્મનાં પુદ્ગલોનું પરસ્પર (વિભાગ પરિણામ વગર) રહેવું તે **બંધ** કહેવાય છે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રથી કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ તે **મોક્ષ** કહેવાય છે. તે બંધ તથા મોક્ષની ઘટના કરવાથી તેની **શુદ્ધિ** એટલે વસ્તુવાદની નિર્મલતા ચિંતવવી. કહેવાની મતલબ એવી છે કે જે સિદ્ધાંતમાં તે તે વિશેષ-વિશેષણોથી બંધ અને મોક્ષને યોગ્ય એવો આત્મા નિરૂપણ કરવામાં આવે, તે આત્મા સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ પ્રતિપાદન કરેલો છે એમ વિદ્વાનોએ નિશ્ચય કરેલો છે. ૪૮

એ બંધમોક્ષની સિદ્ધિ જેમ ઘટે તેમ કહે છે—

इयं बध्यमानबंधनभाव इति ॥ ४९ ॥

મૂલાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવ અને તેના બંધનપણામાં હોય છે. ૪૯.

વિશેષાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવના અને આગલ કહેવામાં આવશે એવા તે બંધનના સદ્ભાવમાં હોય છે. ૪૯.

ઉપર કહ્યું તેનો શો હેતુ છે ? તે કહે છે—

कल्पनामात्रमन्यथेति ॥ ५० ॥

મૂલાર્થ—એમ જો ન કહીએ તો કલ્પના માત્ર જ કહેવાય. ૫૦.

વિશેષાર્થ—જે કારણ માટે અસત્ય અર્થના પ્રતિભાસરૂપ આ કેવલ કલ્પનાજ છે, તેમાં અર્થનો પણ પ્રતિભાસ થતો નથી, તેથી તે કલ્પના માત્ર છે. **અન્યથા** એટલે મુખ્ય કર્મ બાંધનાર જીવ અને બાંધવાનું કર્મ-એ બંનેનો અભાવ થાય તો પછી તે (બંધ અને મોક્ષની યુક્તિ) પણ કલ્પના માત્ર જ થાય. ૫૦

બંધન પામનાર તે કોણ ? અને બંધન તે શું ? તે કહે છે—

बध्यमान आत्मा बंधनं वस्तुसत्कर्मेति ॥ ५१ ॥

મૂલાર્થ—બંધન પામનાર આત્મા અને પરમાર્થથી વિદ્યમાન કર્મ તે બંધન છે ૫૨

વિશેષાર્થ—બંધન પામનાર એટલે પોતાનું સામર્થ્ય ગુમાવી પરવશપણાને પ્રાપ્ત થનાર તે કોણ? આત્મા જે ચૌદ[1] પ્રકારના ભેદવાળો જીવ કહેવાય છે બંધન એટલે જેવડે મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓથી આત્મા બંધાય તે શું? પરમાર્થે વિદ્યમાન એવું જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ, જે અનંતાનંત પરમાણુઓના સમૂહરૂપ સ્વભાવવાળું છે, તેથીજ તે મૂર્ત્તિપ્રકૃતિ-એટલે [2]મૂર્તિમાન્ છે

ઉપરના સૂત્રમા આત્મ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી તે પ્રસંગને લઇ સાંખ્યમતનું ખંડન કરે છે —

સાંખ્યમતમા કહ્યું છે કે કોઇ આત્મા બંધાતો નથી, તેમ મૂકાતો પણ નથી અને સંસારમા ભ્રમણ પણ કરતો નથી જે વિવિધ પ્રકારના આશ્રયવાળી પ્રકૃતિ છે, તેજ સંસારમા ભ્રમણ કરે છે, બંધાય છે અને મૂકાય છે

મૂલમા ' वस्तुसत् " એ પદનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી બૌદ્ધ મતનું ખંડન કરેલું છે બૌદ્ધમતમા કહ્યું છે કે—

चित्तमेव हि ससारो, रागादिक्लेशवासितम् ।
तदेव तैर्विनिर्मुक्त, भवांत इति कथ्यते ॥

" રાગાદિ ક્લેશોથી સંસ્કાર પામેલું ચિત્તજ સંસાર છે જ્યારે ચિત્ત તે રાગાદિ ક્લેશોથી મુક્ત થયું, ત્યારે ભવ-સંસારનો અંત-મોક્ષ થયો એમ જાણવું. "

રાગાદિ ક્લેશ જે હોય તે ચિત્તથી જુદા નથી તેવડે સંસ્કાર પામેલું, તેથી બંધન પામનાર આત્માથી જુદું નહીં એવું ચિત્ત એ સંસાર છે એમ જે માને છે, તે ' વસ્તુસત્કર્મ ' એ વાક્યથી ઉડી

૧—૧ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ તથા બાદર ૩ બેઇંદ્રિ, ૪ તેઇંદ્રિ, ૫ ચઉરિંદ્રિ, ૬ સંમૂર્છિમ પચેન્દ્રિ, અને ૭ ગર્ભજપચેન્દ્રિ—એ સાત પર્યાપ્ત અને સાત અપર્યાપ્ત—એ સામાન્ય પ્રકારે અશુદ્ધવ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ચૌદ ભેદ થાય છે

૨ અર્થાત સત્ય છે, કલ્પના માત્ર નથી.

જાય છે. તેમ વળી જે સાંખ્યવાલા પ્રકૃતિને બંધમોક્ષ માને છે તો તેથી સંસારાવસ્થા તથા મોક્ષાવસ્થામાં આત્માના અભિન્ન-એક સ્વભાવને લીધે યોગી પુરૂષોને જે યોગશાસ્ત્રોમાં યમ નિયમાદિ અનુષ્ઠાન મુક્તિફલ આપનારૂં કહેલું છે તે વ્યર્થ થવાનું. વલી 'ચિત્તથી કર્મ જુદું નથી' એમ માનનારા બૌદ્ધના પક્ષમાં તો કર્મનું વસ્તુપણું રહેતું નથી, કારણ કે જે વસ્તુ જેનાથી જુદી નથી તે વસ્તુ તેરૂપ જ કહેવાય છે. વલી લોકમાં તે તેનાથી-અવસ્તુથ. બંધાય છે, એવી પ્રતીતિ થતી નથી. જેમ પુરૂષ અને બેડી-તે જુદા જુદા સ્વભાવના છે, તેમાં પુરૂપ બંધપામનાર અને બેડી બંધનરૂપ છે, તે છતાં લોકમાં "પુરૂષ બેડીમાં પડયો" એવા વ્યવહારથી બોલાય છે (તેમ અહીં આત્માએ કર્મ બાંધ્યાં એમ કહેવાય, કર્મ-રૂપ આત્માએ કરી આત્મા બંધાયો એમ કહેવાતું નથી).

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે કર્મ અને ચિત્ત બે જુદા નથી એમ માનીએ તો સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ પણ નહીં થાય, કારણકે માત્ર ચિત્તનું બંને ઠેકાણે વિશેપપણું નથી અર્થાત્ સરખાપણું છે.[1] ૫૧

બંધ અને મોક્ષના હેતુ કહે છે—

हिंसादयस्तद्योगहेतवस्तादितरे तदितरस्येति ॥ ५१ ॥

મૂલાર્થ—બંધના યોગનું કારણ હિંસાદિ છે અને મોક્ષના યોગનું કારણ અહિંસાદિ છે. ૫૧

વિશેષાર્થ—હિંસા, અસત્ય વગેરે જીવના પરિણામ વિશેષ છે. કારણકે તે બંધનું ફળ સંસાર હોવાથી વસ્તુગતિએ વિચારતાં તે પાપરૂપ બંધના જ હેતુરૂપ છે, એટલે આત્માની સાથે બંધના કારણભાવને પામેલા છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે—

हिंसानृतादयः पंच, तत्त्वाश्रद्धानमेव च ।
क्रोधादयश्च चत्वार, इति पापस्य हेतवः ॥ १ ॥

---

૧ એટલે સંસાર તથા મોક્ષની અવસ્થામાં ચિત્ત આવ્યું, એટલે કોઈ પ્રકારનું વિશેષપણું રહ્યું નથી, અર્થાત ચિત્ત અને કર્મ એ બે વસ્તુ જુદીજ છે.

" હિંસા, અસત્ય વગેરે પાચ, તત્ત્વ ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિક ચાર કષાય, (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) એ સર્વ પાપના હેતુઓ છે " ૧

વળી તે હિંસાદિકથી ઇતર-બીજા જે અહિંસાદિક તેજ તે બધથી ઇતર-જુદો એવો જે મોક્ષ તેના કારણ છે, એટલે મોક્ષનુ કારણ અહિંસાદિ છે, કારણકે સર્વ કાર્યો તેને અનુરૂપ-યોગ્ય એવા કારણમાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત જેવુ કારણ તેવુ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે મોક્ષનુ કારણ મળવાથી મોક્ષ થાય, અને સસારનુ કારણ મળવાથી સસાર થાય ૫૧

હવે બધનુ જ સ્વરૂપ કહે છે

प्रवाहतोऽनादिमानिति ॥ ५२ ॥

મૂલાર્થ—બધ પ્રવાહથી-પરપરાથી અનાદિ છે. ૫૨

વિશેષાર્થ—પ્રવાહથી-પરપરાથી બધ અનાદિ છે, એટલે આદિભૂત જે બાધવાનો કાલ તેણે કરીને રહિત છે અમુક વખતે જીવે આ કર્મો પ્રથમ બાધ્યા, એમ કર્મ બાધવાનો આદિકાલ નથી ૫૨

તે વિષે વધારે કહે છે—

कृतकत्वेऽप्यतीतकालवदुपपत्तिरिति ॥ ५३ ॥

મૂલાર્થ-કર્મનો બધ કરાએલો છે, તે છતાં પણ અતીતકાલની પેઠે તેની ઘટના કરવી. ૫૩

વિશેષાર્થ—બધ પોતાના હેતુઓથી નિષ્પન્ન છે, તે છતા પણ તે બધની ઘટના અતીત-ભૂતકાલની જેમ કરવી, એટલે બધનુ અનાદિપણુ કહેવુ અહીં કહેવાનુ તાત્પર્ય એવુ છે કે, કર્મનો બધ પ્રત્યેક ક્ષણે કરવામા આવે છે, તોપણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સતતિભાવે કરીને તે અતીતકાલની જેમ અનાદિ જ છે ૫૩

જે અશથી ભૂત અને વર્ત્તમાનકાલનો દ્રષ્ટાત અને દાર્ષ્ટાન્તિક

ભાવ—અર્થાત્ ભૂતકાલનું દૃષ્ટાંત કરવું, અને તેને વર્ત્તમાનકાલમાં ઘટાડવું, તેને પ્રત્યક્ષ બતાવવાને કહે છે—

वर्त्तमानताकल्पं कृतकत्वमिति ॥ ५४ ॥

મૂલાર્થ—વર્ત્તમાનપણા જેવું કરેલાપણું છે. ૫૪

વિશેષાર્થ—અતીતકાલના સમયનું જેવું વર્ત્તમાનપણું છે, તેવું બંધનું કરેલાપણું છે. અર્થાત્ કરવાપણું છે. કારણકે ક્રિયાકાલ —કરવાનો કાલ અને નિષ્ઠાકાલ—ભૂતકાલ—સમાપ્તિનો કાલ—એ બંને કાલનું [1]નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયથી અભેદપણું છે, એમ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. જો એમ ન હોય તો વર્ત્તમાનપણા જેવું કરવાપણું—સ્થાપન કરવું યુક્ત હોય; પણ કરેલાને કરવા માંડયું, એમ કહેવાતું નથી. ૫૪

જેવા આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા બંધના હેતુઓ ઘટે છે, તેવા આત્માને અન્વય અને વ્યતિરેકથી કહે છે—

परिणामिन्यात्मनि हिंसादयो भिन्नाभिन्ने च देहादिति ॥ ५५ ॥

મૂલાર્થ—દેહથી ભિન્ન અને અભિન્ન એવા પરિણામી આત્માને વિષે હિંસાદિક બંધના હેતુ ઘટે છે.૫૫

વિશેષાર્થ—પરિણમવું, તે પરિણામ કહેવાય છે, એટલે દ્રવ્યરૂપપણે કરીને એકરૂપે રહેલી વસ્તુનું બીજા *પર્યાય પ્રત્યે (પર્યાયાંતર થવું) પામવું. અર્થાત્ રૂપાંતર થવું તે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

---

૧ સાત પ્રકારના નયમાં **નિશ્ચય** અને **વ્યવહાર** એ બે નય મુખ્ય ગણેલા છે. કેટલાક પદાર્થ તત્કાલ થયા હોય અને કેટલાક થતા હોય તે બંનેને 'થાય છે' એમ કહેવું. તે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જાણવું અને જે કરવા માંડેલું હોય, તેને 'કર્યું' એમ કહેવું એ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જાણવું. અહીં કરવા માંડયો એવો જે કર્મનો બંધ તેને 'કર્યો છે' એમ કહ્યું તે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ સમજવું.

*આત્મા દેવપણાને કે મનુષ્યપણાને પામે છે, એવો જે પર્યાય તે પરિણામ કહેવાય છે.

" परिणामो ह्यर्थांतरगमन न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।
न च सर्वथा विनाश परिणामस्तद्विदामिष्ट " ॥ १ ॥

" અર્થાતર એટલે એક અર્થને મુકી બીજા અર્થને પામવુ, સર્વદા એકરૂપે ન રહેવુ તેમજ સર્વથા વિનાશ ન થવો તેને વિદ્વાનો પરિણામ કહે છે "

એવો પરિણામ જેને છે, તે પરિણામી કહેવાય એવા તે પરિણામી આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા જીવહિસા વગેરે દોષ ઘટે છે વળી તે આત્મા કેવો છે ? ભિન્ન એટલે જુદા રૂપવાળો અને અભિન્ન એટલે તેનાથી વિપરીત-એક રૂપવાળો છે અહીં च શબ્દનો અર્થ વિશેષણ સમુચ્ચય અર્થમા છે તે આત્મા ભિન્ન અને અભિન્ન કોનાથી છે ? દેહથી છે—એટલે તે પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન છે અને અભિન્ન પણ છે અર્થાત્ આત્મા અને દેહ એક પણ છે અને જુદા પણ છે ૫૫

ઉપર કહેલા અર્થથી ઉલટી રીતે લેવાથી જે બાધક આવે છે, તે કહે છે—

अन्यथा तदयोग इति ॥ ५६ ॥

મૂલાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન ન કહીએ તો તે હિસાદિક દોષનો તેની સાથે ગોગ ન થાય. ૫૬

વિશેષાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન ન માનીએ તો તે હિસાદિક બધના હેતુ તરીકે જણાવેલા તે હિંસાદિક દોષ તેને ઘટે નહીં ૫૬

કેમ ન ઘટે ? તે કહે છે—

नित्य एवाधिकारतोऽसभवादिति ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ-નિત્ય એવા આત્માને વિષે અધિકારથી હિસાદિકનો સભવ નથી, તે માટે ૫૭

વિશેષાર્થ—નિત્ય એવો આત્મા—એટલે કોઇ દિવસ ઞ

વવું નહીં, ઉત્પન્ન થવું નહીં અને નિરંતર સ્થિર રહેવું—એવા સ્વભાવવાળા આત્માને વિષેજ હિંસાદિ દોષ સંભવતો નથી. પર્યાયપણે અવલંબન કરવાથી અનિત્ય એવો જે આત્મા તેના વિષે નહીં, એમ **एव** કારનો અર્થ છે. એ રીતે એકાંત નિત્ય આત્મા માનતા, દ્રવ્યાસ્તિક નયના આલંબનથી એટલે અધિકારથી એકાંતિક દ્રવ્યાર્થિક નય મતે કરી તલના છોડાના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણે અર્થાત્ અતિ સૂક્ષ્મ એવા પણ પૂર્વના સ્વરૂપનો નાશ ન પામવાથી હિંસાનો અસંભવ છે, એટલે ઘટવાપણું નથી—અર્થાત્ એકાંત દ્રવ્યાર્થિક નયને મતે આત્મા નિત્ય માનવાથી તેને હિંસા કરવાનું ઘટતું નથી. કારણકે જે કહેવાને ઇચ્છેલી હિંસા છે, તે કહેવાને ઈચ્છેલા એવા પર્યાયને નાશ કરવારૂપ સ્વભાવવાળી શાસ્ત્રમાં કહેવાય છે, એટલે પર્યાયનો વિનાશ કરવો તે હિંસા—એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. જેમકે—

" तत्पर्यायविनाशो दुःखोत्पादस्तथा च संक्लेशः ।
एष वधो जिनभणितो वर्जयितव्यः प्रयत्नेन " ॥ १ ।५७ ।

" આત્માના પર્યાયનો નાશ કરવો, તથા તેને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવું, અને ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય કરવો—એ ભગવંતે હિંસા કહેલી છે, તે હિંસાનો પ્રયત્નવડે ત્યાગ કરવો, " ૫૭

तथा–अनित्ये चापराहिंसनेनेति ॥ ५८ ॥

મૂલાર્થ—વળી જો આત્માને સર્વથા અનિત્ય કહીએ, તો બીજો કોઇ તેને હણી શકતો નથી તેથી હિંસાનો અસંભવ થશે. ૫૮

વિશેષાર્થ—સર્વથા અનિત્ય એટલે પ્રતિક્ષણે નાશ પામનારો આત્મા છે, એમ માનવાથી બીજા કોઇ શીકારી વગેરેથી કોઇ ડુક્કર વગેરે પ્રાણીની હિંસાનો અસંભવ થાય. કારણકે આત્માનો ક્ષણે ક્ષણે નાશ થવાનું અંગીકાર કરવાથી સર્વ આત્માઓ પોતાની મેળેજ પોતાના જન્મનો લાભ થયા પછી સર્વથા નિવૃત્ત થવાથી—એટલે પોતાની મેલે જન્મ થયો અને તરતજ નાશ થયો—એમ

હોવાથી કોણ કોનો મારનારો થાય અને કોણ કોનાથી મરવા યોગ્ય થાય—અર્થાત્ જો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતાની મેળે નાશ પામે છે-એમ માનીએ તો પછી કોણ કોને મારે અને કોને કોણ મારવાનું રહે, એટલે એકાંત આત્માને અનિત્ય માનવાથી હિંસાનો અસંભવરૂપ દોષ લાગે ૫૮

तथा-भिन्न एव देहान्न स्पृष्टवेदनमिति ॥ ५९ ॥

મૂલાર્થ-વળી જો આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન હોય તો સ્પર્શ કરેલા વિષયનો અનુભવ ન થાય. ૫૯

વિશેષાર્થ—જો દેહથી સર્વથા આત્મા ભિન્ન એટલે વિલક્ષણ હોય, તો સ્ત્રીનું શરીર, શય્યા અને આસન વગેરે ઇષ્ટ વસ્તુનો અને કાંટા, અગ્નિની જ્વાલા વગેરે અનિષ્ટ વસ્તુનો દેહવડે સ્પર્શ કરેલો સ્પર્શઇંદ્રિયનો વિષય, તેનો અનુભવ ભોગી પુરૂષને નહીં થાય કેમકે દેવદત્ત નામનો માણસ શય્યા વગેરે ભોગના અંગનો સ્પર્શ કરે અને તેના અનુભવની પ્રતીતિ વિષ્ણુમિત્ર નામના બીજા માણસને ન થાય અર્થાત્ જેમ ભોગ બીજો કરે અને તેનો અનુભવ બીજાને થતો નથી, તેમ દેહ અને આત્મા સર્વથા જુદા હોય તો દેહે ભોગવેલાનો અનુભવ આત્માને ન થાય, માટે જ્યાંસુધી આત્મા કર્મસહિત છે, ત્યાંસુધી તે સર્વથા દેહથી જુદો ન કહેવાય ૫૯

तथा-निरर्थकश्चानुग्रह इति ॥ ६० ॥

મૂલાર્થ-વળી જે અનુગ્રહ તે નિષ્ફળ થાય છે ૬૦

વિશેષાર્થ—આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન છે, એમ માનવાથી દેહને જે અનુગ્રહ એટલે પુષ્પમાલા, ચંદન, સ્ત્રી, વસ્ત્ર વગેરે જે ભોગના અંગોથી સહાયપણું છે, તે નિરર્થક થાય છે, એટલે પુરૂષને મંતોષરૂપ ફલથી રહિત થાય છે કારણકે દેહથી આત્માનું અત્યંત ભિન્નપણું છે અહીં ઉપલક્ષણથી નિગ્રહનું પણ નિરર્થકપણું જાણવું એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે, જેમ સ્ત્રી વગેરે ઇષ્ટ પદાર્થવડે આત્માને સુખ જણાય છે તે નિષ્ફળ થાય છે, તેમ અગ્નિના દાહ વગેરેથી જે આત્માને દુઃખ થાય છે, તે પણ નિષ્ફળ થાય છે માટે સર્વથા દેહ અને આત્મા જુદા નથી ૬૦

એવી રીતે એકાંત ભેદપક્ષનું ખંડન કરી હવે અભેદપક્ષનું ખંડન કરવાને કહે છે—

अभिन्न एवामरणं वैकल्यायोगादिति ॥ ६१ ॥

મૂલાર્થ—દેહ અને આત્માનો સર્વથા અભેદજ માનીએ તો મરણજ ઘટે નહીં. કારણકે વિકલપણાનો અયોગ[1] છે. ૬૧

વિશેષાર્થ—દેહથી આત્મા સર્વથા અભિન્નજ છે–એટલે આત્મા નાના પ્રકારને પામતો નથી–એમ માનવાથી–આત્મા અને દેહ એકજ થયા, ત્યારે 'ચૈતન્ય સહિત એવું શરીર તે આત્મા છે' એવા મતને અવલંબન કરનારા બૃહસ્પતિના શિષ્યોનો મત અંગીકાર કરવો પડશે, અને તેમ કરવાથી શું થશે કે, આત્માને મૃત્યુનો અભાવજ[2] પ્રાપ્ત થશે; કારણકે વિકલપણાના અયોગથી એટલે નહીં ઘટવાથી–એટલે દેહ જેવો છે, તેવોજ દેખાય છે, તેમાંથી કાંઇ ઓછું થયેલું દેખાતું નથી, તેથી આત્માનું મરણ ઘટતું નથી. જેથી દેહ મરણ પામતાં પણ તે દેહના આરંભક એવા પૃથિવી વગેરે પાંચ ભૂતમાંથી કોઇ પણ કાંઇ વિકલ થયેલું જણાતું નથી. અહીં નાસ્તિક શંકા કરે છે કે 'મરણ પામેલા દેહમાં વાયુ જણાતો નથી.' તેની શંકાને દૂર કરવા સિદ્ધાંતી કહે છે કે, 'તે મૃત શરીરમાં વાયુ રહેલો છે. જો વાયુ ન હોય તો તે શરીરનું પ્રફુલ્લિતપણું ક્યાંથી હોય ?' નાસ્તિક એવી શંકા કરે છે કે 'મરણ પામેલા દેહમાં તેજ જણાતું નથી,' તો એ શંકા દૂર–કરવાને સિદ્ધાંતી કહે છે કે 'જો તેજ ન હોય તો દેહને કુથિતભાવ એટલે કોહવાપણું ન થવું જોઇએ; પણ તે તો દેખાય છે,' માટે દેહથી આત્માને અભિન્ન માનનારાને મતે મરણ શી રીતે ઘટે ? નજ ઘટે. ૬૧

---

૧ કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જો આત્માને સર્વથા દેહરૂપજ માનીએ તો પછી તેનું મરણજ કેમ સંભવે ? શરીર તો જેવું છે. તેવુજ દેખાય છે. તેમા કાંઇ ઓછું થયેલુ દેખાતુ નથી

૨ જગત્માં એવુ કહેવાય છે કે 'અમુક આત્મા મૃત્યુ પામ્યો,' જ્યારે આત્માને દેહરૂપ માનીએ તો એ મરણ શીરીતે સંભવે ? કારણકે દેહમાંથી કાંઇ ગયુ નથી.

પ્રથમની અવસ્થાવાળા એટલે પહેલા હતા તેવા વાયુ અને તેજનો આત્મામા અભાવ થવાથી મરણ માનીએ છીએ, એમ જો કહો, તો તે પણ નહીં ઘટે તે કહે છે—

मरणे परलोकाभाव इति ॥ ६२ ॥

મૂલાર્થ—આત્માને મરણ માનવાથી પરલોકનો અભાવ થશે. ૬૨

વિશેષાર્થ—જો આત્માને મરણનો અગીકાર કરશો તો પરલોકના અભાવનો પ્રસગ થશે, કારણકે તેમ માનવાથી એટલે દેહથી અભિન્ન-જુદો નહીં એવા આત્મા માનવાથી પછી કોઇ પણ પરલોકમા જનાર રહ્યો નહીં કેમકે દેહ તો અહીંજ પડતો દેખાય છે અને દેહથી જુદા આત્માનો અગીકાર થતો નથી કદી કહેશો કે પરલોકજ નથી, તો એ તમારે કહેવુ જ નહીં, કારણ કે સર્વ વિશિષ્ટ પુરુષોએ પ્રમાણના બળનુ આલબન કરીને તે પરલોકનો અગીકાર કર્યો છે તે પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે જે જે અભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે અભિલાષ પ્રથમ બીજા ઉત્પન્ન થયેલા અભિલાષ પૂર્વક દેખાય છે જેમકે યૌવન અવસ્થાનો અભિલાષ બાલ્યકાળમા થયેલા અભિલાષ પૂર્વક છે તે અભિલાષ એકજ દિવસના જન્મેલા અને નેત્ર ઉઘાડી માતાના સ્તનને જોતા એવા બાળકને સ્તનપાન કરવાની સ્પૃહારૂપ છે, તે અભિલાષ પૂર્વ જન્મમા થયેલા અભિલાષપૂર્વક છે-અર્થાત્ જે બાળકને અભિલાષ થાય છે, તે નિશ્ચે પૂર્વ ભવમા થયેલો છ, તેથી પરલોક છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે ૬૨

तथा देहकृतस्यात्मनाऽनुपभोग इति ॥ ६३ ॥

મૂલાર્થ—જો એકાતે દેહ અને આત્માનો ભેદ અગીકાર કરવામા આવે તો દેહે કરેલા કર્મનો આત્માને ઉપભોગ ન થવો જોઇએ. ૬૩

વિશેષાર્થ—*સાખ્ય મત પ્રમાણે જો દેહ અને આત્માનો સર્વથા પ્રકારે જુદા છે એમ એકાતે માને છે

* સાખ્ય મતવાળા દેહ અને આત્મા

એકાંતે ભેદ અંગીકાર કરીએ તો દેહવડે કરેલાં બીજાને તાડન, તર્જન, હિંસા વગેરે અશુભ કર્મ અને દેવતાને નમન અને સ્તવન વિગેરે શુભ કર્મ જે ઉપાયવડે ગ્રહણ કરેલાં છે તે શુભાશુભ કર્મનો આત્માએ કરીને ઉપભોગ નહીં થાય, અર્થાત્ સુખ દુ:ખના અનુભવદ્વારા તેનું વેદન નહીં થાય, એટલે શુભાશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સુખ દુ:ખ તેને આત્મા નહીં ભોગવે, કેમકે બીજાએ કરેલા શુભ અશુભ કર્મને કોઇ બીજો વેદવાને (ભોગવવાને) યોગ્ય નહીં થાય. અહિં કરેલા કર્મનો નાશ અને ન કરેલા કર્મનો આગમ–પ્રાપ્તિ એ રૂપ દોષનો પ્રસંગ આવે. ૬૩

तथा आत्मकृतस्य देहेनेति ॥ ६४ ॥

મૂલાર્થ–વળી આત્માએ કરેલા કર્મને દેહે કરી અવેદવાનો પ્રસંગ આવે. ૬૪

વિશેષાર્થ—જો આત્મા દેહથી ભિન્નજ છે, એમ એકાંતે અંગીકાર કરવામાં આવે તો આત્માએ કરેલા કુશળ–અકુશળ એટલે શુભાશુભ અનુષ્ઠાન–કર્મનો આ લોક તથા પરલોકને વિષે દેહે કરી અનુપભોગ અવેદવાનો પ્રસંગ આવે–અર્થાત્ આત્માનું કરેલું કર્મ દેહ ન ભોગવે એમ થાય; કારણકે અન્ય જે આત્મા તેનું કરેલું કર્મ અન્ય જે દેહ તેને ભોગવવામાં નહીં આવે. ૬૪*

અહીં પર મતવાદી કહે છે કે, જો એમ માનીએ તોપણ તેમાં શો દોષ છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

दृष्टेष्टबाधेति ॥ ६५ ॥

મૂલાર્થ— જોયેલા અને શાસ્ત્રથી સિદ્ધ કરેલા એ બંનેને છુપાવા જેવું થાય. ૬૫

---

* વિશેષ ખુલાસો–આત્મા અને દેહ એકાંત જુદા માનીએ તો દેહનું કરેલુ પાપ પુણ્ય આત્માને શી રીતે લાગે ? અને દેહનું કરેલુ આત્મા સાક્ષાત ભોગવે છે માટે જ્યાં સુધી કર્મ સહિત આત્મા છે તેમજ દેહમાં તે અહંબુદ્ધિએ રહેલો છે, ત્યાં સુધી સર્વથા જુદો કહેવાય નહી, એ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જાણવું વળી તે શ્રી ભગવતી સૂત્રમા પણ બતાવેલું છે.

વિશેષાર્થ—જોયેલો એટલે સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ જણાતો દેહે કરેલો સુખ દુ ખનો અનુભવ આત્માને થાય છે અર્થાત દેહે કરેલા સુખ દુ ખને આત્મા ભોગવે છે અને આત્માએ કરેલા સુખ દુ ખને દેહ ભોગવે છે, એ સર્વ લોક દેખે છે શાસ્ત્રસિદ્ધ એટલે શાસ્ત્રમા સિદ્ધ એવા મોક્ષાદિકના અનુષ્ઠાનને બાધા એટલે છુપાવવુ થાય છે, તે આ પ્રમાણે–દેહે કરેલા ચોરી, વ્યભિચાર વિગેરે અનાર્ય કામોથી બદીખાના વગેરે સ્થળને વિષે ઘણો વખત શોક–ખેદ પ્રમુખ દુ ખોનો અનુભવ કરતો એવો આત્મા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેમ તેવી જાતના મનના ક્ષોભથી પ્રાપ્ત થયેલા તાવ પ્રમુખ વ્યાધિઓથી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યથાને અનુભવે છે, એટલે તેવા વ્યાધિઓને અનુભવ કરતો દેહ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, માટે સત્પુરૂષોને દષ્ટ–જોયેલાને અને ઈષ્ટ–શાસ્ત્રસિદ્ધને છુપાવવા–ઓળવવા યુક્ત નથી કારણ કે તેમ કરવુ તે નાસ્તિકપણાનુ લક્ષણ છે[1] ૬૫

એવી રીતે આત્માને સર્વથા નિત્ય, અનિત્ય તથા સર્વથા દેહથી ભિન્ન અને સર્વથા દેહથી અભિન્ન માનવાથી તેને હિ સાદિકનો અસભવ થશે, એમ પ્રતિપાદન કરી અર્થાત એકાતવાદનુ ખડન કરી હવે ગ્રથકાર તેની સમાપ્તિ કરે છે—

अतोऽन्यथैतत्सिद्धिरिति तत्त्ववाद इति ॥ ६६ ॥

મૂલાર્થ—એ એકાતવાદથી બીજી રીતે આત્માને માનવાથી હિ સાદિકની સિદ્ધિ થાય–એવો તત્ત્વવાદ છે. ૬૬

વિશેષાર્થ—એ એકાતવાદથી બીજી રીતે કહેતા નિત્યાનિત્યાદિ સ્વભાવવાળો આત્મા અગીકાર કરવામા આવે તો એ હિ સાદિકની સિદ્ધિ થાય છે, અને જ્યારે તેની સિદ્ધિ પ્રતિપાદિત થાય, એટલે આત્માને બધ તથા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય અર્થાત જ્યારે જીવને હિ સાદિક લાગે એટલે બધ તથા મોક્ષ સાચા ઠરે છે

1 અર્થાત નાસ્તિક હોય તે દષ્ટ અને ઇષ્ટ તે બન્નેને ઓળવે (છુપાવે) છે

એજ તત્ત્વવાદ છે, એમ સમજાય છે. જે તત્ત્વવાદ અતત્ત્વવાદી પુરૂષથી જાણી શકાતો નથી. ૬૬

એવી રીતે તત્ત્વવાદ નિરૂપણ કરતાં પછી શું કરવા યોગ્ય છે? તે હવે કહે છે—

परिणामपरीक्षेति ॥ ६७ ॥

મૂલાર્થ—જેને તત્ત્વવાદ પ્રણમ્યો હોય, તેની પરીક્ષા કરવી. ૬૭

વિશેષાર્થ—પરિણામ એટલે તત્ત્વવાદ સંબંધી જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા, તેની પરીક્ષા કરવી એટલે એકાંતવાદમાં અરૂચિ, અને તત્ત્વવાદની સ્તુતિના વચનનું ભાષણ વગેરે ઉપાયથી તેનો નિર્ણય કરવો, અર્થાત્ એ રીતે કરવાથી શ્રોતાના પરિણામની પરીક્ષા થાય છે. ૬૭

તે પછી શું કરવા યોગ્ય છે, તે કહે છે—

शुद्धे बंधभेदकथनमिति ॥ ६८ ॥

મૂલાર્થ—પરિણામ શુદ્ધ થતાં બંધભેદનું કથન કરવું. ૬૮

વિશેષાર્થ—પરિણામ જ્યારે શુદ્ધ થાય-ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધિને પામે, ત્યારે તેને બંધભેદનું કથન કરવું, એટલે શ્રોતા જ્યારે શુદ્ધ પરિણામવાળો થાય, ત્યારે આઠ પ્રકારનો મૂળ પ્રકૃતિબંધરૂપ ભેદ તથા સત્તાણું પ્રકારનો ઉત્તર પ્રકૃતિબંધનો સ્વભાવ તેને [1]જણાવવો, એટલે બંધ શતક વગેરે ગ્રંથોને અનુસારે તેની આગળ તે વિષે કહેવું. ૬૮

तथा वरबोधिलाभप्ररूपणेति ॥ ६९ ॥

મૂલાર્થ—વળી શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા કરવી. ૬૯

વિશેષાર્થ—વર એટલે તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થવારૂપ લક્ષણ-

---

૧ કર્મ બાંધવાની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ કર્મરૂપ છે અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તાણું પ્રકારની છે. તે વિસ્તાર કર્મગ્રંથમાંથી જાણી લેવો.

વાળા ફળના કારણપણાને લઈને બીજા સર્વ બોધિલાભથી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા-પ્રજ્ઞાપના કરવી, એટલે તીર્થંકરગોત્રને ઉપાર્જવાના કારણરૂપ એવા બોધિલાભ—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સર્વ બોધિલાભથી શ્રેષ્ઠ છે એમ પ્રરૂપણા કરવી, અથવા વર એટલે દ્રવ્ય બોધિલાભ-સમ્યક્ત્વથી જુદા એવા પારમાર્થિક બોધિલાભ એટલે ભાવ્ય સમ્યક્ત્વની પ્રરૂપણા હેતુથી, સ્વરૂપથી અને ફળથી કરવી ૬૯

હેતુવડે વર બોધિલાભની પ્રરૂપણા કેવી રીતે કરવી? તે પ્રથમ કહે છે

तथाभव्यत्वादितोऽसाविति ॥ ७० ॥

મૂલાર્થ—તેવા પ્રકારના ભવ્યત્વાદિકથી એ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૦

વિશેષાર્થ—ભવ્યત્વ-ભવ્યપણું એટલે સિદ્ધિમા જવાની યોગ્યતા-અનાદિકાળનો પરિણામી રહેલો ભાવ તે ભવ્યપણું આત્માનુ સત્તત્વ એટલે આત્માનુ મૂળતત્વ છે વળી ભવ્યપણું કાળાદિકના ભેદે કરી આત્માની જે બીજસિદ્ધિ તેના ભાવથી નાના પ્રકારને પામેલુ એવુ ભવ્યપણુ, તેજ તથાભવ્યપણુ છે, એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, તથાભવ્યપણુ એકરૂપે નથી હોતુ, પણ કાળાદિ ભેદે કરીને તેના અનેક ભેદ થાય છે આદિ શબ્દથી કાળ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષ-એમનુ પરિગ્રહણ કરવુ વિશિષ્ટ એટલે સૂક્ષ્મ એવો પુદ્ગલપરાવર્ત્ત જેમા રહેલ છે એવા ઉત્સર્પિણી વિગેરે તે કાળ કહેવાય છે તે કાળ જેમ વનસ્પતિવિશેષને વસતાદિક (ઋતુ) કાળ ફળ દેવાને સન્મુખકારી થાય છે, તેમ તથાભવ્યપણાને તેના ફળનુ દાન આપવાને તે સન્મુખ કરનાર છે, એટલે ઉત્સર્પિણી વગેરે કાળ ભવ્યપણાને મોક્ષે જવારૂપ ફળ આપવાને સમર્થ કરે છે, એટલે ભવ્યપણુ હોય પણ મોક્ષ જવાનો કાળ ન આવ્યો હોય, તો મોક્ષે જઈ શકાતુ નથી, માટે મોક્ષે જવાનો અધ્યવસાય કરાવનાર કાળ તેનુ કારણ છે કાળ છતા પણ ન્યૂનાધિક્યને દૂર કરીને નિશ્ચિત કાર્યને કરનારી નિયતિ કહેવાય છે એટલે કાળ બરાબર આવ્યો

હોય, પણ જો ભાવી ભાવ ન હોય તો તે કાર્ય બનતું નથી, માટે તેમાં નિયતિની જરૂર છે. જેનાથી ક્લેશ નાશ પામે છે અને જે નાના પ્રકારના શુભ આશયને અનુભવવાનું કારણરૂપ છે, તે કુશલાનુબંધી એટલે પુણ્યાનુબંધી કર્મ કહેવાય છે. નિયતિ હોય, કાળ હોય, તો-પણ પુણ્યકર્મનો ઉદય થયા વિના સદ્ગતિએ જવાય નહીં, માટે તેમાં પુણ્યકર્મની જરૂર છે.

જેણે પુણ્યનો સમૂહ એકઠો કરેલો છે, જેનો આશય મોટો કલ્યાણકારી છે, જેનામાં પ્રધાન જ્ઞાન છે અને પ્રરૂપેલા અર્થને જા-ણવામાં જે કુશળ છે, તે (મોક્ષાધિકારી) પુરૂષ કહેવાય છે. એટલે સારાં કર્મનો અધિકારી પુરૂષ હોવો જોઈએ, કાળ, નિયતિ અને કર્મ—એ ત્રણે અધિકારી પુરૂષમાંજ ઉપયોગી થાય છે, તેથી તે તથાભવ્યત્વ છે આદિ જેમને તે તથાભવ્યત્વાદિ કહેવાય, તે થકી એટલે કાળ, નિયતિ, કર્મ અને ભવ્યપણું પામવાથી પુરૂષને શ્રેષ્ઠ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. જીવાદિ પદાર્થ ઉપર શ્રદ્ધા કરવી, એ સમ્યકત્વ પામવાનું સ્વરૂપ છે. ૭૦.

હવે ફળથી વર બોધિલાભને કહે છે—

ग्रंथिभेदे नात्यंतसंक्लेश इति ॥ ७१ ॥

મૂલાર્થ—ગ્રંથિનો ભેદ થવાથી અતિશય સંકલેશ થતો નથી. ૭૧

વિશેષાર્થ—અહીં ગ્રંથિ-ગાંઠના જેવો હોવાથી ગ્રંથિ કહે વાય છે, એટલે દૃઢ એવો જે રાગદ્વેષનો પરિણામ તે ગ્રંથિ, તેને ભેદવાથી એટલે અપૂર્વ કરણરૂપી વજ્રની સોયવડે વિદારણ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ શુદ્ધ તત્વની શ્રદ્ધાના સામર્થ્યવડે પૂર્વની જેમ અતિ-શય આકરો રાગદ્વેષનો પરિણામ ન હોય. જેમ વિંધાએલો મણિ કોઇ પ્રકારે તેનું છિદ્ર મલથી પૂરાએલું હોય તોપણ તે પૂર્વની અવસ્થાને પામતો નથી—એટલે પ્રથમના જેવો છિદ્ર રહિત થતો નથી. ૭૧

કદી વાદી કહે કે, એ તમે શાથી કહો છો? તેનો ઉત્તર આપે છે—

न भूयस्तद्वधनमिति ॥ ७२ ॥

મૂલાર્થ—ફરીથી તે ગ્રંથિનુ બંધન થતુ નથી, એ હેતુ માટે. ૭૨

વિશેષાર્થ—જેથી કરીને ગ્રંથિભેદ થતા તે ગ્રંથિનુ બંધન થતુ નથી એથી શુ કહ્યુ કે, ગ્રંથિભેદને અવસરે જેટલી આયુ કર્મ સિવાય બાકીના સાત કર્મની દેશે ઊણા એક કોટા કોટી સાગરોપમની સ્થિતિ રહે છે—અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ત્રીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાથી ઓગણત્રીશની ખપાવે અને દેશે ઊણા એક કોટાકોટી સાગરોપમની સ્થિતિ રાખે છે એ રીતે જેણે સારી રીતે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરેલુ છે એવો જીવ કોઇ પ્રકારે સમ્યક્ત્વનો નાશ થવાથી-મિથ્યાત્વભાવને પામવાથી તીવ્ર એવી પણ તેવા કલેશની પ્રાપ્તિ છતા પણ તેટલા પ્રમાણના કર્મનો બંધ કરે છે, એટલે પૂર્વે સમકિત પામવાને અવસરે જેટલી સ્થિતિ રાખી છે, તેટલોજ નવીન કર્મબંધ કરે છે પરંતુ તે પ્રમાણને બંધવડે ઉલ્લઘન કરતો નથી—અર્થાત્ તે બંધના કરતા અધિક બંધ કરતો નથી ૭૨

तथा असत्यपाये न दुर्गतिरिति ॥ ७३ ॥

મૂલાર્થ—વળી અપાય ન થતાં દુર્ગતિ ન થાય. ૭૩

વિશેષાર્થ—સમકિત દર્શનનો વિનાશ ન થતા એટલે મિથ્યાત્વભાવને ન પામતા શુદ્ધ ભવ્યપણાના પરિપાકના સામર્થ્યથી એટલે સમસ્ત પ્રકારે શુદ્ધ એવા ભવ્યપણાના સમર્થપણા થકી મતિભેદ વગેરે કારણની પ્રાપ્તિ ન થતા અર્થાત્ બુદ્ધિને ભેદ કરનાર કારણ ન પ્રાપ્ત થતા કુદેવપણ, કુમાનુષપણ, તિર્યંચપણ અને નારકીપણાની પ્રાપ્તિરૂપ દુર્ગતિ ન થાય પરંતુ તેને સુદેવપણુ અને સુમાનુષપણુ તે એજ થાય, આ વાત પૂર્વ આયુષ બાધ્યુ હોય, તે વિના જાણવી એટલે પ્રથમ જેને દુર્ગતિનુ આયુષ્ય બંધાઇ ગયુ છે, તેને મુકીને, જેમણે આયુષ્ય બાધ્યુ ન હોય તે આશ્રીને જાણવી ૭૩

तथा विशुद्धेश्चारित्रमिति ॥ ७४ ॥

મૂલાર્થ—તેવી રીતે સમકિતની વિશુદ્ધિથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૪

વિશેષાર્થ—વિશુદ્ધિ એટલે શુદ્ધ એવા નિઃશંકિતપણા વિગેરે આઠ દર્શનાચાર, તે રૂપ જળના પૂરથી ધોયેલા શંકાદિક કાદવને લીધે ઉત્કર્ષની પ્રાપ્તિરૂપ જેનું લક્ષણ છે, એવી સમ્યગ્ સંબંધી પરિશુદ્ધિથી સર્વ સાવદ્ય યોગનો પરિહાર અને નિરવદ્ય-નિર્દોષ યોગનો આચાર-આચરણરૂપ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે; એટલે સમકિતની શુદ્ધિથી ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, કારણકે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વજ ચારિત્રરૂપ છે.

તેને માટે આચારાંગ સૂત્રમાં કહેલું છે—

" जं मोणंति पासहा तं संमंति पासहा ।
जं संमंति पासहा तं मोणंति पासहत्ति ॥ १ ॥

" જે આ મુનિપણાને જુવો, તેજ આ સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા નિશ્ચય સમકિતને જુવો, અને જે આ સમ્યગ્જ્ઞાનને જુવો તે મુનિપણાને જુવો. " કહેવાનો આશય એવો છે કે, જે સમકિતભાવ છે તે મુનિભાવ છે, અને જે મુનિભાવ છે તે સમકિતભાવ છે; કારણકે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે અને સમકિતથી ચારિત્રને પ્રગટ કરવાપણું છે. અહીં કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરી કહ્યું છે. ૭૪

भावनातो रागादिक्षय इति ॥ ७५ ॥

મૂલાર્થ—ભાવનાથી રાગાદિકનો ક્ષય થાય છે. ૭૫

વિશેષાર્થ—મુમુક્ષુ પુરૂષો નિરંતર જેમનો અભ્યાસ કરે, તે ભાવના કહેવાય છે- તે અનિત્યત્વ ભાવના, અશરણ ભાવના ઇત્યાદિ બાર પ્રકારની છે, તેને માટે કહ્યું છે કે—

" भावयितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तथैकतान्यत्वे ।
अशुचित्वं संसारः कर्माश्रवसंवरविधिश्च ॥ १ ॥
निर्जरणलोकविस्तरधर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ताश्च ।
बोधेः सुदुर्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः ॥ २ ॥

સંસારના સર્વ પદાર્થોનું અનિત્ય ચિંતવવું, તે પહેલી અનિત્ય ભાવના, 'મરણાદિકના ભય પ્રાપ્ત થયે છતે કોઇ બીજું શરણ કરવા યોગ્ય નથી' ઇત્યાદિ જે ચિંતવવું, તે બીજી અશરણ ભાવના, જીવ એકલો જન્મ મરણ પામે છે તેમજ એકલો કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને એકલો ભોગવે છે એ ત્રીજી એકત્વ ભાવના, ચોથી અન્યત્વ[1] ભાવના, પાંચમી અશુચિ ભાવના, છઠ્ઠી સંસાર ભાવના, સાતમી આશ્રવ ભાવના, આઠમી સંવર ભાવના, નવમી નિર્જરા ભાવના, દશમી લોકવિસ્તર ભાવના, અગીયારમી ધર્મસાધક ભાવના અને બારમી બોધિદુર્લભ ભાવના એ બાર શુદ્ધ ભાવના કહેવાય છે"

તે ભાવનાઓથી રાગાદિક એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ મળનો ક્ષય—પ્રલય થાય છે જેમ ઉત્તમ પ્રકારની ચિકિત્સાથી વાતપિત્તાદિ રોગનો નાશ થાય અને પ્રચંડ પવનથી જેમ મેઘમંડળનો નાશ થાય તેમ ઉક્ત બાર ભાવનાથી રાગાદિકનો નાશ થાય છે કારણ કે એ ભાવનાઓ રાગાદિકની પ્રતિપક્ષરૂપ—શત્રુરૂપ છે ૭૫

રાગાદિકનો નાશ થતાં શું થાય છે? તે કહે છે—

तद्भावेऽपवर्गो इति ॥ ७६ ॥

મૂલાર્થ—તે રાગાદિકનો ક્ષય થતાં મોક્ષ થાય છે ૭૬

વિશેષાર્થ—તે રાગાદિ ક્ષયનો ભાવ થતાં એટલે સર્વ લોકાલોકને જોવામાં ઉપયોગી એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં આ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી જનારા પ્રાણીને મોક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે જે મોક્ષનું સ્વરૂપ હમણાં કહેવામાં આવેલું છે ૭૬

તે મોક્ષનું શું લક્ષણ છે? તે કહે છે—

स आत्यंतिको दुःखविगम इति ॥ ७७ ॥

મૂલાર્થ—અત્યંતપણે સર્વ દુઃખનો નાશ થવો તે મોક્ષ કહેવાય છે ૭૭

---

૧ બીજી ભાવનાઓના અર્થ બીજા ગ્રંથમાંથી જોઇ લેવા

વિશેષાર્થ—તે અપવર્ગ—મોક્ષ અત્યંત (સમસ્ત) સર્વ દુઃખોની શક્તિનું નિર્મૂલન કરવાથી થાય છે. અત્યંત દુઃખનો નાશ એટલે સર્વ શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખનો વિરહ, તેમજ સર્વ જીવલોકના આનંદ જેવા નથી. માટે અસાધારણ આનંદના અનુભવરૂપ છે. એટલે સિદ્ધ જીવનો અને સંસારી જીવનો સરખો આનંદ ન હોય માટે અસાધારણ આનંદ સિદ્ધનોજ કહેવાય છે. ૭૭

એવી રીતે દેશનાવિધિનો વિસ્તાર કરી હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે—

एवं संवेगकृद्धर्म आख्येयो मुनिना परः ।
यथाबोधं हि शुश्रूषोर्भावितेन महात्मना ॥ ७८ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે ધર્મની વાસનાથી ભાવિત એવા મહાત્મા મુનિએ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા એવા પુરૂષને સંવેગને કરનારો તે શ્રેષ્ઠ ધર્મ તે પોતાના બોધ પ્રમાણે નિશ્ચે કહેવો. ૭૮

વિશેષાર્થ—એવી રીતે એટલે કહેલા ન્યાયથી સંવેગને કરનારો એવો ધર્મ તે, દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણી પ્રત્યે કહેવો. તે સંવેગનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

" तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबंधे देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।
साधौ सर्वग्रंथसंदर्भहीने संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः" ॥१॥

" હિંસાદિકના પ્રબંધને નાશ કરનારા એવા સત્ય ધર્મને વિષે રાગ, દ્વેષ તથા મોહાદિકથી મુક્ત અઢાર દોષ રહિત એવા દેવને વિષે, અને સર્વ ગ્રંથ સંદર્ભ એટલે દ્રવ્ય તથા ભાવ એ બંને પ્રકારના પરિગ્રહથી રહિત એવા સાધુને વિષે જે નિશ્ચળ અનુરાગ કરવો તે **સંવેગ** કહેવાય છે. " ૧

જેનું લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે, એવા ધર્મને મુનિ એટલે ગીતાર્થ સાધુએ કહેવા યોગ્ય છે; કારણકે સાધુ સિવાય બીજાને ધર્મનો ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર નથી. તેને માટે નિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

" संसारदुक्खमहणो विवोहणो भवियपुंडरीयाण ।
धम्मो जिणपन्नत्तो पकप्पजइणा कहेयव्वो " ॥ १ ॥

" સંસારના દુઃખને નાશ કરનારો, ભવિજનરૂપી પુંડરીક-કમળને વિકસ્વર કરનારો–પ્રતિબોધ કરનારો અને શ્રી જિનભગવતે પ્રરૂપેલો ધર્મ નિશીથાધ્યયનને ભણેલા એવા મુનિએ કહેવા યોગ્ય છે " ૧

મૂળમાં જે प्रकल्पयति શબ્દ કહેલો છે, તેનો અર્થ ' નિશીથાધ્યયનને ભણેલો ' એવો થાય છે

તે ધર્મપર એટલે બાકીના અન્ય મતિઓના ધર્મને ઉલ્લંઘન કરીને ઉત્કૃષ્ટ છે ' તે ધર્મ કેવી રીતે કહેવા યોગ્ય છે ? ' તે કહે છે –પોતાના બોધ પ્રમાણે કારણકે જો ધર્માખ્યાનનો યથાર્થ બોધ ન હોય તો ઉન્માર્ગ–વિપરીત માર્ગની પ્રરૂપણા થવાથી ઉલટો અનર્થ થવાનો સંભવ છે તે ઉપર કહ્યું છે કે, " આંધળા માણસે દોરેલો આંધળો પુરૂષ સારા માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી " હવે કેવા માણસને ધર્મ કહેવો ? તે કહે છે—જે માણસ ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છાથી આવેલો હોય, તેને ધર્મ કહેવા યોગ્ય છે તે ધર્મ કેવા મુનિએ કહેવો જોઇએ ? તે કહે છે—કહેવા માડેલા ધર્મને વિષે બંધાએલી વાસનાથી જે મુનિનું હૃદય વાસિત થયેલું હોય, તેવા મુનિએ ધર્મ કહેવો જોઇએ કારણકે ' ભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે ' એવું શાસ્ત્રનું વચન છે વળી ગીતાર્થનું કહેલું આખ્યાન શ્રોતા પુરૂષને તેવા શ્રદ્ધા વગેરે ગુણોનું કારણરૂપ થાય છે કહેવાનો આશય એવો છે કે પ્રથમ પોતાને સાંભળવાની ઇચ્છારૂપ ભાવ થાય, પછી ગીતાર્થ ગુરૂની પાસે આવી વીતરાગના ધર્મ સાંભળવાની રૂચિ થતાં, તે સાંભળી હૃદયમાં શ્રદ્ધાદિક ભાવ પ્રગટ થાય છે વળી તે કેવા મુનિએ કહેવો જોઇએ ? શ્રોતા પુરૂષોનો અનુગ્રહ કરવામાંજ માત્ર તત્પર હોવાથી જેનો મહાન્—પ્રશંસવા યોગ્ય આત્મા છે, તેવા મુનિએ ધર્મ કહેવો ૭૮

ધર્મ કહેતાં પણ જો શ્રોતાને તેવી જાતના કોઇ કર્મના દોષથી

બોધ ન થાય તો પછી ધર્મ કહેવાનું શું ફળ છે? એ શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

अबोधेऽपि फलं प्रोक्तं श्रोतृणां मुनिसत्तमैः ।
कथकस्य विधानेन नियमाच्छुद्धचेतसः ॥ ७९ ॥

મૂલાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને બોધ ઉત્પન્ન ન થાય તોપણ શુદ્ધ ચિત્તવાળો ધર્મનો વક્તા જો વિધિ સહિત ધર્મદેશનારૂપ ક્રિયા કરે છે, તો તેને નિશ્ચે ફળ થાય છે, એમ મોટા મુનિઓએ કહેલું છે. ૭૯

વિશેષાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને સમ્યગ્ધર્મનો-યથાર્થ શુદ્ધ ધર્મનો બોધ ન થાય તોપણ ધર્મદેશનાના કરનાર સાધુને ક્લિષ્ટ કર્મની નિર્જરારૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય એમ અર્હંત ભગવાનોએ કહેલું છે. કોને યથાર્થ બોધ ન હોય? તે શ્રોતા એટલે શ્રાવકોને. એ ફળ કોણે કહેલું છે? મુનિઓમાં ઉત્તમ એવા અર્હંત ભગવંતોએ. ધર્મદેશના કરનાર કેવો છે? તે સાધુ છે. તે વિધાન એટલે બાળક, મધ્યમ બુદ્ધિવાળા અને બુધ-પંડિત એવા શ્રોતા પુરૂષની અપેક્ષા લક્ષણરૂપ વિધાને કરીને. એ નિયમ એટલે અવશ્યપણે. તે ધર્મ ઉપદેશક કેવો છે? શુદ્ધ હૃદયવાળો એટલે બીજાનો ઉપકાર કરવાના પરિણામવાળો. તેને જરૂર ફળ થાય છે. ૭૯

અહીં વાદી શંકા કરે કે, જ્યારે બીજે પ્રકારે પણ દેશનાનું ફળ સંભવે છે તો પછી એ પ્રકારનો બોધ કરવામાં યત્ન કરવાની શી જરૂર છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

नोपकारो जगत्यस्मिंस्तादृशो विद्यते क्वचित् ।
यादृशी दुःखविच्छेदाद्देहिनां धर्मदेशना ॥ ८० ॥

મૂલાર્થ—પ્રાણીઓને દુઃખનો વિચ્છેદ કરવાથી ધર્મદેશના જેવો ઉપકાર કરે છે, તેવો બીજો ઉપકાર આ જગત્‌માં નથી. ૮૦

વિશેષાર્થ—દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણીઓને આ દેખાતા જગતને વિષે કોઇ કાળ અથવા ક્ષેત્રમા શરીર તથા મનના દુ ખનો નાશ કરવાથી જેવી ધર્મદેશના ઉપકારી છે તેવો બીજો કોઇ ઉપ કારી નથી કારણ કે ધર્મદેશનાથી ઉત્પન્ન થયેલ માર્ગની શ્રદ્ધા વગેરે ગુણ છે કે જે ગુણ સર્વ કલેશના લેશ ભાગરૂપી કલકથી રહિત એવા મોક્ષને એ ચી લાવવામા સફળ કારણરૂપ છે, એટલે ધર્મદેશના સાભળવાથી માર્ગપર શ્રદ્ધા થાય છે અને તેથી મોક્ષ મળે છે ૮૦

અર્થાત્ વક્તા પુરૂષે ધર્મદેશના કરવામા આલસ્ય કરવુ નહીં, અને ધર્મના ખપી પુરૂષે ધર્મદેશના સાભળવામા આલસ્ય કરવુ નહીં, કારણકે તેમાથી હેય-ઉપાદેયની ખબર પડે છે, તેથી સર્વ ક્રિયાથકી ધર્મદેશનાનુ સાભળવુ તે મોટી ક્રિયા છે માટે છતે યોગે અને છતી શક્તિએ ધર્મદેશના સાભળવામા પ્રમાદ ન કરવો એ ઉપદેશ છે

શ્રી મુનિસુદરસૂરિએ રચેલી ધર્મબિદુ ગ્રથની વૃત્તિને વિષે દેશનાવિધિ નામે બીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો

अध्याय त्रीजो.

(ગૃહસ્થધર્મ વિધિ.)

બીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કહી અને ત્રીજા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે-તેનું આ પહેલું સૂત્ર છે.

सद्धर्मश्रवणादेवं नरो विगतकल्मषः ।
ज्ञाततत्त्वो महासत्त्वः परं संवेगमागतः ॥ १ ॥ इति

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મના શ્રવણથી જેનું પાપ ગયેલું છે અને જેણે તત્ત્વને જાણેલું છે, અને જે મોટા પરાક્રમવાળો છે, એવો શ્રોતા પુરૂષ ઉત્કૃષ્ટ સંવેગને પામેલો જે તે. ૧

વિશેષાર્થ—સદ્ધર્મના શ્રવણથી એટલે પારમાર્થિક-સત્ય ધર્મના સાંભળવાથી. એવી રીતે ઉપર કહેલી રીતિએ શ્રોતા પુરૂષ પાપરહિત એટલે તત્ત્વની પ્રાપ્તિને બાધ કરનાર મિથ્યાત્વ મોહાદિકની મલિનતાથી રહિત, તેથી કરીને જ્ઞાતતત્ત્વ એટલે હસ્તરૂપી કમલના તલીયામાં રહેલ ગોળ મોટા મોતીની જેમ સર્વ જીવાદિ વસ્તુવાદને શાસ્ત્રરૂપી નેત્રના બલથી જેણે અવલોકન કરેલ છે એવો, વલી મોટી શુદ્ધ શ્રદ્ધાના ઉદયથી પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે પરાક્રમ જેનું, તેમ વળી ઉત્કૃષ્ટ એવો સંવેગ કે જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવેલું છે તેને પ્રાપ્ત થયેલો એવો શ્રોતા પુરૂષ શું કરે છે? તે કહે છે. ૧

धर्मोपादेयतां ज्ञात्वा संजातेच्छोऽत्र भावतः ।
दृढ स्वशक्तिमालोच्य ग्रहणे सम्प्रवर्त्तते ॥ २ ॥ इति

મૂલાર્થ—'ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે' એમ જાણી એ ધર્મને વિષે ભાવથી જેની ઇચ્છા થયેલ છે એવો તે પુરૂષ પોતાની શક્તિનો દૃઢ વિચાર કરીને ધર્મને ગ્રહણ કરવાને વિષે પ્રવર્ત્તે છે ૨

વિશેષાર્થ—'ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે' એમ જાણીને એટલે "આ જગતમા ધર્મજ એક ખરો સુહૃદ છે કે જે મરેલાની પાછળ જીવની જોડે જાય છે ધર્મ સિવાય બીજુ બધુ શરીરની સાથે નાશ પામી જાય છે" ઇત્યાદિ વચનોથી ધર્મ એજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવો ભાવ જાણીને જેને ઇચ્છા પ્રાપ્ત થઇ છે, એટલે જેને ધર્મ કરવાની ઇચ્છાના પરિણામ ઉપજ્યા છે એવો પુરૂષ એ ધર્મને વિષે દૃઢ રીતે એટલે અતિ સૂક્ષ્મપણે કરી પોતાના સામર્થ્યનો વિચાર કરી એ ધર્મને સારી રીતે ગ્રહણ કરવામા પ્રવર્ત્તે છે એટલે આગળ કહેવામા આવશે એવા યોગ તથા વદન વગેરેની શુદ્ધિરૂપ વિધિએ કરીને એ ધર્મને સારી રીતે અગીકાર કરવામા પ્રવૃત્તિ કરે છે જો દૃઢ રીતે વિચાર ન કરવામા આવે અને પોતાની શક્તિનુ ઉલ્લઘન કરી ધર્મને ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તો ધર્મનો ભગ થવાનો સભવ છે અને તેથી કરીને ઉલટો અનર્થ થાય છે, માટે અહીં દૃઢ શબ્દનુ ગ્રહણ કરેલુ છે ૨

અહીં કોઇ શકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પુરૂષનીજ ધર્મને ગ્રહણ કરવામા સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થાય એમ કહ્યુ, તેનુ શુ કારણ ? તે શકાનો ઉત્તર આપે છે—

योग्यो ह्येवविध. प्रोक्तो जिनै परहितोद्यतः ।
फलसाधनभावेन नातोऽन्य परमार्थत ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—બીજાના હિતમા ઉદ્યમવત એવા જિને ફળ સાધનના ભાવથી એવા પુરૂષનેજ યોગ્ય અંગીકારે કર્યો...

કહ્યો છે, તે સિવાયના બીજા પુરૂષને પરમાર્થપણે યોગ્ય પુરૂષ કહ્યો નથી. ૩

વિશેષાર્થ—યોગ્ય અર્હ અર્થાત્ ભવ્ય એવો એટલે સદ્ધર્મ સાંભળવાથી ઇત્યાદિ ગ્રંથમાં કહેલા વિશેષણોવડે યુક્ત એવો પુરૂષ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં યોગ્ય કહેલો છે, તે કોણે કહેલો છે ? બીજાના હિતમાં તત્પર એવા અને સર્વ જીવલોકના કલ્યાણને સ્થાપન કરવારૂપ ધનવાળા શ્રી અરિહંત પ્રભુએ કહેલો છે. તે કયા કારણથી કહેલ છે ? તે કહે છે. ફળ સાધનના ભાવથી એટલે યોગ્ય પુરૂષનેજ ધર્મના ગ્રહણના ફળ પ્રત્યે સાધકભાવ ઘટે છે. હવે વ્યતિરેક કહે છે—આ ધર્મને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષથી બીજો એટલે પ્રથમના બે શ્લોકમાં કહેલા વિશેષણોથી રહિત એવો પુરૂષ પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વવૃત્તિથી યોગ્ય નથી ૩

इति सद्धर्मग्रहणार्ह उक्तः। सांप्रतं तत्प्रदानविधिमनुवर्णयिष्याम इति ॥ ४ ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે સદ્ધર્મને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહેલો છે. હવે તે ધર્મને આપવાના વિધિનું વર્ણન કરીશું. ૪

એનો અર્થ સુગમજ છે, તેથી ટીકા આપી નથી. ૪

અહીં શંકા કરે છે કે, ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિને આધીન છે, તો પછી તેને ગ્રહણ કરવાનું શું છે ? એટલે ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધથી થાય છે, તો પછી તે ધર્મને વિધિથી ગ્રહણ કરવાની શી જરૂર છે ? એ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે—

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमद्विमलभावकारणमिति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મનું ગ્રહણ સારી પ્રતિપત્તિવાળું હોવાથી નિર્મળ ભાવનું કારણ છે. ૫

વિશેષાર્થ—જેનું લક્ષણ પ્રથમ કહેવામાં આવેલું છે, એવું

ધર્મનું ગ્રહણ સતપ્રતિપત્તિવાળું એટલે પોતાની ૬૮ શક્તિનો વિચાર કરવો ઇત્યાદિકવડે શુદ્ધ અંગીકારવાળું છે, કેમકે તે વિમલભાવનું કારણ છે એટલે પોતાના ફળના C રૂપ સાધનના સફળ (સાચા) પરિણામનું કારણ છે, એટલે જે ધર્મને પોતાની ૬૮ શક્તિ વગેરેનો વિચાર કરી ગ્રહણ કરેલો હોય તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળ્યા વિના રહેતું નથી એમ ધારીને એ ધર્મને ગ્રહણ કરવાના વિધિને કહેવાનો ઉપક્રમ કરીએ છીએ. ૫

તે ધર્મનું ગ્રહણ શી રીતે થાય ? તે કહે છે.—

तत्र प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિન પરમાત્માના વચનથી વિધિવડે થાય છે. ૬

વિશેષાર્થ—તે એવા સત્પ્રતિપત્તિવાળું ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિનવચનથી એટલે વીતરાગના સિદ્ધાંતથી જ વિધિ આગળ કહેવામાં આવશે, તે વિધિથી સંપાદન થાય છે. અહીં 'પ્રાયે કરીને' એ શબ્દના ગ્રહણથી [illegible] [1] [illegible] કોઈવાર બીજી રીતે પણ ધર્મનું ગ્રહણ થવાનો સંભવ છે એમ જણાવ્યું છે. ૬

એ પ્રમાણે કહ્યાથી જે થાય છે તે કહે છે.—

इति प्रदानरत्नवदिति ॥ ७ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે ધર્મનું દાન સફળ થાય છે. ૭

વિશેષાર્થ—એ પ્રકારે એવા સત્પ્રતિપત્તિવાળા ધર્મનું વિધિવડે ગ્રહણ [illegible] વિમલભાવનું કારણ હોવાથી ગુરુએ [illegible] ધર્મ આપવાથી દાનની ક્રિયાના [illegible] અનુગ્રહ (ઉપકાર કરવારૂપ) ફળવાળું [illegible] અહિં [illegible] ધર્મ આપવાથી [illegible] ધર્મનું

[1] [illegible]

फ्ळ छे. जो अन्यथा—बीजी रीते विधि रहित अयोग्यने धर्म आपे तो खारी जमीनमां वावेला बीजनी जेम ते निष्फ्ळज थाय छे. ७

प्रथम विशेष पणे धर्मने ग्रहणु करवा योग्य कहेलो छे, तेमां प्राये करीने जेणे श्रावकधर्म (गृहस्थधर्म) नो अभ्यास कर्यो होय, (श्रावकनो धर्म जेणे पाळ्यो होय) तेवो पुरुष यतिधर्मने माटे योग्य थाय छे, तेथी प्रथम गृहस्थधर्मने ग्रहणु करवानो विधि जणावावानी इच्छाए कहे छे—

सति सम्यग्दर्शने न्याय्यमणुव्रतादीनां ग्रहणं नान्यथेति॥८॥

मूलार्थ—सम्यग्दर्शन प्राप्त थतां अणुव्रत वगेरेनुं ग्रहणु करवुं घटित (न्याय) छे, पण अन्यथा नहीं. ८

विशेषार्थ—सम्यग्दर्शन एटले सम्यक्त्व प्राप्त थतां अणुव्रत वगेरेनुं एटले पांच अणुव्रत, त्रण गुणव्रत अने चार शिक्षाव्रतनुं ग्रहणु करवुं घटित छे. अन्यथा एटले जो सम्यग्दर्शन—समकित न प्राप्त थयुं होय तो ते अणुव्रत वगेरेनुं ग्रहणु न करवुं, कारणके तेने निष्फ्ळपणानो प्रसंग आवे अर्थात् समकित वगर ग्रहणु करेला अणुव्रतादि निष्फ्ळ थाय छे. तेने माटे कहेलुं छे के—

" सस्यानीवोषरे क्षेत्रे निक्षिप्तानि कदाचन ।
न व्रतानि प्ररोहंति जीवे मिथ्यात्ववासिते ॥ १ ॥
संयमा नियमाः सर्वे नाश्यंतेऽनेन पावनाः ।
क्षयकालानलेनेव पादपाः फलशालिनः ॥ २ ॥"

" जेम खारी जमीनना क्षेत्रमां नाखेला बीज कदि पण उगता नथी, तेम मिथ्यात्वथी वासित थयेला जीवनी अंदर आरोपित करेला व्रतो उगता नथी—उदय थता नथी. एटले कर्मक्षय करवानुं निमित्त थता नथी. १

प्रलयकाळना अग्निवडे जेम फ्ळवाळां वृक्षो नाश पामे छे,

તેમ એ મિથ્યાત્વવડે પવિત્ર એવા સર્વ સયમો અને નિયમો નાશ પામે છે ૨-૮

જેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન થાય, તેવી રીતે કહે છે—

जिनवचनश्रवणादेः कर्मक्षयोपशमादितः सम्यग्दर्शनमिति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—જિનવચનના શ્રવણાદિકથી અને કર્મના ક્ષયોપશમ વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. ૯

વિશેષાર્થ—જિનવચનનુ શ્રવણ પ્રતીતિરૂપજ છે, એટલે જિનવચનને શ્રદ્ધાથી સાભળવુ આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના ભવ્યપણાના પરિપાકાદિકથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવનુ એક જાતનુ વીર્ય-શક્તિ તેરૂપ સ્વભાવનુ ગ્રહણ કરવુ, તે જિનવચનના શ્રવણ વગેરે કરવાથી કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને મિથ્યાત્વ મોહાદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષયરૂપ જે ગુણ તેનાથી સમ્યગ્દર્શન ઉદય પામે છે જે સમ્યગ્દર્શન છે તે તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવા રૂપ, વિપર્યાસ–વિપરીતપણાને નાશ કરનાર, ખોટા કદાગ્રહથી રહિત, શુદ્ધ વસ્તુને જણાવનાર, તીવ્ર ક્લેશથી વર્જિત, ઉત્કૃષ્ટ એવા બંધના અભાવને કરનારૂ અને આત્માના શુભ પરિણામરૂપ છે (અહીં નિસર્ગ અને અધિગમ બંને ભેદ બતાવ્યા છે) કર્મના ક્ષય વિગેરેનુ સ્વરૂપ શાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહેલુ છે—

" खीणो निव्वायहुआसणो व्व, छारविहिय व्व उवसता ।
दरविज्झायविहाडिय, जलणोवम्मा खओवसमा ॥ १ ॥

" ક્ષાયિકભાવ બુઝાઇ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે, ઉપશમ ભાવ રાખોડીથી ઢંકાઇ ગયેલા અગ્નિ જેવો છે, અને ક્ષયોપશમ ભાવ તે થોડા બુઝાએલા અને થોડા આમ તેમ વેરાઇ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે ૧-૯

તે સમ્યગ્દર્શન કેવુ છે ? તે કહે છે—

प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकंपास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं तदिति ॥१०॥

મૂલાર્થ—પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય તેણે કરીને પ્રગટ થવારૂપ છે લક્ષણ જેનું તે સમ્યગ્દર્શન છે. ૧૦

વિશેષાર્થ—સ્વભાવથીજ ક્રોધાદિ ક્રૂર કષાયરૂપ જે વિષ તેના વિકારના કટુ ફળને જોવાથી તે ક્રોધાદિકનો નિરોધ કરવો તે **પ્રશમ** કહેવાય છે. નિર્વાણ–મોક્ષની અભિલાષા તે **સંવેગ** કહેવાય છે. આ સંસારથી ઉદ્વેગ પામવો એ **નિર્વેદ** કહેવાય છે. દુઃખી પ્રાણી ઉપર દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી દયા કરવી તે **અનુકંપા** કહેવાય છે, અને જે જિનભગવાને કહ્યું તેજ સત્ય છે, એ નિઃશંક સત્ય છે એમ અંગીકાર કરવું, તે **આસ્તિક્ય** કહેવાય છે. તે પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યની સ્પષ્ટતારૂપ લક્ષણ એટલે સ્વરૂપની સત્તાને જણાવવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તે **સમ્યગ્દર્શન** કહેવાય છે. ૧૦

એવી રીતે સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ થયા પછી ગુરૂએ જે કરવા યોગ્ય હોય તે કહે છે—

उत्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोस्तत्कथनपूर्वमुपस्थितस्य विधिनाणुव्रतादिदानमिति ॥ ११ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્તમધર્મ–યતિધર્મને ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ અને પોતાની પાસે આવેલા એવા પુરૂષને તે અણુવ્રતના સ્વરૂપને સમજાવી વિધિવડે તે અણુવ્રત વગેરેનું દાન[1] કરવું ૧૧

વિશેષાર્થ—અહીં સંસારથી ભય પામેલા અને ધર્મને ગ્રહણ કરવાના ઉદ્યમનું અવલંબન કરતા એવા ભવ્ય પ્રાણીની આગળ પ્રથમ ગુરૂએ ક્ષમા, કોમળતા વગેરે યતિધર્મનું સવિસ્તર વર્ણન કરી બતાવી પછી તેને તે યતિધર્મ આપવાને યોગ્ય કરવો, કારણકે તે યતિધર્મજ સર્વ કર્મરૂપી રોગને નાશ કરનારો છે.

૧ ગ્રહણ કરાવવું.

જ્યારે એ પ્રાણી હજુ પણ વિષયસુખની તૃષ્ણા વગેરેને લઈને ઉત્તમ એવા તે ક્ષમા, માર્દવતા વગેરે યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને જો સમર્થ ન હોય, તો તે પુરૂષને તે અણુવ્રત વગેરેના સ્વરૂપ તથા ભેદાદિકને પ્રકાશ કરવાપૂર્વક (એ ક્રિયાવિશેષણ છે) તેને ગ્રહણ કરવાને પાસે આવેલા તે પુરૂષને શું કરવું ? તે કહે છે—તેને વિધિ કે જે આગળ કહેવામાં આવશે, તે વડે તે અણુવ્રત વગેરેનું દાન કરવું ૧૧

પૂર્વે કહ્યાથી બીજી રીતે આપવાથી દોષ થાય છે, તે કહે છે—

सहिष्णोः प्रयोगेऽन्तराय इति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—સમર્થને અણુવ્રતાદિ આપવાનો પ્રયોગ કરવાથી યતિધર્મમાં અંતરાય કર્યો એમ જાણવું. ૧૨

વિશેષાર્થ—સહિષ્ણુ એટલે ઉત્તમ ધર્મ-યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને સમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિક આપવાનો વ્યાપાર કરવાથી ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કરવાનો અંતરાય ગુરૂએ કરેલો થાય છે તે અંતરાય આવતા ભવને વિષે તે અંતરાયના કરનારને ચારિત્રના દુર્લભપણાનું નિમિત્ત થાય છે અર્થાત્ જે જેને યોગ્ય હોય, તે તેને આપવું, એટલે જે મુનિધર્મને યોગ્ય હોય તેને મુનિધર્મ, અને શ્રાવકધર્મને યોગ્ય હોય તેને શ્રાવકધર્મ આપવો, પણ તેમા ફેરફાર કરવાથી અંતરાય કર્મ બંધાય છે ૧૨

અહીં તે ઉપર કહેલ બાબતને વિશેષપણે કહે છે

अनुमतिश्चेतरेणेति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—શ્રાવક ધર્મને વિષે રહેલા સાવદ્ય અંશની અનુમોદના કરવાનો દોષ આવે ૧૩

વિશેષાર્થ—અનુમતિ એટલે અનુજ્ઞા દોષ મૂળમાં ચ શબ્દ મુકયો છે, તે બીજા દૂષણના સમુચ્ચય અર્થમાં છે ઈતર એટલે સાધુના વ્રતથી જુદા શ્રાવકના અણુવ્રત વિગેરે અંગીકાર કરવાથી અનુમોદના દોષ આવે છે જેમકે, પચ્ચખાણ કરેલો એવો જે

સાવદ્યનો અંશ, એટલે દેશથી સાવદ્યનો પરિહાર કર્યો છે અને તે વિના નહીં પચ્ચખાણ કરેલો એવો જે સાવદ્યનો અંશ, એટલે દેશ થકી સાવદ્યનો ત્યાગ ન કરલો તેને વિષે, અનુમોદનારૂપ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી શ્રાવકને વ્રત ઉચરાવનારા મુનિને યાવજ્જીવિત (જાવજીવસુધી) સર્વ પ્રકારે સાવદ્ય વ્યાપારની પ્રતિજ્ઞા—નિયમનું કાંઇક મલિનપણું થાય છે, એ કારણથીજ તત્કથન પૂર્વક ઇતિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એટલે મુનિનો ધર્મ પ્રથમ કહેતાં તે અંગીકાર કરવાને તે સમર્થ ન હોય તો તેને શ્રાવક ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવી પછી શ્રાવકનાં વ્રત આપવાં. ૧૩

ઉપર કહેલાથી જુદી રીતે કહેવામાં દોષ આવે છે, તે કહે છે.

अकथन उभयाफल आज्ञाभंग इति ॥ १४॥

મૂલાર્થ—ન કહેવાથી બંને ધર્મના ફળથી રહિત એવો આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—જો ગુરૂ ઉત્તમ ધર્મ—ચારિત્ર ધર્મને અંગીકાર કરવાને અસમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રત વગેરે લક્ષણવાળા ધર્મને કહેતા નથી, ત્યારે તે શ્રાવકધર્મને ન કહેવાથી ઉભય એટલે યતિધર્મ તથા શ્રાવકધર્મરૂપ જેનું ફળ નથી એવો આજ્ઞાભંગ એટલે દુષ્ટ અંતવાળો ભગવાનના શાસનનો નાશરૂપ આજ્ઞાભંગ દોષ થાય.

તે ભગવાન્‌ની આજ્ઞા આ પ્રમાણે છે—

" श्रममविचिंत्यात्मगतं, तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम् ।
आत्मानं च परं च हि, हितोपदेष्टानुगृह्णाति ॥१॥ इति । १४

" ઉપદેષ્ટા ગુરૂએ પોતાને ઉપદેશ કરતાં શ્રમ પડશે એવો વિચાર કર્યા વગર સદા કલ્યાણનો ઉપદેશ કરવો. હિતનો ઉપદેશ કરનાર ગુરૂ પોતાનો અને બીજાનો અનુગ્રહ કરે છે." ૧. ૧૪

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, સર્વ સાવદ્ય યોગ એટલે પાપસહિત વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિ

અ ગીકાર કરાવતા એટલે દેશથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરાવતા બીજો સાવદ્યનો અ શ રહેતા એટલે દેશથી પાપનો વ્યાપાર રહેતા તેને વિષે ગુરૂને અનુમોદનારૂપ દોષનો પ્રસ ગ કેમ ન આવે ? આ શ કાનો ઉત્તર આપે છે

भगवद्वचनप्रामाण्यादुपस्थितदाने दोषाभाव इति ॥१५॥

મૂલાર્થ—ભગવાનના વચનના પ્રમાણથી અણુવ્રત લેવા પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાણીને તે અણુવ્રત આપવાથી દોષ લાગતો નથી. ૧૫

વિશેષાર્થ—ઉપાસકદશા વગેરે સૂત્રોને વિષે આન દ પ્રમુખ શ્રાવકોને ભગવાને પોતેજ અણુવ્રતાદિ આપેલ છે, એમ સાભળવામા આવ્યુ છે કદિ અહીં એમ કહેવામા આવે કે, તેમા ભગવાનને પણ અનુમોદના દોષનો પ્રસ ગ આવે, પણ એમ જાણવુ નહી કારણકે ભગવાનનુ આચરણ સર્વ અ ગે સુ દર હોવાથી એકાતે દોષથી રહિત છે વળી ભગવાનના વચનની પ્રમાણિકતાથી અણુવ્રત લેવા ઉજમાલ થયેલા પ્રાણીને અણુવ્રતાદિ આપવામા માત્ર સાક્ષીપણાને આલબન કરતા એવા ગુરૂને સાવદ્યનો અ શ ન રોકવાથી પણ અનુમોદનાનો પ્રસ ગ નહી આવે. કારણકે, પ્રથમથીજ વ્રતને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષને પોતાની મેળેજ તે દેશ સાવદ્યને વિષે પ્રવર્ત્તાપણું છે ૧૫

અણુવ્રત આપ્યા છતા પણ દેશથી સાવદ્યના અ શનુ અનુમોદન ગુરૂને નથી આવતુ, એ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

गृहपतिपुत्रमोचनज्ञाता दिति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—ગૃહપતિના પુત્રને મુકાવવાના દષ્ટાત ઉપરથી તે જાણી લેવુ. ૧૬

વિશેષાર્થ—હવે કહેવામા આવશે એવા કથાનકમા ગૃહપતિ એવા નામના ગૃહસ્થના પુત્રોને રાજાના આગ્રહથી જે મુકાવવા, એ દષ્ટાતથી તે જાણી લેવુ તેનો ભાવાર્થ કથા ઉપરથી સમજાય તેવો છે તે કથા આ પ્રમાણે છે—

સર્વ દેવીઓના મનોહર વિલાસનું હાસ્ય કરવામાં તત્પર એવી સ્ત્રીઓના કટાક્ષોના ફેંકવાથી જેની સર્વ રમણીયતાનો પ્રદેશ ઓળખાય છે, એવો **મગધ** નામે દેશ છે. તેની અંદર હિમાલય પર્વતના શિખરના જેવા ધોળા મેહેલોની શ્રેણીઓના શિખરના અગ્રભાગથી અકાલે પણ શરદૃઋતુના વાદળાનો દેખાવ આપતું **વસંતપુર** નામે નગર હતું. તે નગરનો પાલનાર **જિતશત્રુ** નામે રાજા હતો. સેવાને વખતે વેગ સહિત નમતા એવા સર્વ રાજાઓના નિર્મળ મસ્તકના મુગટોના અગ્રભાગમાં રહેલ માણેકના કિરણોના સમૂહથી તે રાજાના બંને ચરણકમલ રંગાએલાં હતાં. પ્રચંડ ભુજાથી વાપરેલ ઉંચી જાતની તરવારોથી ઘાયલ કરેલા શત્રુઓના ઉન્મત્ત હાથિઓના કુંભસ્થલમાંથી પડતા મુક્તાફળ (મોતી) ના સમૂહથી તેણે સંગ્રામની ભૂમિનાં બધાં મંડળને શણગાર્યાં હતાં. તે રાજા જિતશત્રુને **ધારિણી** નામે પ્રિયા હતી. તેણી સર્વ લોકોના નેત્ર તથા મનને હરણ કરનારી હતી. પૂર્વભવની પરંપરાથી ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યના સંબંધવડે નિર્માણ થયેલ ફળના સંબંધને તે અનુસરનારી હતી અને તે દેવતાઓની સ્ત્રીઓના ગર્વને હરનારી હતી.

સર્વ રાજાઓ જેને નમેલા છે અને દૂરથી જેણે દૂષણોને નાશ કરેલાં છે એવો તે જિતશત્રુ રાજા તે રાણીની સાથે પાંચ પ્રકારના ભોગ ભોગવતો ઘણો કાળ નિર્ગમન કરતો હતો.

એ અરસામાં તેજ નગરમાં **સમુદ્રદત્ત** નામે એક શેઠ રહેતો હતો. ઘણા સેવકો, પશુઓ, વાહનો, આભૂષણો, સુવર્ણ, ધન, ધાન્ય, શંખ, શિલા, મોતી, પરવાળાં, પદ્મરાગ (પોખરાજ), વૈડુર્ય, ચંદ્રકાંત, ઈંદ્રનીલ, મહાનીલ, રાજપટ્ટ વગેરે ઉત્તમ પ્રકારના પદાર્થોના સમુદાયથી પરિપૂર્ણ એવી સમૃદ્ધિ વડે તે કુબેરના અતિશય ગર્વને પણ હસી કાઢતો હતો. દીન, અનાથ, અંધ અને પાંગળા વિગેરે અપંગ પ્રાણીઓના શોકનો તેણે નાશ કર્યો હતો. તે સર્વ વ્યાપારી વર્ગમાં પ્રધાન હતો અને ગુણોના ગણથી મહાન્ હતો. તે શેઠને લાવણ્યના ગુણોનું જાણે આશ્રય હોય, સર્વ શ્રેય વસ્તુઓનું ઉદાહરણ હોય, પુણ્યરત્નોનો મોટો ભંડાર હોય, પોતાની કુળ સંતતિનું આભૂ-

પણ હોય અને કોમલતારૂપી વનની લતાનુ વૃક્ષ હોય તેવી **સુમગલા** નામે સધર્મચારિણી સ્ત્રી હતી તે સ્ત્રીને વિષે જેને ગાઢ અનુરાગ બ ધાએલો છે એવો તે શેઠ જીવલોકમા ઉત્પન્ન થયેલા મોટા વિષય સુખના સમુદ્રમા મગ્ન થઈ ઘણો કાળ નિર્ગમન કરતો હતો

સમય પ્રાપ્ત થતા તે સમુદ્રદત્ત અને સુમગલાને તેમના ઉજ્વળ આચારને આચરવાથી પવિત્ર એવા પ્રિયકર, ક્ષેમકર, **ધનદેવ, સોમદેવ, પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર**—એવા નામના છ પુત્રો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયા તેઓ સ્વભાવેજ ગુરૂજનનો વિનય કરવામા તત્પર હતા પરમ કલ્યાણને આપવામા ઉદાર એવા શુદ્ધ ત્રિવર્ગ–ધર્મ, અર્થ અને કામને વિષે તેની પ્રીતિ બ ધાણી હતી પ્રેમના સમૂહથી ખેચાએલી કીર્તિરૂપી કામિનીએ તેમને ગાઢ આલિગન કરેલુ હતુ સર્વ સજ્જનોના મનને સતોષ આપનારી અને મોટી એવી દયા તથા દાક્ષિણ્યતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોથી તેમના શરીર અલકૃત હતા પોતાના શરીરના સૌદર્યના ઉત્કર્ષથી તેમણે કામદેવના લાવણ્યના અધિક ગર્વનો તિરસ્કાર કર્યો હતો એવા તે છ પુત્રોએ વણિક જનને યોગ્ય એવા શ્રેષ્ઠ વ્યવહારને લઇને પોતાના પિતાને કુટુબની ચિતાના બોજાથી અતિશય મુક્ત કર્યો હતો

એક વખત અ ત પુરની અ દર રાજા સુ દર વાદ્ય વગાડવામા પ્રવર્ત્તેલો, તે વખતે ધારિણી દેવીએ અનેક અવયવોના હાવભાવથી સુ દર અને રાજાના હૃદયને અતિશય આન દ આપનારૂ નૃત્ય કર્યું, તેથી રાજાનુ મન અતિશય સ તોષથી ચપળ થઈ ગયુ તેણે પોતાની પ્રિયાને વરદાન માગવાને કહ્યુ ધારિણી બોલી–" સ્વામી, અત્યારે તો એ વરદાન તમારી પાસેજ રહો, હુ અવસરે માગી લઇશ "

એવી રીતે કેટલોક કાળ નિર્ગમન થયા પછી એક દિવસે કામી લોકોના વિલાસોના ઉલ્લાસને સહાય કરનાર કૌમુદી (શરદ ઋતુનો) મહોત્સવ આવ્યો તે વખતે રાણીએ રાજાને વિન તિ કરી કે, દેવ, પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલા વરદાનને આપી મારી ઉપર પ્રસાદ કરો. આજે કપૂરના પુજ જેવા ચ દ્રના કિરણોના સમૂહથી જેમા બધી દિશાઓ પૂરાયેલી છે, એવી આ રાત્રિને વિષે મારા પોતાના ભોગ

પરિવારથી અને અવશેષ અંતઃપુરથી પરિવારિત થઇ ત્રણુ રસ્તાવાળા ત્રિક અને ચોક વગેરે રમણીય પ્રદેશના સૌંદર્યને જોવાના કૌતુકથી અસ્ખલિત વેગવાળી હું બધે ભમ્યા કરૂં.

તે પછી રાજાએ નગરમાં પડહ વગડાવી સર્વ પુરૂષજાતિઓને રાત્રે નગરની બાહેર નીકળી જવાની ઉદ્‍ઘોષણા કરાવી. તે પછી પ્રાતઃકાળથી માંડીને જેને જેમ ઘટે તેમ સર્વ પુરૂષો નગરની બાહેર નીકળવાને પ્રવર્ત્ત્યા. જ્યારે યોગ્ય સમય થયો એટલે રાજા મંત્રિ વગેરે શહેરના મુખ્ય માણસોના પરિવારથી પરિવૃત થઇ નગરની બાહેર ઇશાન દિશામાં આવેલા એક મનોરમ ઉદ્યાનમાં ગયો.

તે છએ પણુ શેઠના પુત્રો લેખા કરવામાં વ્યગ્ર હતા, તેથી 'આપણે હમણાં જઇએ,' 'આપણે હમણાં જઇએ' એમ કરતાં સંધ્યાકાળ સુધી પોતાની દુકાનમાં રહ્યા હતા.

આ તરફ સૂર્યે અસ્તાચળ પર્વતના શિખરને શોભાવ્યું એટલે સૂર્ય અસ્ત થઇ ગયો. પછી તેઓ ઉતાવળા જેવામાં નગરના દરવાજાની પાસે આવ્યા, તેવામાં તેમના જીવવાની આશાની સાથેજ હોય તેમ બંને કમાડના સંઘટનથી તે દોઢીના દ્વાર અટકાઇ ગયાં, એટલે દરવાજાના કમાડ બંધ થયાં અને તેમના જીવવાની આશા પણુ બંધ થઇ. તે પછી તેઓ અતિશય ભય પામી, કોઇ ન ઓળખી શકે તેવી રીતે પાછા ફરીને સુંદર અંદર રહેલા ગુપ્ત ભૂમિના એક ભાગમાં સંતાઇ ગયા. રાણી ધારિણી પણુ જેણે શ્રેષ્ઠ શ્રૃંગાર ધારણુ કરેલો છે એવા અંતઃપુરની સાથે જેમાંથી પુરૂષો નીકળી ગયેલા છે, એવા નગરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રમવા લાગી, જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો, કમળનાં ખંડને વિકાશ આપવામાં પ્રવીણુ અને કેશુડાના પુષ્પના જેવી કાંતિવાળા મોટા ઉછળતા રંગથી દિશાઓના મંડળને રંગનાર જગતના એક નેત્રરૂપ સૂર્ય ઉદય પામતાં, હજી પુરૂષો તો નગરની અંદર પેઠાજ નથી, તે વખતે રાજાએ નગરના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે, " તમે નગરમાં તપાસ કરો. કોઇ મારી આજ્ઞાને ભંગ કરનારો મનુષ્ય થયો છે કે નહીં ? " પછી તેઓ નગરમાં તપાસ કરવા લાગ્યા, તેવામાં જાણે યમરાજના દૂતો હોય, તેવા તેઓએ પેલા શેઠના છ પુત્રોને પકડ્યા અને તેજ વખતે તેમણે રાજાને

તેમની વાત નિવેદન કરી તે પછી કોપ પામેલા યમરાજના જેવી ભયકર ભ્રકુટીના ભગવાળુ લલાટ કરી રાજાએ તે શેઠના છ પુત્રોનો વધ કરવાને તેમને આજ્ઞા આપી આ અરસામા મુદ્દગરનો ઘા પડવા સમાન એ વૃત્તાત અકસ્માત સાભળી તે શેઠ જાણે શાત હોય, શ્રાત હોય અને પીડિત હોય અને હાથી જેવા મોટા મઘરના સમૂહના હાથના અથડાવાથી ઉછળતા ઘણા મોજાઓવડે આકુળ-વ્યાકુળ એવા મોટા સમુદ્રના મધ્ય ભાગે ભાગી ગયેલા વહાણુની અદર રહેલા મનુષ્યની જેમ 'શુ કરવુ ' એવી ચિંતામા મૂઢ થઈ ગયો અને ક્ષણુવાર તો તે કોઇ દારુણ અવસ્થાને અનુભવવા લાગ્યો તે પછી કાયર પુરૂષના જેવા ચેષ્ટિતને છોડી દઈ, સ્રીજનને યોગ્ય એવા શોકના આવેગને દૂર કરી, ધીર પુરૂષને ઘટે તેવુ ધૈર્ય ધારણુ કરી અને દીન ભાવની અવગણુના કરી તેમજ નગરના મુખ્ય લોકોની સહાય લઇ અને હાથમા ઉત્તમ જાતના રત્નો ધારણુ કરી તત્કાળ રાજાને વિનતિ કરવાને આવ્યો, તેણે રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, "મહારાજા ! કોઇ પણુ ચિત્તના દોષથી મારા પુત્રો નગરમાથી નીકળી શકયા નથી, કિંતુ તેવી જાતના લેખા કરવામા તેઓ વ્યગ્ર થવાથી ન નીકળી શકવાથી સૂર્યના અસ્ત સમયે નગર બાહેર નીકળવાને ઉતાવળા ચાલ્યા પણુ તે કાળે દરવાજાના દ્વાર બધ થવાને લઇને તેમનુ બાહેર નીકળવુ ન થયુ, એથી તેમનો આ એક અપરાધ ક્ષમા કરો અને મારા પ્રિય પુત્રને જીવિતદાન આપવાની મહેરબાની કરો" શેઠે આ પ્રમાણે વારવાર કહ્યુ, તોપણુ રાજા પોતાના કોપને સફલ માની તેને છોડી મુકવાને ઉત્સાહિત થયો નહીં ત્યારે તેના કોપને શમાવવાને એક પુત્રની ઉપેક્ષા કરી બાકીના પાચ પુત્રોને છોડાવાનો આરભ કર્યો રાજાએ તેઓને ન છોડ્યા એટલે બે પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી ચારને છોડાવા માડ્યા તેટલાને પણુ છોડયા નહીં એટલે ત્રણુ અને છેવટે બે પુત્રોને બચાવા માડયા તેમ પણુ ન થઇ શકયુ, એટલે પાચ પુત્રો સોપી બાકીના એક જ્યેષ્ઠ પુત્રને બચાવા માડયો તે પછી પાસે રહેલ મત્રી અને પુરોહિતની અતિ પ્રાર્થનાથી અને 'નિર્મૂળ કુળનો ઉચ્છેદ કરવાથી મહા પાપ લાગે

છે.' એવા વિચારથી જેના કોપનો વધારો જરા મંદ થયેલો છે એવા રાજાએ તે શેઠના જ્યેષ્ઠ પુત્રને છોડી મુકયો હતો.

આ કહેલ દૃષ્ટાંત—કથાનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે—જે વસંતપુર નગર તે આ સંસાર છે. જે રાજા તે શ્રાવક છે, જે શેઠ તે ગુરૂ છે અને જે શેઠના છ પુત્રો તે છ જીવનિકાય છે. જે તે પિતા શેઠ બાકીના પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી એક પુત્રને છોડાવે છે, તથાપિ બાકીના પુત્રોનો વધ થવામાં તેની અનુમતિ નથી, તેમ ગુરૂ પોતાના પુત્ર જેવા છ જીવનિકાયોને દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ થાય એવા તે તે ઉપાયોથી ગૃહસ્થપણાને લઇને તે છ જીવ નિકાયનો વધ કરવાને પ્રવર્ત્તેલા શ્રાવક પાસેથી છોડાવે છે. જ્યારે તે શ્રાવક અદ્યાપિ તે છ જીવનિકાયોને છોડવા ઉત્સાહિત થતો નથી, એટલે જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમાન ત્રસકાય જીવને બાકીના નિકાયોની ઉપેક્ષા કરી છોડાવતા એવા ગુરૂને તે બાકીના નિકાયનો વધ કરવાની અનુમતિનો દોષ લાગતો નથી, કારણ કે, ગુરૂનો અભિપ્રાય હિંસા માત્રને છોડાવવાનો છે. ૪

પ્રથમ કહ્યું છે કે, વિધિ સહિત અણુવ્રતાદિ આપવા—તેજ વિધિને કહે છે—

योगवंदननिमित्तदिगाकारशुद्धिर्विधिरिति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્‌શુદ્ધિ અને આકાર (આગાર) શુદ્ધિ—એ સર્વ શુદ્ધિ કરવી તે અણુવ્રતાદિકની પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે. ૫

વિશેષાર્થ—અહિં જે મૂલમાં શુદ્ધિ શબ્દ છે, તેનો યોગાદિ પ્રત્યેક શબ્દની સાથે સંબંધ કરવો. એટલે યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્‌શુદ્ધિ અને આકારશુદ્ધિ એ અણુવ્રત વિગેરેની પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે, તેમાં યોગ એટલે કાયા, વાણી અને મનના વ્યાપારરૂપ લક્ષણવાળા, તેમની શુદ્ધિ એટલે કાયાથી ઉપયોગ સાથે (ત્વરા રહિત) ગમન કરવું. વાણીથી નિર્દોષ ભાષણ કરવું, અને મનથી શુભ ચિંતવવું, એ ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિ એ યોગશુદ્ધિ કહેવાય

છે વદનશુદ્ધિ એટલે સ્ખલના રહિત, એક બીજાને મળી ન જવાય તેમ પ્રણિપાતાદિ કરવો, દડકનો ઉચ્ચાર કરવો અને ભ્રાંતિરહિત કાયોત્સર્ગ કરવો તે વદનશુદ્ધિ છે નિમિત્તશુદ્ધિ એટલે તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ શખ તથા નોબત વગેરેનો શબ્દ સાભળવો, પૂર્ણકુભ, ઝારી, છત્ર, ધ્વજ અને ચામર વગેરેનુ અવલોકન કરવુ, શુભ ગધનુ આઘ્રાણ વગેરે કરવુ તે નિમિત્તશુદ્ધિ કહેવાય છે દિક્શુદ્ધિ એટલે પૂર્વ ઉત્તર દિશાનો અને જિન તથા જિનચૈત્ય જેમા રહેલ હોય એવી દિશાનો આશ્રય કરવો આકારશુદ્ધિ એટલે રાજા વગેરેના અભિયોગથી પચ્ચખાણને અપવાદમા મુકવા તે રૂપ આગારની શુદ્ધિ કહેવાય છે

તથા उचितोपचारश्चेति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ-વળી દેવગુરૂ વગેરેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો. ૬

વિશેષાર્થ—ઉચિત એટલે દેવ, ગુરૂ, સાધર્મી, સ્વજન, દીન અને અનાથ જેઓ ઉપચાર કરવાને યોગ્ય છે, તેમને જેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો, એટલે ધૂપ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, વિલેપન અને આસન આપવા વગેરેથી ગૌરવ કરવુ—બહુમાન કરવુ, તે ઉપચાર તે વિધિ જાણવો ૬

હવે અનુક્રમે અણુવ્રત વગેરે દર્શાવે છે—

स्थूलप्राणातिपातादिभ्यो विरतिरणुव्रतानि पचेति ॥ ७ ॥

મૂલાર્થ—સ્થૂલ હિસા વગેરેથી વિરામ પામવુ, તે પાચ અણુવ્રત કહેવાય છે. ૭

વિશેષાર્થ—અહિં પ્રાણાતિપાત એટલે પ્રમત્તપણાના યોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે છે તે પ્રાણાતિપાત સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારનો છે, તેમા પૃથ્વી વગેરે સબધી તે સૂક્ષ્મ અને બે ઇંદ્રિય વગેરે ત્રસકાય સબધી તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત છે સ્થૂલ એવો પ્રાણાતિપાત તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત આદિ શબ્દથી સ્થૂલ મૃષાવાદ,

સ્થૂલ અદત્તાદાન, સ્થૂલ અબ્રહ્મચર્ય અને સ્થૂલ પરિગ્રહ ગ્રહણ કરી લેવા. તે પ્રાયે કરીને પ્રસિદ્ધજ છે. તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વગેરે પાંચ મહા પાપથી વિરતિ—વિરામ પામવું. તે વ્રતો કેવા છે? તે સાધુવ્રત એટલે પંચમહાવ્રતથી અણુ—લઘુ છે. એટલે તે અણુ એટલે લઘુ એવા વ્રત એટલે નિયમરૂપ તે અણુવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે? પાંચ છે. એટલે પાંચ સંખ્યાવાળા અણુવ્રત છે. સૂત્રમાં 'અણુવ્રતાદિપંચ' એ ઠેકાણે બહુવચન મુકેલું છે અને 'વિરતિ' એ શબ્દમાં એકવચન મુકેલું છે, તે સર્વ ઠેકાણે વિરતિની સામાન્ય અપેક્ષાએ છે, એમ સમજવું. ૭

अथ दिग्व्रतभोगोपभोगमानानर्थदंडविरतयस्त्रीणि गुणव्रतानीति ॥ ८ ॥

મૂલાર્થ—દિશાપરિમાણવ્રત, ભોગોપભોગનું પ્રમાણ, અને અનર્થદંડથી વિરામ પામવું, એ ત્રણ ગુણવ્રત કહેવાય છે. ૮

વિશેષાર્થ—દિશાઓને શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારની વર્ણવેલી છે, તેમાં સૂર્યના ઉદયથી જે ઓળખાય છે, તે પૂર્વદિશા. બાકીની પૂર્વદક્ષિણ એટલે અગ્નિ ખુણ વગેરે સાત છે. તથા, ઊર્ધ્વ—ઉપરની અને નીચેની એ બે દિશા—એવી રીતે દશે દિશાઓમાં ગમન–જવાનું પરિમાણ કરવું, એવો જે નિયમ તે દિગ્વ્રત કહેવાય છે, જે એકજ વાર ભોગવાય તે ભોગ કહેવાય છે, તે ભોજનાદિ ગણાય છે. અને જે વારંવાર ભોગવાય, તે ઉપભોગ કહેવાય છે, તેમાં વસ્ત્ર, વનિતા વગેરે ગણાય છે. તે ભોગ તથા ઉપભોગનું પરિમાણ કરવું, તે ભોગોપભોગવ્રત કહેવાય છે. અર્થ કહેતા પ્રયોજન એટલે ધર્મ, સ્વજન તથા ઇંદ્રિયો સંબંધી શુદ્ધ ઉપકારરૂપ પ્રયોજન તેને અર્થદંડ એટલે સાવદ્ય અનુષ્ઠાન કરવારૂપ તે અર્થદંડ કહીએ, તેનો પ્રતિષેધ એટલે અર્થદંડ ન કરવો તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે *અન-

* નઠારૂં ધ્યાન કરવું તે અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદ કરવો તે **પ્રમાદાચરિત**, હથીઆર વગેરે હિંસાના સાધનો આપવા તે **હિંસાપ્રદાન** અને પાપ કર્મનો ઉપદેશ કરવો તે પાપકર્મોપદેશ.

ર્થદંડ ૧ અપધ્યાનાચરિત, ૨ પ્રમાદાચરિત, ૩ હિંસાપ્રદાન અને ૪ પાપકર્મોપદેશ-એમ ચાર પ્રકારનો છે, તે અનર્થદંડની વિરતિ-વિરામ પામવું, તે અનર્થદંડવિરતિ કહેવાય દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાન અને અનર્થદંડ વિરતિ—એ પદનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે તે વ્રતો કેટલા છે ? તે કહે છે તે ગુણવ્રત ત્રણ પ્રકારના છે ગુણ એટલે ઉપકારને અર્થે જે વ્રત તે **ગુણવ્રત** કહેવાય છે, કારણ કે, ગુણવ્રતની પ્રાપ્તિ વિના અણુવ્રતની શુદ્ધિ જેવી જોઈએ તેવી થતી નથી ૮

मूल—तथा सामायिकदेशावकासिकपोपधोपवासातिथिसंविभागाश्चत्वारि शिक्षापदानीति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—૧ સામાયિક, ૨ દેશાવકાશિક, ૩ પોષધ અને ૪ અતિથિસંવિભાગ, એ ચાર શિક્ષાવ્રત છે. ૯.

વિશેષાર્થ—सम એટલે મોક્ષના સાધન પ્રત્યે સમાન શક્તિવાળા સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનો **आय** એટલે લાભ તે **समाय** કહેવાય છે અથવા **सम** એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગદ્વેષના મધ્યમાં વર્તનાર, તેને સમ્યગ્ દર્શનાદિનો આય એટલે લાભ તે **સમાય** કહેવાય છે અથવા **સામ** એટલે સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રી ભાવ, તેનો આય એટલે લાભ તે સામાય કહેવાય તે પછી સર્વને સ્વાર્થમાં **इक** પ્રત્યય લાગવાથી '**सामायिक**' એવું રૂપ સિદ્ધ થાય છે એટલે સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ અને નિરવદ્ય યોગનું આચરણ કરવારૂપ જીવનો પરિણામ, તે સામાયિક કહેવાય છે

દેશ એટલે વિભાગમાં પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ જે દિગ્વ્રત, તેની અંદર સો યોજન વગેરેનું પરિમાણ કરવારૂપ અવકાશ તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે તે વ્રતમાં પ્રતિદિન પચ્ચખાણ કરવા કે 'આજ મારે આટલા યોજન સુધી જવાય બાકીનું પચ્ચખાણ' એમ નિયમ લેવામાં આવે છે

पोप એટલે ગુણની પુષ્ટી તેને **ध** કહેતા ધારણ કરે તે **પોષધ** કહેવાય છે અર્થાત આઠમ, ચૌદશ વગેરે પર્વના દિવસો, તેને વિષે

ઉપ એટલે સાથે નિવૃત્તિ પામ્યા છે દોષ જેના એવા પુરૂષને આહારનો ત્યાગ કરવા વગેરે ગુણોની સાથે નિવાસ કરવો તે ઉપવાસ કહેવાય છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

" अपवृत्तस्य दोषेभ्यः सम्यग्वासो गुणैः सह ।
उपवासः स विज्ञेयो न शरीरविशोषणम् " ॥ १ ॥

" **દોષથી** નિવૃત્ત થઇ ગુણોની સાથે સારી રીતે રહેવું, તે ઉપવાસ કહેવાય છે, કાંઇ ગુણ વિના કેવળ શરીરને શોષવું, તે ઉપવાસ કહેવાતો નથી." ૧

તે પોષધમાં જે ઉપવાસ તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે.

શ્રી વીતરાગના ધર્મને વિષે રહેલા સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ—એ અતિથિ કહેવાય છે. તેઓને ન્યાયથી મેળવેલ અને [1]કલ્પનીય વગેરે વિશેષણવાળું અન્નપાનાદિક જેમ જેને ઘટે તેમ તેને આપવું, તે અતિથિસંવિભાગ વ્રત કહેવાય છે. તે વિષે ઉમાસ્વાતિવાચકના રચેલા શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિ સુત્રમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—અતિથિસંવિભાગ એટલે અતિથિ જે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ઘેર આવે ત્યારે ભક્તિથી તેમની સામે ઉભા થવુ, આસન આપવુ, પગ ધોવા, અને નમસ્કાર કરવો વિગેરેથી તેમની પૂજા કરી, પોતાની સમૃદ્ધિની શક્તિ પ્રમાણે અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ અને સ્થાન વગેરે આપી તે સંવિભાગ કરવો. સામાયિક, દેશાવકાશિક, પોષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાપદ છે. શિક્ષા એટલે સાધુના ધર્મનો અભ્યાસ, તેના પદો એટલે સ્થાનો છે. ૯

ततश्च एतदारोपणं दानं
यथार्ह साकल्यवैकल्याभ्यामिति ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—તે માટે જેમ ઘટે તેમ સકલપણે અને વિકલપણે એટલે સર્વ અણુવ્રત અથવા એક બે વ્રત—

---

૧ જે લઈ શકાય તેવું હોય, તે કલ્પનીય કહેવાય છે.

એમ આપી જે વ્રતનુ આરોપણ કરવુ તે વ્રતદાન કહેવાય છે ૧૦

વિશેષાર્થ—અહીં પ્રથમ જેનુ લક્ષણ કહેલુ છે એવા ધર્મને યોગ્ય પ્રાણીને વિષે અનુવ્રત વગેરેનુ આરોપણ કરવુ એટલે પ્રથમ કહેલા વિધિથી સ્થાપન કરવુ, તે વ્રતદાન કહેવાય છે તે *વ્રતદાન કેવી રીતે કરાય છે ? સકલપણે એટલે બધા અણુવ્રત, ગુણવ્રત અને શિક્ષાપદના આરોપણ કરવાથી અને વિકલપણે એટલે અણુવ્રત વગેરેમાથી કોઈ એક બે વ્રતના આરોપણ કરવાથી ૧૦

એવી રીતે સમકિત છે મૂલ જેમનુ એવા અણુવ્રતાદિનુ આરોપણ કર્યા પછી શુ કરવુ ? તે કહે છે—

गृहीतेष्वनतिचारपालनमिति ॥ ११ ॥

મૂલાર્થ—તે વ્રત ગ્રહણ કરીને અનતિચારનુ પાલન કરવુ એટલે અતિચાર ન લાગવા દેવા ૧૧

વિશેષાર્થ—સમ્યગ દર્શનાદિ ગુણો ગ્રહણ કરીને શુ કરવુ, તે કહે છે નિરતિચારનુ પાલન કરવુ અતિચાર કહો, વિરાધના કહો, અથવા દેશભગ કહો તે એકજ અર્થ છે જેમા અતિચાર નથી તે અનતિચાર કહેવાય છે, તેમનુ પાલન એટલે ધારણ કરવુ જેમ નઠારા વાયુના ઉપઘાતથી ધાન્યો પોતાના ફલને સાધવાને-નીપજાવવાને સમર્થ થતા નથી, તેમ અતિચાર દોષના ઉપઘાતથી વ્રતપણ પોતાનુ ફલ આપવાને સમર્થ થતા નથી, તેથી અનતિચારનુ પાલન કરવુ એમ કહેલુ છે ૧૧

હવે તે અતિચારનેજ કહે છે—

शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सान्यदृष्टिप्रशं-
सासंस्तवाः सम्यग्दृष्टेरतिचारा इति ॥ १२ ॥

* વ્રતનુ આરોપણ બે પ્રકારે થાય છે, એક સકલપણે આરોપણ થાય અને બીજુ વિકલપણે આરોપણ થાય

મૂલાર્થ—શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા અન્ય-દૃષ્ટિની પ્રશંસા કરવી, તેમનો પરિચય કરવો—એ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પુરૂષને અતિચાર છે. ૧૨.

વિશેષાર્થ—અહિ શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા તેમના '**ज्ञानाद्याचारकथनं**' એ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં લક્ષણો કહેલાં છે. અન્ય દૃષ્ટિ એટલે સર્વજ્ઞ પ્રણીત દર્શન શિવાયના બૌદ્ધ, કપિલ, કણાદ, અક્ષપાદ ઈત્યાદિ આચાર્યોના મતમાં વર્ત્તનારા પાખંડીઓની પ્રશંસા કરવી અને તેમનો પરિચય રાખવો. 'આ પુણ્યવંત છે' એમનું જન્મ ઉત્તમ છે 'એ દયાલુ છે' ઇત્યાદિ કહેવું. તે પ્રશંસા કહેવાય છે. સંસ્તવ એટલે સહવાસથી થયેલો પરિચય. તે પરિચય વસ્ત્ર, ભોજન, દાન, આલાપ કરવા વિગેરે લક્ષણવાળો સમજવો. સ્તુતિ કરવારૂપ સમજવો નહીં. તેમ વળી લોકમાં પણ પ્રખ્યાત છે કે, **सम्** ઉપસર્ગ પૂર્વક **स्तु** ધાતુ પરિચય અર્થમાં પ્રવર્ત્તેછે. તેને માટે '**असंस्तुतेषु प्रसभं भयेषु**' એ શ્લોકનું ઉદાહરણ છે. તેમાં અસંસ્તુત એટલે અપરિચિત એવો અર્થ થાય છે, તે પછી શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા અને અન્ય દૃષ્ટિ પરિચય એ સર્વનો સમાસ કરવો. તે શું છે ? તે કહે છે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ એટલે સમ્યગ્ દર્શનના અતિચાર છે—વિરાધનાના પ્રકાર છે. કારણ કે તેઓ શુદ્ધતત્ત્વની શ્રદ્ધાને બાધ કરનારા છે. ૧૨

तथा व्रतशीलेषु पंच पंच यथा क्रमामिति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—વળી અણુવ્રત તથા શીલવ્રતને વિષે પાંચ પાંચ અતિચાર હોય છે, ૧૩

વિશેષાર્થ—વ્રત એટલે અણુવ્રત અને શીળ એટલે ગુણવ્રત તથા શિક્ષા પદને વિષે અનુક્રમે પાંચ પાંચ અતિચાર હોય છે.

તેમાં પહેલા અણુવ્રતને વિષે–અતિચાર કહે છે—

बंधवधच्छेदविच्छेदातिभारारोपणान्नपाननिरोधा इति ॥ १४ ॥

મૂલાર્થ—૧ બાંધવું. ૨ તાડન કરવું. ૩ શરીરને

છેદવું ૪ અતિ ભાર ભરવો અને, ૫ અન્નપાનનો અટકાવ કરવો—એ પાચ અતિચાર પહેલા અણુવ્રતને વિષે જાણવા. ૧૪

વિશેષાર્થ—સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી વિરામ પામવા રૂપ લક્ષણવાળા અણુવ્રતના બધ, વધ, છવિચ્છેદ, અતિભારારોપણ અને અન્નપાનનો નિરોધ-એ પાચ અતિચાર છે તેમા બધ એટલે દોરી, રસી વગેરેથી બાધવુ વધ એટલે ચાબુખ વિગેરેથી મારવુ છવિ એટલે ત્વચા, તેના યોગથી શરીર પણ થાય, તેનો છેદ એટલે છુરી વગેરેથી તેને કાપવુ, અતિભારારોપણ એટલે સોપારી વગેરેનો ઘણો બોજો બેલ વગેરેના પૃષ્ઠ ઉપર આરોપનો અન્નપાન એટલે અન્ન તથા જળનો નિરોધ એટલે વિચ્છેદ કરવો ક્રોધ તથા લોભાદિ કષાય મલથી જેનુ અત કરણ કલકિત થયેલુ છે અને પ્રાણીઓના પ્રાણને નાશ કરવામા જે અપેક્ષા રહિત છે, તેને આ અતિચાર લાગે છે પણ જે બધ વગેરે કરવામા અપેક્ષા સહિત છે, તેને સાપેક્ષપણાને લઈને અતિચાર લાગતા નથી આ વિષે આવશ્યક ચૂર્ણી વગેરેમા જે વિધિ કહેલો છે, તે આ પ્રમાણે છે-બધ એ મનુષ્યોને (બે પગ વાલાઓને) અથવા પશુઓને (ચોપગાઓને) થાય છે તે બધ બે પ્રકારનો છે, તેમા એક અર્થને માટે છે અને બીજો અનર્થને માટે છે તેમા જે અનર્થને માટે છે, તે કરવો યુક્ત નથી અને જે અર્થ માટે છે તે બે પ્રકારનો છે ૧ સાપેક્ષ અને ૨ નિરપેક્ષ જે નિશ્ચલપણે અતિશય બાધવામા આવે તે નિરપેક્ષ કહેવાય છે અને જે દોરીની ગાઠવડે બાધવામા આવે પણ અગ્નિની લ્હાય લાગવાનુ કારણ બને તો તે બધ છોડી શકાય અથવા છેદી શકાય, તે સાપેક્ષ બધ કહેવાય છે એવી રીતે ચોપગા પ્રાણીઓના બધ વિષે કહ્યુ હવે બે પગા-મનુષ્યના બધને માટે આ પ્રમાણે છે દાસ, અથવા દાસી, અથવા ચોર વા ભણવામા પ્રમાદિ થયેલા પુત્રને જો બાધવામા આવે તો તે હાલી ચાલી શકે એવીરીતે બાધવા યોગ્ય અને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે કે, તે અગ્નિના ભય વગેરેમા નાશ ન પામી જાય વળી શ્રાવકે તે બે પગા અને ચોપગા તેવા

પ્રાણીઓનો સંગ્રહ કરવો કે જે બાંધ્યા ન હોય તો પણ રહી શકે. વધ પણ તેવી રીતેજ જાણવો. તેમાં એટલો વિશેષ છે કે, જે નિર્દય રીતે મારવું, તે નિરપેક્ષવધ છે, તેનો સર્વથા ત્યાગજ છે. અને જે સાપેક્ષવધ છે, તે આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ તો શ્રાવકે એવા થવું કે, જેનાથી બધી પર્ષદા ભય પામી જાય. તેમ છતાં જો કોઇ વિનય ન કરે તો તેને મર્મસ્થળની જગ્યા છોડીને બીજી જગ્યાએ લાતથી અથવા દોરીથી એકવાર અથવા બે વાર તાડન કરવું. છવિચ્છેદ પણ તેવીજ રીતે સમજવો. તેમાં વિશેષ એટલો કે, જે હાથ, પગ, કાન અને નાસિકા વગેરેને નિર્દયતાથી કાપી નાખે, તે નિરપેક્ષ અને જે ગડ ગુંમડ, કે વ્રણ સંધિને છેદે અથવા ડામ દે તે સાપેક્ષ છવિચ્છેદ કહેવાય છે. તેમ અતિ ભાર આરોપણ કરવો નહીં. પ્રથમ તો જે દ્વિપદ વગેરે વાહનવડે જે આજીવિકા હોય તે શ્રાવકે છોડી દેવી જોઇએ. જો તે શિવાય બીજી આજીવિકા મળે તેમ ન હોય તો આ બે પગા પ્રાણી જેટલો ભાર પોતાની મેળે ઉપાડે અને ઉતારે તેટલો ભાર તેની પાસે ઉપડાવવો. ચોપગા પ્રાણીને જેટલો ભાર ઘટે તેનાથી ઓછો કરવો. અને હળ, ગાડા વગેરેમાં તેમને જોડયાં હોય તો જ્યારે યોગ્ય વેલા થાય ત્યારે તેમને છોડી દેવા.

કોઇપણ પ્રાણીને ભોજન અને પાનનો વિચ્છેદ ન કરવો, નહીંતો તીવ્રક્ષુધાવાળો પ્રાણી મૃત્યુ પામી જાય છે. તે અર્થ તથા અનર્થ વગેરેના ભેદ પણ બંધની પેઠે જાણવા. પણ તેમાં એટલો વિશેષ છે, કે જે સાપેક્ષ નિરોધ છે, તે રોગની ચિકિત્સાને માટે થાય છે, પણ અપરાધ કરનાર મનુષ્યને તો વાણીથી જ અન્નપાનનો નિષેધ કહેવો. પણ વસ્તુથી કરવો નહીં. જેમકે, ‘ આજે તને અન્ન પાન આપવામાં નહીં આવે. ’ એમ ભય બતાવવો. અને રોગની શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. અહિં વધારે શું કહેવું, પણ જેવી રીતે મૂળગુણ જે પ્રાણાતિપાત વિરમણ તેનો અતિચાર ન થાય તેવી રીતે સર્વ સ્થળે યતનાથી વર્તવું.

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, વ્રત અંગીકાર કરનાર પુરૂષે પ્રાણાતિપાતનું પચ્ચખ્ખાણ કર્યું, તેથી બંધાદિક કરવાથી પણ તેને દોષ નહીં લાગે, કારણ કે, વિરતિનું અખંડિતપણું છે. હવે બંધા-

ઠે, એમ કહેશો તો વ્રતનો ભ ગજ થાય,
દિકનું પણ પચ્ચખાણ કર્યું છે, એમ કહેશો તો વ્રતનો ભ ગજ થાય, થયુ છે તેમ વળી બ ધાદિકનુ પ
કારણકે, તેથી વિરતિનુ ખ ડનજ થયુ છે તેમ વળી બ ધાદિકનુ પચ્ચખાણ કર્યે છતે
ચ્ચખાણ કર્યુ છે, એમ કહેશો તો બ ધાદિકનુ પચ્ચખાણ કર્યે છતે એવા પ્રમાણનો નાશ થશે,
ઉચ્ચારણ કરેલુ જે વ્રત તે આટલુ જ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થશે, વ્રતથી અધિ
કેમકે દરેક વ્રતે પાચ પાચ અતિચાર (મૂલમા જુવો) વ્રતથી અધિ ઘટતુ નથી
કપણુ આવશે, આ પ્રમાણે બ ધાદિકને અતિચારપણુ ઘટતુ નથી

તે શ કાના સમાધાનમા કહે છે કે, તમે જે કહો છો, તે સત્ય
છે, પ્રાણાતિપાતનુ જ પચ્ચખાણ કર્યું છે, કાં બ ધાદિકનુ પચ્ચખાણ
કર્યું નથી પર તુ કેવળ પ્રાણાતિપાતનુ પચ્ચખાણ કરતા અર્થથી
તે બ ધનુ પચ્ચખાણ કર્યું હોય, એમ જાણવુ, કારણકે તે બ ધા
દિક પ્રાણાતિપાતના ઉપાય છે અર્થાત્ તે બ ધાદિક પણ પચ્ચખા
ણમા આવી જાય છે માટે એમ ન બોલવુ કે બ ધાદિક કરતા પણ
વ્રતનો ભ ગ થાય છે પર તુ બ ધાદિ કરવામા પણ વ્રતનો ભ ગ
થતો નથી કિંતુ અતિચારજ લાગે, કેમકે દેશથી વ્રતનો ભ ગ થાય
છે તેનુ નામ અતિચાર છે કેમકે અહિ અ તર્વૃત્તિથી અને બહિર
વૃત્તિથી એમ બે પ્રકારે વ્રત જાણવુ તેમા (હુ મારૂ) એમ વિક
-પના અભાવે જ્યારે કોપના આવેશથી બીજાના પ્રાણની હાનિને
નહીં ગણકારતા બ ધાદિક કરવામા પ્રવર્તે છે, તેમા પ્રાણનો ઘાત
થતો નથી, પણ દયા રહિત પણે વિરતિની અપેક્ષા રાખ્યા વગર
પ્રવૃત્તિ થવાથી અ તર્વૃત્તિ વડે વ્રતનો ભ ગ થયો અને પ્રાણીના
ઘાતનો અભાવ છે, તેથી બહિર્વૃત્તિવડે વ્રતનુ પાલન થયુ માટે
દેશથી ભાગવુ અને દેશથી પાલવુ એ અતિચારના નામથી ઓળ
ખાય છે તેને માટે આગમમા કહ્યુ છે—

" नमारयामी ति कृतव्रतस्य विनैव मृत्यु क इहातिचार ।
निगद्यते य कुपितो वधादीन् करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्ष ॥ १ ॥
मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य कोपाद्दयाहीनतया तु भग्नः ।
देशस्य भगादनुपालनाच्च पूज्या अतीचारमुदाहरति ॥ २ ॥

" હુ પ્રાણીને નહીં મારૂ ' એવુ વ્રત કરનાર પુરુષને મૃત્યુ
થયા વિના અતિચાર ક્યાથી હોય ? અર્થાત્ ન હોય (તેવુ કહેના

રને એટલોજ ઉત્તર આપવાનો છે કે) જે કોપે કરી વધ વગેરે કરે છે, અને નિયમની અપેક્ષા રાખતો નથી, તે અતિચાર કહેવાય છે. ” ૧

કેમકે પ્રાણીનું મૃત્યુ થયું નથી એટલે તે પુરૂષનો નિયમ રહ્યો છે, અને કોપને લઇને નિર્દયપણું થયું, તેથી અંતરના પરિણામને આશ્રીને તે નિયમ ભાંગ્યો પણ ખરો, માટે દેશથી ભાંગવું અને દેશથી પાળવું, એ બે નિયમમાં આવી શકે છે, તેથી પૂજ્ય પુરૂષો તેને અતિચારનું નામ આપે છે. ૨

વલી તમોએ કહ્યું કે, પ્રાણાતિપાતમાં બંધાદિકનો નિયમ આવી જતો હોય તો પ્રાણાતિપાત આટલુંજ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થાય, પણ એ કહેવું અયુક્ત છે, કારણકે, વિશુદ્ધ હિંસાદિકથી જે વિરતિ છે, તેમાં બંધાદિકનો (અભાવ) નિષેધજ આવી જાય છે, તેથી આ પ્રકારે બંધાદિક છે તે અતિચારજ છે. બંધાદિકના ગ્રહણનું ઉપલક્ષણપણું છે, તેથી બીજા પણ મંત્ર, તંત્રના પ્રયોગ વગેરે અતિચારપણે જાણવા. ૧૪

હવે મૃષાવાદ વિરમણ નામે બીજા વ્રતના અતિચાર કહે છે-

मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यानकूटलेखक्रि-
यान्यासापहारस्वदारमंत्रभेदा इति ॥ १५ ॥

મૂલાર્થ—૧ મિથ્યા ઉપદેશ. ૨ રહસ્ય કહેવું. ૩ ખોટા લેખ કરવા. ૪ થાપણ ઓળવવી અને ૫ પોતાની સ્ત્રીના ગુપ્ત વિચારને બાહેર પ્રકાશવા. એ પાંચ અતિચાર છે. ૧૫

વિશેષાર્થ—મિથ્યોપદેશ વગેરે શબ્દોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં મિથ્યોપદેશ એટલે અસત્યવાદ સંબંધી ઉપદેશ કરવો. જેમકે, ‘આ આમજ છે અને આમજ કહે’ ઇત્યાદિ અસત્ય કહેવાને શીખડાવવું. બીજું રહસ્યાભ્યાખ્યાન રહ એટલે એકાંત તેમાં થયેલું તે રહસ્ય કહેવાય. એકાંતે થયેલાને અભ્યાખ્યાન કહેતાં કહેવું તે રહસ્યાભ્યાખ્યાન કહેવાય છે. તે આવી રીતે કે, ‘ કોઈ

લોકોને એકાતે મસલત કરતા જોઇને કહે કે, 'આ લોકો આ આવી રીતે રાજાદિકની વિરુદ્ધ મમલત કરે છે ' આનુ નામ રહસ્યાભ્યાખ્યાન કહેવાય છે ૩ કૂટ લેખ એટલે ખોટા અર્થને સૂચવનારા અક્ષરોના લેખ કરવા તે કૂટલેખ ક્રિયા કહેવાય છે ન્યાસાપહાર ન્યાસ એટલે પારકે ઘેર રૂપીઆ વગેરેની મુકેલી થાપણ, તેનો અપહાર કરવો એટલે તેને ઓળવવી—તે ન્યાસાપહાર કહેવાય છે, ૪ સ્વદાર મત્ર ભેદ, સ્વદાર એટલે પોતાની સ્રી ઉપલક્ષણથી પોતાના મિત્રો વગેરેનો મત્ર એટલે ગુપ્ત ભાષણ તેનો ભેદ કરવો એટલે તેને બાહેર ખુલ્લુ કરવુ તે અહિ મિથ્યોપદેશમા ' હુ મૃષા નહીં બોલાવુ ' એ પ્રકારના વ્રતને વિષે અથવા મૃષા ન બોલુ ન બોલાવુ એ પ્રકારના વ્રતને વિષે ભગજ છે અને મિથ્યા નહિ બોલુ ' એ પ્રકારના વ્રતને વિષે ભગ નથી તથાપિ સહસાત્કાર અને અનાભોગ એ બે વડે અતિક્રમ અથવા વ્યતિક્રમ અથવા અતિચાર—એ ત્રણ વડે મૃષાવાદને વિષે બીજા માણસને પ્રવર્ત્તાવવો એ આ વ્રતનો અતિચાર કહેવાય છે અથવા વ્રતને રક્ષણ કરવાની બુદ્ધિવડે પરને વૃત્તાત કહેવો તે દ્વારા મિથ્યા ઉપદેશને આપનારા પુરુષને એ અતિચાર લાગે છે, કારણકે, તેને વ્રતની અપેક્ષા છે અને વળી મિથ્યા ભાષણમા પરને પ્રવર્ત્તાવવાપણું છે એ હેતુ માટે, એ વ્રત ભાગ્યુ પણ ગણાય અને વ્રત ન ભાગ્યુ પણ ગણાય, એટલે દેશથી વ્રત ભાગ્યુ અને દેશથી ન ભાગ્યુ માટે તે અતિચાર કહેવાય છે

અહિં કોઇ શકા કરે છે કે, રહસ્યને નિમિત્તે કૂડઆલરૂપ વાર્ત્તાને પ્રકાશ કરવા વિષે જે કહેવામા આવ્યુ છે, તે અસત્ દોષને કહેવાપણુ છે, તેથી તેના પચ્ચખાણ કરવામા આવ્યા છે, એટલે વ્રતનો ભગજ થયો કહેવાય તે અતિચાર ન કહેવાય

તેનો ઉત્તર આપે છે—તમારી શકા સત્ય છે, પરતુ જ્યારે પરના ઉપઘાત કરનાર વાક્યને અજાણપણે વગેરેથી કહેવામા આવે ત્યારે મ ક્લેશને અભાવે કરી વ્રતની અપેક્ષા કરે છે, તેથી વ્રતનો ભગ થયો ન કહેવાય અને તે પરના ઉપઘાતનુ કારણ થયુ તેથી વ્રતનો ભગ થયો પણ કહેવાય—એવી રીતે દેશથી વ્રતનો ભગ

અને અભંગ થતાં અતિચાર થયો અને જો તીવ્ર સંક્લેશથી કહે તો વ્રત ભાંગ્યું કહેવાય, કારણકે તેમાં વ્રતની અપેક્ષા રાખી નથી.

તે વિષે શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, " જો જાણી જોઇને સહસાત્કારે અભ્યાખ્યાન—કહેવા વગેરે કરે તો વ્રતનો ભંગ થાય અને અજાણે કહેવાઈ જવાય તો અતિચાર લાગે છે. " ૧

ખોટા લેખ કરવા, એ પણ જો કે ' હું શરીર વડે મૃષાવાદ ન કરૂં, અથવા નહીં કરૂં અને નહીં કરાવું એવા વ્રતનો ભંગજ થયો અને બીજા પ્રકારના વ્રતને વિષે કાંઇપણ ભંગ કે અતિચાર ન થયો, તથાપિ સહસાકારાદિ વડે અથવા અતિક્રમાદિવડે અતિચાર થાય છે. અથવા ' મૃષાવાદ કહેવાના મેં પચ્ચખાણ કર્યા છે, પણ કાંઇ ખોટા લેખ લખવાના પચ્ચખાણ કર્યા નથી, એવી ભાવના વડે ભોળી બુદ્ધિવાળા પુરૂષને વ્રતની અપેક્ષા છે, માટે એ અતિચાર કહેવાય, વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય. હવે થાપણ ઓળવવામાં અદત્તાદાન પ્રત્યક્ષ છે, પણ મૃષાવાદ વ્રતનું અતિચારપણું તો ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે ' તારી થાપણ મારે ત્યાં નથી . એમ બોલે. અને એવું કાંઇપણ અણવિચાર્યું ઓળવવા સંબંધી વચન કહેવાય ત્યારે જ અતિચાર કહેવાય છે.

સ્વદાર મંત્ર ભેદ એટલે પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્રાદિકની સાથે કરેલા ગુપ્ત વિચારને પ્રકાશ કરવો તે જો કે તે અનુવાદરૂપે સત્ય છે, તો અતિચાર ઘટતો નથી; તોપણ વિચાર કરેલા રહસ્ય અર્થનો પ્રકાશ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ લજ્જા વગેરેથી પોતાની સ્ત્રી વગેરેને મરણાદિક થવાનો સંભવ છે, તેથી પરમાર્થ—ખરી રીતે વિચાર કરતાં તે અસત્ય છે, તેથી કોઇ પ્રકારે તેમાં વ્રતનો ભંગ આવે છે, માટે તે અતિચારજ છે ભંગ નથી. ૧૫.

હવે ત્રીજા અદત્તાદાન-ચોરી ન કરવાના વ્રતના પાંચ અતિચાર કહે છે—

स्तेनप्रयोग-तदाहृतादान-विरुद्धराज्यातिक्रम-ही-नाधिकमानोन्मान-प्रतिरूपकव्यवहारा इति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—૧ ચોરને મદદ આપવી, ૨ ચોરેલી વસ્તુને સંઘરવી, ૩ પોતાના રાજાના વિરોધી-શત્રુના રાજ્યમા અતિક્રમણ કરવુ, ૪ વધારે ઓછા લેવા દેવાને માટે ખોટા માપ રાખવા, ૫ હલકી વસ્તુ આપી તેના જેવી દેખાતી ભારે વસ્તુ લઇ લેવા રૂપ વેપાર કરવો ૧૬.

વિશેષાર્થ—સ્તેનપ્રયોગ વગેરે પદોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે તેમા સ્તેન એટલે ચોર લોકો, તેમનો પ્રયોગ એટલે વ્યાપાર અર્થાત તમે આ જગ્યાએથી ધનની ચોરી કરો, એમ અનુજ્ઞા આપવી, એટલે ચોરી કરનારને મદદ આપવી ૨ ચોરી કરીને લાવેલા કેશર પ્રમુખ દ્રવ્યને સંઘરવુ ૩ વિરુદ્ધ એટલે પોતાના રાજાની સાથે શત્રુતા કરનાર રાજાના રાજ્યનો, લશ્કરનો, અથવા દેશનો અતિક્રમ કરવો એટલે પોતાના રાજાના રાજ્યના સીમાડાનુ ઉલ્લંઘન કરી બીજાના રાજ્યમા પ્રવેશ કરવો, તે વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ કહેવાય છે ૪ હીન એટલે સ્વભાવની અપેક્ષાએ ન્યૂન અથવા અધિક એવા માન-ઉન્માન એટલે જોખવાના કાટલા અને દાણા ભરવાની પાલી વગેરે, તે ઓછા રાખવા અથવા અધિક રાખવા ૫ શુદ્ધ એવી ડાંગેર અથવા ઘી પ્રમુખ વસ્તુની કીંમત લઇને તેની બરોબર જેમા દાણા ન હોય તેવા પોચા (ફોતરા) મેળવીને ડાંગર આપવી, અને ચરબી વગેરે મેળવીને ઘી આપવુ-અર્થાત ભારે વસ્તુ લઇ દગો કરી હલકી વસ્તુ જે તેના સરખી જણાતી હોય તે આપવી—વેચવી—એવો વ્યાપાર કરવો તે પ્રતિરૂપક વ્યવહાર કહેવાય છે ૫

અહિં સ્તેન પ્રયોગ—એટલે ચોરીના વ્યાપાર કરવામા જો કે 'હુ ચોરી નહીં કરૂ અને નહીં કરાવુ' એ પ્રકારે વ્રત અંગીકાર કરનારને વ્રતનો ભંગજ છે, તો પણ પોતાની કલ્પનાવડે ચોરીના વ્યાપારનો ત્યાગ કરનારને વ્રતની અપેક્ષાએ અતિચાર છે, પણ ભંગ નથી, કારણકે તે પુરૂષ ચોર લોકોને એમ કહે છે કે, 'તમે હમણા વ્યાપાર વિના (નિરૂદ્યમી) કેમ બેસી રહ્યા છો? જો તમાને ખાવાપીવા વગેરે ન હોય તો હુ આપુ અને તમારી ચોરીના માલને

જો કોઈ વેચનાર ન હોય તો હું વેચી આપીશ ’ આવા વચનોથી ચોરોને પ્રેરણા કરતાં અને પોતાની કલ્પનાએ ચોરીના વ્યાપારને છોડી દે તો એવા તે વ્રતની અપેક્ષાવાળો છે, માટે તે પુરૂષને એ અતિચાર છે.

વળી તે ચોર લોકોએ ચોરેલા દ્રવ્યને લોભના દોષથી છાની રીતે વેચાતું લેનારો પુરૂષ પણ ચોર. કહેવાય છે. તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે,

૧ “ ચોર, ૨ ચોરી કરાવનાર, ૩ ચોરીનો વિચાર કરી ગોઠવણ કરનાર, ૪ ચોરીના ભેદને જાણી તેને મદદ આપનાર, ૫ ચોરેલી વસ્તુને વેચનાર તથા લેનાર, ૬ ચોરને અન્ન આપનાર અને ૭ ચોરને સ્થાન આપનાર—એ સાત પ્રકારના ચોર કહેલા છે. ૧ ”

તેથી ચોરી કરવાથી વ્રતનો ભંગ થયો, ‘ મારે વેપાર કરવો છે, પણ ચોરી કરવી નથી ’ એવા અધ્યવસાયને લઇને વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે, માટે વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય. એક દેશથી વ્રતનો ભંગ અને એક દેશથી અભંગ માટે એ અતિચાર કહેવાય છે.

વિરોધી—શત્રુના રાજ્યના અતિક્રમને માટે તો એમ છે કે જો પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા વિના શત્રુના લશ્કર વગેરેમાં ગુપ્ત રીતે પેસવું તે પાક્ષિકસૂત્ર (પાખીસૂત્ર) માં કહ્યું છે કે, “ સ્વામી અદત્ત, જીવ અદત્ત તથા તીર્થંકર તથા ગુરૂએ આજ્ઞા ન આપેલો” એ અદત્તાદાનના લક્ષણવાળો યોગ છે. તે વડે વિરૂદ્ધ રાજ્યમાં અતિક્રમ કરનારાઓને ચોરના જેવો દંડયોગવડે અદત્તાદાનપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગ છે, તથાપિ “ વિરૂદ્ધ રાજ્યમાં અતિક્રમ કરનારા એવા મેં વેપારજ કર્યો છે, કાંઈ ચોરી કરી નથી ” એવી ભાવનાથી તેને વ્રત કરવાની અપેક્ષા છે, તેથી, તેમજ ‘ આ ચોર છે ’ એવી લોકમાં પ્રસિદ્ધિ નથી. માટે તે અતિચાર કહેવાય છે. વ્રત ભંગ નહીં.

ઓછું અથવા વધારે જોખવું માપવું, એવો જે વ્યવહાર તથા ભારે અને હલકી વસ્તુની પરસ્પર લેવડ દેવડ કરવાનો જે વ્યવહાર—તે વ્યવહારમાં બીજાને છેતરી પારકા ધનને ગ્રહણ કર-

વાપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગ જ છે વળી હવળ ખાતર પાડવું, એજ ચોરી છે પરંતુ કપટથી જોખી લેવું અને મારી વસ્તુ જેવી હલકી વસ્તુ આપી ભારે વસ્તુની કીંમત લઈ લેવી એ બન્ને વ્યવહાર તો વાણીયાની કલાજ છે એમ પોતાની કલ્પના કરી વ્રતના રક્ષણ માટે ઉદ્યમવંત થવું, એ અતિચાર છે, પણ વ્રતભંગ નથી અથવા સ્તેન પ્રયોગ વગેરેએ પાંચ સ્પષ્ટ રીતે ચોરી રૂપજ છે, પરંતુ કેવળ સહસાત્કાર વગેરેથી અથવા અતિક્રમ—વ્યતિક્રમ વગેરે પ્રકારથી કરવામાં આવે છે, તેથી તે અતિચારને નામે કહેવાય છે

એ રાજાના સેવક વગેરેને સંભવે નહી, એમ ન સમજવું તેમને પણ એ અતિચાર સંભવે છે તે આ પ્રમાણે તે પાંચ અતિચારમાં પહેલા બે અતિચારનો સંભવ સ્પષ્ટ છે અને જે વિરૂદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ નામે અતિચાર છે, તે તો જ્યારે સામંતાદિક પોતાના સ્વામીની આજીવિકા ખાતા હોય અને તે સ્વામીની વિરૂદ્ધ એવા બીજા રાજાને સહાય કરે ત્યારે તેને અતિચાર લાગે છે અને ખોટા તોલ વગેરે તે તો જ્યારે ભંડારના દ્રવ્યની લેવડ દેવડમાં જો રાજા ઉલટપાલટ કરાવે તો તે રાજાને પણ અતિચાર લાગે છે ૧૬

હવે સ્વદારા સંતોષ અને પરસ્ત્રી ત્યાગરૂપ ચોથા અણુવ્રતના અતિચાર કહે છે

परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमनानङ्गक्रीडा-तीव्रकामाभिलाषा इति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—પારકા છોકરાનો વિવાહ કરી આપવો, તથા પૈસા આપી રાખેલી વેશ્યા તથા બીજાએ નહીં રાખેલી સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવો, લિંગ તથા યોનિ સિવાય બીજા અંગનો સંભોગ કરવો, મૈથુનની તીવ્ર અભિલાષા—એ પાંચ અતિચાર કહેલા છે. ૧૭

વિશેષાર્થ—ઇત્વર પરિગૃહીતા, અને અપરિગૃહીતા તે બન્નેનું જે ગમન તે ઈત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમન કહેવાય છે

તે પછી પરવિવાહકરણ, ઈત્વર પરિગૃહીતા, અપરિગૃહીતાગમન, અનંગ ક્રીડા અને તીવ્ર કામાભિલાષ—એ સર્વનો સમાસ થાય છે. અહિં પર એટલે પોતાના છોકરા સિવાય બીજાના છોકરાનો વિવાહ કરી આપવો; કન્યાદાનના ફલની ઈચ્છાથી અથવા સ્નેહ સંબંધને લઇને જે પરણાવવું, તે અતિચાર કહેવાય છે. અહિં પોતાના છોકરા પરણાવવા તેને માટે પણ 'આટલાજ છોકરા પરણાવવા એથી વિશેષ ન પરણાવવા' એવી સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો તે ન્યાય છે. જે ભાડુ પૈસા આપીને થોડા કાળસુધી ભોગવાય, તેવી સ્ત્રી (ઈત્વરી) એટલે રાખેલી વેશ્યા કહેવાય છે. તથા અન્ય પુરૂષ સંબંધી ભાડુ ન ખાતી હોય, એવી સ્ત્રી એ પણ વેશ્યા જાણવી તેને ભોગવવી તે. અથવા જેને માથે ધણી નથી એવી કુલીન સ્ત્રીને ભોગવવી તે બે પ્રકારે અતિચાર લાગે છે. વળી અંગ એટલે દેહનો અવયવ, પણ મૈથુનની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ યોનિ અને લિંગ—એ બે થાય. તે સિવાયના સ્તન, સાથળ, મુખ વગેરે સઘળા અનંગ કહેવાય છે, તેમાં ક્રીડા કરવી તે અતિચાર કહેવાય છે. અથવા અનંગ એટલે કામ તેની અથવા તે વડે ક્રીડા તે અનંગ ક્રીડા કહેવાય છે. એટલે પોતાના લિંગે કરી જેનું પ્રયોજન સિદ્ધ થયું નથી એવા પુરૂષે કોઇ પ્રકારની બનાવટના ચામડા પ્રમુખ વસ્તુવડે લિંગ ઉત્પન્ન કરી તે વડે સ્ત્રીના ગુહ્યસ્થાનનું સેવન કરવું, તે અનંગ ક્રીડા નામે અતિચાર કહેવાય છે.

તથા કામ એટલે કામના ઉદયથી જન્ય એવા મૈથુનમાં અથવા 'માત્ર સૂચના કરે તેને સૂત્ર કહેવાય' એ ન્યાયથી કામ એટલે કામભોગ તેમાં શબ્દ તથા રૂપ–એ બે કામ અને ગંધ, રસ અને સ્પર્શ–એ ભોગ તેઓને વિષે તીવ્ર અભિલાષ એટલે અત્યંત તેમાં અધ્યવસાય રાખવાપણું અર્થાત્ નિરંતર વિષય સુખને ભોગવવાને વાજીકરણ વગેરે ઉપચાર કરી કામોદ્દીપન કરે–એ ચોથા અણુવ્રતના અતિચાર છે.

અહિં બીજો ઇત્વર પરિગૃહીતા અને ત્રીજો અપરિગૃહીતા સ્ત્રીના ગમનરૂપ જે અતિચાર છે, તે સ્વદારા સંતોષી એટલે પોતાની સ્ત્રીમાંજ સંતોષ રાખનાર પુરૂષનેજ હોય છે, બીજાને (પરદારવર્જકને)

હોતા નથી અને જે બાકીના ત્રણ અતિચાર રહ્યા, તે તો બન્નેને પણ લાગે છે એ વાત સૂત્રમાં કહેલી છે, તે કહે છે-" પોતાની સ્રીમાં સંતોષવાળા પુરૂષને આ પાંચ અતિચાર લાગે છે " ઇત્યાદિ આ સ્થળે આ પ્રકારની ભાવના છે ભાડું આપી થોડો કાળ સ્વીકાર કરી પોતાની સ્રી રૂપ કરેલી વેશ્યાને ભોગવનાર એવા પુરૂષને પોતાની કલ્પનાએ પોતાની સ્રી છે એવે રૂપે ભોગવતાં તેનું ચિત્ત વ્રતની અપેક્ષાવાળું હોવાથી તેના વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય અને અલ્પ કાળ સુધી તેનો પરિગ્રહ છે, તેથી વસ્તુતાએ તે પોતાની સ્રી નથી માટે વ્રતનો ભંગ થયો પણ કહેવાય એવી રીતે વ્રતનો ભંગ અને અભંગ એ રૂપ અતિચાર જાણવો

ન રાખેલી એવી જે વેશ્યા તેની સાથે સંભોગ કરવો તે તો અનાભોગાદિ-અવિચારે કરીને અથવા અતિક્રમાદિવડે કરીને અતિચાર થાય છે અને જે પુરૂષ પરસ્રીને વર્જનાર છે, તેને તે બે અતિચાર થતા નથી કારણ કે, થોડો કાલ ગ્રહણ કરેલી અને ન કરેલી-એ બે પ્રકારની વેશ્યા છે તેમજ અનાથ એવી કુલીન સ્રીને પણ અનાથપણાએ કરીને અપરસ્રીપણું છે તેથી એ બે પ્રકારના અતિચાર નથી લાગતા અહીં બીજા આચાર્યો આ પ્રકારે કહે છે રાખેલી વેશ્યાની સાથે ભોગ કરે તો પોતાની સ્રીથી સંતોષ પામનારા પુરૂષને એ અતિચાર લાગે છે અને કોઇએ રાખેલી ન હોય તેવી વેશ્યાની સાથે ગમન કરે તો પરસ્રીને વર્જનારા પુરૂષને અતિચાર લાગે છે તેમાં પ્રથમ અતિચારની તેવી ભાવના જાણવી અને બીજા અતિચારની ભાવના તો આ પ્રકારે છે કોઈએ ન રાખેલી વેશ્યાઓની અંદર જેણીએ બીજાનું ભાડું ગ્રહણ કરેલું છે, એવી વેશ્યાની સાથે જો સંભોગ કરે તો તેને કોઇક રીતે પરસ્રીપણું આવવાથી વ્રતભંગ થયો અને વેશ્યાપણાને લઇને વ્રતભંગ ન પણ થયો-એટલે દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ-એ બે થયા તેથી અતિચાર જાણવો

અહિં બીજા આચાર્યો વળી જુદી રીતે કહે છે—

" परदारवज्जिणो पंच होन्ति तिन्निउ सदारसंतुट्ठे ।
इत्थीए तिन्नि पंच व भंगविगप्पेहिं नायव्वा " ॥ १ ॥

" પરસ્ત્રી વર્જનાર પુરૂષને પાંચ અતિચાર હોય છે, સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને ત્રણ અતિચાર હોય છે. એવી રીતે સ્ત્રીને પણ ભાંગાના વિકલ્પે કરીને ત્રણ તથા પાંચ અતિચારના ભેદ (ભાંગા) જાણવા. ૧ "

અહિં આ પ્રકારે ભાવના કરવી—જે વેશ્યા ' આટલા વખત સુધી મારે રાખવી ' એવી રીતે પર પુરૂષે ગ્રહણ કરેલી છે તે વેશ્યાનો ભોગ કરે તો પરસ્ત્રીને ત્યાગ કરનારા પુરૂષને અતિચાર લાગે, કારણ કે, કોઇ પણ રીતે તેને પરસ્ત્રીપણું છે. વળી કોઇએ ગ્રહણ ન કરેલી ધણી વિનાની કુલિન સ્ત્રીની સાથે ભોગ કરે તો તે પણ તેનેજ અતિચાર લાગે. કારણકે, જગતમાં તે પરસ્ત્રી તરીકે રૂઢિથી પ્રખ્યાત છે. કામી પુરૂષની કલ્પનાએ તો તેના પર એટલે ધણી વગેરેના અભાવથી તે પરસ્ત્રી નથી. બાકીના ત્રણ અતિચાર તો એ બે પ્રકારના પુરૂષોને પણ હોય છે, તે બતાવે છે. પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને પોતાની સ્ત્રીને વિષે અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને પણ વેશ્યા તથા પોતાની સ્ત્રીને વિષે પણ લિંગ તથા યોનિ—એ બે અંગનો ત્યાગ કરી બીજા શરીરના ભોગનું સાક્ષાત્ પચ્ચખાણ નથી કર્યું તો પણ તે ભોગને ન કરે. કારણકે, એ પુરૂષ પાપથી અત્યંત બ્હીકણ છે, માટે બ્રહ્મચર્યનેજ કરવા ઇચ્છે છે તો પણ જ્યારે પુરૂષવેદના ઉદયનું સહન કરવાપણું ન થાય, તેથી તે બ્રહ્મચર્યને પાળવા સમર્થ ન થાય, ત્યારે કેવળ નિર્વાહને માટે પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ વિગેરે અંગીકાર કરે છે. કારણ કે, માત્ર મૈથુનવડેજ કામના નિર્વાહનો સંભવ છે. અનંગ રતનું તો પચ્ચખાણ આવીજ ગયું. એવી રીતે પરવિવાહ તથા તીવ્રકામાભિલાષ —એ બનેને માટે પણ જાણી લેવું તેઓના પણ કોઈ પ્રકારે પચ્ચખાણ કરતાં છતાં પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે તેમને અતિચારપણુ આવે છે.

અહિં બીજા આચાર્યો અનંગ ક્રીડાને માટે આ પ્રકારે ભાવના કરે છે. વ્રત ગ્રહણ કરનારો પુરૂષ મૈથુનનેજ વ્રતનો વિષય માને છે, એટલે ' મેં સાક્ષાત્ મૈથુન કરવાનો નિયમ લીધો છે, પરંતુ આલિંગન વગેરેનો નિયમ લીધો નથી ' આ પ્રમાણે પોતાની કલ્પના-

એ કરી તે મૈથુનનો ત્યાગ કરી અને વેશ્યાદિકને પોતાની સ્ત્રી કરી
સંતોષ પામે છે તેવો પુરૂષ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગી આલિંગન વગેરે
કામ ક્રીડાને કરતો કોઇ પ્રકારે વ્રતનું અતિક્રમ કરે છે કારણકે,
તેને વ્રતની અપેક્ષા છે તેમ પોતાની સ્ત્રીમા સંતોષવાળાએ પોતાની
સ્ત્રીથી અન્ય સ્ત્રી વિષે અને પરસ્ત્રીવર્જકે પોતાની પરણેલી સ્ત્રી
અને વેશ્યા એ બેથી બીજી સ્ત્રીને વિષે મન વચન અને કાયાએ
કરી મૈથુન ન કરવું તથા ન કરાવવું એવું જ્યારે વ્રત અંગીકાર
કર્યું છે ત્યારે પરવિવાહ કરવાથી અર્થાત્ મૈથુન કરાવ્યું ગણાય,
પરંતુ તે મૈથુન ત્યાગના વ્રતવાળો એમ માને જે 'મે તો આ વિ
વાહજ કર્યો છે, કાંઇ મૈથુન કરાવ્યું નથી,' તો તેમા વ્રતની અ
પેક્ષા છે તેથી તે અતિચાર છે, વ્રતભંગ નથી

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, પારકો વિવાહ કરવાને વિષે કન્યા
દાનના ફલની ઇચ્છારૂપ તેનું કારણ કહ્યું, તો તે ઇચ્છા કરનારો
વ્રતી માણસ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ છે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે ? જો તે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ
છે તો તેને ફલની ઇચ્છા હોય નહીં કારણકે, તેનામા સમ્યગ્ દૃષ્ટિ
પણ છે કદિ તમે કહેશોકે, એતો મિથ્યાદૃષ્ટિવાળો છે, તો તેને
વ્રતજ હોય નહીં, જ્યારે વ્રત ન હોય તો પછી પરવિવાહ કરવાના
અતિચારનું કારણરૂપ ઇચ્છા કેમ સંભવે ? અર્થાત્ વ્રતજ નથી તો
પછી વ્રતનો અતિચાર ક્યાથી હોય ? આના ઉત્તરમા કહે છે કે,'
તમે કહો છો, તે ઠીક છે, પરંતુ કેવળ અવ્યુત્પન્ન અવસ્થાને વિષે
એટલે સર્વથા મિથ્યાદૃષ્ટિપણું ગયું નથી અને સર્વથા સમ્યગ્ દૃષ્ટિ
પણું આવ્યું નથી એવી મધ્યમ સ્થિતિમા વિવાહ કરવાના ફલની
પ્રાપ્તિ સંબંધી ઇચ્છા રહે છે, ત્યારે પર વિવાહ કરવારૂપ અતિચા
રનો સંભવ થાય છે તેમ વળી ભદ્રક એવા મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ સારા
માર્ગમા પ્રવેશ કરાવવાને માટે ગીતાર્થ પુરૂષો માત્ર અભિગ્રહ કરાવે
છે જેમ શ્રી આર્ય સુહસ્તી આચાર્યે રંકને સર્વવિરતિ વ્રત આપ્યું
હતું તે પ્રકારે અતિચારનો સંભવ જાણવો એ પરવિવાહનો ત્યાગ
કરવો એ પોતાના છોકરા વિના બીજાના છોકરાના વિવાહનો ત્યાગ
કરવો—એ ન્યાય છે જો એમ ન કરે તો પરણ્યા વિનાની કન્યા
સ્વચ્છંદચારિણી થાય છે અને તેથી શાસનનો પણ ઉપઘાત થાય—

અર્થાત્ જૈન શાસનની નિંદા થાય. અને જો કન્યાને વિવાહિત કરેલી હોય તો તે વ્રતબંધ-વિવાહને લઇને સ્વચ્છંદ ચારિણી ન થાય. વળી તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે, "પોતાનાં છોકરાં પરણાવવાં તેને વિષે પણ સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો. જેમકે, 'મારે આટલાં છોકરાં પરણાવવાં, તે ઉપરાંતનો નિયમ છે.' તે અભિગ્રહ પણ એવો કરવો કે, કોઇ બીજો માણસ તે વિવાહ વગેરેની ચિંતા રાખનાર હોવો જોઇએ. તોજ તે અભિગ્રહ ન્યાય યુક્ત ગણાય છે. અથવા ઘટે તેટલાં છોકરાંની ઉત્પત્તિ થતાં બીજાં છોકરાં ઉત્પન્ન કરશું તો તેને પરણાવવા પડશે જેથી નિયમ ભાંગશે એ પ્રકારના દોષ દેખવાથી નિવૃત્તિ પામે તો સંખ્યાનો નિયમ કરવો યુક્ત છે.

વળી અહીં બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે, પરવિવાહ કહેતાં પોતાનો બીજો વિવાહ કરવો તે જાણવો. સારો સંતોષ ન થવાથી બીજી સ્ત્રીઓની સાથે વિવાહ કરવો તે પરવિવાહ કરણ કહેવાય છે. એ અતિચાર સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને લાગે છે. અને સ્ત્રીને તો પોતાના પુરૂપમાં સંતોષ અને પરપુરૂષનો ત્યાગ-એ બેમાં ભેદ નથી, કારણકે તેણીને પોતાના પુરૂપ વિના બીજા સર્વ પુરૂપો પરપુરૂષજ છે. તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જેમ સ્વદાર સંતોપી પુરૂષને ૧ પરવિવાહ કરણ, ૨ અનંગ ક્રીડા અને ૩ તીવ્ર કામાભિલાપ એ ત્રણ અતિચાર છે; તેમ સ્ત્રીને પણ પોતાના પુરૂપ સંબંધી હોય છે. જ્યારે પોતાનો પતિ શોકયના વારાને દિવસે ગ્રહણ કર્યો હોય, ત્યારે શોકયના વારાનું અતિક્રમણ કરવાથી તે પતિને ભોગવતી સ્ત્રીને બીજો અતિચાર લાગે છે. અતિક્રમ વગેરે કરી પરપુરૂષ પ્રત્યે ગમન કરતી એવી સ્ત્રીને ત્રીજો અતિચાર લાગે છે. અને જે બ્રહ્મચારી છે. તેને તો અતિક્રમ વિગેરેથી અતિચાર લાગે છે. ૧૭

હવે પાંચમા અણુવ્રતના અતિચાર કહે છે—

क्षेत्रवास्तु-हिरण्यसुवर्ण-धनधान्य-दासीदास-कुप्यप्रमाणातिक्रमा इति ॥ १८ ॥

સૂત્રાર્થ—ખેતર ઘર, રૂપું સોનું, ધન ધાન્ય, દાસી દાસ, અને આસન શય્યા વગેરેનું જે પ્રમાણ કર્યું હોય,

તેનુ અતિક્રમણ કરવુ—એ પાંચ અતિચાર પાંચમા અણુવ્રતને વિષે જાણવા. ૧૮

વિશેષાર્થ—ક્ષેત્રવાસ્તુ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે તેમા ક્ષેત્ર એટલે ધાન્યની ઉત્પત્તિની ભૂમિ, તે સેતુ, કેતુ અને સેતુકેતુ એવા ત્રણ પ્રકારનુ છે તેમા જે ક્ષેત્ર કુવા ઉપરના ઘટી યત્ર (રેંટ માળ) વગેરેથી સિંચવા યોગ્ય હોય, તે સેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે, જેમા આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજાવી શકાય, તે કેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે અને જેમા બન્ને રીતે એટલે કુવાના અને આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજાવી શકાય તે સેતુકેતુ ક્ષેત્ર કહેવાય છે ઘર, ગામ તથા નગર—એ વાસ્તુ કહેવાય છે તેમા ઘર ત્રણ પ્રકારના છે, ખાત, ઉચ્છ્રિત અને ખાતોચ્છ્રિત તેમા જે ભોયરા વગેરેના ઘર, તે ખાત કહેવાય છે જે ભૂમિ ઉપર ઉચા કરેલા ઘર તે ઉચ્છ્રિત ગૃહ અને ભોયરા ઉપર કરાવેલા ઉચા ઘર તે ખાતોચ્છ્રિત કહેવાય છે એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા વાસ્તુ એ બન્નેનુ પ્રમાણ કરી તેને બીજા ક્ષેત્રાદિકની સાથે મેળવવાથી અતિચાર થાય ' એકજ ક્ષેત્ર અથવા એકજ ઘર ' એવો અભિગ્રહ ધારણ કરનારને તેથી વિશેષ અધિક અભિલાષ ઉત્પન્ન થતા વ્રતના ભગ થવાના ભયથી જુના ક્ષેત્ર વગેરેની નજીક બીજુ ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરી, પૂર્વના ક્ષેત્રની સાથે તેને એકમેક કરવાને માટે વાડય પ્રમુખ કહાડી નાખી જૂના સાથે મેળવનારને વ્રતની અપેક્ષા રહી છે, અને કોઇ પ્રકારે વિરતિને બાધ લાગવાથી અતિચાર હોય છે

જે સોનુ તથા રૂપુ છે, તેનુ પરિમાણ કરનાર પુરૂષને કોઈ બીજા પુરૂષને અધિક આપે તેણે કરીને અતિક્રમરૂપ અતિચાર થાય છે, જેમ કોઇ માણસે ચોમાસામા સોના રૂપા વગેરેનુ પરિમાણ કરી રાખ્યુ હોય તે માણસને સતુષ્ટ થયેલા રાજા પ્રમુખ તરફથી સોના રૂપાની અધિક પ્રાપ્તિ થતા તે મળેલા સોના રૂપાને વ્રતના ભગ થવાના ભયથી કોઇ બીજા માણસને આપી મુકે, અને તેની સાથે ઠરાવ કરે કે, " આ ચોમાસા આદિક મારા વ્રતનો અવધિ પૂર્ણ થશે, એટલે હુ તમારી પાસેથી લઇશ " આવી ભાવનાથી

વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે અને કોઈ રીતે વિરતિનો બાધ પણ આવે છે, તેથી અતિચાર લાગે છે.

ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્ય એવા ચાર પ્રકારનું ધન કહેવાય છે. તેમાં સોપારી વગેરે ગણિમ ધન કહેવાય છે. ગોળ વગેરે ધરિમ, ઘી વગેરે મેય અને માણેક વિગેરે પરિચ્છેદ્ય ધન કહેવાય છે. વ્રીહિ—ડાંગેર વગેરે ધાન્ય કહેવાય છે—એ સર્વના પ્રમાણના બંધનનો અતિક્રમ કરવાથી અતિચાર થાય છે. જેમ કોઈએ ધન વગેરેનું પરિમાણ કર્યું હોય, અને તેને કોઈ લભ્ય—લ્હેણાની રીતે અથવા બીજી રીતે અધિક દ્રવ્ય આપે તેને વ્રતના ભંગના ભયથી એમ કહે કે, ' આ દ્રવ્ય ચોમાસુ આદિ નિયમનો અવધિ પૂરો થયા પછી લઈશ અથવા ઘરમાં રહેલા દ્રવ્ય પ્રમુખ વેચીને ગ્રહણ કરીશ-" એવી ભાવના વડે કોઈ જાતનો બંધ બાંધવા-તથા નિયંત્રણા કરવી એટલે કોઇ રીતે દોર પ્રમુખથી બાંધીને અથવા કબુલાત વગેરે આપીને તે દ્રવ્ય અંગીકાર કરી તેનાજ ઘરમાં રાખે—તે અતિચાર થાય છે.

વળી દાસી દાસના પ્રમાણનો અતિક્રમ કરે ઉપલક્ષણથી સર્વ બે પગવાળા અને ચાર પગવાળા પ્રાણીઓના પરિમાણનું ગ્રહણ કરવું. તેમાં પુત્ર, સ્ત્રી, દાસી, દાસ, ચાકર, પોપટ, મેના વગેરે બે પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. અને ગાય, બેલ, ઉંટ વગેરે ચાર પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. તેમનું જે પરિમાણ તેને ગર્ભાધાન કરાવી જે અતિક્રમ થાય તે રૂપ અતિચાર લાગે છે. જેમ કે, કોઇ પુરૂષે એક વર્ષની અવધિ કરી બે પગા અથવા ચોપગા પ્રાણીઓનું પરિમાણ કર્યું, પછી તે પ્રાણીઓમાં કોઇને વર્ષની અંદરજ પ્રસવકાલ થતાં તે પ્રાણીઓ પરિમાણ ઉપરાંત વધી જવાથી વ્રતનો ભંગ થાય, એવા ભયથી કેટલોક કાળ ગયા પછી ગર્ભાધાન કરાવતા એવા પુરૂષને ગર્ભમાં પ્રાણીઓ રહેલા છે, પણ બાહેર જણાતા નથી, તેથી કોઇ રીતે વ્રતનો ભંગ થયો ગણાય અને કોઈ પ્રકારે ન થયો ગણાય, તેથી અતિચાર લાગે છે.

વળી કુપ્ય એટલે આસન, શયન વગેરે ઘરનો ઉપકરણ તેનું જે માન—પરિમાણ કર્યું હોય, તેને બીજા પર્યાય રૂપે આરોપણ

કરવાથી અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગે છે જેમ ત્રાબા—પીતળના દશ પાત્રનુ કોઇએ પરિમાણ કર્યું, તે પછી તે પાત્ર કોઇ પ્રકારે બમણા થતા વ્રતના ભગના ભયથી તે બે બે પાત્રનુ એક એક અતિ મોટુ પાત્ર કરાવી તેનુ બીજુ નામ કરાવી પોતાની ધારેલી સખ્યાને પુરી કરવાથી અને સ્વાભાવિક સખ્યાનો બાધ આવવાથી અતિચાર લાગે છે

અહિં બીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—તે પાત્રાદિકનુ ગ્રહણ કરવાનુ અવશ્ય રહેલુ છે, તેથી પોતે પરિમાણ કરી રાખેલા કાળનો અવધિ થઇ રહ્યા પછી 'હુ આ પાત્રાદિકને ગ્રહણ કરીશ, માટે એ બીજાને ન આપવા' એવી વ્યવસ્થા કરનારા પુરૂષને અતિચાર કહે છે વળી યથાશ્રુતપણે કરીને એટલે ક્ષેત્ર વાસ્તુ પ્રમુખનુ જેટલુ પરિમાણ કર્યું છે, તેટલા પરિમાણને અતિક્રમ કરે તો અતિ ચાર થાય એ સૂત્રનો પ્રગટ અર્થ છે તેટલુજ અગીકાર કરતા ભગ અને અતિચાર એ બનેમા વિશેષપણુ ન જણાયુ, તેથી તે વિશેષપણુ દેખાડવાને બે બે ક્ષેત્રવાસ્તુ મેળવી એક એક ક્ષેત્ર વાસ્તુ કરવુ તથા તે હિરણ્યાદિકને આપી રાખવુ, ઇત્યાદિ પ્રકારની અ તિચારની ભાવના દેખાડી છે

જે ક્ષેત્ર વગેરે પરિગ્રહના નવ પ્રકાર છે, તે નવ સખ્યાના અતિચાર પ્રાપ્ત થતા પાચની સખ્યા કહી તે તેના સજાતીયપણાને લઇને બાકીના ભેદોનો એ પાચને વિષે અતર્ભાવ થાય છે, તે માટે કહેલી છે વળી શિષ્યનુ હિત કરવા માટે પ્રાયે કરીને સર્વત્ર મધ્યમ ગતિને કહેવાની ઇચ્છા રહેલી છે, તેથી પાચની સખ્યાથીજ અતિ ચારની ગણના થાય છે, એથી ક્ષેત્રવાસ્તુ ઇત્યાદિ સખ્યાએ કરીને અતિચાર ગણ્યા નહીં, તે યુક્ત છે ૧૮

હવે પેહેલા ગુણવ્રતના અતિચાર કહે છે

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तर्धानानीति ॥ १९ ॥

મૂલાર્થ—ઉંચુ નીચુ, તિરછુ, જે ક્ષેત્ર તેનો વ્યતિક્રમ કરવો, એ ત્રણ અતિચાર, ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરવી

અને સ્મરણનો નાશ થવો–એ બે અતિચાર–કુલ પાંચ અતિચાર પહેલા દિગ્‌વ્રતને વિષે જાણવા. ૧૯

વિશેષાર્થ—ઊર્ધ્વ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે. ઉંચા ક્ષેત્રને, નીચા ક્ષેત્રને, અને તિરછા ક્ષેત્રને ઉલ્લંઘન કરવાં એ ત્રણ અતિચાર લાગે છે. પરિમાણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રથી આગળ રહેલી વસ્તુને પારકે હાથે પોતાના ક્ષેત્રમાં લાવે, તથા પોતે મોકલે અથવા બીજાની પાસે મંગાવે અને મોકલે તેમાં એ અતિચાર લાગે છે.

જે આ દુર દેશથી વસ્તુ મંગાવવામાં અતિક્રમ રૂપ અતિચાર કહ્યો. તે ‘ હું નહીં કરાવું. ’ એવા દિગ્‌વ્રતને લેનારા પુરૂષનેજ સંભવે છે, તે શિવાય બીજાને તો મંગાવવાને વિષે અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગતો નથી; કારણું કે તેને તેવું પચ્ચખાણ છેજ નહીં.

ક્ષેત્ર એટલે પૂર્વ વગેરે દિશાને આશ્રીને રહેલાં પૂર્વ દેશના ઓછા પરિમાણને વધારવું તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ કહેવાય છે. અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં પશ્ચિમાદિ ક્ષેત્રને આશ્રીને રહેલા પરિમાણમાંથી થોડું ઘણું લઈ તેમાં નાખી વધારવું; તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ રૂપ અતિચાર હોય છે. જેમકે, કોઈ પુરૂષે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે સો સો યોજન જવાનું પરિમાણ કર્યું. પછી તેને તેનાથી વધારે જવાનું પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયું, તો પછી એક દિશામાં નેવું યોજનની વ્યવસ્થા કરે અને બીજી દિશાને વિષે એકસો દસ યોજન કરે–એવી રીતે બે પ્રકારે પણ બસો યોજનના પરિમાણને બાધ આવતો નથી, માટે એક સ્થાને ક્ષેત્રને વધારતા એવા પુરૂષને વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી અતિચાર લાગે છે. વળી કોઇ રીતે જે પુરૂષને વિષે અતિ વ્યાકુળતા, પ્રમાદ અને બુદ્ધિના ચાતુર્યનો અભાવ વગેરે દોષોને લઇને પોતે લીધેલા સો યોજન વગેરેના દિક્ પરિમાણનું વિસ્મરણ થઇ જાય, ત્યારે સ્મૃતિનો નાશ થવારૂપ અતિચાર લાગે છે.

આ સ્થળે વૃદ્ધ પુરૂષોથી પરંપરાએ ચાલ્યો આવતો એવો સંપ્રદાય છે કે, ઉંચે જેટલું પ્રમાણ કર્યું હોય, તેથી વધારે ઉંચા પર્વત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર મર્કટ અથવા પક્ષી વસ્ત્ર કે આભૂષણ લઈ જાય, તો તેને ત્યાં જવું ન કલ્પે અને જ્યારે તે લઇ ગયેલી

વસ્તુ નીચે પડે અથવા કોઇ લાવી આપે ત્યારે તે વસ્તુ લેવી કલ્પે છે આવા બનાવ અષ્ટાપદ તથા રૈવતાચલ (ગિરનાર) વગેરે પર્વતોમા બને છે એવી રીતે નીચે કુવા વગેરે સ્થાનોમા તે વાત સમજવી

હવે જે તિરછુ પ્રમાણ ગ્રહણ કરેલ છે, તેને ત્રણ પ્રકારના કરણે કરીને ઓળગવુ નહીં અને ક્ષેત્રવૃદ્ધિ ન કરવી, તે કેવી રીતે ન કરવી? તે કહે છે—જે પુરૂષે પૂર્વ દિશામા ભાડ (માલ) ગ્રહણ કર્યા, તેટલામાજ પોતે લીધેલ પરિમાણ પુરૂ થઇ ગયુ, તે પછી જો આગળ જવાય તોજ તે માલનુ મૂલ ઉપજે એમ ધારી પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે જવાના જે યોજન હતા, તેને પૂર્વ દિશાના યોજનના પરિમાણમા ભેળવે છે, તેથી ક્ષેત્ર વૃદ્ધિરૂપ અતિચાર થાય છે

જો સ્મૃતિ ન રહી હોય અને તેથી પરિમાણનો અતિક્રમ કરે અને જ્યારે જાણવામા આવે ત્યારે પાછો વળે અને આગળ ન ચાલે તેમ બીજાને પણ ન મોકલે, અથવા કોઇ આજ્ઞાથી પ્રથમથીજ લેવા ગયો હોય, અને જે લાવ્યો હોય તેને પોતે ગ્રહણ ન કરે તથા પોતે વિસ્મૃતિ પામીને ગયો હોય, અને જો સ્મૃતિ આવે તો પાછો વળે પણ તે વસ્તુને ગ્રહણ કરે નહીં ૧૯

હવે બીજા ભોગોપભોગ ગુણવ્રતના અતિચાર કહે છે—

સચિત્ત-સમ્બદ્ધ-સમિશ્રા-ભિષવ-દુઃપક્વાહારા इति ॥ ૨૦ ॥

મૂલાર્થ—૧ સચિત્ત, ૨ સચિત્ત સાથે બધાએલુ, ૩ સચિત્ત સાથે મિશ્રણ થયેલુ, ૪ મદિરાના સધાન વગેરેની સાથે મળેલુ અને ૫ અડધુ કાચુ અને અડધુ પાકુ—એ પાચ પ્રકારના અતિચાર જાણવા.

વિશેષાર્થ—સચિત્ત વગેરે પદોનો સમાસ કરવો અહિ સચિત્ત વગેરેની નિવૃત્તિ કરેલી છે, છતા તેમા પ્રવૃત્તિ કરવી એ અતિચાર કહેવાય છે, પણ તે અતિચાર વ્રતની અપેક્ષાવાળાને અજાણ્યે—અવિચારે અતિક્રમાદિ કારણ ઉત્પન્ન થતા લાગે છે, એમ સમજવાનુ છે, જો એમ ન હોય તો વ્રતનો ભગ થયો કહેવાય

તેમાં કંદ, મૂળ તથા ફળ વગેરે સચિત્ત કહેવાય છે. સચિત્ત એવા વૃક્ષને વિષે ગુંદર પ્રમુખ અથવા પાકેલા ફળ પ્રમુખ બંધાએલ હોય તે સંબદ્ધ કહેવાય છે. તેનું ભક્ષણ કરવાથી સાવદ્ય આહારનું પચ્ચખાણ કરનારને સાવદ્ય આહારમાં પ્રવૃત્તિ થઇ, તેથી અણવિચાર પ્રમુખ કારણને લઇને અતિચાર લાગ્યો, એમ સમજવું. અથવા ફળ વગેરેમા અંદર રહેલા ઠળીઆ પ્રમુખ બીજનો ત્યાગ કરીશ, કારણ કે તે સચિત્ત છે, અને જે ઉપર આચ્છાદન કરી રહેલો ભાગ છે, તેનું ભક્ષણ કરીશ, કારણ કે, તે અચિત છે. તેનું ભક્ષણ કરનારને સચિત્ત સંબદ્ધ નામે અતિચાર લાગે છે. સંમિશ્ર એટલે અડધું પરિણામ પામેલ અર્થાત્ કાંઈક સચિત્ત અને કાંઇક અચિત્ત એવું જલાદિક અથવા તત્કાલ દળેલા લોટમાં રહેલ કણિક વગેરે તે સંમિશ્ર કહેવાય છે. તેને ભક્ષણ કરનારને સચિત્ત સંમિશ્ર નામે અતિચાર લાગે છે.

અભિષવ એટલે અનેક દ્રવ્યના સંધાનથી નીપજેલ સુરા મદ્ય વગેરે નરમ દ્રવ્ય અથવા સુરા અને સંધાન કહેતા કાલાતિક્રમ થયેલું અથાણું ઈત્યાદિ વસ્તુ ખાનારને પણ તે સાવદ્ય આહારનો વર્જક હોવાથી અનાભોગ તથા અતિક્રમ ઈત્યાદિકથી અતિચાર લાગે છે. તથા દુ:પક્વાહાર એટલે અડધા કાચા તથા અડધા પાકા થએલા પૃથુક (પોંક) નું ભક્ષણ કરનાર એવા સાવદ્ય વર્જકને તે અતિચાર લાગે છે. એ અતિચાર પણ અણવિચારવાથી અથવા અતિક્રમ વગેરેથી સચિત્તમિશ્ર પ્રમુખ ઉપજીવિકામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષને થાય છે, જો એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગજ થાય એમ જાણવું.

અહિં ભોગોપભોગ પરિમાણવાળું ગુણવ્રત ભોજનથી બીજી જગ્યાએ જે ગુણવ્રત કહેવાય છે, તે અપેક્ષાએજ અતિચાર સ્થાપન કરેલા છે, બાકીના વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચારના સાધર્મ્યપણાથીજ છે, કેમકે આવશ્યક નિર્યુક્તિ વગેરેને વિષે તો એ કર્મથી પણ કહ્યું છે. તેમાં કર્મ એટલે આજીવિકાને માટે આરંભ તેને આશ્રીને જેમના તીવ્ર કર્મ છે, એવા અને નિર્દંભજનને યોગ્ય એવા કઠોર કર્મના આરંભ કરનારા કોટવાલ તથા ચોકીદાર અથવા બંદીખાનાના

ઉપરી પુરૂષોના કર્મને ત્યાગ કરવાપણાનુ પરિણામ કરવુ અહિ અગાર કર્મ વગેરે ૫દર અતિચાર થાય છે, તેને માટે કહેલુ છે

૧ અગાર કર્મ—અગારા કોયલા કરીને વેચવા, ૨ વનકર્મ વનને વેચાતુ રાખી તેને કાપી કાપીને વેચવુ ૩ **શકટીકર્મ** ગાડા પ્રમુખ વાહન રાખી તેનો ધધો કરવો ૪ ભાટી કર્મ પોતે ભાડા કરવા, અથવા કરાવવા ૫ સ્ફોટીકર્મ ટાકવુ, ફોડવુ, હળથી જમીન ઉખેડવી ૬ દતવાણિજ્ય હાથી દાતનો ધધો કરવો ૭ લાક્ષાવાણિજ્ય લાખનો વેપાર કરવો ૮ રસવાણિજ્ય મદિરા વગેરે રસનો વેપાર કરવો ૯ કેશવાણિજ્ય, ચમરના વાળ વગેરેનો વેપાર ૧૦ વિષવાણિજ્ય ઝેર વેચવુ એવી રીતે ૧૧ યત્ર પીલન કર્મ ઘાણી પ્રમુખ પીલવાના યત્રો કરવા ૧૨ નિર્લછન કર્મ પશુઓને ડામ દઇ આકવા અડછેદન વિગેરે કરવુ ૧૩ દવદાનકર્મ વનમા દાવ સળગાવવો ૧૪ **सरतडाकशोषकर्म** સરોવર કુવા વગેરે સુકવવા અને ૧૫ અસતીપોષણ કર્મ.

તે ગાથાનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ પુરૂષોની પરપરાના સપ્રદાયથી જાણવો, તે આ પ્રમાણે છે ૧ અગાર કર્મ એટલે અગારા-કોયલા કરીને વેચે, તેમા છ કાય જીવોનો વધ થાય છે, તેથી તે કરવુ કલ્પે નહીં

૨ વનકર્મ, જે વન ખરીદ કરે, અને તે પછી તેને કાપી કાપીને વેચી તેના મૂલ્યથી આજીવિકા ચલાવે, એમ વનના પાદડા વગેરે પણ પ્રતિષેધ કરેલા છે, એમ જાણવુ

૩ શકટી કર્મ-જે ગાડા વગેરે વાહનો રાખીને આજીવિકા કરે, તેમા બલદ વગેરેનો વધ તથા બધન વગેરે દોષો રહેલા છે

૪ ભાટી કર્મ-જે ભાડુ લઇ પોતાના ગાડા વગેરેથી પારકો માલ વહન કરે છે, અથવા બીજાને ગાડુ બલદ વગેરે ભાડે આપે.

૫ સ્ફોટીકર્મ-ટાકવુ, ફોડવુ અથવા હલવડે જમીન ઉખેડવી તે

૬ દતવાણિજ્ય-વનના ભીલ જાતિના લોકોને પ્રથમથી પૈસા

આપી રાખે, અને કહે કે, ' તમો અમોને હાથીદાંત લાવી આપજો.' તે પછી તે લોકો ' હવે થોડા વખતમાં વેપારી જલદી લેવા આવશે.' એવું ધારી હાથીને મારી ઉતાવળ કરે છે, તેમ વળી તેવું કામ કરનારા લોકોને શંખ લાવવા માટે મૂલ્ય આપે છે. અને જો તેઓ લાવેલા હોય તો તે ખરીદ કરે છે.

૭ લાક્ષાવાણીજ્ય–એમાં પણ એવોજ દોષ જાણવો; કારણ કે, તેમાં જીવ પડે છે, તેથી હિંસા થાય છે.

૮ રસવાણિજ્ય–તેમાં કલ્પપાલ એટલે ભઠ્ઠીઘાલી મદિરા કાઢનાર, તે સંબંધી વેપાર કરવામાં સુરાદિક રસને વિષે ઘણા દોષો રહેલા છે જેમકે મારવું, ગાળો આપવી અને હિંસા કરવી વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૯ કેશવાણિજ્ય–દાસી પ્રમુખને ગ્રહણ કરી બીજી જગ્યાએ વેચે, તેમાં બીજાને વશ રહેવા વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૧૦ વિષવાણિજ્ય–ઝેર વેચવું, તે વેપાર ઘટિત નથી, કારણ કે, તેથી ઘણાં જીવોની વિરાધના થાય છે.

૧૧ યંત્રપીલનકર્મ–તલ તથા શેલડી પ્રમુખ વસ્તુને પીલવાના યંત્રાદિકવડે તલ તથા શેલડી પ્રમુખને પીલવા તે.

૧૨ નિર્લાંછનકર્મ– આખલા વગેરે પશુઓને ખાસી કરવા તે.

૧૩ દવદાનકર્મ–વનને બાલવારૂપ કર્મ, તે કર્મ ખેતરની રક્ષારૂપ હોય છે. ઉત્તરાપથ દેશમાં એવી રીત છે કે, ખેતરમાં અગ્નિ સળગાવવાથી ત્યાં મોટા ઘાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં હજારો લાખો જીવોનો નાશ થઇ જાય છે.

૧૪ સરોહ્રદતડાગ પરિશોષણકર્મ–જે સરોવર વગેરે શોષાવે છે તે.

૧૫ અસતીપોષણ–યોનિનું પોષણ કરનારી દાસીઓનું પોષણ કરાવે છે, અને તે સંબંધી ભાડુ લે છે, તેવી પ્રવૃત્તિ ગોલ્લદેશમાં ચાલે છે.

આવી જાતના ઘણા સાવદ્ય કર્મો છે, અહિ તેનુ માત્ર દિગ્ દર્શન કરાવેલ છે, કાઇ બધાની ગણુના કરી નથી

એવી રીતે વીશ સખ્યાવાલા અતિચારના નામ કહ્યા છે, બીજે સ્થલે પાચ અતિચારની સખ્યાવડે વ્રતના પરિણામને મલિન કરવા ના કારણરૂપ એવા તે જાતના બીજા અતિચારોનો સગ્રહ કરવો, એમ જણાવાને વ્રતનુ વિસ્મરણ થવારૂપ વિગેરે અતિચારો જેમ ઘટે તેમ સર્વ વ્રતોને વિષે જાણવા અહિં કોઇ શકા કરે કે, અગાર કર્મો વગેરે અતિચારો કયા વ્રતને વિષે કહો છો ? જો તમે એમ કહો કે, તે ખરકર્મ–ક્રૂરકર્મ તે વ્રતને વિષે અતિચારજ છે, તો એટલુ પુછ વાનુ કે વ્રતના વિષયનો અને અતિચારનો પરસ્પર શો વિષય છે ? કારણ કે, અગાર કર્માદિક ક્રૂરકર્મરૂપજ છે, માટે તેને વ્રતભગ કહો અતિચાર કેમ કહો છો ?

આ શકાનો ઉત્તર આપે છે—જે ક્રૂર કર્માદિકના વ્રતવાલા છે, તેમણે તો ક્રૂર કર્મ વિગેરે વર્જવા યોગ્ય છે, અને જ્યારે એ વ્રતને વિષે અવિચારે પ્રવર્તે ત્યારે ક્રૂર કર્મ વ્રતના અતિચાર કહેવાય છે, અને જ્યારે તેમા જાણી જોઇને પ્રવર્તે ત્યારે વ્રતભગ જ કહેવા ય છે ૧૯

હવે અનર્થદડ નામના ત્રીજા ગુણ વ્રતના અતિચાર કહે છે

कंदर्प–कौकुच्य–मौखर्या–समीक्ष्याधिकरणो–पमोगाधिकत्वानीति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—૧ કામને ઉદ્દીપન કરવો, ૨ નેત્રાદિકની વિડબન ક્રિયા, ૩ વાચાલપણુ, ૪ અવિચારે અધિકરણ અને ૫ ઉપભોગમા અધિકપણુ એ પાચ અતિચાર જાણવા ૨૦

વિશેષાર્થ—કદર્પ વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો, તેમા કદર્પ એટલે કામ અથવા તેનો હેતુરૂપ કોઈ વાણીનો પ્રયોગ—એ પણ કદર્પજ કહેવાય છે અથવા મોહને ઉદ્દીપન કરનારૂ વચન કર્મ

પણ કંદર્પ કહેવાય છે. આ સ્થલે આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકને અટ્ટાટ્ટહાસ–અતિશય હસવું ઘટે નહીં. કદિ જો હસવું પડે તો તે થોડું જ હસે છે.

નિંદિત એવી નેત્રના સંકોચ વગેરેની ક્રિયાવાલો ભાવ તે કૌકુચ્ય કહેવાય છે, એટલે પોતાની હલકાઇને જણાવનાર મુખ તથા નેત્ર વગેરેના વિકારપૂર્વક હાસ્યને ઉત્પન્ન કરનારી ભાંડ ભવૈયાના જેવી વિડંબન ક્રિયા એવો અર્થ થાય છે.

અહિં એવી સમાચારી છે કે, જેથી લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય, તેવું ચેષ્ટા સહિત બોલવું, તેવી ગતિએ ચાલવું, અને તેવે સ્થાને બેસવું, એ શ્રાવકને કલ્પે નહીં. આ પ્રકારે કંદર્પ અને કૌકુચ્ય–એ બે અતિચાર જે પ્રમાદે કરી વ્રતનું આચરણ કરે છે, તેને જાણવા; કારણ કે, તે બંને પ્રમાદરૂપ છે.

જેને મુખ હોય તે મુખર કહેવાય, તેનો જે ભાવ તે મૌખર્ય નિર્લજ્જતાથી અસભ્ય, અસત્ય અને અસંબદ્ધ એવું બહુ બોલવું, તે મૌખર્ય કહેવાય છે, તે પાપોપદેશ વ્રતનો અતિચાર છે; કારણ કે, એવું મુખરપણું રાખવાથી પાપોપદેશનો સંભવ છે.

વળી તેવા કાર્યનો વિચાર કર્યા વગરજ એટલે આવશ્યક્તા વિના તૈયાર સ્થાપન કરી રાખેલ હોય તે [1]અધિકરણ કહેવાય છે. અર્થાત્ વાંસલો, ખાણીઓ, વાટવાની શિલા અને ઘઉં પ્રમુખને દળવાની ઘંટી વગેરે યંત્ર તે અસમીક્ષ્યાધિકરણ કહેવાય છે. અહિં આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકે જોડ્યા વગરના ગાડા વગેરે રાખવા. કારણ કે, તૈયાર જોડી રાખેલા ગાડા વગેરેને માગીને લઇ જનારા હિંસક પુરૂષોને તે આપવાથી હિંસ્રપ્રદાન વ્રતનો અતિચાર લાગે છે, તેમ વળી ઉપભોગ અને ઉપલક્ષણથી ભોગ કે જેનો અર્થ આગળ કહેવામાં આવેલો છે તેનું જે અધિકપણું તે ઉપભોગાધિકત્વ કહેવાય છે, તે કરવાથી વ્રતનો અતિચાર લાગે છે. અહિ પણ આ પ્રમાણે સમાચારી છે. ઉપભોગનું અધિકપણું આ પ્રમાણે છે, જેમકે, જો તેલ તથા આમળાં વગેરે ઘણાં ગ્રહણ કરે, તો તેમાં લોલુ-

૧ જેનાથી આત્મા નરકને વિષે આરોપિત થાય તે અધિકરણ કહેવાય છે.

પપણાને લઈને ઘણા લોકો સ્નાન કરવાને તળાવ વગેરેમા જાય, તેથી પૂરા વગેરે જીવોનો વધ થાય, એવી રીતે તાબૂલ વગેરે વસ્તુ એ વિષે વિકલ્પ જાણવો

અહિં કોઇ શકા કરે કે તેલ, આમળા, તાબૂલ વગેરેને ગ્રહણ કરવા, એ ગૃહસ્થને નહીં કલ્પે, અને જો કલ્પે છે, તો તેવી જાતના ઉપભોગને વિષે કેવો વિધિ કરવો ? તે શકાના ઉત્તરમા કહે છે કે, જો તેવા પ્રકારનુ સ્નાન કરવુ હોય તો ગૃહસ્થે ઘેર જ સ્નાન કરવુ, જો કદિ ઘરની અદર સ્નાન કરવાની સામગ્રી ન હોય તો તેલ તથા આમળાવડે મસ્તકને ઘસી, તે પછી તેને સારી રીતે ઝાટકી નાખી તળાવ પ્રમુખ જલાશયના તટ ઉપર બેશી અજલિ વડે સ્નાન કરવુ, તથા જે પુષ્પ વગેરેમા કુથવા પ્રમુખ જીવ છે, તેનો પરિહાર કરવો એ અતિચારને વિષયાત્મકપણુ છે, માટે આ અતિચાર પ્રમાદથી આચરેલા વ્રતને વિષે જાણવા, અને અણુ વિચારથી એ પુરૂષે અપધ્યાનને વિષે પ્રવૃત્તિ કરી માટે અપધ્યાન પ્રવૃત્તિ રૂપ અતિચાર લાગે છે, એમ પોતાની મેળે અતિચારની કલ્પના કરી લેવી જે પ્રથમ કદર્પ વિગેરે અતિચારો કહેલા છે, તે જો નિઃશૂક–નિર્દયપણે કરવામા આવેલા હોય તો વ્રતભગ જાણવો, અતિચાર ન જાણવો ૨૦

હવે પ્રથમ શિક્ષાવ્રત (સામાયિક) ના અતિચાર કહે છે

योगदुःप्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानीति॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગનુ પાપમાર્ગે પ્રવર્ત્તવુ, તે દુઃપ્રણિધાન ૩ અનાદર ૪ અને સ્મૃતિ–સ્મરણનો નાશ એ પાચ પહેલા શિક્ષાવ્રત (સામાયિક) ના અતિચાર જાણવા. ૨૧.

વિશેષાર્થ—યોગ દુઃપ્રણિધાન વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો તેમા યોગ એટલે મન, વચન, કાયાના યોગ તેમના દુઃપ્રણિધાન એટલે સાવદ્યમા પ્રવર્તન યોગ દુઃપ્રણિધાન—એમા

ત્રણ અતિચાર એટલે ૧ મનોદુ:પ્રણિધાન, ૨ વચન દુ:પ્રણિધાન, ૩ કાય દુ:પ્રણિધાન—એ ત્રણ અતિચાર સમજવા. અનાદર એટલે પ્રબળ પ્રમાદ વગેરેના દોષથી જેમ તેમ કરવું. તેમજ કરવાનો આરંભ કરી સામાયિક પૂર્ણ કર્યા વિના તેજ વખતે પારી લેવું. સ્મૃતિ—સ્મરણનું અનુપસ્થાપન એટલે નાશ એટલે સામાયિક કરવાના અવસરની સ્મૃતિનો નાશ થાય એટલે 'મારે ક્યારે સામાયિક કરવું ?' તથા મેં સામાયિક કર્યું છે કે નહીં ? એ સ્મૃતિનો નાશ થાય તે સ્મૃત્યનુપસ્થાપન નામે અતિચાર કહેવાય છે.

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, જ્યારે મનનું દુ:પ્રણિધાન વગેરેમાં સામાયિક નિરર્થક છે, તે કારણથી તેનો અભાવજ પ્રતિપાદિત કર્યો, તો પછી વ્રતના મલિનપણારૂપ અતિચાર કેમ સંભવે ?

માટે સામાયિકના અભાવથી વ્રતભંગજ છે, અતિચાર નથી.

તેનો ઉત્તર આપે છે, એ વાત સત્ય છે, પરંતુ એને વિષે અનાભોગથી અતિચારપણું *આવે છે.

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, "ન કરવું અને ન કરાવવું"—એ બે પ્રકારે ત્રિવિધ એટલે ત્રણ પ્રકારે મન, વચન અને કાયાએ કરીને જે સાવદ્યનું પચ્ચખાણ કરવું, તે સામાયિક કહેવાય છે, તેની અંદર મનનું જે દુ:પ્રણિધાન–એટલે સાવદ્ય ચિંતવન વગેરે થવાથી પચ્ચખાણનો ભંગ થતાં સામાયિકનો અભાવજ છે, અને તે સામાયિકના ભંગથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. અને મનનું દુ:પ્રણિધાન છોડી શકાય તેવું નથી, કારણકે, મનનું સ્થિરપણું રહેતું નથી, તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, સામાયિક લેવું તે કરતાં તે ન લેવું વધારે સારૂં છે.

આ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે,એવી શંકા કરવી યોગ્ય નથી, કારણકે, 'ન કરવું અને ન કરાવવું' એ બે પ્રકારના સામાયિકને મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ પ્રકારે અંગીકાર કરેલ છે. તેમાં 'હું મનવડે સાવદ્યને કરીશ નહીં' ઇત્યાદિ છ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, તેમાં

* જાણી જોઇને એ પુરૂષ દુ:પ્રણિધાન કરતો નથી પણ અજાણતા દુ:પ્રણિધાન થઇ જાય છે તેથી તે અતિચાર છે,

એકનો ભંગ થાય છે, તેમાં એકનો ભંગ થાય તો પણ બીજા પાંચ પચ્ચખાણ વિદ્યમાન છે, તેથી સામાયિકનો અત્યંતાભાવ પ્રાપ્ત થયો ન ગણાય, કારણકે મનના દુષ્પ્રણિધાનની શુદ્ધિ માત્ર મિથ્યા દુષ્કૃત આપવાથી થઇ જાય છે. વળી સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે પણ તેમજ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ગુપ્તિનો ભંગ થાય તો તેને મિથ્યાદુષ્કૃતરૂપ પ્રાયશ્ચિત કહેલું છે તેને માટે શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે લખે છે—" બીજો જે અતિચાર એટલે સમિતિગુપ્તિનો ભંગરૂપ જે અતિચાર તેની શુદ્ધિ તો " અરે હું સહસા અસમિત થયો ! ! ! અથવા અગુપ્ત કેમ થયો ! ! " એ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી થાય છે (શુદ્ધ થવાય છે) અર્થાત્ સમિતિ પ્રમુખના ભંગરૂપ સર્વ વિરતિ સામાયિકવાળાનો જે બીજો અતિચાર છે, તે પશ્ચાત્તાપ કરવાવડે શુદ્ધ થાય છે. આ હેતુથી તમે કહો છો કે, " સામાયિક અંગીકાર કર્યા કરતાં ન અંગીકાર કરવું એ અતિ શ્રેષ્ઠ છે, " એ ન્યાય તે પ્રકારે નથી. તે તો અભ્યાસે કરી મનને વશ કરી સામાયિક કરવું, તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ જણાવે છે, વળી અતિચારસહિત અનુષ્ઠાન કરવાથી પણ અભ્યાસવડે કાલે કરીને અતિચારરહિત અનુષ્ઠાન થાય છે. તેને માટે સૂરિઓ આ પ્રમાણે કહે છે—

" अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः "

"ઘણા જન્મથી ચાલ્યો આવતો અભ્યાસ પ્રાયે કરીને શુદ્ધ થાય છે " તેથી એવો અભ્યાસ કરવો કે જેથી મન વશ થવાથી નિરતિચાર સામાયિકની શુદ્ધિ થાય. ૨૧

હવે બીજા દેશાવકાશિક નામના શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહે છે-

आनयन–प्रेष्यप्रयोग–शब्द–रूपानुपात–पुद्गलप्रक्षेपा इति ॥ २२ ॥

મૂલાર્થ—૧ પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા ક્ષેત્રથી મંગાવવું, ૨ તેવી રીતના ક્ષેત્રમાં સે-

વકને મોકલવો, ૩ શબ્દ સંભળાવવો, ૪ રૂપ દેખાડવું, ૫ કાંકરા પ્રમુખ પુદ્દગળ નાંખી સમજુતી આપવી—એ પાંચ અતિચાર જાણવા. ૨૨

વિશેષાર્થ—આનયન અને પ્રેષ્યના જે પ્રયોગ તથા શબ્દ અને રૂપના અનુપાત અને પુદ્દગલનો ક્ષેપ—એ સર્વનો સમાસ છે. ૧ તેમાં પોતે પરિમાણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા ક્ષેત્રને વિષે રહેલ સચેતનાદિ વસ્તુને પોતાના રાખેલા ક્ષેત્રમાં લાવવાને પ્રયોગ કરવો—અર્થાત્ કોઇની પાસે મંગાવી લેવું, કારણકે, જો પોતે લેવા જાય તો વ્રતભંગ થાય. તે વ્રતભંગના ભયથી કોઈ બીજો પોતાની મેળે જતો હોય તેની સાથે સંદેશો કહેવો વગેરેથી જે વસ્તુને મંગાવવાનો પ્રયોગ કરવો તે **આનયન** નામે પ્રયોગ કહેવાય છે. ૨ પ્રેષ્ય એટલે આજ્ઞા કરવા યોગ્ય સેવક તેનો પ્રયોગ એટલે પોતે નિયત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર કોઇ પ્રયોજન આવી પડે તો તેને માટે પોતાને જવામાં વ્રતનો ભંગ થાય. તેવા ભયથી બીજા સેવકને મોકલવો, તે **પ્રેષ્યપ્રયોગ** કહેવાય છે. ૩ શબ્દ એટલે ખાંસી, ખોંખારા વગેરે શબ્દો પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા પુરૂષના કાનમાં પાડી તેને બોલાવવાની જાણ કરવી તે **શબ્દાનુપાત** કહેવાય છે. ૪ રૂપ એટલે પોતાના શરીરની આકૃતિ પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા પુરૂપને બોલાવવાને તેની નજરે પાડવી તે **રૂપાનુપાત** નામે ચોથો અતિચાર જાણવો.

આ કહેવાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા કોઇ પુરૂપને વ્રતભંગના ભયથી બોલાવવાને અસમર્થ હોવાથી તેને ખાંસી, ખોંખારો વગેરે શબ્દો સંભળાવી અને પોતાનું રૂપ દેખાડી તે દ્વારા તેને બોલાવે, ત્યારે વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી શબ્દાનુપાત અને રૂપાનુપાત નામે અતિચાર થાય છે.

તેમ વળી **૫** પુદ્દગળ પ્રક્ષેપ એટલે પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા માણસને જાણ કરવાને કાંકરા વગેરે પુદ્દગળો તેની સામે ફેંકવા, તે **પુદ્દગળ પ્રક્ષેપ** કહેવાય છે; જેથી કરીને જવા આવવાના વ્યાપારથી પ્રાણીનો નાશ ન થાય એવા અભિપ્રાયથી

દેશાવકાશિકવ્રત ગ્રહણ કરાય છે તે પ્રાણીઘાત કે જે પોતે કરેલો અથવા બીજા પાસે કરાવ્યો, તેના ફળમા કાઇ વિશેષ નથી પણ ઉલટુ પોતે ગમન કરતા ઇર્યાપથની વિશુદ્ધિ કરવાથી ગુણ થાય છે અને બીજાને તો અજાણપણાથી ઇર્યાપથની શુદ્ધિ ન કરવાથી જીવ ઘાત થવારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે તેમા પ્રથમના બે અતિચાર તો કાચી બુદ્ધિવડે અથવા સહસાકાર વગેરેથી થાય છે અને જે છેલ્લા ત્રણ અતિચારો છે, તે તો કોઇ મિષથી અભિપ્રાય જણાવનારને ઉત્પન્ન થાય છે આ સ્થળે વૃદ્ધ પુરૂષો આ પ્રમાણે કહે છે—" આ દેશાવ કાશિકવ્રતમા દિગ્વ્રતનુ સક્ષેપ કરવુ તે અણુવ્રત વગેરેનો સક્ષેપ કરવાનુ ઉપલક્ષણ છે એમ જાણવુ કારણ કે, અણુવ્રત વગેરેના સક્ષેપનુ અવશ્ય કરવાપણુ છે અને દરેક વ્રતે સક્ષેપ કરવાથી ભિન્ન વ્રતપણાને લઇને બારવ્રતની સખ્યામા વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે

અહિ કેટલાએક આ પ્રમાણે કહે છે—દિગ્વ્રતનો સક્ષેપ કરવો એજ દેશાવકાશિકવ્રત છે, કારણ કે, દેશાવકાશિકવ્રતનો અતિચાર દિગ્વ્રતના અતિચારને અનુસારે કરીનેજ જણાય છે

આ શકાના સમાધાનમા કહેવાનુ કે, જેમ ઉપલક્ષણપણાથી બાકીના વ્રતનુ સક્ષેપકરણ પણ દેશાવકાશિક કહેવાય છે, તેમ ઉ પલક્ષણપણાથી તેના જે અતિચાર તે પણ તેને અનુસરીને જોવા અથવા પ્રાણાતિપાત વગેરેનુ જે સક્ષેપ કરવુ, તેને વિષે બધાદિ કજ અતિચાર સભવે છે અને દિગ્વ્રતના સક્ષેપને વિષે ક્ષેત્રના સક્ષિપ્તપણાને લઇને શબ્દાનુપાત વગેરે પણ અતિચાર હોય, એમ ભેદ કરીને બતાવ્યા છે કાદ અહિ શકા કરે કે, સર્વવ્રતના ભેદને વિષે અતિચારો વિશેષપણે જોવા યોગ્ય છે તેના ઉત્તરમા કહે છે કે, તે અતિચારો જોવા યોગ્ય નથી, કારણ કે, રાત્રિભોજન વગેરે વ્રતોના ભેદને વિષે અતિચારોનુ દેખાડવાપણુ રહેતુજ નથી. ૨૨

હવે ત્રીજા શિક્ષા વ્રતના અતિચાર કહે છે

अप्रत्युपेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गाऽऽदाननिक्षेपसस्तारोपक्रमणाऽनादरस्मृत्यनुपस्थापनानीति ॥ २३ ॥

મૂલાર્થ—૧ ન જોયેલા તથા ન પ્રમાર્જેલા સ્થા-

નને વિષે મલમૂત્રાદિ પરઠવવા, ૨ તેવા સ્થાનમાં ધર્મના ઉપકરણો લેવા તથા મૂકવા. ૩ સંથારાને જોયા વિના તથા પ્રમાર્જ્યા વિના તેનો ઉપયોગ કરવો. ૪ પૌષધ ઉપવાસનો અનાદર કરવો અને ૫ સ્મૃતિ—સ્મરણનું અનુસંધાન ન રાખવું. એ પાંચ ત્રીજા શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહેવાય છે. ૨૩

વિશેષાર્થ—અહિં એક પદને વિષે પદસમુદાયનો ઉપચાર છે, તેથી અપ્રત્યુપેક્ષિતપદવડે અપ્રત્યુપેક્ષિત અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એવા સ્થંડિલાદિ ભૂમિનો દેશ ગ્રહણ કરવો. અપ્રમાર્જિત પદે કરીને અપ્રમાર્જિત અને દુઃપ્રમાર્જિત એવા સ્થંડિલાદિ ભૂમિના દેશનું ગ્રહણ કરવું. ઉત્સર્ગ આદાન અને નિક્ષેપ તે પછી અપ્રત્યુપેક્ષિત તથા અપ્રમાર્જિત એવા સ્થંડિલાદિને વિષે ઉત્સર્ગ, આદાન અને નિક્ષેપ તે પછી સંસ્તારોપક્રમણ, અનાદર અને સ્મૃત્યુપસ્થાપન—એમ દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. અપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રથમથીજ નેત્રોવડે નહિ જોએલા અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રમાદથી ભમેલા નેત્રોના વ્યાપારને લઇને સારી રીતે નહિ જોએલા એવા સ્થંડિલ વિગેરેમાં તથા અપ્રમાર્જિત એટલે મૂળથીજ વસ્ત્રના છેડા વગેરેથી નહીં પૂંજેલા અને દુઃપ્રમાર્જિત એટલે અર્ધા પૂંજેલા એવા સ્થંડિલ વગેરેમાં ત્યાગ કરવા યોગ્ય મલમૂત્ર વગેરેને યથાયોગ્ય રીતે પરઠવવા. એ પ્રથમ અતિચાર જાણવો.

તેવા પ્રકારના સ્થંડિલ વગેરેમાં પૌષધ ઉપવાસને ઉપયોગી એવા જે પીઠ ફલક (પાટ પાટીયું) વગેરે ધર્મના ઉપકરણોને લેવા અને મુકવા—એ બીજો અતિચાર જાણવો. એવી રીતે બંને અતિચાર કહેલા છે. ૧–૨

અહિ સંસ્તાર એટલે સંથારો ઉપલક્ષણથી શય્યા જાણવી શય્યા એટલે સર્વ અંગે શયન કરવું અથવા વસતિ–વસવું. જેનું પરિમાણ અઢી હાથનું છે, તે સંથારો કહેવાય છે. તે સંથારાને જોયા વિના તથા પૂંજ્યા વિના ઉપભોગ કરવો, એ ત્રીજો અતિચાર

જાણવો અનાદર એટલે પૌષધોપવાસનું જેમ તેમ કરવું, તે ચોથો અતિચાર અને તેનું અનુસંધાન ન રાખવું, તે પાંચમો અતિચાર એ બે અતિચારની સામાયિકના અતિચારની પેઠે ભાવના કરવી ૩-૪-૫

અહિં સંથારાના ઉપભોગને વિષે વૃદ્ધસમાચારી આ પ્રમાણે છે—પૌષધોપવાસ જેણે કરેલો છે એવો પુરૂષ પડિલેહણ કર્યા વિનાની શય્યા અથવા સંથારા ઉપર બેસે નહીં અથવા પડિલેહણ કર્યા વિનાની પૌષધશાળાને સેવે નહીં તેમજ દર્ભવસ્ત્રને વા શુદ્ધ વસ્ત્રને પડિલેહણ કર્યા વિનાની ભૂમિ ઉપર ન પાથરે કાયિકાભૂમિ એટલે મૂત્રાદિક કરવાની ભૂમિ, તેમાંથી મૂત્રાદિક કરી આવ્યા પછી ફરીવાર સંથારાની પડિલેહણ કરે—જો તે ન કરે તો અતિચાર લાગે છે એવી રીતે બાજોઠ, પાટીયા વગેરે વસ્તુને વિષે પણ જાણી લેવું ૨૩

હવે ચોથા શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહે છે—

सचित्तनिक्षेप-पिधान-परव्यपदेशमात्सर्य-कालातिक्रमा इति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ—૧ સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુને સચિત્ત ઉપર મૂકવી. ૨ તેને સચિત્ત વસ્તુવડે ઢાંકવી ૩ પોતાની વસ્તુને પારકી વસ્તુ કહેવી. ૪ મત્સરભાવ રાખવો અને ૫ કાલનો અતિક્રમ કરવો. એ પાંચ અતિચાર છે ૨૪

વિશેષાર્થ—સચિત્ત નિક્ષેપ, પિધાન,પરવ્યપદેશ, માત્સર્ય અને કાલાતિક્રમ-એ સર્વનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે ૧ તેમાં સચિત્ત એટલે પૃથ્વીકાય વગેરે સચેતન વસ્તુને વિષે સાધુને આપવા યોગ્ય એવી અન્નાદિક વસ્તુનું સ્થાપન કરવું, તે **સચિત્ત નિક્ષેપ** નામે પહેલો અતિચાર છે ૨ તે સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુને બીજોરા વિગેરે સચેતન વસ્તુવડે ઢાંકવી તે **સચિત્તપિધાન** નામે બીજો અતિચાર છે ૩ પર એટલે પોતાથી જુદા એવા માણસનો વ્યપદેશ

કરવો. અર્થાત્ સાધુને ન આપવાની ઇચ્છાથી આ 'અન્નાદિક વસ્તુ પારકી છે, મારી નથી' એમ સાધુની સમક્ષ કહેવું, તે **પરવ્યપદેશ** નામે ત્રીજો અતિચાર છે. ૪ મત્સર એટલે અસહનપણું સાધુએ કોઇ પુરૂષ પાસે કોઈ વસ્તુ માગી ત્યારે તેની ઉપર કોપ કરવો. અથવા 'હું શું તે રંક પુરૂષ કરતાં ઓછો છું કે, તેણે દીધી' ઇત્યાદિ વિકલ્પ કરવા તે પણ મત્સર કહેવાય છે. એવો મત્સર જેનામાં હોય તે મત્સરી કહેવાય અને તેનો જે ભાવ તે **માત્સર્ય** નામે ચોથો અતિચાર છે. ૫ કાલ એટલે સાધુને યોગ્ય એવા ભિક્ષાનો સમય–તેનો અતિક્રમ એટલે સાધુને ન દેવાની ઇચ્છાથી તે સમયને અનાગત ભોજન અથવા પશ્ચાત્ ભોજનદ્વારા ઉલ્લંઘન કરવો, તે **કાલાતિક્રમ** નામે પાંચમો અતિચાર છે. આ સ્થળે આવી ભાવના છે કે જ્યારે અનાભોગાદિ અથવા અતિક્રમાદિવડે પૂર્વે કહેલા અતિચારને આચરે ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય, નહીં તો વ્રતનો ભંગ કહેવાય છે. ૨૪

એવી રીતે અણુવ્રત, ગુણવ્રત અને શિક્ષાપદના અતિચારો કહીને તે વાતને ચાલતા પ્રકરણ સાથે જોડી દેવા કહે છે—

एतद्रहिताणुव्रतादिपालनं विशेषतो गृहस्थधर्म इति ॥२५॥

મૂલાર્થ—એ અતિચારરહિત અણુવ્રત વગેરેને પાળવા તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ જાણવો. ૨૫

વિશેષાર્થ—એ અતિચારોથી રહિત એવા અણુવ્રત વગેરેનું જે પાલવું, ઉપલક્ષણથી સમ્યકત્વનું પણ પાલવું, તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેવાય છે; જે ધર્મ શાસ્ત્રાદિકને વિષે પ્રથમ સૂચવેલો હતો. ૨૫

કોઈ શંકા કરે કે, પ્રથમ કહેલા વિધિવડે અંગીકાર કરેલા સમકિત સહિત અણુવ્રતાદિને વિષે અતિચાર થવાનો સંભવજ નથી, તે છતાં 'અતિચાર રહિત અણુવ્રત વગેરેનું પાલન કરવું' એમ શામાટે કહ્યું? એ શંકાનો ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે:—

क्लिष्टकर्मोदयादतिचारा इति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ—ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી અતિચાર થાય છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી એટલે સમકિત પ્રમુખને અંગીકાર કરવાને સમયે ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ધિ ગુણથી પણ જેનો અનુબંધ (પરસ્પર સંલગ્નપણું) સર્વથા નાશ પામ્યો નથી એવા મિથ્યાત્વાદિ કર્મના ઉદયથી-વિપાકથી શંકાદિક અને વધ બંધ વગેરે અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે અહિં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જ્યારે ભવ્યપણાની શુદ્ધિને લઇને મિથ્યાત્વાદિક કર્મ અતિ અનુબંધ રૂપ ન થવાથી સમ્યકત્વાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અતિચાર થવાનો સંભવજ નથી, અને જો એમ ન હોય તો સમ્યક્ત્વ વગેરેનો અંગીકાર કરવામાં પણ અતિચાર લાગે છે ૨૬

ત્યારે એ અતિચારોનું નિવારણ કેમ થાય? એવી શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

विहितानुष्ठानवीर्यतस्तज्जय इति ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમ્યકત્વ વગેરેના આચરણથી (સામર્થ્યથી) તે અતિચારનો જય થાય છે. ૨૭

વિશેષાર્થ—વિહિત એટલે અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરે તેનું અનુષ્ઠાન એટલે નિત્ય સ્મરણાદિ લક્ષણવાળું આચરણ તે રૂપ વીર્ય એટલે જીવનું સામર્થ્ય, તેનાથી તે અતિચારોનો જય એટલે પરાભવ થાય છે, કારણ કે, વિહિતાનુષ્ઠાન એટલે તે શાસ્ત્રોક્ત આચરણ સર્વ અપરાધરૂપ વ્યાધિને વિનાશ કરવામાં મોટા ઔષધરૂપ છે. ૨૭

હવે એ વિષયનો ઉપદેશ કહે છે—

अत एव तस्मिन् यत्न इति ॥ २८ ॥

મૂલાર્થ—એજ કારણ માટે તે અનુષ્ઠાનને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ૨૮

વિશેષાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરેના અનુષ્ઠાનનું વીર્ય અતિચારને જીતવાનું કારણ છે, એ હેતુ માટે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાનને વિષે સર્વ ઉપાધિથી શુદ્ધ એવો ઉદ્યમ કરવો.

તે વિષે બીજે સ્થલે (પંચાશકમાં) પણ કહ્યું છે—

तम्हा निच्चसईए, बहुमाणेणं च अहिगयगुणंमि ।
पडिवक्खदुगुंछाए, परिणइ आलोयणेणं च ॥ १ ॥

તે કારણ માટે અસત્–અછતો એવો પણ વિરતિનો પરિણામ પ્રયત્નથી થાય છે, પ્રયત્ન વિના અથવા અકુશળ એવા કર્મના ઉદયથી છતો એવો પણ વિરતિનો પરિણામ પડે છે, માટે અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરે ગુણોને વિષે પ્રયત્ન કરવો. બહુમાન એટલે ભાવના પ્રબંધે કરીને તથા મિથ્યાત્વ અને પ્રાણિવધાદિક સંબંધી ઉદ્વેગ લાવીને અને પરિણતિ એટલે સમકિતાદિ ગુણના શત્રુરૂપ એવા મિથ્યાત્વાદિ નઠારા ફલવાળા છે અને સમકિત–અણુવ્રતાદિ ગુણ મોક્ષના હેતુ રૂપ છે, એવા પરિણામનો વિચાર કરીને યત્ન કરવો. ૧

સમકિત પ્રમુખ ગુણોને વિષે નહીં મળેલા એવા ગુણના લાભને માટે અને જે ગુણો મળેલા છે,તેનું પરિપાલન કરવાને માટે હવે વિશેષ શિક્ષા કહે છે.

तित्थंकरभत्तीए सुसाहुजणपज्जुवासणाए य ।
उत्तरगुणसद्धाए एत्थ सया होइ जइयव्वं ॥ २ ॥
एवमसंतोऽवि इमो जायइ जाओ य ण पडइ कयावि ।
ता एत्थं बुद्धिमया अपमाओ होइ कायव्वो त्ति ॥ ३ ॥ २८

તીર્થંકરની ભક્તિ વડે, સાધુ જનની સેવા વડે, ઉત્તર ગુણ–પ્રધાન ગુણની અભિલાષા વડે અર્થાત્ સમકિત છતાં અણુવ્રતની અને અણુવ્રત છતાં મહાવ્રતની અભિલાષા વડે સર્વદા પ્રયત્ન કરવો ૨

એવી રીતે આ નિત્ય સ્મૃતિ ન્યાય વડે એટલે યત્ન વડે અવિ-

ધમાન એવો પણ સમકિતનો તથા વિરતિનો પરિણામ થાય છે અને ઉત્પન્ન થયેલો પરિણામ તે ક્યારે પણ પડતો નથી, માટે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે એ નિત્ય સ્મરણાદિ પ્રયત્નને વિષે અપ્રમાદ કરવો ૩-૨૮

सामान्यचर्याऽस्येति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થ પુરૂષની સામાન્ય ચેષ્ટા જાણવી. ૨૯

વિશેષાર્થ—સામાન્ય એટલે અંગીકાર કર્યા છે સમ્યકત્વાદિ ગુણો જેમણે એવા સર્વ પ્રાણીઓની સાધારણ એવી ચર્યા-ચેષ્ટા અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ તે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મને અંગીકાર કરનાર પુરૂષને હોય છે ૨૯

તે ચેષ્ટા કેવી જોઇએ ? તે કહે છે—

समानधार्मिकमध्ये वास इति ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—સરખા ધર્મવાળા પુરૂષોની વચ્ચે નિવાસ કરે.૩૦

વિશેષાર્થ—સમાન એટલે તુલ્ય આચારને લઇને સરખા અને ઉપલક્ષણથી અધિક એવા જે ધર્મી જનો તેઓની વચ્ચે વાસ કરવો તેમાં આ પ્રમાણે ગુણ રહેલો છે— જો કોઇ તેવી જાતના દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયને લીધે ધર્મથી પતિત થાય તો તેને તે ધર્મમાં સ્થિર કરે છે અથવા પોતે ધર્મથી પતિત થાય તો તેઓ તેને સ્થિર કરે છે, તે વિષે કહ્યું છે કે—

" यद्यपि निर्गतभावस्तथाप्यसौ रक्ष्यते सद्भिरन्यैः ।
वेणुर्विलूनमूलोऽपि वंशगहने महीं नैति " ॥ १ ॥ ३०

જો કે મનુષ્ય ભાવ રહિત થયો હોય, તોપણ બીજા પુરૂષો તેની રક્ષા કરે છે વાંસના સમૂહમાં રહેલો વાંસ તેનું મૂળ છેદાય તો પણ પૃથ્વી ઉપર પડી જતો નથી ૧-૩૦

तथा वात्सल्यमेतेष्विति ॥ ३१ ॥

મૂલાર્થ—વળી એ સાધર્મી જનો ઉપર વાત્સલ્ય રાખવું. ૩૧

વિશેષાર્થ—વાત્સલ્ય એટલે અન્ન, પાન, અને તાંબૂલ વગેરે આપીને તથા ગ્લાનાવસ્થાને વિષે પ્રતિજાગરણ વડે વૈયાવચ્ચ કરવા વગેરેથી સત્કાર કરવો. તે સત્કાર સાધર્મી જનોનો કરવો, કારણકે, તે પ્રવચન એટલે જિનશાસન તેનો સાર રૂપ છે તેને માટે કહ્યું છે કે;—

" जिनशासनस्य सारो जीवदया निग्रहः कषायाणाम् ।
साधर्मिकवात्सल्यं भक्तिश्च तथा जिनेंद्राणाम् " ॥ १ ॥ ३१

" જીવદયા, કષાયોનો નિગ્રહ, સાધર્મિઓનું વાત્સલ્ય અને જિનેંદ્રોની ભક્તિ—એ જિન શાસનનો સાર છે. " ૧

तथा धर्मचिंतया स्वपनमिति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે શયન કરવું. ૩૨

વિશેષાર્થ—ધર્મની ચિતા વડે એટલે " જેમણે ભુવનને ક્લેશ આપનારો કામદેવ રૂપી મલ્લને જીત્યો છે, તેઓ ધન્ય છે, તેઓ વંદના કરવા યોગ્ય છે અને તેમણે આ ત્રણ લોકને પવિત્ર કરેલા છે.

" धन्यास्ते वंदनीयास्ते तैस्त्रैलोक्यं पवित्रितम् ।
यैरेष भुवनक्लेशी काममल्लो विनिर्जितः " ॥ १ ॥

ઈત્યાદિ શુભ ભાવના ભાવીને સ્વપ્ન એટલે નિદ્રાનો અંગીકાર કરવો. શુભ ભાવના ભાવીને સુતેલો પુરૂષ તેટલો કાળ શુભ પરિણામ વાળો રહે છે. ૩૨

तथा नमस्कारेणावबोध इति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—નમસ્કાર (નવકાર) મંત્ર કહેતાં કહેતાં જાગવું. ૩૩

વિશેષાર્થ—નમસ્કાર એટલે સર્વ કલ્યાણ રૂપ નગરના પરમશ્રેષ્ઠિ [નગર શેઠ] રૂપ એવા પંચપરમેષ્ઠિએ અધિષ્ઠાન કરેલ 'નમો અરિહંતાણં' ઇત્યાદિ પ્રખ્યાત રૂપ વાલો નવકાર મંત્ર તે વડે અવબોધ એટલે નિદ્રાનો ત્યાગ કરવો–જાગવું [1] કારણકે, પરમેઠિ નમસ્કારનો મોટો ગુણ છે તેને માટે કહ્યું છે કે,—

एष पचनमस्कार सर्वपापप्रणाशन ।
मगलाना च सर्वेषा प्रथम भवति मगलम् ॥ १ ॥ ३३

"આ પંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગળોમાં મુખ્ય મંગળ રૂપ છે" ૧–૩૩

तथा–प्रयत्नकृतावश्यकस्य विधिना चैत्यादिवंदनमिति॥३४॥

મૂલાર્થ—પ્રયત્ન વડે કર્યું છે આવશ્યક જેણે એવા પુરૂષે વિધિ વડે ચૈત્યાદિકનું વંદન કરવું. ૩૪

વિશેષાર્થ—પ્રયત્નવાન્ થઈ કરેલા છે, આવશ્યક એટલે મળ મૂત્રનો ત્યાગ, અંગનું પ્રક્ષાલન અને શુદ્ધ વસ્ત્રનું ગ્રહણ વગેરે જેણે એવા પુરૂષે વિધિ એટલે પુષ્પાદિક વડે પુજા, મુદ્રા અને ન્યાસ ઇત્યાદિ પ્રસિદ્ધ વિધિ વડે ચૈત્યવંદન જે પ્રસિદ્ધ છે તે, તેમજ આદિ શબ્દથી માતા પિતા વગેરે વડિલોને વંદન કરવું તેને માટે કહ્યું છે કે,—

"चैत्यवंदनतः सम्यक् शुभो भाव प्रजायते ।
तस्मात्कर्मक्षय सर्व तत कल्याणमश्नुते ॥ १ ॥

"ચૈત્યવંદન કરવાથી સમ્યક્ પ્રકારે શુભ ભાવ થાય છે અને તેનાથી સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને તેથી સર્વ કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે" ૧ ઇત્યાદિ વંદનનું ફળ જાણવું ૩૪

तथा सम्यक्प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—વળી સમ્યક્ પ્રકારે પચ્ચખાણની ક્રિયા કરવી. ૩૫

---

[1] પંચપરમેષ્ઠિનું નામ ઉચ્ચારણ કરતા કરતા જાગવું

વિશેષાર્થ—સમ્યક્ એ ક્રિયાવિશેષણ છે. તે ઉપરથી એવો અર્થ થાય કે, સમ્યક્ પ્રકારે જેમ હોય તેમ એટલે માન, ક્રોધ, અનાભોગ વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીને પ્રત્યાખ્યાન એટલે મૂળ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણ આશ્રીને રહેલ પચ્ચખ્ખાણ, તેની ક્રિયા કરવી. કારણકે, પરિમાણ કરેલા સાવદ્યનું સેવન કર્યે છતે અપરિમાણ કરેલા સાવદ્યનો ત્યાગ કરવો, તેણે કરીને મોટા ગુણો પચ્ચખ્ખાણમાં રહેલા છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

परिमितमुपभुंजानो ह्यपरिमितमनंतकं परिहरंश्च ।
प्राप्नोति च परलोके ह्यपरिमितमनंतकं सौख्यम् ॥ १ ॥

" પરિણામ કરેલ સાવદ્યને ભોગવતો અને અપરિમાણ કરેલ અનંત સાવદ્યનો ત્યાગ કરતો પુરૂષ પરલોકને વિષે નિશ્ચે અપરિમિત અનંત સુખ પામે છે. " ૧–૩૫

तथा–यथोचितं चैत्यगृहगमनमिति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું ૩૬

વિશેષાર્થ—પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કર્યા પછી જેને જેમ ઉચિત હોય તેમ તેણે અર્હત્ બિંબને વંદના કરવા માટે ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું.

અહીં શ્રાવક બે પ્રકારના છે. એક સમૃદ્ધિમાન્ અને બીજો સમૃદ્ધિ રહિત. તેમાં રાજા પ્રમુખ સમૃદ્ધિવાન્ શ્રાવક છે, તે પોતાના સર્વ પરિવારના સમુદાયથી ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે, એમ કરવાથી શાસનની પ્રભાવના કરેલી કહેવાય છે. તેનાથી બીજો સમૃદ્ધિ વગરનો શ્રાવક છે, તે પોતાના કુટુંબની સાથે ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે. કારણકે, સમુદાયે મલીને કરેલા કર્મો બીજા ભવમાં સમુદાય સાથે ભોગવવામાં આવે છે. ૩૬

तथा–विधिनानुप्रवेश इति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ—વિધિવડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. ૩૭

વિશેષાર્થ—વિધિ વડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. તે પ્રવેશ કરવાનો વિધિ આ પ્રમાણે છે—

« પોતાના અંગને આશ્રીને રહેલા પુષ્પાદિ સચિત્ત દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવો અને અચિત્ત દ્રવ્ય જે આભૂષણ પ્રમુખ તેનો ત્યાગ ન કરવો એક સાટક એટલે ખેસ પ્રમુખ ઓઢવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું (અહિં એક શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે, તેથી ઓઢવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું, પહેરવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું નહીં) જિન પરમાત્માને દેખતાજ અંજલિ જોડવો અને મનને એકાગ્ર કરવું ઇત્યાદિ વિધિ સહિત ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો *૩૭ ”

तत्र च-उचितोपचारकरणमिति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—વળી તે ચૈત્યને વિષે ઉચિત એવો ઉપચાર કરવો ૩૮

વિશેષાર્થ—ઉચિત એટલે અર્હંતના બિંબને યોગ્ય એવો પુષ્પ, ધૂપાદિ પૂજાનો ઉપચાર તેનું કરણ એટલે વિધાન કરવું ૩૮

ततो भावतस्तवपाठ इति ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ--તે પછી ભાવથી સ્તવનનો પાઠ કરવો ૩૯.

વિશેષાર્થ—દરિદ્રી પુરૂષને જેમ નિધિનો લાભ વગેરે થાય, અને તેથી જે સંતોષ થાય તે સંતોષની ઉપમાથી ઉપમેય એવા સંતોષ રૂપ ભાવથી સ્તવ એટલે વિદ્યમાન ગુણોને (સદ્ભૂત ગુણોને) પ્રગટ કરવા રૂપ નમસ્કાર સ્તવનોનો પાઠ એટલે યોગ્ય ધ્વનિથી ઉચ્ચાર કરવો ૩૯

ततश्चैत्यसाधुवंदनमिति ॥ ४० ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ચૈત્ય—અરિહંતના બિંબને તથા સાધુને વંદના કરવી. ૪૦

વિશેષાર્થ—ચૈત્ય એટલે અરિહંતના બિંબો તથા બીજા પણ ભાવ અરિહંતો અને સાધુ એટલે વ્યાખ્યાન વગેરેને માટે

* અહીં પાંચ પ્ર.ારના અભિગમ જાણી લેવા, અથવા પાંચ પ્રકારના રાજચિન્હ છે, તેનો ત્યાગ કરવો ૧ વાહન (પગરખા વગેરે) ૨ મુકુટ, ૩ તરવાર, ૪ છત્ર અને ૫ ચામર એ પાંચનો ત્યાગ કરવો

આવેલા વંદનીય મુનિઓ તેમને વંદના કરવી એટલે સ્તવન અથવા પ્રણિપાત દંડક વગેરેના પાઠક્રમથી અને દ્વાદશાવર્ત્ત પ્રસિદ્ધ વંદનાદિક વડે વાંદવું. ૪૦

તતઃ ગુરુસમીપે પ્રત્યાખ્યાનાભિવ્યક્તિરિતિ ॥ ૪૧ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્તમ ગુરૂની સમીપે પચ્ચખ્ખાણની સ્પષ્ટતા કરે-ઉચ્ચરે. ૪૧

વિશેષાર્થ—તેવા શુદ્ધ સમાચારીવાલા સાધુ-ગુરૂની સમીપે પેહેલેથીજ ઘર પ્રમુખમાં ગ્રહણ કરેલા પચ્ચખાણની સ્પષ્ટતા કરે એટલે ગુરૂની સાક્ષી રાખવાને તેનું પ્રત્યુચ્ચારણ કરે. ૪૧

તતો જિનવચનશ્રવણે નિયોગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

વિશેષાર્થ—સમ્યગ્ દર્શન વગેરેને પ્રાપ્ત કરી પ્રતિદિવસ સાધુ પાસેથી સમાચારી સાંભળે, તે **શ્રાવક** કહેવાય. એવા સાર્થક અર્થને સંપાદન કરવાનેમાટે જિન વચન સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

તતઃ સમ્યક્તદર્થાલોચનમિતિ ॥ ૪૩ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી તે જિનવચનના અર્થનો સારીરીતે વિચાર કરવો. ૪૩.

વિશેષાર્થ—સમ્યક્ એટલે સંદેહ, વિપર્યય અને અનધ્યવસાયનો ત્યાગ કરી તે જિનવચનના અર્થનો વારંવાર વિચાર કરવો. કારણ કે, " ચિંતવન કર્યા વગરનું શ્રવણ વૃથા છે." એવું વચન છે, એ હેતુ માટે, ચિંતવન કર્યા શિવાય સાંભળવાનો કાંઈ પણ ગુણ થતો નથી. ૪૩.

તતઃ આગમૈકપરતેતિ ॥ ૪૪ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી જિનાગમનુંજ પ્રધાનપણું રાખવું. ૪૪

વિશેષાર્થ—આગમ એટલે જિનસિદ્ધાંત, તે એકજ (બીજો કોઇ નહી) સર્વ ક્રિયાઓમા જેને પ્રધાન છે, તેનો ભાવ અર્થાત્ સર્વ ક્રિયાઓમા આગમને જ મુખ્ય કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી, એવો ભાવાર્થ છે ૪૪

ततः श्रुतशक्यपालनमिति ॥ ४५ ॥

મૂલાર્થ—આગમથી સાંભળેલા અને પોતાથી થઇ શકે એવા અનુષ્ઠાનનુ પાલન કરવુ. ૪૫.

વિશેષાર્થ—શ્રુત એટલે આગમથી સાંભળેલુ, શક્ય એટલે કરી શકાય તેવુ, તેનુ પાલન કરવુ, એટલે સામાયિક, પૌષધ વિગેરેનુ પાલન કરવુ ૪૫

तथा अशक्ये भावप्रतिबंध इति ॥ ४६ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિથી ન બની શકે એવા અનુષ્ઠાનને વિષે ભાવ રાખવો ૪૬.

વિશેષાર્થ—અશક્ય એટલે જે પાળી ન શકાય તેવુ અનુષ્ઠાન, તેને વિષે ભાવ રાખવો એટલે તેવી જાતની શક્તિની સામગ્રીના અભાવને લીધે સાધુધર્મનો અભ્યાસ કરવા વગેરે કરી શકાય તેવા ન હોય, તેનેવિષે અંત કરણનો ભાવ રાખવો—તેની આત્માને વિષે યોજના કરવી, કારણ કે, અશક્ય અનુષ્ઠાનને વિષે આત્માને જોડવાથી અનુષ્ઠાનનુ ફળ મળે છે, તે વિષે કહુ છે કે—

" नार्या यथान्यसक्तायास्तत्र भावे सदास्थिते ।
तद्योग पापयघाय तथा धर्मेऽपि दृश्यताम् ॥ १ ॥

" બીજા પુરૂષમા આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો ભાવ તે પુરૂષમા સદા રહે છે પછી તે આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો કુટુંબ પાલન કરવારૂપ વ્યાપાર જેમ પાપબંધને અર્થે થાય છે, તેમ અશક્યધર્મના અનુષ્ઠાનનો ભાવ તે અનુષ્ઠાનના ફલને અર્થે છે " ૪૬

૧ તદ્યોગ એટલે અન્ય પુરૂષમા આસક્ત એવી સ્ત્રીનો સ્વકુટુંબને પાલન કરવા પ્રમુખ વ્યાપાર

तथा तत्कर्तृषु प्रशंसोपचाराविति ॥ ४७ ॥

મૂલાર્થ—તે અશક્ય અનુષ્ઠાનને કરનારા પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી અને તેમને સહાય આપવી. ૪૭

વિશેષાર્થ—પોતાના આત્માની અપેક્ષાએ તે અશક્ય અનુષ્ઠાનને કરનારા એવા સિંહ સમાન પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી એટલે વારંવાર તેમના ગુણોનું કીર્ત્તન કરવું. ઉપચાર એટલે તેમને યોગ્ય એવા અન્ન, પાન, વસ્ત્ર વિગેરેથી તેમને સહાય કરવી. ૪૭

तथा निपुणभावचिंतनमिति ॥ ४८ ॥

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે જાણવા યોગ્ય એવા પદાર્થોનું ચિંતવન કરવું. ૪૮

વિશેષાર્થ—નિપુણ એટલે અતિસૂક્ષ્મવિચારવાલાને જાણવા યોગ્ય એવાં ભાવ (પદાર્થ) એટલે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ સ્વભાવવાલા બંધ, મોક્ષ વગેરે પદાર્થોનો વિચાર કરવો. જેમકે,

" अनादिनिधने द्रव्ये स्वपर्यायाः प्रतिक्षणम् ।
उन्मज्जंति निमज्जंति जलकल्लोलवज्जले ॥ १ ॥
स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् ।
रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मबंधो भवत्येवम् ॥ २ ॥

" અનાદિ અને અનંત એવા દ્રવ્યને વિષે પ્રતિક્ષણે જલમાં તેના તરંગોની જેમ સ્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે." ૧

જેમ તેલથી ચોળેલા શરીરવાલા માણસના ગાત્ર ઉપર રજ ચોટે છે, તેમ રાગદ્વેષથી વ્યાપ્ત એવા પુરૂષને કર્મનો બંધ થાય છે. ૨ ઇત્યાદિ. ૪૮

तथा गुरुसमीपे प्रश्न इति ॥ ४९ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂની સમીપે પ્રશ્ન પૂછવા. ૪૯

વિશેષાર્થ—જ્યારે નિપુણતાથી વિચાર કરેલો કોઇ ભાવ-પદાર્થ અતિ ગંભિરપણાને લઇને પોતાની મેલે તેનો નિશ્ચય ન

થઇ શકે ત્યારે સંવેગી અને ગીતાર્થ એવા ગુરુની સમીપે શુદ્ધ વિનયપૂર્વક પ્રશ્ન પુછવો.

જેમકે "હે ભગવન્, અમોએ યત્ન કર્યો તોપણ આ અર્થ અમારા સમજવામાં આવતો નથી, માટે આપ ભગવંત અમોને સમજાવવાને યોગ્ય છો" ૪૯

तथा निर्णयावधारणमिति ॥ ५० ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂએ નિર્ણય કરેલા અર્થનું અવધારણ કરવું. ૫૦

વિશેષાર્થ—નિર્ણય એટલે ગુરૂએ નિરૂપણ કરેલું નિશ્ચય કારક વચન તેનું અવધારણ કરવું, એટલે અવધાન આપી એકાગ્ર ચિત્ત રાખી સાંભલી ગ્રહણ કરવું.

તે વિષે બીજે સ્થળે પણ કહેલું છે—

ભાવના છે પ્રધાન જેને એવા પુરૂષે બહુશ્રુત ગુરૂ પાસેથી સાંભળેલા અર્થપદનો વિચાર કરવો અને એ અર્થપદના વિષયનો—સ્વરૂપનો પણ વિચાર કરવો ૫૦

तथा ग्लानादिकार्याभियोग इति ॥ ५१ ॥

મૂલાર્થ—ગ્લાનાદિકના કાર્યનેવિષે સાવધાનપણું રાખવું. ૫૧

વિશેષાર્થ—ગ્લાનાદિ એટલે માંદા, બાલ, વૃદ્ધ અને શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામાં ઉત્સુક થયેલા અને અતિથિ-મીજમાન થયેલા સાધુઓ તથા સાધર્મિઓના જે કર્મ એટલે પ્રતિજાગરણ, ઔષધ, અન્ન, પાન, અને વસ્ત્રના દાન, પુસ્તકાદિ અર્પણ કરવા, અને ઉપાશ્રય આપવા વિગેરે કામ તેની અંદર સારી રીતે ધ્યાન આપવું ૫૧

तथा कृताकृतप्रत्युपेक्षेति ॥ ५२ ॥

મૂલાર્થ—કરેલા કામની અને ન કરેલા કામની તજવીજ કરવી. ૫૨

વિશેષાર્થ—ચૈત્ય સંબંધી તથા ગ્લાનાદિ સંબંધી કરેલા કાર્યો તથા ન કરેલા એવા જે કાર્યો તેની પ્રત્યુપેક્ષા કરવી, એટલે નિપુણતાથી વિચાર કરવારૂપ નેત્રોના વ્યાપારે કરી તેની ગવેષણા કરવી. તેમાં જે કાર્ય કરેલા છે, તેને ફરી કરવાનો અભાવ છે. પણ જે કર્યા નથી તે કરવાને ઉદ્યમ કરવો. જો એમ ન કરવામાં આવે તો પોતાની શક્તિનો ફોગટ ક્ષય કરવારૂપ પ્રસંગ આવે. ૫૨

ततश्च उचितवेलयाऽऽगमनमिति ॥ ५३ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી યોગ્ય વેળાએ ઘરે આવવું. ૫૩

વિશેષાર્થ—યોગ્યવેલાએ એટલે હાટનો વેપાર તથા રાજાની નોકરી વિગેરે કરવાને સમયે આગમન કરવું એટલે ચૈત્યભવનમાંથી અથવા ગુરૂની પાસેથી ઘર વિગેરે તરફ આવવું. ૫૩

ततो धर्मप्रधानो व्यवहार इति ॥ ५४ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ધર્મ જેમાં મુખ્ય છે, એવો વ્યવહાર કરવો. ૫૪

વિશેષાર્થ—વ્યવહાર એટલે 'કુલક્રમાગત' ઇત્યાદિ પહેલા અધ્યાયના છઠ્ઠાસૂત્રમાં કહેવા પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. ૫૪

तथा द्रव्ये संतोषपर(प्रधान)तेति ॥ ५५ ॥

મૂલાર્થ—દ્રવ્યને વિષે સંતોષ મુખ્ય રાખવો. ૫૫

વિશેષાર્થ,—દ્રવ્ય એટલે ધનધાન્ય વિગેરેમાં સંતોષને પ્રધાન રાખવો અર્થાત્ કહેવાનો આશય એવો છે કે ધાર્મિક પુરૂષે પરિમાણ કરેલા અને જેટલાથી માત્ર નિર્વાહ થઇ શકે એટલા પરિમિત દ્રવ્યથી સંતોષ માનનારા થવું. સંતોષ ન રાખવો એ દુઃખનો હેતુ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે;—

"થોડા ઘી સાથે ગરમ અન્ન મળે, પહેરવા ફાટયા વગરનું વસ્ત્ર મળે અને પારકી નોકરી ન કરવી પડે તેટલાથી સંતોષ માનવો. તે સિવાય બાકી જે ઇચ્છા કરે તે નીચે પડે છે. તેનો અધઃપાત થાય છે."

" सतोपामृततृप्ताना यत्सुख शातचेतसाम् ।
कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् " ॥ १ ॥ ९९

વળી કહ્યુ છે કે, " જેઓ સ તોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત છે અને જેમનુ ચિત્ત શાતિમા રહે છે, તેવા પુરૂષોને જે સુખ મળે છે તે સુખ ધનમા લુબ્ધ બની આમતેમ દોડાદોડ કરનારાઓને ક્યાથી મળે ? " ૧ ૫૫

तथा धर्मे धनबुद्धिरिति ॥ ५६ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે ધનબુદ્ધિ રાખવી, ૫૬

વિશેષાર્થ—સર્વ વાછિતની અસાધારણ સિદ્ધિનુ મૂલરૂપ એવા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનેવિષે ધનની બુદ્ધિ રાખવી એટલે 'બુદ્ધિવાનોને ધર્મજ ધન છે' એવા નિર તર પરિણામ રાખવા ૫૬

तथा शासनोन्नतिकरणमिति ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ—જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી. ૫૭

વિશેષાર્થ—શાસન એટલે સર્વ હેય (ત્યાગ કરવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) એવા ભાવને પ્રગટ કરવામા સૂર્યસમાન એવા શ્રી જિનનિરૂપિત વચન રૂપ શાસન તેની ઉન્નતિ કરવી એટલે સારી રીતે ન્યાય પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો, યોગ્યતા પ્રમાણે લોકોનો વિનય કરવો, દીન અને અનાથ જનનો દુ ખમાથી ઉદ્ધાર કરવો, શુદ્ધ યતિઓનો પૂજાસત્કાર કરવો, શુદ્ધ શીળનુ પાલન કરવુ, જિન ચૈત્યો કરાવવા, યાત્રા, સ્નાત્ર વગેરે વિવિધ ઉત્સવો કરવા, ઇત્યાદિ ઉપાયોથી જિનશાસનની ઉન્નતિ કરવી, કારણ કે તેવી ઉન્નતિ કરવામા મોટો ગુણ રહેલો છે તેને માટે શા સ્રમા કહ્યુ છે કે,

" कर्त्तव्या चोन्नति सत्या, शक्ताविह नियोगत ।
अवन्ध्य कारण हेपा, तीर्थकृन्नामकर्मण " ॥ १ ॥

" આ લોકમા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી, કારણકે, એ ઉન્નતિ તીર્થ કર નામ કર્મને ઉપાર્જન કરવાનુ ખરૂ કારણ છે " ૧ ૫૭

तथा विभवोचितं विधिना क्षेत्रदानमिति ॥ ५८ ॥

મૂલાર્થ—પોતાના વૈભવ પ્રમાણે વિધિવડે ક્ષેત્રને વિષે દાન કરે. ૫૮

વિશેષાર્થ—પોતાના વૈભવને અનુસારે એટલે આગળ કહેવામાં આવશે એવા વિધિને અનુસારે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્ષેત્રોમાંજ ઉચિત વસ્તુનું દાન કરવું, એટલે અન્ન, પાન, ઔષધ, વસ્ત્ર અને પાત્ર વગેરે યોગ્ય વસ્તુ આપવી. ૫૮

વિધિ અને ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ ગ્રંથકાર પોતે દેખાડે છે—

सत्कारादिर्विधिर्निःसंगता चेति ॥ ५९ ॥

મૂલાર્થ—સત્કાર વગેરે કરવા અને મોક્ષ વિના બીજી ઇચ્છા ન રાખવી તે વિધિ કહેવાય છે. ૫૯

વિશેષાર્થ—સત્કાર એટલે બેઠા થઇ સામા જવું, આસન આપવું, અને વંદના કરવી એ રૂપ વિનય તે છે આદિ મુખ્ય જેને અર્થાત્ જેમાં દેશ કાળનું આરાધન અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાનું પ્રગટ કરવાપણું છે, એવા દાનની પરિપાટીવાળા કુશળ આચરણરૂપ વિનય તે વિધિ જાણવો.

નિઃસંગતા એટલે આલોક તથા પરલોકના ફળની અભિલાષાથી રહિત અને સર્વ ક્લેશના લેશથી કલંકિત નહીં થયેલ મુક્તિની કેવળ ઇચ્છા. અહિં च શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૫૯

वीतरागधर्मसाधवः क्षेत्रमिति ॥ ६० ॥

મૂલાર્થ—વીતરાગના ધર્મથી યુક્ત એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર કહેવાયછે. ૬૦

વિશેષાર્થ—વીતરાગ એટલે જિન ભગવાન તેનો ધર્મ (જેની વ્યુત્પત્તિ આગળ કહેલ છે.) તે છે મુખ્ય જેમને એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર છે, એટલે દાનને લાયક પાત્ર છે: તેનું વિશેષ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

" क्षातो दातो मुक्तो जितेंद्रिय सत्यवागभयदाता ।
प्रोक्तस्त्रिदंडविरतो विधिगृहीता भवति पात्रम् ॥ १ ॥" ६०

" ક્ષમાવાન્, ઇદ્રિયોને દમન કરનાર, મુક્ત, ઇદ્રિયોને જીત નાર, સત્યવચન બોલનાર, અભય આપનાર, મનોદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ એ ત્રણ દંડથી રહિત અને વિધિનું ગ્રહણ કરનાર એવો પુરૂષ (માધુ) પાત્ર કહેવાય છે " ૧ ૬૦

तथा दुःखितेष्वनुकंपा यथाशक्ति द्रव्यतो भावतश्चेति ॥ ६१ ॥

મૂલાર્થ—દુઃખી પુરૂષોની ઉપર દ્રવ્યથી અને ભાવથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનુકંપા કરવી. ૬૧

વિશેષાર્થ—દુખી એટલે પૂર્વ જન્મે કરેલા પાપના પરિણામથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિ તીવ્ર ક્લેશથી પીડાતા પ્રાણીઓને વિષે અનુકંપા-કૃપા કરવી યથાશક્તિ એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે દ્રવ્યથી એટલે તેવી જાતના અન્ન વગેરે આપવાથી અને ભાવથી એટલે ભયકર એવા આ ભવભ્રમણથી વૈરાગ્ય સંપાદન કરાવવાથી અહિ च શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે દુખી જન ઉપર અનુકંપા કરવી તે તેના ઉપકારપણાને લઇને ધર્મનું જ કારણરૂપ થાય છે, તેને માટે કહેલું છે—

" अन्योपकारकरण धर्माय महीयसे च भवतीति ।
अधिगतपरमार्थानामविवादो वादिनामत्र " ॥ १ ॥

" પરનો ઉપકાર કરવો, તે મોટા ધર્મને માટે થાય છે તે વિષે પરમાર્થને પ્રાપ્ત કરનારા એવા તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોનો અને વાદી પુરૂષોનો વિવાદ નથી, એટલે એ વાત સર્વને માન્ય છે " ૧ ૬૧

तथा लोकापवादभीरुतेति ॥ ६२ ॥

મૂલાર્થ—લોકાપવાદથી ભય રાખવો. ૬૨

વિશેષાર્થ—લોકાપવાદ એટલે સર્વ લોકોની જેમાં નાખુશી હોય તે તેવા લોકાપવાદથી ભીરૂતા રાખવી—અત્યંત બ્હીક રાખવી તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, સર્વ નિપુણ બુદ્ધિથી વિચારીને તેવી

રીતે હમેશાં યોગ્ય વૃત્તિથી પ્રવર્ત્તવું કે, જેથી સર્વ વાંછિત સિદ્ધિને કરનારી લોકપ્રિયતા વૃદ્ધિ પામે. પણ કોઈ જાતના લોકાપવાદ ન થાય. કારણ કે, લોકાપવાદ મરણથી પણ વિશેષ છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે,

" वचनीयमेव मरणं भवति कुलीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ।
मरणं तु कालपरिणतिरियं च जगतोऽपि सामान्या " ॥ १ ॥

" કુલીન પુરૂષની આ લોકમાં નિંદા થાય, તે તેને મરણ રૂપ છે અને કાલના પરિણામ રૂપે જે મરણ થાય છે, તે તો સર્વ જગતને સામાન્ય છે. " ૧

तथा गुरुलाघवापेक्षणमिति ॥ ६३ ॥

મૂલાર્થ—સર્વમાં ગુરૂ લાઘવની અપેક્ષા રાખવી. ૬૩

વિશેષાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ સર્વ પ્રયોજનને વિષે તે તે કાલ વગેરેના બળના વિચાર કરી આરંભેલા હોય, તેમને વિષે પ્રથમથીજ બુદ્ધિમાન પુરૂષે જેમાં ઘણાં ગુણનો વા ઘણા દોષનો લાભ હોય એવો પક્ષ અને જેમાં થોડા ગુણ દોષ હોય એવો પક્ષ કે જે ગુરૂલાઘવ કહેવાય છે, તેનો નીપુણતાથી વિચાર કરવો. ૬૩

તે ગુરૂલાઘવની અપેક્ષા કરી શું કરવું ? તે કહે છે—

वहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥ ६४ ॥

મૂલાર્થ—જેમાં દોષ થોડા હોય અને ગુણ ઘણા હોય, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૪

વિશેષાર્થ—પ્રાયે કરીને પ્રયોજનો ગુણ લાભથી મિશ્રિત હોય છે. તેમાં જે પ્રયોજન ઘણાં ગુણવાળું હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. તે વિષે મહામુનિનું પ્રમાણ છે.

" अप्पेण वहुमेसेज्जा, एयं पंडियलरकणं ।
सव्वासु पडिसेवासु, एवं अट्ठपयं विऊ " ॥१॥ ६४

" અલ્પ દોષે કરીને ઘણા ગુણના લાભની ઇચ્છા કરવી એ પંડિતનું લક્ષણ છે; માટે સર્વ એવા પ્રતિસેવનાના કાર્ય એટલે

અપવાદને વિષે એટલુ અર્થપદ છે-એટલે મોટા પુરૂષ એમ કહે છે " ૧ ૬૪

तथा चैत्यादिपूजापुरःसरं भोजनमिति ॥ ६५ ॥

મૂલાર્થ—ચૈત્યાદિકની પૂજા કર્યા પછી ભોજન કરવુ. ૬૫

વિશેષાર્થ—ભોજન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થતા અરિહતના બિબરૂપ છે લક્ષણ જેમનુ એવા ચૈત્યની આદિ શબ્દથી સાધુ, સાધ્વીઓ અને સાધર્મી બધુઓની પૂજા કરવી એટલે ચૈત્યની પુષ્પધૂપ વગેરેથી અને સાધુ તથા સાધર્મી બધુઓની અન્ન પાન વગેરેથી ઉપચારરૂપ પૂજા કરવી તે ચૈત્યાદિકની પૂજા કરવા પૂર્વક ભોજન લેવુ તેને માટે બીજે સ્થળે પણ કહે છે

" जिणपूओचियदाण परियणसमालणा उचियकिच ।
ठाणुववेसो य तहा पचक्खाणस्स समरण ॥ १ ॥ ६५

" જિનપૂજા કરવી, ઉચિત દાન આપવુ, પોષણ કરવા યોગ્ય પરિજનની સભાળ લેવી, ઉચિત કાર્ય કરવુ, પોતાને ઘટે તેવા સ્થાનમા રહેવુ અને પચ્ચખાણને સભારવા એટલે તે કાર્યો ભોજન પહેલા કરવા યોગ્ય છે, તે કર્યા પછી જમવુ " ૧ ૬૫

तथा तदन्वेव प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ६६ ॥

મૂલાર્થ—ભોજન કર્યા પછી પચ્ચખાણ ક્રિયા કરવી. ૬૬

વિશેષાર્થ—ભોજન કર્યા પછી બે પ્રકારના આહારની સવરણરૂપ પચ્ચખાણની ક્રિયા કરવી એટલે અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ—એ ચાર પ્રકારના આહારમાથી કોઇ બે, કોઇ ત્રણ અને કોઈ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે (ચોવીહાર કરે) એમ શક્તિ પ્રમાણે પચ્ચખાણ ક્રિયા કરવી ૬૬

तथा शरीरस्थिता प्रयत्न इति ॥ ६७ ॥

મૂલાર્થ—શરીરની સ્થિતિને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ૬૭

વિશેષાર્થ—શરીરની સ્થિતિ એટલે યોગ્ય તેલનું મર્દન, પગચંપી અને સ્નાન વગેરે કરવારૂપ શરીરની સંભાળ તેમાં યત્ન આદર કરવો. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

" धर्मार्थकाममोक्षाणां, शरीरं कारणं यतः ।
ततो यत्नेन तद्रक्ष्यं यथोक्तैरनुवर्त्तनैः " ॥ १ ॥ इति ६७ ॥

" ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું કારણ શરીર છે, તેથી તે શરીરની પૂર્વે કહેલા સુખકારી અનુવર્ત્તનોથી યત્નવડે રક્ષા કરવી " ૧. ૬૭

तथा तदुत्तरकार्यचिंतेति ॥ ६८ ॥

મૂલાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે કરવાના કાર્યોની ચિંતા કરવી. ૬૮

વિશેષાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે જે વ્યવહાર કરવારૂપ કાર્યો કરવાનાં હોય, તેની ચિંતા કરવી—એટલે પછવાડે શરીરનો નિર્વાહ શી રીતે થશે ? તેનો વિચાર કરવો. ૬૮

तथा कुशलभावनायां प्रबंध इति ॥ ६९ ॥

મૂલાર્થ—સર્વની કુશળ ભાવનામાં અતિશય ચિત્તવૃત્તિ કરવી. ૬૯

વિશેષાર્થ—કુશળ ભાવના આ પ્રમાણે.

" सर्वेऽपि संतु सुखिनः, सर्वे संतु निरामया : ।
सर्वे भद्राणि पश्यंतु, मा कश्चित्पापमाचरेत् " ॥ १ ॥

" સર્વ પ્રાણી સુખી થાઓ, સર્વ જન નિરોગી રહો, અને સર્વ પ્રાણી કલ્યાણને જુવો. કોઇપણ પાપને આચરો નહીં." ઇત્યાદિ સર્વનું શુભ ચિંતન કરવારૂપ કુશળ ભાવનામાં અતિ ઉત્કર્ષથી ચિત્તવૃત્તિ કરવી. ૬૯

तथा शिष्टचरितश्रवणमिति ॥ ७० ॥

મૂલાર્થ-શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનુ શ્રવણ કરવુ. ૭૦

વિશેષાર્થ—શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનુ શ્રવણ કરવુ એટલે "શિષ્ટ ચરિત પ્રશસા" એ પહેલા અધ્યાયના સૂત્રમા કહેલ લક્ષણવાળા શિષ્ટપુરૂષોના ચરિત્રોનુ નિરતર શ્રવણ કરવુ તેને સાભળવાથી તે શિષ્ટપુરૂષોના જેવુ આચરણ કરવાનો અભિલાષ ઉત્પન્ન થવાથી તેમને કદિ પણ પ્રાપ્ત થયેલા ગુણોની હાનિ થતી નથી ૭૦

तथा सांध्यविधिपालनेति ॥ ७१ ॥

મૂલાર્થ—સધ્યાકાલના વિધિનુ પાલન કરવુ. ૭૧

વિશેષાર્થ—સધ્યાકાલે કરવા યોગ્ય એવો વિધિ એટલે અનુષ્ઠાન વિશેષ, જેની અદર દિવસના આઠમા ભાગને વિષે ભોજનાદિ વ્યવહારનો સકોચ કરવા વગેરે થાય છે તે, તેનુ પાલન કરવુ *૭૧

એ વિષે વિશેષ કહે છે

यथोचित्त तत्प्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

મૂલાર્થ—યથાશક્તિ સધ્યાકાલના વિધિનો અગીકાર કરવો. ૭૨

વિશેષાર્થ—પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે તે સધ્યાકાલના વિધિનો અગીકાર કરવો ૭૨

તે વિધિ કેવી રીતે અગીકાર કરવો ? તે કહે છે—

पूजापुरस्सर चैत्यादिवदनामिति ॥ ७३ ॥

મૂલાર્થ—સધ્યાકાળ સબધી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યાદિકનુ વદન કરવુ ૭૩

વિશેષાર્થ—સધ્યાકાળને ઉચિત એવી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યવદન કરવુ એટલે ગૃહ ચૈત્ય તથા ચૈત્ય ભવનનુ વદન કરવુ આદિ શબ્દથી યતિને તથા માતા પિતાને વદન કરવુ ૭૩

* ચારઘડી દિવસ છતા ભોજનાદિવ્યવહારનો સકોચ વગેરે કરી સધ્યાકાલ સબધી વિધિ પાળવાને યથાશક્તિ ઉદ્યમ કરવો એ ભાવાર્થ છે

तथा—साधुविश्रामणाक्रियेति ॥ ७४ ॥

મૂલાર્થ—સાધુને વિશ્રામ આપવાની ક્રિયા કરવી. ૭૪

વિશેષાર્થ—મોક્ષના આરાધન રૂપ યોગના સાધનમાં પ્રવર્તેલા અને સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેના આચરણની સ્થિતિને લઇ શ્રમને પામેલા એવા સાધુઓ (મુનિરાજો) ને કોઈ તેવો વિશ્રામ કરાવનાર સાધુ ન હોય તો તે સાધુઓને વિશ્રામ મળે તેવી ક્રિયા કરવી અર્થાત્ તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી. ૭૪

तथा योगाभ्यास इति ॥ ७५ ॥

મૂલાર્થ—યોગનો અભ્યાસ કરવો. ૭૫

વિશેષાર્થ—સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે ભેદ વાલા યોગનો અભ્યાસ કરવો એટલે વારંવાર તેનું પરિશીલન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે—

" सालंबनो निरालंबनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ।
जिनरूपध्यानं खल्वाद्यस्तत्तत्त्वगस्त्वपरः " ॥ १ ॥

" સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે. તેમાં જે જિનરૂપનું ધ્યાન કરવું એટલે સમવસરણમાં રહેલા જિનના રૂપનું તથા પ્રતિમારૂપે રહેલા જિનનું ધ્યાન કરવું, તે **સાલંબન** અને જિનતત્ત્વ એટલે જીવ પ્રદેશના સમૂહરૂપ કેવળ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવવાલા જિનતત્ત્વમાં ગમન કરનારા મુક્ત જિનપરમાત્માનું ધ્યાન કરવું, તે **નિરાલંબન** યોગ કહેવાય છે. "

(મોક્ષમાં રહેલા એવા જિન પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે જોડાયેલો જે યોગ તે નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે.) ૭૫

तथा नमस्कारादिचिंतनमिति ॥ ७६ ॥

મૂલાર્થ— નમસ્કાર પ્રમુખનું ચિંતવન કરવું. ૭૬

વિશેષાર્થ—નમસ્કાર આદિ શબ્દથી અન્ય સ્વાધ્યાયનું ચિંતન કરવું—ભાવવું. ૭૬

तथा प्रशस्तभावक्रियेति ॥ ७७ ॥

મૂલાર્થ—વખાણવા યોગ્ય (ભાવ) અંતઃકરણ કરવું ૭૭

વિશેષાર્થ—વખાણવા યોગ્ય એટલે તે તે ક્રોધાદિ ઉદ્દીપનના વિપાકનો વિચાર કરવાથી પ્રશંસનીય એવું ભાવ એટલે અંતઃકરણ કરવું. તેવું અંતઃકરણ ન કરવાથી મોટા દોષ લાગે છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

" चित्तरत्नमसंक्लिष्टमान्तरं धनमुच्यते ।
यस्य तन्मुषितं दोषैस्तस्य शिष्टा विपत्तयः " ॥ १ ॥ ७७

" ક્લેશ રહિત એવું જે ચિત્તરૂપી રત્ન તે અંતરનું ધન છે. જે પુરૂષનું તે ધન દોષોથી લુંટાએલું છે, તે પુરૂષને સર્વ વિપત્તિઓ આવી મળે છે. ૧ " ૭૭

तथा भवस्थितिप्रेक्षणमिति ॥ ७८ ॥

મૂલાર્થ—સંસારની સ્થિતિનો વિચાર કરવો. ૭૮

વિશેષાર્થ—આ સંસારની સ્થિતિનો વિચાર કરવો—તેનું અવલોકન કરવું.

" यौवनं नगनदीस्यदोपमं, शारदाम्बुदविलासि जीवितम् ।
स्वप्नलब्धधनविभ्रमं धनं, स्थावरं किमपि नास्ति तत्त्वतः ॥ १ ॥
विग्रहा गदभुजङ्गमालयाः, सङ्गमा विगमदोषदूषिताः ।
सम्पदोऽपि विपदा कटाक्षिता, नास्ति किञ्चिदनुपद्रवं स्फुटम् " ॥ २ ॥

તેમજ—

" યૌવન પર્વતની નદીના વેગ જેવું ચપળ છે, જીવિત શરદ ઋતુના વાદળાના વિલાસ જેવું અસ્થિર છે અને ધન સ્વપ્નામાં મળેલા ધનના વિભ્રમ જેવું છે, તેથી વસ્તુતાએ કાંઈપણ સ્થિર રહેતું નથી. ૧

૧ ... [illegible] ... અને ૨ ... [illegible]

શરીર રાગરૂપી સર્પોને રહેવાનું સ્થાન છે, સંગમો વિયોગના દોષથી દૂષિત છે, અને સંપત્તિઓ પણ વિપત્તિઓએ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી જોએલી છે, તેથી સ્ફુટ રીતે કોઇ પણ વસ્તુ ઉપદ્રવ રહિત નથી." ૨

ઇત્યાદિ સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. ૭૮

तदनु तन्नैर्गुण्यभावनेति ॥ ७९ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી આ ભવસ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન કરવું. ૭૯

વિશેષાર્થ—તે ભવસ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન કરવું, જેમકે,

" इतः क्रोधो गृध्रः प्रकटयति पक्षं निजमितः
श्रृगाली तृष्णेयं विवृतवदना धावति पुरः । "
इतः क्रूरः कामो विचरति पिशाचश्चिरमहो ।
स्मशानं संसारः क इह पतितः स्थास्यति सुखम् ॥ १ ॥

" એક તરફ ક્રોધરૂપી ગીધપક્ષી પોતાની પાંખને પ્રગટ કરે છે, એક તરફ તૃષ્ણારૂપી શીયાલણી મુખ ફાડીને આગળ આગળ દોડ્યા કરે છે અને એક તરફ કામદેવરૂપી ક્રૂર પિશાચ ફર્યા કરે છે એવા આ સંસારરૂપી સ્મશાનમાં પડેલો કયો પુરૂષ સુખે રહેવાનો ? ૧

एतास्तावदसंशयं कुशदलप्रांतोदबिंदूपमा
लक्ष्म्यो बंधुसमागमोऽपि न चिरस्थायी खलप्रीतिवत् ।
यच्चान्यत्किल किंचिदस्ति निखिलं तच्छारदांभोधर-
च्छायावच्चलतां बिभर्ति यदतः स्वस्मै हितं चिंत्यताम्" ॥२॥ ७९

દાભના પત્રના છેડા ઉપર પડેલા જલના બિંદુના જેવી આ સંપત્તિઓ છે એ નિઃસંદેહ છે, અને બંધુઓનો સમાગમ પણ દુર્જનની પ્રીતિની જેમ ચિરસ્થાયી નથી, અને તે શિવાય બીજું બધું જે કાંઈ છે, તે શરદઋતુના વાદળાની છાયાની જેમ ચપલતાને

ધારણ કરે છે, તેથી હે ભવ્ય પ્રાણિઓ, પોતાના હિતનું ચિંતવન કરો.' ૨, ૭૯

तथा अपवर्गालोचनमिति ॥ ८० ॥

મૂલાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી. ૮૦

વિશેષાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી એટલે સર્વ ગુણો મુક્તિમાં જ રહેલા છે, તેથી મુક્તિ જ મહણ કરવા યોગ્ય છે, એવી ભાવના ભાવવી. જેમકે,—

" प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं ?
दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किम् । ?
संपूरिताः प्रणयिनो विभवैस्ततः किं ?
कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किं ? ॥ १ ॥

तस्मादनन्तमजरं परमं प्रकाशं, तच्चित्त चिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः ।
यस्यानुषङ्गिण इमे भुवनाधिपत्यभोगादयः कृपणजन्तुमता भवन्ति" ॥ २ ॥

" સર્વ કામને દોહન કરનારી લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત થઈ, એથી શું થયું ? શત્રુઓના મસ્તક ઉપર પગ મૂક્યો, એથી શું થયું ? વૈભવોથી સ્નેહીઓને પૂર્ણ કીધા, એથી શું થયું ? અને પ્રાણીઓના શરીરોવડે કલ્પાંત કાળ પર્યંત રહ્યા, એથી શું થયું ? હે ચિત્ત, તેથી અનંત, અજર (જરારહિત) પરમ પ્રકાશરૂપ એવા મોક્ષ સુખનું ચિંતવન કર. આવા નઠારા વિકલ્પો કરવાથી શું થવાનું છે ? કારણકે, વિષય સુખની પ્રાપ્તિ માટે રંક જેવા પ્રાણીઓને ભુવનપતિપણાની પ્રાપ્તિ વગેરે જે સુખો છે, તે તો મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિના આનુષંગિક સુખ [illegible] તેના [illegible] સુખરૂપ છે. ૧-૨, ૮૦

तथा श्रामण्यानुराग इति ॥ ८१ ॥

મૂલાર્થ—સાધુપણાને વિષે અનુરાગ કરવો. ૮૧

વિશેષાર્થ—[illegible] સાધુપણાના અનુરાગ [illegible] અને [illegible] સાધુપણું ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? એવો વિચાર કરવો. જેમકે,—

" जैनं मुनिव्रतमशेषभवात्तकर्मसंतानतानवकरं स्वयमभ्युपेतः ।
कुर्यां तदुत्तरतरं च तपः कदाऽहं भोगेषु निःस्पृहतया परिमुक्तसंगः ॥१॥

" સર્વ ભવને વિષે કરેલા કર્મોના સમૂહને ખપાવનાર જૈનમુનિના વ્રતને સ્વેચ્છાથી પ્રાપ્ત થયેલો અને ભોગોને વિષે નિઃસ્પૃહતાથી સંગને છોડનારો એવો હું અતિશય પ્રધાન એવા તપને ક્યારે આચરીશ " ? ૧

આ પ્રમાણે અનુરાગથી વિચાર કરવો. ૮૧

तथा यथोचितं गुणवृद्धिरिति ॥ ८२ ॥

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી. ૮૨

વિશેષાર્થ—યથોચિત એટલે જે સમ્યગ્દર્શન પ્રમુખ ગુણ જ્યારે વધારવાને ઉચિત હોય ત્યારે તે ગુણની દર્શન પ્રતિમા અને વ્રત પ્રતિમાના અભ્યાસદ્વારા વૃદ્ધિ—પુષ્ટિ કરવી. ૮૨

तथा सत्त्वादिषु मैत्र्यादियोग इतीति ॥ ८३ ॥

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને વિષે મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાનો યોગ કરવો. ૮૩

વિશેષાર્થ—સત્વ એટલે સામાન્યપણે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે આદિ શબ્દથી દુઃખી અને સુખરૂપ દોષથી દૂષિત થયેલા પ્રાણીઓને વિષે મૈત્રી પ્રમુખ ભાવનાનો યોગ—વ્યાપાર કરવો. મૈત્રી વગેરેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

" परहितचिंता मैत्री परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा " ॥ १ ॥

બીજાના હિતની ચિંતા કરવી તે **મૈત્રી**, પારકા દુઃખનો નાશ કરનારી, એ **કરૂણા**, બીજાનું સુખ દેખી સંતુષ્ટ થવું, એ **મુદિતા** અને બીજાના દોષની ઉપેક્ષા કરવી એ **ઉપેક્ષા** ૧.

ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિ બતાવે છે, એટલે એ પ્રમાણે ગૃહસ્થધર્મની સમાપ્તિ થઇ. ૮૩

ચાલતા પ્રસગને સમાપ્ત કરતા કહે છે—

निशेषतो गृहस्थस्य, धर्म उक्तो जिनोत्तमैः ।
एव सद्भावनासारः पर चारित्रकारणम् ॥ ८४ ॥

મૂલાર્થ—શ્રી જિનભગવતે શ્રેષ્ઠ ભાવનામાં પ્રધાન અને ચારિત્ર પામવાના ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ એવો ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ આ પ્રમાણે કહ્યો છે ૮૪

વિશેષાર્થ—વિશેષ એટલે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મથી વિલક્ષણ એવો ગૃહસ્થનો ધર્મ અરિહ ત ભગવાનોએ એવી રીતે નિરૂપણ કરેલો છે તે ધર્મ સદ્ભાવના સારરૂપ છે એટલે મોક્ષને અનુકૂલ એવી ભાવના જેમા પ્રધાન છે એવો છે અર્થાત્ ભાવશ્રાવક ધર્મ છે વલી તે ધર્મ કેવો છે ? તે કહે છે

આ ભવમા અથવા ભવાતરમા તે ચારિત્રનુ અવધ્ય સર્વ વિરતિરૂપ કારણરૂપ છે એટલે સત્ય કારણ છે ૮૪

અહિ શ કા કરે છે કે, એ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ ચારિત્રનુ પરમ-ઉત્કૃષ્ટ કારણ શી રીતે ? તેના ઉત્તરમા કહે છે

पदपदेन मेधावी, यथाऽऽरोहति पर्वतम् ।
सम्यक् तथैव नियमाद्धीरश्चारित्रपर्वतम् ॥ ८५ ॥

મૂલાર્થ—જેમ કોઇ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પગલે પગલે કરી સારી રીતે પર્વત ઉપર ચડી જાય છે, તેમ ધીર પુરૂષ નિયમાએ કરી ચારિત્રરૂપી પર્વત ઉપર ચડી જાય છે. ૮૫

વીશેષાર્થ—અહિ પદ પદિકાનો અર્થ કહે છે પગલે પગલે જે ચડી જવુ તે પદ પદેન એમ નિપાતથી સિદ્ધ થાય છે જેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ રૈવતાચલ વગેરે પર્વત ઉપર પગલે પગલે સારી રીતે એટલે હાથ પગ વગેરે શરીરના અવયવ ન ભાગે તેવી રીતે ચડી જાય છે, તેજ પ્રકારે નિયમાએ એટલે અવશ્યપણાથી ધીર પુરૂષ એટલે નિ કલકપણે શ્રાવક ધર્મને પાલનાર ચારિત્રરૂપી પર્વત એટલે સર્વ વિરતિરૂપ મોટા પર્વત ઉપર ચડી જાય છે ૮૫

અહિં શંકા કરે છે કે, એવી રીતે કેમ બને ? એટલે ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવાપૂર્વક સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર કેમ બને ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

स्तोकान् गुणान्समाराध्य, बहूनामपि जायते ।
यस्मादाराधनायोग्यस्तस्मादादावयं मतः ॥ ८६ ॥

મૂલાર્થ—થોડા ગુણોની આરાધના કરીને ઘણા ગુણોની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે, તે માટે પ્રથમ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ પાળવો એમ માન્યું છે—અર્થાત્ એજ કારણથી ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ પ્રથમ કહ્યો છે. ૮૬

વિશેષાર્થ—શ્રાવક અવસ્થાને યોગ્ય એવા તુચ્છ ગુણોને પાળીને [1]ઉત્તમ મુનિપણાને યોગ્ય એવા ઘણા મોટા ગુણોની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે. અહિં **अपि** શબ્દનો અર્થ એવો છે કે, થોડા મુનિગુણોની આરાધનાને યોગ્ય તો થયો જ છે.

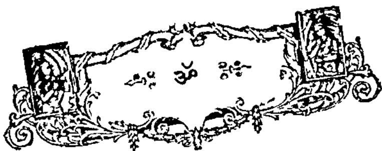
જેથી અવિકલ એવા અલ્પ ગુણની આરાધનાના બળથી બહુ ગુણના લાભને બાધ કરનાર કર્મરૂપ કલંકને નાશ પમાડવાને લીધે મુનિગુણના લાભનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણથી પ્રથમજ આ અનંતર કહેલો ગૃહસ્થ ધર્મ સત્પુરૂષોને સંમત છે. એવી રીતે પુરૂષ વિશેષની અપેક્ષાએ એ ધર્મ પ્રથમ પાળવો એ ન્યાય છે એમ કહેલું છે. તેમાં પુરૂષ વિશેષની અપેક્ષા ન લઇએ તો તેવા અધ્યવસાયના સામર્થ્યથી જેમનું ચારિત્રમોહનીય કર્મ નિર્બલ થયેલ છે એવા સ્થૂલભદ્ર વગેરે મહા પુરૂષોને તો એ ક્રમ વિના પણ શુદ્ધ એવા સર્વ વિરતિ ચારિત્રનો લાભ થયો છે, એવું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

ઇતિ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ રચેલી ધર્મબિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિમાં ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મનો વિધિ નામે ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.

---

૧ પ્રથમ વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મનો આરાધક હોય તે ચારિત્રધર્મની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે.

चतुर्थः अध्यायः

હવે ચોથા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે તે અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર આ નીચે પ્રમાણે છે—

एव विधिसमायुक्तः सेवमानो गृहाश्रमम् ।
चारित्रमोहनीयेन मुच्यते पापकर्मणा ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે વિધિએ સહિત ગૃહસ્થાશ્રમને સેવતો એવો પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીયરૂપ પાપકર્મથી મુકાય છે ૧

વિશેષાર્થ—એવી રીતે જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે એવા વિધિની એટલે સામાન્ય તથા વિશેષથી ગૃહસ્થ ધર્મના વિધિથી યુક્ત એવો ગૃહાવાસને સેવતો પુરૂષ જેનું રૂપ પ્રતીત છે એવા ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપકર્મવડે મુકાય છે ૧

એ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી કયે પ્રકારે મુકાય ? તે કહે છે

सदाज्ञाराधनायोगाद्भावशुद्धेर्नियोगतः
उपायसप्रवृत्तेश्च, सम्यक्चारित्ररागतः ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—સત્ એવા આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી થયેલી નિયમાએ ભાવ શુદ્ધિ અને સમ્યક્ પ્રકારે ચારિત્રના રાગથી થયેલ ઉપાયને વિષે રૂડી પ્રવૃત્તિ થવાથી તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી મુકાય છે. ૨

વિશેષાર્થ—સત્ એટલે કલંકરહિત એવો આજ્ઞાની આરાધનાનો યોગ એટલે 'યતિધર્મનો અભ્યાસ કરવા અસમર્થ એવા પુરૂષે શ્રાવકધર્મનો અભ્યાસ કરવો.' એ રૂપ જિન ભગવંતના ઉપદેશનો સંબંધ તેનાથી જે ભાવશુદ્ધિ એટલે મનની નિર્મળતા તેના નિયોગથી એટલે તેના અવશ્ય થવાપણાથી તેમજ ઉપાય એટલે શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવારૂપ પ્રવૃત્તિથી અહિં **च** શબ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચયમાં છે. એ કેવી રીતે તે કહે છે. સમ્યક્ ચારિત્રના રાગથી એટલે નિર્દંભપણે ચારિત્રના અભિલાપથી શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવા રૂપ જે પ્રવૃત્તિ કરવી અર્થાત્ અણુવ્રતાદિકનું પાલન કરવું તે હેતુ માટે, કહેવાનો આશય એવો છે કે સત્ આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી જે ભાવશુદ્ધિ અને સમ્યગ્ ચારિત્રના રાગથી જે ઉપાયમાં સારી પ્રવૃત્તિ—એ બે કારણથી પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી મુકાય છે. તે શિવાય બીજે પ્રકારે મુકાતો નથી. ૨

અહિં વાદી શંકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પ્રકારે પુરૂષ ચારિત્રમોહનીય કર્મથી મુકાય તે પછી પૂર્ણ પચ્ચખ્ખાણનો ભજનાર થાય એ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

विशुद्धं सदनुष्ठानं स्तोकमप्यर्हतां मतम् ।
तत्त्वेन तेन च प्रत्याख्यानं ज्ञात्वा सुबह्वपि ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ એવું સત્ અનુષ્ઠાન થોડું હોય તોપણ તે તત્ત્વે કરીને શુદ્ધ હોવાથી શ્રી અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે, તે કારણથી પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂની સમીપે જાણી ઘણું પણ કરે છે. ૩

વિશેષાર્થ—વિશુદ્ધ એટલે અતિચારરહિત એ કારણથી સત્-સુંદર એવું સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે અનુષ્ઠાન ગમે તે એક ભાંગાનો અંગીકાર કરવાથી અલ્પ છે, તોપણ તે અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે 'વિશુદ્ધ એવું બહુ અનુષ્ઠાન તો માન્યજ છે' એ **अपि** શબ્દનો અર્થ છે.

શ્રી અરિહંત પ્રભુએ માનેલું અનુષ્ઠાન કેવું છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે. જે અનુષ્ઠાન તાત્ત્વિક રૂપપણાને લઇને અતિચાર રહિત

હોવાથી થોડું હોય, તોપણ તે માન્ય છે, અને અતિચારવડે દૂષિત થયેલું ઘણું હોય તોપણ તે માન્ય નથી તે વિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન થોડું કરે તેનાથી થોડે કાળે પણ આશ્રવ નિરોધ છે લક્ષણ જેનુ એવા પ્રત્યાખ્યાનને ગુરુ સમીપે તેનુ ફળ—હેતુ સારી રીતે જાણી ઘણું પણ પચ્ચખાણ કે જે સર્વ પાપસ્થાન પ્રત્યાખ્યાન રૂપ છે તે કરી શકે છે અને થોડુ તો તેણે કરેલુ છે, એવો अपि શબ્દનો અર્થ છે આ સર્વ કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે, અતિ શુદ્ધ એવો થોડા અનુષ્ઠાનથી પણ જેને પ્રત્યાખ્યાનનુ સ્વરૂપ, હેતુ અને ફળનુ જ્ઞાન છે, એવા પુરૂષને કાળે કરીને ઘણું પણ પચ્ચખ્ખાણ નિષ્પન્ન થાય છે ૩

इति विशेषतो गृहस्थधर्म उक्तः साम्प्रतं यतिधर्मावसर इति यतिमनुवर्णयिष्याम इति ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહ્યો હવે યતિ ધર્મ કહેવાનો અવસર છે માટે પ્રથમ યતિનુ વર્ણન કરીશુ. ૧

વિશેષાર્થ—આ મૂલનો અર્થ પ્રસિદ્ધજ છે ૧

યતિનુ સ્વરૂપ કહે છે—

अर्हः अर्हसमीपे विधिप्रव्रजितो यतिरिति ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય હોય અને યોગ્ય પુરૂષની સમીપે વિધિવડે દીક્ષા લીધી હોય તે યતિ કહેવાય છે. ૨

વિશેષાર્થ—અર્હ એટલે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય કે જેના ગુણો આગળ કહેવામાં આવશે, એવો પુરૂષ તે અર્હ એટલે દીક્ષા આપવાને યોગ્ય જેના ગુણ આગળ કહેવામા આવશે એવા ગુરૂની પાસે આગળ કહેવામા આવશે એવા વિધિવડે દીક્ષા જેણે ગ્રહણ કરી છે, તે યતિ કહેવાય છે ૨

જેવી રીતે ઉદ્દેશ કર્યો હોય તેવી રીતે નિર્દેશ કરવો એ ન્યા-

गुरुपदार्हस्तु इत्थंभूत एव-विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः समुपासितगुरुकुलः अस्खलितशीलः सम्यगधीतागमः तत एव विमलतरबोधात्तत्त्ववेदी उपशांतः प्रवचनवत्सलः सत्त्वहितरतः आदेयः अनुवर्त्तकः गंभीरः अविषादी उपशमलब्ध्यादिसंपन्नः प्रवचनार्थवक्ता स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदश्चेतीति ॥ ४ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂપદને યોગ્ય એવો પુરૂષ આવો હોય તે કહે છે. ૧ વિધિએ કરી દીક્ષાને અંગીકાર કરેલી છે જેણે તેવો, ૨ ગુરૂકુળની સારી રીતે ઉપાસના કરનાર, ૩ અસ્ખલિતપણે શીળ પાળનાર, ૪ સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરનાર, ૫ તેથીજ અતિશય બોધથી તત્વને જાણનાર, ૬ ઉપશાંત, ૭ સંઘનું હિત કરનાર, ૮ પ્રાણી માત્રના હિતમાં આસકત, ૯ જેનું વચન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવો, ૧૦ ગુણી પુરૂષોને અનુસરનાર, ૧૧ ગંભીર, ૧૨ ખેદ [વિખવાદ] રહિત, ૧૩ ઉપશમ લબ્ધિ વિગેરે ગુણોએ સહિત, ૧૪ પ્રવચનના અર્થનો વકતા, ૧૫ પોતાના ગુરૂએ જેને ગુરૂ પદ આપેલું છે એવો પુરૂષ ગુરૂપદને યોગ્ય છે. ૪

વિશેષાર્થ—ગુરૂપદને યોગ્ય એટલે પ્રવાચક પદને યોગ્ય અહિં તુ શબ્દ પૂર્વથી વિશેષ કરવાને અર્થે છે. ઇત્થંભૂત એવ એટલે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુણવાળોજ તે શિવાય બીજા જેવો નહી, કારણ કે, પોતે દીક્ષાનો આપનાર નિર્ગુણ હોવાથી તેને શિષ્યને વિષે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુણરૂપ બીજનું આરોપણ કરવું અયોગ્ય છે. તે દીક્ષા આપનાર ગુરૂ કેવા જોઇએ ? પોતે વિધિથી દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય એટલે જેને માટે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્રમથી શુદ્ધ ગુરૂપરંપરાએ દીક્ષા પામેલ હોવો જોઇએ. વળી સારી રીતે ગુરૂકુળની ઉપાસના કરનાર હોય. એટલે જેણે ગુરૂનો પરિવાર વિધિથી આરાધ્યો હોય. ‘ અસ્ખલિત શીલ ’ એટલે જે દિવસે દીક્ષા લીધી છે.

ત્યારથી જેણે અખંડિત પંચ મહાવ્રત રાખેલ છે 'સારી રીતે આગમને ભણેલ' એટલે સૂત્ર અને તેના અર્થનું જ્ઞાન અને ક્રિયા વગેરે ગુણોને ભજનારા ગુરુની આસેવના કરવાથી તીર્થંકરે પ્રરૂપણા કરેલ આગમનું રહસ્ય જેણે પ્રાપ્ત કરેલું છે, એવો તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે

" तित्थे सुत्तत्थाण गहण विहिणा उ तत्थ तित्थमिद ।
उभयन्नू चेव गुरू विही उ विणयाइओ चित्तो ॥ १ ॥

" તીર્થને વિષે વિધિએ કરી સૂત્ર તથા અર્થનું ગ્રહણ થાય છે, તેમાં જે આગળ કહેવાશે તે તીર્થ જાણવું, એટલે સૂત્રાર્થનો જાણનાર જે ગુરુ તે તીર્થ કહેવાય છે, અને વિધિ તો વિનયાદિ છે, તે વિચિત્ર પ્રકારનો છે " ૧

" उभयन्नू विय किरियापरो दढ पवयणाणुरागी य ।
ससमयपरूवगो परिणओ य पन्नो य अच्चत्य " ॥२॥

તે ગુરુ સૂત્રાર્થનો જાણ, ક્રિયાને વિષે તત્પર, દૃઢપણે પ્રવચનનો અનુરાગી, જૈનાગમનો પ્રરૂપક, જૈનાગમને વિષે શ્રદ્ધા સહિત પરિપાકપણાને પામેલ, અન્ય શાસ્ત્રોમાં નિપુણ અને સ્વસિદ્ધાંતમાં કુશળ હોય છે ૨

તેથીજ એટલે સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરેલ હોવાથી અતિશય નિર્મલ બોધવાલો શેષ એવા આગમોને સારી રીતે ભણેલ હોવાથી તેની અપેક્ષાએ જેની બુદ્ધિનો અતિ સ્ફુટ પ્રકાશ છે, તેથી તત્ત્વનો જ્ઞાતા એટલે જીવાદિ વસ્તુનો જાણનાર, 'ઉપશાંત' એટલે મન, વચન અને કાયાના વિકારથી રહિત, 'પ્રવચન વત્સલ' એટલે જેમ ઘટે તેમ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વર્ણ શ્રમણ સંઘનું વાત્સલ્ય કરનાર, 'સત્ત્વહિતરત' એટલે વિવિધ પ્રકારના ઉપાયોનું ગ્રહણ કરી સામાન્યપણે સર્વ જીવોનું હિત કરવામાં તત્પર, 'આદેય' એટલે જેના વચન અને ચેષ્ટા બીજાઓને ગ્રહણ કરવા લાયક છે, એવો 'અનુવર્ત્તક' એટલે વિચિત્ર સ્વભાવવાળા પ્રાણીઓને વિષે નવા ગુણનું આરોપણ કરવાની

બુદ્ધિથી તેમને અનુસરનાર એટલે જે પ્રકારના સ્વભાવવાળો પ્રાણી હોય તેને વિષે તે તે પ્રકારના ઉપાયે અનેક પ્રકારના ગુણોનું આરોપણ કરવાને તેમને અનુસરનારો. 'ગંભીર' એટલે રોષ તથા સંતોષ વગેરે અવસ્થામાં જેનું અંતઃકરણ જણાય નહીં તેવો. 'અવિષાદી' પરીષહ વગેરેથી પરાભવ પામતાં છતાં પણ છકાયના રક્ષણ વગેરે કરવામાં દીનતા પામતો નથી. 'ઉપશમ લબ્ધિ વગેરેથી સંપન્ન' બીજાને શમાવવાને સામર્થ્યવાળી ઉપશમ લબ્ધિ આદિ શબ્દથી ઉપકરણ લબ્ધિ અને સ્થિર હસ્તલબ્ધિ પણ ગ્રહણ કરવી. તેનાથી સહિત એવો. 'પ્રવચનના અર્થનો વક્તા' એટલે આગમના યથાર્થ અર્થનો કહેનાર. 'સ્વગુરૂએ જેને ગુરૂપદની અનુજ્ઞા કરી છે એવો' એટલે ગચ્છનાયક એવા સ્વગુરૂએ જેને આચાર્યપદ આપેલું છે એવો. અહીં च શબ્દ વિશેષણ સમુચ્ચયના અર્થમાં છે, અને ઇતિ શબ્દ ગુરૂના ગુણો આટલાજ છે, એમ સૂચવે છે.'

અહીં દીક્ષા લેવાને લાયક એવા પુરૂષના સોળ ગુણો અને દીક્ષા આપનાર ગુરૂના પંદર ગુણો નિરૂપણ કરેલા છે, તેમાં આ ઉત્સર્ગ પક્ષ એટલે ઉત્સર્ગમાર્ગ છે.

હવે આ સ્થાને અપવાદ કહે છે.

पादार्द्धगुणहीनौ मध्यमाऽवराविति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે ગુણ કહ્યા તેમાંથી ચોથા ભાગના ઓછા હોય તો તે મધ્યમ અને અર્ધા ગુણ ઓછા હોય તે તો જઘન્ય જાણવો. ૫

વિશેષાર્થ—પાદ એટલે ચોથે ભાગે અને અર્ધ એટલે અર્દ્ધ ભાગે ઓછા એવા કહેલા ગુણોમાંથી ઓછા ગુણવાળો દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા આપનાર હોય તો તે અનુક્રમે મધ્યમ અને જઘન્ય યોગ્ય જાણવા. ૫.

આ બાબતમાં દશ પ્રકારના પરતીર્થિક (અન્ય મતીઓ) ના મતને અને પોતાના મતને દેખાડવાને ઇચ્છતા એવા ગ્રંથકાર વાયુ મતથી આરંભી દશ અન્ય તીર્થિઓના મતનું નિરૂપણ કરી

પોતાના મતને કહેવા માટે ' नियम एवाय ' એ સૂત્રથી આરંભી भवन्ति अल्पा अपि असाधारणगुणा कल्याणोत्कर्षसाधका '

એ સૂત્ર પર્યંતના સૂત્રોના સમૂહને કહે છે—

नियम एवायमिति वायुरिति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા આપનારને વિષે પૂર્વે કહેલા સમગ્ર ગુણો નિયમાએ હોવા જોઇએ એ વાયુ નામે પ્રવાદી પુરૂષનો મત છે. ૬

વિશેષાર્થ—નિયમજ છે એટલે અવશ્ય ભાવ છે-નિશ્ચય છે જે પરિપૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય પણ બીજો ન કહેવાય એટલે પાદ પ્રમાણ આદિ હીન ગુણવાળો યોગ્ય ન કહેવાય-એમ વાયુ નામે પ્રવાદી વિશેષ કહે છે ૬

શા માટે પરિપૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય ? તેના ઉત્તરમા કહે છે—

समग्रगुणसाध्यस्य तदर्द्धभावेऽपि तात्सिद्ध्यसंभवादिति ॥७॥

મૂલાર્થ—કારણ કે, સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય એવા કાર્યની સિદ્ધિનો અર્ધ ગુણ છતાં અસંભવ છે. ૭

વિશેષાર્થ—સમગ્ર ગુણ સાધ્ય એટલે કારણરૂપ સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય એવી વસ્તુનુ સાધન તેનાથી અર્ધા ગુણ છતા અને ઉપલક્ષણથી ચોથા ભાગના ઓછા ગુણ છતા સાધવુ અસંભવિત છે—એટલે સમગ્ર ગુણ વડે સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિ અર્ધા ગુણે કે ચોથા ભાગ ન્યૂન ગુણે થઇ શકતી નથી અર્ધ ગુણથી કે ચોથા ભાગ ન્યૂન ગુણથી તેવા કાર્યની સિદ્ધિનો અસંભવજ છે જો એમ ન હોય તો કાર્ય તથા કારણની વ્યવસ્થા-મર્યાદાનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે. ૭

नैतदेवमिति वाल्मीकिरिति ॥ ८ ॥

મૂલાર્થ—જેમ વાયુએ કહ્યુ તેમ નથી, એમ વાલ્મીકિ કહે છે. ૮

વિશેષાર્થ—એ વાયુનો મત યુક્ત નથી, એમ વાલ્મીક રાફડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઇ ઋષિ કહે છે. ૮

શા માટે વાયુનો મત યુકત નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

निर्गुणस्य कथंचित्तद्गुणभावोपपत्तेरिति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—ગુણ રહિત એવા આત્માને કોઇ પ્રકારે તે ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૯

વિશેષાર્થ—નિર્ગુણ એવા જીવને કોઈ પ્રકારે એટલે પોતામાં રહેલી યોગ્યતાવડે પ્રથમ ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે દીક્ષા ગ્રહણ કરનારને તથા દીક્ષા આપનારને તેમના સમગ્ર ગુણો ઉત્પન્ન થવાની ઘટનાનો સંભવ છે એટલે દીક્ષા લેનાર તથા દેનારમાં જેટલા ગુણ જોઈએ તેટલા નથી તોપણ તેમાં યોગ્યતારૂપ વિશેષ ગુણ રહ્યો છે, માટે તેનામાં બીજા સમગ્ર ગુણ થવાનો સંભવ છે તે વાત કહે છે—જેમ જંતુ નિર્ગુણ હોય પણ વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત એવા ગુણોને પ્રથમ પામે છે. તેમ જો વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત ગુણનો અભાવ છતાં પણ કોઈ રીતે વિશિષ્ટ કાર્યનેજ પામશે, ત્યારે શો વિરોધ આવશે ? કોઇ પણ વિરોધ નહીં આવે, કારણ કે, એ વાત પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જેમ કોઇ દરિદ્રીને પણ અકસ્માત્ રાજ્યાદિ સમૃદ્ધિનો લાભ થઇ જાય છે તેમ ગુણરૂપ વિશિષ્ટ કારણ વિના પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ કોઈ વખત થાય છે. (આ પ્રમાણે વાલ્મીકિ વાયુના મતને ખંડન કરે છે.) ૯

अकारणमेतादिति व्यास इति ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—"વાલ્મીકીનું કહેવું અકારણ (નિષ્ફલ) છે, એમ વ્યાસ કહે છે. ૧૦

વિશેષાર્થ—એ વાલ્મિકીએ કહેલું વાકય અકારણ છે—અપ્રયોજક છે અર્થાત્ નિષ્ફળ છે, એમ કૃષ્ણ દ્વૈપાયનવ્યાસ કહે છે ૧૦

એ વાલ્મીકીનું કહેવું શામાટે નિષ્ફલ છે, ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

गुणमात्रासिद्धौ गुणांतरभावनियमाभावादिति ॥ ११ ॥

મૂલાર્થ—ગુણ માત્રની અસિદ્ધિ થતાં બીજા વિશેષ ગુણની ઉત્પત્તિનો નિયમાએ અભાવ છે ૧૧

વિશેષાર્થ—ગુણ માત્ર એટલે સ્વાભાવિક-તુચ્છ એવા ગુણની પ્રથમ અસિદ્ધિ થતા બીજા ગુણ વિશેષની ઉત્પત્તિનો અવશ્ય અભાવ હોય છે, માટે પોતાને અનુરૂપ (યોગ્ય એવા) એવા કારણ પૂર્વક પણ કાર્ય વ્યવહાર હોય છે, તેને માટે કહેલુ છે કે—

" કારણ વગરનુ કાર્ય ન હોય અને અન્યકારણ જેનુ કારણ છે, એવુ કાર્ય ન હોય એટલે જેનુ કારણ જે હોય તેજ તેનુ કારણ કહેવાય, પણ અન્યનુ કારણ અન્ય ન થાય, જો એમ ન કહીએ તો કાર્ય અને કારણ એ બેની વ્યવસ્થા ક્યારે પણ ન થાય. " ૧

અન્ય કારણ કારણ એટલે પોતાથી જુદુ જે કારણ તે અન્ય કારણ કહેવાય, અને તે અન્ય કારણ છે કારણ જેનુ એવુ કાર્ય ન હોય. જેમ સુતરનો પિંડ વગેરે વસ્ત્રાદિકના કારણ છે, તે ઘડા વગેરે કાર્યના કારણ ન કહેવાય-એ ભાવાર્થ છે ૧૧

नैतदेवमिति सम्राडिति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—એ વ્યાસનુ કહેવુ એજ પ્રકારે છે, એમ નથી, એમ સમ્રાટ નામે રાજર્ષિ કહે છે. ૧૨

વિશેષાર્થ—શા માટે વ્યાસનુ કહેવુ યોગ્ય નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે ૧૨

समवादेव श्रेयस्त्वसिद्धेरिति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યપણાના સંભવથી શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૩

વિશેષાર્થ—સંભવથીજ એટલે યોગ્યપણાથી સર્વ પ્રયોજનોના શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે પણ માત્ર ગુણથી એટલે કેવલ યોગ્યતાના અભાવથી શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થતી નથી કહેવાનો આશય એ છે કે ગુણ માત્ર છતા પણ અદ્યાપિ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય અને

દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવો જીવ જ્યાં સુધી વિવક્ષિત કાર્ય પ્રત્યે યોગ્યતાને પામતો નથી, ત્યાં સુધી તેણે આરંભેલું કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી, કારણ કે, યોગ્યતા વિના તે પુરૂષનો તે કાર્યમાં અધિકાર નથી, જે અધિકારી નથી, તેઓનો સર્વ કાર્યોમાં નિષેધજ છે. એથી યોગ્યતાજ સર્વ કાર્યોના શ્રેયભાવને સંપાદન કરનારી છે. ૧૩

यत्किंचिदेतदिति नारद इति ॥ १४ ॥

મૂલાર્થ—સમ્રાટ્ નામના રાજર્ષિનું કહેવું યોગ્ય નથી એમ નારદ કહે છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—સમ્રાટ્નું કહેવું કાંઇ પણ યોગ્ય નથી, એમ નારદ કહે છે. ૧૪

શા માટે સમ્રાટ્નું કહેવું યોગ્ય નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

गुणमात्राद्गुणांतरभावेऽप्युत्कर्षायोगादिति ॥ १५ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યતા માત્ર ગુણથી બીજા ગુણનો ભાવ થતાં પણ ઉત્કર્ષનો યોગ ન થાય. ૧૫

વિશેષાર્થ—તે પણ ગુણોત્કર્ષ ગુણ માત્રથી ગુણાંતરની સિદ્ધિ થાય એમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે એમજ એટલે પૂર્વ પૂર્વ ગુણોને ઉત્તરોત્તર ગુણનું આરંભકપણું છે, તેથી કરીને ગુણોત્કર્ષ થાય છે. કોઇ નિર્બીજ કાર્યનો કયારે પણ અભાવ છે, એટલે નિર્બીજ કાર્ય કયારે પણ થતું નથી સર્વદા સબીજ કાર્યજ થાય છે, એ પ્રમાણે વસુ નામનો કોઇ સમય પ્રસિદ્ધ (સિદ્ધાંત પ્રખ્યાત) રાજા કહે છે તે રાજા જરા વ્યાસના મતને અનુસરતો લાગે છે. ૧૮

યોગ્યતારૂપ ગુણ માત્રથી તથાવિધ બીજા ગુણનો ભાવ સતે પણ ઉત્કર્ષ ગુણોનો સંભવ થતો નથી એ હેતુ માટે કેવળ યોગ્યતા માત્રથી સઘળું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, જો એમ ન કહીએ તો યોગ્યતા માત્રનો બહુધા સર્વ પ્રાણીઓનો સંભવ રહે છે. માટે ઉત્કૃષ્ટ ગુણના પ્રસંગે કરીને કોઇ પણ સામાન્ય ગુણવાળો નહિં કહેવાય એ હેતુ માટે, વિશિષ્ટ એવીજ યોગ્યતા જે તે ગુણના ઉત્કર્ષને સાધનારી છે એ વાત સિદ્ધ થઇ. ૧૫

सोप्येवमेव भवतीति वसुरिति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—તે ગુણોત્કર્ષ જે તે પણ એમને એમજ થાય છે, એ પ્રકારે વસુ નામે રાજા જે તે કહે છે. ૧૬

अयुक्तं कार्षापणधनस्य तदन्यविढपनेऽपि कोटिव्यवहारारोपणमिति चीरकदम्ब इति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—કાર્ષાપણ ધનવાળાને બીજા ઘણા કાર્ષાપણ ધનની વૃદ્ધિ થાય, તોપણ તેનામાં કોટી ધ્વજના વ્યવહારનુ આરોપણ કરવુ, તે અયુક્ત છે. એમ ક્ષીરકદબક કહે છે. ૧૭

વિશેષાર્થ—અતિ હલકા રૂપાના નાણાવાલા વ્યવહારી-વેપારીને બીજુ તેવુ હલકુ રૂપા નાણુ ઉપાર્જન થાય, બીજા નાણાના ઉપાર્જનની તો શી વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે તેવા હલકા વેપારીને વિષે કોટિધ્વજમા વ્યવહારનુ આરોપણ કરવુ, એટલે તેવો હલકો વેપારી પોતાને કોટીધ્વજ માને, તે અયુક્ત છે—અઘટિત છે કારણકે, તે કોટીધ્વજ થવાનો વ્યવહાર ઘણા લાબા કાળે સાધ્ય છે, અને તેટલા કાલસુધી વેપારીઓનુ જીવવુ સભવતુ નથી એવી રીતે ક્ષીરકદબક અને નારદના મતમા કાઈ ભેદ નથી, જો હોય તો માત્ર વચનમા છે એટલે બોલવામા ફેર છે અર્થમા ફેર નથી ૧૭

न दोषो योग्यतायामिति विश्व इति ॥ १८ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યતાને વિષે દોષ નથી એમ વિશ્વ નામે પ્રવાદી કહે છે. ૧૮

વિશેષાર્થ—કાર્ષાપણ ધનવાલાને પણ તેવી જાતના ભાગ્યના ઉદયથી પ્રતિદિવસ સોગણા, હજારગણા વગેરે કાર્ષાપણ દ્રવ્ય મેળવી કોટિધ્વજ બનવાના વ્યવહારનુ આરોપણ થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતા તે ન ઘટવા રૂપ દોષ રહેતો નથી.

તેને માટે શાસ્ત્રમા સાભળવામા આવે છે કે, કેટલા એક પૂર્વે

तुच्छ व्यवहारवाला होय तोपण तेवा कोई भाग्यना वशथी थोडाज वखतमां कोटिध्वज व्यवहारने पामेला छे. आ प्रमाणे विश्व नामनो प्रवादी कहे छे. आ प्रवादी सम्राटना मतने जरा मळतो आवे छे. १८

अन्यतरवैकल्येऽपि गुणबाहुल्यमेव सा तत्त्वत इति सुरगुरुरिति ॥ १९ ॥

मूलार्थ—कोई गुणनुं विकलपणुं छतां पण गुणोनुं घणांपणुं होय, तेज तत्त्वथी योग्यता छे, एम सुरगुरु नामनो प्रवादी कहे छे. १९

विशेषार्थ—कोइ पण बीजा गुणनुं विकलपणुं होय-अथात् ओछापणुं होय. विकलपणुं न होय तो शुं कहेवुं, ए **अपि** शब्दनो अर्थ छे. गुणोनुं बहुपणुं, एज तत्त्वथी पूर्व सूत्रमां सूचवेली योग्यता छे, माटे पादगुण हीन ते मध्यम योग्य अने अर्ध गुणहीन जघन्य योग्य इत्यादि चिंता न करवी, एम सुरगुरु-बृहस्पति कहे छे. १९

सर्वमुपपन्नमिति सिद्धसेन इति ॥ २० ॥

मूलार्थ—सघळुं जे जेने घटे ते तेने योग्य छे, एम सिद्धसेन कहे छे. २०

विशेषार्थ—समस्त एटले पुरुष पराक्रमथी साध्य एवा धर्म, अर्थ, काम अने मोक्ष रूप व्यवहारो, तेने विषे जे जे काले निमित्तपणे, घटतुं एवुं बुद्धिमान् पुरुषोए उत्प्रेक्षा करेलुं होय, ते सघळुं घटतुं छे. अने तेज योग्यता कहेवाय छे; कारणके उपपन्न—घटतुं अने योग्यता—ए बे शब्दोने परस्पर अभेदपणुं छे, आ प्रमाणे नीतिशास्त्रना कर्त्ता सिद्धसेन कहे छे. २०

एवी रीते दश अन्य तीर्थीओना मतो दर्शावी हवे ग्रंथकार पोतानो मत जणाववा कहे छे.

भवन्ति त्वल्पा अपि असाधारणगुणाः कल्याणोत्कर्षसाधका इति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—અસાધારણ ગુણ અલ્પ હોય તો પણ કલ્યાણના ઉત્કર્ષને સાધનારા છે. ૨૧

વિશેષાર્થ—તુ શબ્દ પૂર્વે કહેલા દશ મતથી પોતાની વિશેષતા બતાવવાને માટે છે અલ્પ એટલે પરિમિત એવા પણ ઘણાની વાત તો શી કરવી એ अपि શબ્દનો અર્થ છે ગુણ એટલે આર્યદેશમા ઉત્પન્ન થવુ વગેરે અસાધારણ એટલે સામાન્ય મનુષ્યોમા ન સભવે તેવા ગુણો કલ્યાણના ઉત્કર્ષને સાધનારા છે એટલે દીક્ષા લેવા વગેરે ઉચી જાતના કલ્યાણને ઉત્પન્ન કરનારા છે, કારણકે અસાધારણ ગુણોનુ નિયમાએ કરીને બીજા ગુણોને આકર્ષવામા સફળ કારણપણું છે અર્થાત્ અસાધારણ ગુણો અવશ્ય બીજા ગુણોને ખેચી લાવે છે, એથી કરીને ચોથા ભાગના ગુણવડે હીન હોય તથા અર્ધા ગુણવડે હીન હોય તે મધ્યમ યોગ્ય અને જઘન્ય યોગ્ય કહેવાય છે, એમ જે પ્રથમ કહ્યુ, તે યુક્ત છે

અહીં વાયુ, વાલ્મીકિ, વ્યાસ, સમ્રાટ, નારદ, વસુ અને ક્ષીરકદબક—એ સર્વ મતોમા કોઇને કોઈની સાથે સવાદ હોવાથી ગમે તે મતવાલાએ પણ તેના મતનુ નિરાકરણ કરનાપણુ છે—અર્થાત્ ખડન કરનાપણુ છે, તેથી અમારે તે તરફ અનાદર છે એટલે એક બીજાએ પરસ્પર તે મતોનુ ખડન કરેલુ છે, તેથી તેમનુ ખડન કરવાનો અમારે આદર નથી તેમા વિશ્વ, સુરગુરૂ અને સિદ્ધસેનના મતોની અદર અસાધારણ ગુણોનો અનાદર કરી યોગ્યતાનો અગીકાર કર્યો છે, તે સારૂ નથી કારણકે, કેવળ યોગ્યના પરિપૂર્ણ કાર્યને સાધનારી થતી નથી

હવે કોઇ એમ કહે કે, તે મતોને વિષે કેવળ યોગ્યતાનુંજ પ્રતિપાદન નથી પણ અસાધારણ ગુણનુ પ્રતિપાદન છે તો તેનો ઉત્તર આપે છે કે, " એ મતોવાલાએ બીજા શબ્દમાજ અમારા મતનો અનુવાદ કર્યો છે, કાઇ પોતાના મતનુ સ્થાપન કર્યું નથી

આ પ્રમાણે દીક્ષા લેનાર તથા દીક્ષા આપનાર પુરૂષો કહેવામાં આવ્યા છે ૨૨

હવે દીક્ષા આપવાના વિધિને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

उपस्थितस्य प्रश्नाचारकथनपरीक्षादिर्विधिरिति ॥ २२ ॥

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવા આવેલા પુરૂષ સંબંધી પ્રશ્ન તથા આચાર કહેવા અને પરીક્ષા કરવી વગેરે તેનો વિધિ છે. ૨૨

વિશેષાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને સમીપ આવેલા પુરૂષને પ્રશ્ન, આચાર કથન અને પરીક્ષા વગેરે વિધિ છે આદિ (વિગેરે) શબ્દથી સામાયિક વિગેરેના સૂત્રોને કંઠે શીખવવા, અને તેવી રીતના અનુષ્ઠાનના અભ્યાસનું ગ્રહણ કરવું. દીક્ષા આપવાને પૂર્વે સૂચના કરેલો આવો વિધિક્રમ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સદ્ધર્મ કથા-વડે જેનું મન દીક્ષા લેવાને તત્પર થયું છે એવા ભવ્ય પ્રાણીને પ્રથમ પુછવું કે, હે વત્સ, તું કોણ છે? અને શા માટે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે?

આ પ્રમાણે પુછતાં જો તે દીક્ષાનો લેનાર એમ બોલે કે, " હે ભગવન્ હું કુલપુત્રક છું (કુલીન છું) તગરાનગર ઇત્યાદિ સુંદર ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયો છું અને જેમાં સર્વ અશુભ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા ભવરૂપ સંસારરૂપ વ્યાધિનો ક્ષય કરવા નિમિત્તેજ હું દીક્ષા લેવા ઉજમાલ થયો છું" આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે તો તે પુરૂષ પ્રશ્ન શુદ્ધ થયો કહેવાય છે. તે પછી શિષ્યને એમ કહેવું કે, કાયર પુરૂષોને દીક્ષા દુઃખે થઈ શકે તેમ છે, એટલે તેમનાથી પાલી શકાતી નથી; દીક્ષા તો ઘણાં શૂરવીર પુરૂષોથીજ પાલી શકાય છે, માટે શૂરવીરતા રાખવી. વળી આરંભથી નિવૃત્તિ પામેલા એવા પુરૂષોને આ ભવ તથા પરભવને વિષે પરમ કલ્યાણનો લાભ થાય છે તેમ વળી જેમ જિનરાજની આજ્ઞા સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરેલી હોય તો તે મોક્ષફલને આપે છે, અને જો તે વિરાધેલી હોય તો સંસારના ફલરૂપ દુઃખને આપનારી થાય છે. જેમ કોઢ વગેરે વ્યાધિવાળો પુરૂષ અવસરે પ્રાપ્ત થયેલી ક્રિયાને પામી અપથ્યને સેવે તો અપ્રવૃત્તથી અધિક એટલે ઔષધરૂપ ભાવ ક્રિયામાં પ્રવર્તતા પહેલાં સત્વર વિ-

નાશને પામે છે એવીજ રીતે મ યમરૂપ ભાવક્રિયાને કર્મરૂપ વ્યાધિના ક્ષય નિમિત્તે પામી પછી અસયમરૂપ અપથ્યને સેવવાથી અધિક કર્મને ઉપાર્જે છે એટલે દીક્ષા લીધા પહેલા જે કર્મ ઉપાર્જન કરતો હતો, તેની અપેક્ષાએ દીક્ષા લીધા પછી જે પુરુષ અસયમનુ સેવન કરે છે, તે ઘણા કર્મ ઉપાર્જન કરે છે એવી રીતે તે પુરૂષને સાધુનો આચાર કહેવો એમ સાધુ આચાર સારી રીતે કહ્યા પછી પણ તે પુરૂષ પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય છે તે વિષે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે –

" असत्या सत्यसकाशा सत्याश्चासत्यसनिभा ।
दृश्यन्ते विविधा भावास्तस्मायुक्त परीक्षणम्" ॥ १ ॥
अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्त्यतिकौशला ।
चित्रे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जना " ॥ २ ॥

" કેટલાક અસત્ય પદાર્થો સત્ય જેવા દેખાય છે અને કેટલાક સત્ય પદાર્થો અસત્ય જેવા દેખાય છે, એમ વિવિધ પ્રકારના ભાવ દેખાય છે, તેથી પરીક્ષા કરવી યોગ્ય છે ૧

ચિત્રકર્મને જાણનારા પુરૂષો જેમ ચિત્રમા નીચા અને ઉંચા સ્થળના ભાવને બતાવે છે, તેમ અતિ કુશળ પુરૂષો અસત્યને સત્ય જેવા બતાવે છે ૨ "

સમ્યકત્વ, જ્ઞાન, અને ચારિત્રની પરિણતિના વિષયમા તે તે ઉપાયવડે પરીક્ષા કરવી પરીક્ષા કરવાનો સમય પ્રાયે કરીને છ માસનો છે એટલે છ માસ સુધી પરીક્ષા કર્યા પછી વડી દીક્ષા આપવી વળી તેવા પ્રકારનુ કોઇ સારૂ પાત્ર એટલે સાદો પુરૂષ અથવા નઠારો પુરૂષ મલે તો તેની અપેક્ષાએ અલ્પ કાળ પણ છે અને અધિક કાલ પણ છે, પરતુ છ માસ સુધી પરીક્ષા કરવી એવો નિયમ નથી તેમ વલી ઉપધાન જેણે વહન કર્યું નથી એવા પુરૂષને પણ કઠથી સામાયિક સૂત્ર આપવુ એટલે ભણાવવુ પાત્રપણાની અપેક્ષાએ બીજુ પણ સૂત્ર ભણાવવુ ૨૩

तथा गुरुजनाद्यनुज्ञेति ॥ २३ ॥

મૂલાર્થ—માતા પિતા વગેરે ગુરૂજનની આજ્ઞા લેવી.૨૩

વિશેષાર્થ—ગુરૂજન એટલે માતા પિતા વગેરે આદિ (વગેરે) શબ્દથી બ્હેન, સ્ત્રી વગેરે બાકીના સંબંધી લોકોનું ગ્રહણ કરવું તેની અનુજ્ઞા એટલે ‘ તું દીક્ષા લે ’ એવી સંમતિરૂપ આજ્ઞા તે વિધિ કહેવાય છે, તે પાછળથી સંબંધ મેલવવો. ૨૩

જ્યારે તે સંબંધી વર્ગ તે તે પ્રકારના ઉપાયોથી આજ્ઞા માગતા છતાં પણ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા ન આપે તો પછી શું કરવું ? તે કહે છે.

तथा तथोपधायोग इति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે સંબંધી વર્ગ આજ્ઞા આપે એવી યુકિત કરવી. ૨૪

વિશેષાર્થ—તે તે પ્રકારે એટલે સર્વથા બીજાને માલુમ ન પડે એવા પ્રકારે માયાનો પ્રયોગ કરવો. ૨૪.

શી રીતે માયા-કપટની રચના કરવી ? તે કહે છે.

दुःस्वप्नादिकथनमिति ॥ २५ ॥

મૂલાર્થ—નઠારા સ્વપ્ના વગેરે કહેવા. ૨૫

વિશેષાર્થ—દુઃસ્વપ્ન કહેવા એટલે ગધેડા, ઉંટ, પાડા વગેરે અયોગ્ય વાહન ઉપર બેસવું ઇત્યાદિ નજીક મૃત્યુને સૂચવનારા સ્વપ્નો મેં દીઠા, માટે મારૂં મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે, તેથી મને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપો ’ એમ કહેવું આદિ શબ્દથી માતૃમંડળ—દેવીઓનું ટોળું વગેરે વિપરીત દેખાવ પ્રમુખનું ગ્રહણ કરવુ. એ વાત માતા પિતા વગેરે વડિલને નિવેદન કરવી, જેથી દિક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે એ હેતુ માટે ૨૫

तथा विपर्ययलिङ्गसेवेति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ—વળી વિપરીત ચિન્હોને સેવવા એટલે મૃત્યુ સમીપ આવેલા પુરૂપના જેવા ચિન્હ દેખાડવા. ૨૬

વિશેષાર્થ—વિપર્યય એટલે પોતાની પ્રકૃતિથી વિપરીત

ભાવ, તે મૃત્યુને સૂચવનારૂ છે, તેથી તે મરણનુ ચિન્હ છે તેનુ સેવન કરવુ એટલે જાણી જોઇને પોતાના મરણચિન્હ બતાવવા જેથી માતા પિતા વગેરે વડિલજન ' આનુ મૃત્યુ નજીક આવ્યુ છે ' એમ જાણી દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે ૨૬

જો માતાપિતાપ્રમુખ ગુરૂજન પોતાની બુદ્ધિથી પોતાની મેળેજ તે વિપરીત ચિન્હોને જાણી ન શકે તો પછી શુ કરવુ ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

दैवज्ञैस्तथा तथा निवेदनमिति ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ—જોષી લોકોની પાસે માતા પિતાદિકને તે તે પ્રકારે કહેવરાવવુ. ૨૭

વિશેષાર્થ—દૈવજ્ઞ એટલે નિમિત્ત શાસ્ત્રને જાણનારા જોષી લોકોની પાસે તે તે નિમિત્ત શાસ્ત્રના પાઠાદિરૂપ ઉપાયવડે તે માતા પિતાદિક ગુરૂ જનને વિપરીત લિંગોનુ જણાવવુ એટલે જોષીઓના મુખથી માતાપિતાદિકને પ્રતીતિ લાવવાને કહેવરાવવુ, જેથી તેઓ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે ૨૭

એવી માયા કરનારને દીક્ષા આપવાથી શો ગુણ થાય ? એવી શકા કરે તો તેનો ઉત્તર આપે છે

न धर्मे मायेति ॥ २८ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે માયા નથી. ૨૮

વિશેષાર્થ—જે ક્રિયામા ધર્મ સાધ્ય છે, તે ક્રિયા માયા —ઠગાઇ નથી પરમાર્થપણે એ અમાયાજ છે ૨૮

એમ શાથી કહો છો ? તે કહે છે

उभयहितमेतदिति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—તે માયાનુ કરવાપણુ સ્વપરને હિતકારી છે. ૨૯

વિશેષાર્થ—એ દીક્ષા વિધિમાં જે માયા—કપટ કરવી, તે પોતાનું તથા માતાપિતા વગેરે વડિલ જનનું શ્રેયરૂપ હિત કરવાપણું છે, કારણ કે, દીક્ષા લેવી તે પોતાને અને પરને ઉપકારકારી છે, તે વિષે શાસ્ત્રમાં પણ કહેલું છે—

" જ્યાં પોતાનો અને પરનો નિરંતર હિતનો ઉદય જોવામાં આવે ત્યાં ભાવે કરીને માયા વગરનો પણ પુરૂષ ક્વચિત્ માયાવી જ હોય છે. એટલે કોઇ કાર્યને વિષે માયા પણ વસ્તુતાએ અમાયા જ કહેવાય છે. " ૨૯

પૂર્વે કહ્યું, તેમ કરતાં છતાં પણ જો માતા પિતાદિ ગુરૂજન તેના વિના નિર્વાહ કરી શકે તેવા ન હોય અને તેથી કરીને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપતા ન હોય તો શું કરવું ? એવી શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

यथाशक्ति सौविहित्यापादनमिति ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શકિત પ્રમાણે માતપિતાદિ ગુરૂજનના મનનું સમાધાન કરવું. ૩૦

વિશેષાર્થ—જેની જેટલી શક્તિ હોય તેટલી શક્તિ પ્રમાણે માતા પિતા પ્રમુખ ગુરૂજનોના ચિત્તનું સમાધાન કરવું એટલે સો, હજાર વગેરે પ્રમાણવાલા નિર્વાહના કારણરૂપ દ્રવ્યાદિક આપવારૂપ પોતાની શક્તિને અનુસારે કરી તેમની આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરવો. તે પછી દીક્ષા લેવી, જેથી પછવાડે પોતાના માતા પિતાદિ નિર્વાહાદિકના કારણથી હેરાનગતી ન ભોગવે, અર્થાત્ તેમના નિર્વાહનો ઉપાય કરવો. એમ કરવાથી પોતે કૃતજ્ઞતા કરેલી કહેવાય છે. કારણ કે, જૈન માર્ગની પ્રભાવનાનું બીજ કરૂણા—દયા છે. તેથી માતા પિતાદિકને તેવી રીતે પણ ખુશી કરી તેમની આજ્ઞા મેળવી દીક્ષા લેવી. ૩૦

ઉપર પ્રમાણે કરતાં છતાં પણ જો માતા પિતાદિ દીક્ષા લેનારનો ત્યાગ કરવા ઉત્સાહ ન કરે ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે.

ग्लानौषधादिज्ञातात्त्यागः इति ॥ ३१ ॥

મૂલાર્થ—વ્યાધિ પીડિત માતા પિતાદિક ગુરૂજનનો ઔષધાદિકના દષ્ટાંતે ત્યાગ કરવો. ૩૧

વિશેષાર્થ—ગ્લાન એટલે તે પ્રકારના વ્યાધિના પીડાને લઇને ગ્લાનિ પામેલા માતાપિતાદિ લોકને ઔષધાદિના દષ્ટાતે કરીને આદિ શબ્દથી પોતાના નિર્વાહની ખોળ કરવી તે પણ ઔષધાદિ કહેવાય છે તેથી ગ્લાનના ઔષધાદિકના દષ્ટાતે કરી તે માતા પિતા પ્રમુખનો ત્યાગ કરવો તે દષ્ટાત આ પ્રમાણે છે

કોઇ કુલીન પુત્ર પોતાના માતપિતાદિ સાથે તેમની સેવામા બધાઈ ચાલતો હતો તે એક વખતે કોઇ રીતે કોઇ અપાર જ ગલ મા આવી પહોચ્યો તેમની સાથે ચાલતા તે માતાપિતાના નિયમને તોડનારો, અને વૈદ્યના ઔષધાદિ વિના માત્ર પુરૂષથી સાધ્ય ન થાય તેવો અને તેવી જાતના ઔષધાદિકના પ્રયોગને યોગ્ય એવો કોઇ મોટો રોગ માતાપિતાના શરીરમા ઉત્પન્ન થયો તે વખતે તે કુલીન પુત્ર માતાપિતાના પ્રતિબધથી આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો—"આ માતા પિતા જરૂર ઔષધ વિના રોગ રહિત નહીં થાય અને જો કદાપિ ઔષધ મળે તો રોગ મટે કે ન મટે એ સશય છે વળી આ માતા પિતા કાલ સહન કરે તેમ છે, એટલે તત્કાળ મારા વિયોગથી અથવા રાગથી મરણ પામે તેમ નથી" આ પ્રમાણે ચિંતવી તે માતા પિતાદિકને વિવિધ પ્રકારના વચનોવડે ઔષધાદિકના નિમિત્તે અને પોતાની વૃત્તિને માટે તે ત્યાગ કરે છે એ ત્યાગ કરતો છતો પણ તે સજ્જન (સાધુ) કહેવાય છે એટલે જે તેણે ત્યાગ કર્યો તે ઠીકજ ત્યાગ કર્યો કહેવાય છે એ પ્રકારનો ત્યાગ તે અત્યાગજ કહેવાય છે અને એવો વખત આવતા જો ત્યાગ ન કરે તો પરમાર્થથી તે ત્યાગજ કર્યો કહેવાય છે કારણકે, આ સ્થળે ફલજ પ્રધાન છે અને આવા ધીર પુરૂષો ફલનેજ પ્રધાનપણે દેખનારા હોય છે, એટલે ધીર પુરૂષો જેમા ફળ દેખે છે, તેવાજ કાર્યને વિષે પ્રવર્તે છે તેથી ઔષધ સપાદન કરી તે માતાપિતાને જીવાડે પણ ખરો, કેમકે તેવો સભવ છે અને એ પ્રકારે કરવુ તે સત્પુરૂષોને યોગ્ય છે

આ દષ્ટાતનો સિદ્ધાત આ પ્રમાણે છે આ સ્થળે જે કુલીન

પુત્ર કહ્યો, તે શુકલપક્ષીઓ મહાપુરૂષ સમજવો, તે પુરૂષ આ સંસારરૂપ વનમાં પડી માતપિતાદિકની સાથે મળેલો અને ધર્મમાં બંધાએલો થઇ વિહાર કરે છે. તે માતાપિતાદિકને અવશ્ય વિનાશ કરનાર, અને સમ્યક્ત્વ બીજ જેણે પ્રાપ્ત કર્યું નથી એવા પુરૂષ માત્રે કરીને સાધવાને અશક્ય, સમકિતાદિ ઔષધ જેને સંભવે છે, અને દર્શન મોહાદિકના ઉદયરૂપ લક્ષણવાળો કર્મરૂપ રોગ તે તે માતાપિતાદિ ગુરૂજનને થયો છે, માટે આ સંસારરૂપ અટવીમાં શુકલપક્ષીઓ પુરૂષ ધર્મના પ્રતિબંધથી એમ વિચારે કે, ' આ સર્વે સમકિતાદિ ઔષધ વિના અવશ્ય વિનાશ પામશે, અને સમકિતાદિકનું સંપાદન કરતાં પણ વિકલ્પ છે, એટલે સમકિતાદિ ઔષધથી તેમનો કર્મરૂપ રોગ મટે પણ ખરો, તેથી સમકિતાદિ ઔષધ મેળવવાનો ઉદ્યમ કરે છે. વળી વ્યવહારથી સર્વે કાલને સહન કરે તેવા છે, એટલે તત્કાળ નાશ પામે એવાં નથી, કારણકે જ્યાંસુધી ગૃહવાસ છે, ત્યાંસુધી નિર્વાહ વગેરેની ચિંતા છે. માટે તે તે પ્રકારે સંસ્થાપન કરીને એટલે માતાપિતાદિ ગુરૂજનની જીવતાં સુધી પહોંચે એવી આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરીને તેમના સમકિતાદિ ઔષધ નિમિત્તે, પોતાને ચારિત્રનો લાભ થાય, તે નિમિત્તે પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે કરી સર્વથા ઇષ્ટ એવા સંયમની સિદ્ધિ નિમિત્તે એ ગુરૂજનનો ત્યાગ કરનારો પુરૂષ ઉત્તમ કહેવાય છે. કારણકે, સંસારરૂપ અટવીમાંથી કરાતો એ ત્યાગ તે તત્ત્વભાવનાથી અત્યાગજ છે અને મિથ્યાભાવનાએ કરીને અત્યાગ એટલે તેમનો ત્યાગ ન કરવો તે ત્યાગ છે. કારણકે, આ સ્થળે પંડિત પુરૂષોને તત્ત્વફલનું પ્રધાનપણું છે, એટલે ઉત્તરોત્તર હિત કરનાર જે થાય તે તત્ત્વફલ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વફલને દેખનારા ધીર પુરૂષો આસન્ન ભવ્ય હોય છે. આ પ્રકારે તે માતાપિતાને સમકિતાદિ ઔષધનું સંપાદન કરી અત્યંત જીવાડવાં, એટલે ફરીથી મરણ ન થાય તેવી રીતે જીવાડવા—એ સત્પુરૂષને ઉચિત છે. કારણકે, અમરણનું અવંધ્ય બીજ એટલે ખરૂં કારણ જે સમકિતાદિકનો યોગ, તે સંભવિત છે. અર્થાત્ સમકિતરૂપ

બીજની પ્રાપ્તિ થયા પછીનુ મરણુ અમરણુજ છે એ કરવુ તે સત્પુરૂષને ઉચિત છે કારણુ માતા પિતા નિશ્ચે દુ પ્રતિકાર છે એટલે માતાપિતાએ એટલો બધો ઉપકાર કર્યો છે, કે તેમનો પ્રત્યુપકાર કરવો દુ શકય છે, તેથી દુ ખ પામીને પણુ તેઓ સમકિત પામે એવો ઉપાય કરવો—એ ભાવ છે માતાપિતા શિવાય બાકીના જેમ સ્વજન લોક છે, તે તો જેમ જેને ઘટે તેમ ઉપકાર કરવા લાયક છે, આ પ્રમાણે સત્પુરૂષનો ધર્મ છે આ ઠેકાણે અકુશલાનુબધી એવા માતાપિતાદિકના શોકનો પરિહાર કરનાર શ્રી મહાવીર સ્વામી દષ્ટાતરૂપ છે ૩૧

तथा गुरुनिवेदनमिति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષે ગુરૂને પોતાના આત્માનુ અર્પણુ કરવુ. ૩૨

વિશેષાર્થ—અહિ तथा શબ્દ બીજા વિધિના સમુચ્ચય અર્થમા છે ગુરૂને નિવેદન કરવુ એટલે દીક્ષા લેનારા પુરૂષે દીક્ષા આપનાર ગુરૂને સર્વ પ્રકારે આત્માનુ અર્પણુ કરવુ ૩૨

એવી રીતે દીક્ષા લેનાર સબધી વિધિ કહી હવે દીક્ષા આપનાર ગુરૂ સબધી વિધિ કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે—

अनुग्रहधियाभ्युपगम इति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂએ અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી શિષ્યનો અગીકાર કરવો. ૩૩

વિશેષાર્થ—ગુરૂએ શિષ્ય ઉપર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી એટલે સમકિત વગેરે આરોપણુ કરવાની બુદ્ધિથી દીક્ષા આપવી. પોતાની પર્ષદા (સઘેડા) ની પૂર્ત્તિ થશે તેવી બુદ્ધિથી આપવી નહીં ૩૩

तथा निमित्तपरीक्षेति ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—નિમિત્ત શાસ્ત્રવડે શિષ્યની પરીક્ષા કરવી. ૩૪

વિશેષાર્થ—નિમિત્ત એટલે ભાવી અર્થને સૂચવનારા શકુનાદિકની પરીક્ષા કરવી એટલે નિશ્ચય કરવો; કારણકે નિમિત્તની શુદ્ધિનો વિધિ પ્રધાન છે. ૩૪

तथा उचितकालापेक्षणमिति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવા વખતની અપેક્ષા રાખવી. ૩૫

વિશેષાર્થ—ઉચિત એટલે સારા તિથિ, નક્ષત્ર ઈત્યાદિકના યોગરૂપ એવો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય સમય જે ગણિવિદ્યાનામે પ્રકીર્ણક ગ્રંથમાં કહેલો છે, તેની અપેક્ષા કરવી—આદર કરવો. અર્થાત્ સારૂં મુહૂર્ત્ત જોવું. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

तिहिं उत्तराहिं तह रोहिणीहि कुज्जा उ सेहनिक्खमणं ।
गणिवायए अणुन्ना, महव्वयाणं च आरुहणा ॥ १ ॥
चउद्दसीपन्नरसिं वज्जेज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।
छट्ठिं च चउत्थि वारसिं च दोण्हंपि पक्खाणं ॥ २ ॥

ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્ર, એટલે ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદ, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, તથા રોહિણી નક્ષત્ર—એટલા નક્ષત્રોને વિષે શિષ્યને નિષ્ક્રમણ એટલે દીક્ષા આપવી. તેમ વળી ગણિપદ અથવા વાચકપદની અનુજ્ઞા તથા મહાવ્રતની આરોપણા પણ એમાં કરવી. ૧

દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ચોદશ, પુનમ, આઠમ, નવમી, છઠ, ચોથ અને બારશ એટલી શુક્લ અને કૃષ્ણ બંને પક્ષની તિથિઓ વર્જવી. ૨ ઇત્યાદિ. ૩૫

तथा उपायतः कायपालनमिति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાને ઇચ્છનારા પુરૂષને ઉપાયથી પૃથ્વીકાય વગેરે જીવોનું પાલન કરી શકે તેવો કરવો. ૩૬

વિશેષાર્થ—નિર્દોષ અનુષ્ઠાનના અભ્યાસ રૂપ ઉપાયે કરી

પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનુ પાલન કરી શકે તેવા દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાવાળા પ્રાણીને કરવો ૩૬

तथा भाववृद्धिकरणमिति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાના ભાવ અભિલાષની વૃદ્ધિ કરવી. ૩૭

વિશેષાર્થ—ભાવ એટલે દીક્ષા લેવાનો અભિલાષ, તેની વૃદ્ધિ કરવી એટલે દીક્ષાના ફળની પ્રરૂપણા વગેરે કરનારા વચનોએ કરીને ઉત્કર્ષ કરવો એટલે પ્રવ્રજ્યા લીધાનુ મોટુ ફળ કહી દેખાડવુ જેવી ભાવની વૃદ્ધિ થાય ૩૭

तथा अनन्तरानुष्ठानोपदेश इति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય એવા અનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ કરવો. ૩૮

વિશેષાર્થ—અનતર અનુષ્ઠાન એટલે દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય અનુષ્ઠાન જે ગુરૂની પાસે રહેવુ અને ગુરૂની ભકિત તથા બહુમાન વગેરે કરવા જે આગળ અધ્યાયમા કહેવાશે તેનો ઉપદેશ કરવો ૩૮

तथा शक्तितस्त्यागतपसीति ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ—શિષ્યની શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ તથા તપ કરાવવો. ૩૯

વિશેષાર્થ—શકિત પ્રમાણે એટલે ગજા પ્રમાણે ત્યાગ એટલે દેવ, ગુરૂ તથા સઘની પૂજા વિગેરેમા દ્રવ્યનો ખર્ચ કરાવવો એવુ છે લક્ષણ જેનુ એવો ત્યાગ અને તપ એટલે અનશન વગેરે તે દીક્ષા લેનારની પાસે કરાવવો ૩૯

तथा क्षेत्रादिशुद्धौ वन्दनादिशुद्ध्या शीलारोपणमिति ॥४०॥

મૂલાર્થ—ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિ કરતા ચૈત્યવદનાદિકની શુદ્ધિ વડે શીલ—આચારનુ આરોપણ કરવુ. ૪૦

વિશેષાર્થ—ક્ષેત્ર એટલે ભૂમિભાગ આદિ શબ્દથી દિશા તેની શુદ્ધિ થતાં વંદનાદિકની શુદ્ધિવડે એટલે ચૈત્યવંદન, કાયોત્સર્ગ અને સાધુને વેષ આપવા વગેરે સારા આચારની સુંદરતાવડે શીલ એટલે સામાયિકના પરિણામ રૂપ આચાર તેનું આરોપણ એટલે '**करेमि भंते सामायिकं**' ઇત્યાદિ દંડકના ઉચ્ચારણ પૂર્વક દીક્ષા લેવાને યોગ્ય એવા પુરૂષમાં સ્થાપન ગુરૂએ કરવું. તેમાં ક્ષેત્રશુદ્ધિ એટલે શેલડીના વન પ્રમુખ શુદ્ધભૂમિ તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

उच्छुवणे सालिवणे पउमसरे कुसुमिए वणसंडे ।
गंभीरसाणुणाए पयाहिणजले जिणहरे वा ॥ १ ॥

तथा—पुव्वाभिमुहोऽत्तर–मुहोव दिज्जाहवा पडिच्छेज्जा ।
जाए जिणादओ वा दिसाए जिणचेइयाइं वा ॥२॥ इति

"શેલડી તથા ડાંગેરના વનને વિષે, પદ્મસરોવરને વિષે, પુષ્પવાળા વન ખંડને વિષે, ગંભીર શબ્દ કરતા અને પ્રદક્ષિણ વહેતા એવા જળના સમીપે અને જિનગૃહ ચૈત્યને વિષે દીક્ષા આપવી. ૧

વળી પૂર્વાભિમુખે અથવા ઉત્તરાભિમુખે અથવા જે દિશાને વિષે કેવળી વિચરતા હોય વા જિનચૈત્ય હોય, તે દિશાને સન્મુખે શિષ્યને બેસાડી દીક્ષા આપવી. ૨. ૪૦

હવે શીલનું નિરૂપણ કરે છે.

असङ्गतया समशत्रुमित्रता शीलमिति ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—અનાસક્તપણે અસંગપણે શત્રુ અને મિત્રમાં સમભાવ રાખવો તે શીલ કહેવાય છે. ૪૧

વિશેષાર્થ—અસંગતા એટલે કોઈ પણ પદાર્થમાં પ્રતિબંધ આસક્તિને અભાવે કરી શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન ચિત્ત રાખવું એ શીલ કહેવાય છે. ૪૧

અહીં કોઇ શંકા કરે કે, શીલ તો પોતાના પરિણામથી સાધ્ય છે, તો પછી ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિવડે તે શીલનું આરોપણ શામાટે કરવું જોઇએ ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે.

अतोऽनुष्ठानात्तद्भावसम्भव इति ॥ ४२ ॥

મૂલાર્થ—એ અનુષ્ઠાનથી તે શીલપણાના ભાવનો સભવ છે ૪૨

વિશેષાર્થ—પૂર્વે કહેલ શીલના આરોપણરૂપ અનુષ્ઠાનથી તદ્ભાવ એટલે શીલના પરિણામરૂપ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે એટલે જેને પ્રથમ તેવો ભાવ ન હોય તો તેને નવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને જેને પ્રથમ તેવો ભાવ હોય છે તેને તે ભાવનુ સ્થિર કરવાપણુ થાય છે ૪૨

तथा तथोपयोगकारण चेतीति ॥ ४३ ॥

મૂલાર્થ—વલી તે શિષ્યપાસે તપનો યોગ કરાવવો. ૪૩

વિશેષાર્થ—એ પ્રમાણે વિધિવડે દીક્ષિત થયેલા પુરૂષ પાસે ગુરૂપરપરાએ પ્રાપ્ત થયેલ આબેલ વગેરે તપનો યોગ કરાવે ૪૩

હવે યતિ વિધિનો ઉપસહાર કરે છે

एव यः शुद्धयोगेन परित्यज्य गृहाश्रमम् ।
सयमे रमते नित्य स यतिः परिकीर्तितः ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે જે શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી સયમને વિષે રમે તે યતિ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ—એવી રીતે એટલે ઉપર કહેલા પ્રકારે જે ભવ્ય પ્રાણી સમ્યક્ આચારરૂપ શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડી હિંમાદિકથી વિરામ પામવા રૂપ સયમને વિષે રમે છે આસક્તિવાલો હોય એવા ગુણવાલો યતિ (જેની વ્યુત્પત્તિ આગળ કહેલ છે તે) કહેવાય છે

આ ઠેકાણે એજ વાતની ઉન્નતિ કહે છે

एतत्तु संभवत्यस्य सदुपायप्रवृत्तितः ॥
अनुपायात्तु साध्यस्य सिद्धिं नेच्छन्ति पण्डिताः ॥

મૂલાર્થ—સારા ઉપાયવડે પ્રવૃત્તિ કરવાથી દીક્ષા લેનારને એ યતિપણું સંભવે છે. કારણકે પંડિત પુરૂષો સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિને ઉપાય વિના ઇચ્છતા નથી.

વિશેષાર્થ—એ દીક્ષા લેનારને યતિપણું સંભવે છે. તે શાથી સંભવે છે ? તે કહે છે. 'સત્ ઉપાયની પ્રવૃત્તિથી' એટલે સુંદર ઉપાયવડે પોતે યોગ્ય થઈ યોગ્ય ગુરૂ પાસે દીક્ષા લે ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિથી. આ ઠેકાણે વ્યતિરેકથી કહે છે એટલે ઉલટાવીને કહે છે. અનુપાયથી એટલે સુંદર ઉપાય વિના સામાન્ય પ્રકારે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિને પંડિત એટલે કાર્ય અને કારણનો વિભાગ કરવામાં કુશલ એવા પુરૂષો ઇચ્છતા નથી. અર્થાત્ ઉપાય (કારણ) વિના કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ પંડિત પુરૂષોનો અભિપ્રાય નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, કારણ વિના કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય.

પૂર્વે જે પ્રકારે યતિ કહેલ છે, તેથી ઉલટી રીતે વર્ત્તવાથી દોષ કહે છે.

यस्तु नैवंविधो मोहाच्चेष्टते शास्त्रबाधया।
स तादृग्लिङ्गयुक्तोऽपि न गृही न यतिर्मतः ॥

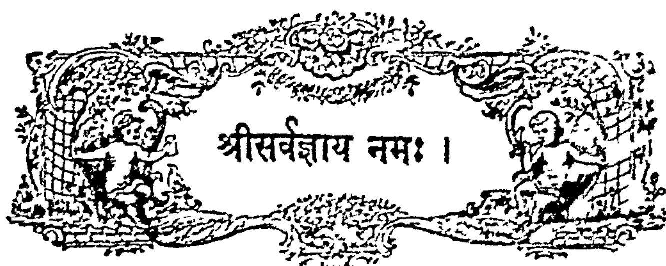
મૂલાર્થ—જે પુરૂષ મોહથી પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રનીતિથી ચાલે નહીં અને શાસ્ત્રને બાધ લાગે એવી ચેષ્ટા કરે છે, તે તેવા શુદ્ધ જૈન લિંગ ધારી હોય તો પણ તે ગૃહસ્થ ન કહેવાય તેમ યતિ પણ ન કહેવાય. એ ઉભય ભ્રષ્ટ છે.

વિશેષાર્થ—જેની સંસારમાં ભ્રમણ કરવાની શક્તિ અદ્યાપિ ઓછી થઈ નથી, એવો જે પુરૂષ પૂર્વે કહેલા વિધિથી વિપરીતપણે

ચાલતો થકો અજ્ઞાનથી શાસ્ત્રના અર્થને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તે છે, તે મનુષ્ય શુદ્ધ યતિ સમાન વેષધારી છે, તો પણ (બીજી રીતનો વેષધારી હોય તેની શી વાત કરવી એ अपि શબ્દનો અર્થ છે) તે ગૃહસ્થ પણ નથી, કારણકે તે ગૃહસ્થના આચારથી રહિત છે તેમ તે યતિ પણ નથી, કારણકે તેનામા ભાવ ચારિત્રથી રહિત પણું છે

ઈતિ શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ રચેલ ધર્મબિંદુ વૃત્તિને વિષે યતિધર્મ વિધિ નામે ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

पंचमः अध्यायः ।

ચોથા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરી હવે પાંચમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે, તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

बाहुभ्यां दुस्तरो यद्वत्क्रूरनक्रो महोदधिः ।
यतित्वं दुष्करं तद्वदित्याहुस्तत्त्ववेदिनः ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—જેમાં ક્રૂર ઝુંડ—મત્સ્યો છે, એવો મહા સમુદ્ર જેમ બે બાહુઓથી તરવો મુશ્કેલ છે, તેમ યતિપણું પાળવું દુષ્કર છે, એમ તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે. ૧

વિશેષાર્થ—જેમ બે ભુજાથી સમુદ્ર દુસ્તર છે, એટલે તરવાને અશક્ય છે, **यद्वत्** એ દૃષ્ટાંતનો અર્થ બતાવે છે એટલે ભયંકર છે નક્ર, ઝુંડ જાતના મત્સ્યો જેમાં એવો સમુદ્ર ઉપલક્ષણથી મત્સ્ય, મઘર અને સુસુમાર વગેરે ગ્રહણ કરવા. મહોદધિ એટલે મોટો સમુદ્ર જેમ તરવો દુષ્કર છે તેમ યતિપણું એટલે શ્રમણપણું દુષ્કર છે દુઃખે આચરવા યોગ્ય છે. **तद्वत्** એ દૃષ્ટાંતનો અર્થ થયો. એવી રીતે કહે છે, કોણ કહે છે? તત્ત્વવેત્તાઓ એટલે દીક્ષાના ખરા અર્થને જાણનારાઓ કહે છે. ૧

યતિપણું દુષ્કર છે. તેનું કારણ કહે છે.

अपवर्गः फलं यस्य जन्ममृत्यादिवर्जितः ।
परमानन्दरूपश्च दुष्करं तच्च चाद्भुतम् ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—જે યતિપણાનું ફલ જન્મ તથા મરણ

વગેરેથી રહિત અને પરમઆનદરૂપ એવો મોક્ષ છે, તે યતિપણુ દુષ્કર હોય તેમા શુ આશ્ચર્ય છે ? ૨

વિશેષાર્થ—અપવર્ગ એટલે મોક્ષ છે, ફલ-કાર્ય જેનુ એવુ યતિપણુ છે, જે મોક્ષ જન્મ, મરણ, અને જરા વગેરે સસારના વિકારોથી રહિત છે, તેમ વળી તે પરમાનદરૂપ છે, એટલે સર્વ ઉપમાઓથી અતીત અર્થાત્ નિરૂપમ એવા આનદ સ્વભાવવાળુ છે અહિ च શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમા છે, તે યતિપણુ કષ્ટથી કરી શકાય તેવુ હોય તેમા આશ્ચર્ય નથી કારણ કે, અત્યત મહોદયવાળા વિદ્યા, મત્ર, અને ઔષધ વગેરે સાધનોનુ આ લોકમા દુષ્કરપણુ દેખવામા આવે છે, તો મોક્ષને આપનારા યતિપણામા દુષ્કરપણુ કેમ ન હોય ? ૨

ત્યારે એવુ દુષ્કર યતિપણુ શી રીતે પાળી શકાય ? તે શકાના સમાધાનમા કહે છે

भवस्वरूपविज्ञानात्तद्विरागाच्च तत्त्वत ।
अपवर्गानुरागाच्च स्यादेतन्नान्यथा क्वचित् ॥

મૂલાર્થ—સસારના સ્વરૂપનુ જાણપણુ થવાથી, ને સસાર ઉપર યથાર્થ વૈરાગ્ય થવાથી અને મોક્ષ તરફ અનુરાગ થવાથી એ યતિપણુ પાળી શકાય છે, તે શિવાય કયારે પણ પાળી શકાતુ નથી.

વિશેષાર્થ—સસારનુ સ્વરૂપ કે જે ઈંદ્રજાળ, મૃગતૃષ્ણિકા (ઝાઝવાના જળ) ગધર્વનગર અને સ્વપ્નાદિકના જેવુ છે, તેના વિજ્ઞાનથી એટલે શાસ્ત્રરૂપ લોચનવડે પ્રથમ જોવાથી, તે પછી તેની તરફ વિરાગ કરવાથી એટલે તપેલા લોઢાને વિષે પગ મુકવાથી જેવો ઉદ્વેગ થાય તે ન્યાયવડે સસારના સ્વરૂપને તત્ત્વથી એટલે નિષ્કપટ વૃત્તિથી જોઇ ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યથી અહિ च શબ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચય અર્થમા છે તેમ વળી, અપવર્ગ એટલે પરમપદની સ્પૃહાની અધિકતાથી અહિ च શબ્દ પ્રથમના અર્થમા

છે. યતિપણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય બીજે પ્રકારે કોઇ ક્ષેત્રમાં કે કોઇ કાળમાં યતિપણું પાળી શકાતું નથી; કારણ કે, સમ્યક્ ઉપાય વિના ઉપેયનો (જે યતિપણું તેનો) કદાચિત અભાવ થઇ જાય છે.

इत्युक्तो यतिःअधुनाऽस्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः यतिधर्मो द्विविधः सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે એ યતિના ધર્મને કહીએ છીએ. યતિધર્મ બે પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષયતિધર્મ અને ૨ નિરપેક્ષયતિધર્મ. ૧

વિશેષાર્થ—એ મૂલ સૂત્રનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ જે ગુરૂ તથા ગચ્છ વગેરેની સહાયની અપેક્ષા રાખી દીક્ષા પાળે તે **સાપેક્ષયતિ** કહેવાય છે. અને જે તેની અપેક્ષા ન રાખે તે નિરપેક્ષયતિ કહેવાય છે. તેવા બંને યતિઓનો ધર્મ અનુક્રમે કરીને ગચ્છમાં નિવાસ કરવારૂપ અને જિનકલ્પાદિ લક્ષણવાળો છે, એટલે ગચ્છવાસ એ સાપેક્ષ અને જિનકલ્પાદિ એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય છે. ૧

तत्र सापेक्षयतिधर्म इति ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—તેમાં સાપેક્ષ યતિધર્મ કહે છે. ૨

વિશેષાર્થ—તેમાં એટલે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એ બંને ધર્મમાં સાપેક્ષયતિધર્મને કહે છે. ૨

यथा गुर्वन्तेवासितेति ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂની પાસે શિષ્યભાવે યાવજ્જીવિત વર્ત્તવું. ૩

વિશેષાર્થ—ગુરૂ એટલે દીક્ષા આપનાર આચાર્યનો શિષ્યભાવ જીવતાં સુધી રાખવો. કારણ કે, ગુરૂના શિષ્ય થઇને રહેવામાં મોટું ફળ છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,—

नाणस्स होइ भागी थिरयरओ दसणे चरित्ते य ॥
धण्णा आवकहाए गुरुकुलवास न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

" જે પુરૂષો યાવજ્જીવિત ગુરૂકુળમા વાસને છોડતા નથી, તે ધન્ય પુરૂષો જ્ઞાનના ભાગી અને દર્શન તથા ચારિત્રને વિષે અત્યત સ્થિર થાય છે ૧

तथा तद्भक्तिबहुमानाविति ॥ ४ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂને વિષે ભકિત તથા બહુમાન કરવુ . ૪

વિશેષાર્થ—તે ગુરૂને વિષે ભકિત કરવી એટલે અન્નપાન વગેરે તેમને નિવેદન કરવા-લાવી આપવા, તેમજ પગ ધોવા વગેરેથી સેવા કરવી તેમનુ બહુમાન કરવુ એટલે હૃદયથી તેમની ઉપર પ્રેમ રાખવો ૪

तथा सदाऽऽज्ञाकरणमिति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—નિરતર ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવુ . ૫

વિશેષાર્થ—સદા એટલે સર્વકાળ રાત્રિ અને દિવસે ગુરૂએ ઉપદેશ કરેલા અર્થની આજ્ઞા પાળવી ૫

तथा विधिना प्रवृत्तिरिति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—વિધિએ કરીને પ્રવર્ત્તવુ . ૬

વિશેષાર્થ—વિધિ એટલે શાસ્ત્રોકત પ્રકાર તે વડે પ્રવૃત્તિ કરવી એટલે પડિલેહણા, પ્રમાર્જના, ગોચરી વગેરે સાધુના આચારમા પ્રવર્ત્તવુ ૬

तथा आत्मानुग्रहचिन्तनमिति ॥ ७ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂ કોઇ કામની આજ્ઞા કરે તો પોતાના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો એમ ચિતવવુ ૭

વિશેષાર્થ—કોઈ બાબત ગુરૂ આજ્ઞા કરે તો ગુરૂએ પોતાના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો ઉપકાર કર્યો, એમ ચિતવવુ જેમકે,

" धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी ॥
गुरुवदनमलयनिसृतो वचनरसश्चन्दनस्पर्शः ॥ १ ॥

" અહિત આચરણ રૂપ (અશ્રેયકારી આચરણ રૂપ) ઘામને શાંત કરનારો અને ગુરૂના મુખ રૂપી મલય પર્વતમાંથી નીકળેલો વચનરસરૂપી ચંદનનો સ્પર્શ ધન્યપુરૂષની ઉપરજ પડે છે, એમ ગુરૂ મહારાજના ઉપકારનું વિચારવું. ૧-૭.

तथा व्रतपरिणामरक्षेति ॥ ८ ॥

મૂલાર્થ—વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું. ૮

વિશેષાર્થ—ચારિત્રરૂપ વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું એટલે સ્વભાવથી વ્રતને બાધા કરનારા તે તે ઉપસર્ગ પરિષહ વગેરે આવતાં ચિંતામણિ, મોટી ઔષધી વગેરે રક્ષણ કરવાના દૃષ્ટાંતે કરી તે ચારિત્ર પરિણામનું પાલન કરવું. ૮

तथा आरम्भत्याग इति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—આરંભનો ત્યાગ કરવો. ૯

વિશેષાર્થ—આરંભ એટલે છજીવનિકાયનું ઉપમર્દન તેનો ત્યાગ કરવો. ૯

તે આરંભના ત્યાગનો ઉપાય કહે છે—

पृथिव्याद्यसंघट्टनमिति ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો સંઘટ્ટો ન કરવો ૧૦

વિશેષાર્થ—પૃથ્વી વિગેરે છ જીવનિકાયનો અસંઘટ્ટન એટલે અસ્પર્શ અર્થાત્ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનું મર્દન ન કરવું. ઉપલક્ષણથી તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોને અતિશય અથવા થોડા પરિતાપ, વિરાધના તથા નીચે નાંખવા ઈત્યાદિકનો પરિહાર કરવો. ૧૦

तथा त्रिधेर्याशुद्धिः ॥ ११ ॥

મૂલાર્થ—ત્રણ પ્રકારે ઈર્યાશુદ્ધિ કરવી. ૧૧

વિશેષાર્થ—ત્રણ પ્રકારે એટલે ઉંચે, નીચે અને તિરછુ -એ ત્રણ દિશાઓની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના ગમનની શુદ્ધિ કરવી એટલે યુગ (જુસરા) પ્રમાણે લાબીદષ્ટિ કરી ગમનકરવારૂપ ઇર્યા સમિતિ પાળવી ૧૧

तथा भिक्षाभोजनमिति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—ભિક્ષા માગી ભોજન કરવુ. ૧૨

વિશેષાર્થ—અહિ ભિક્ષા ત્રણ પ્રકારની છે ૧ સર્વસ પત્કરી, ૨ પૌરૂષધ્ની, અને વૃત્તિભિક્ષા તેના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે—

" यतिर्ध्यानादियुक्तो यो, गुर्वाज्ञाया व्यवस्थित ।
सदाऽनारम्भिणस्तस्य, सर्वसपत्करी मता ॥ १ ॥
वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य, भ्रमरोपमयाऽटतः ।
गृहिदेहोपकाराय, विहितेति शुभाशयात् ॥ २ ॥
प्रव्रज्या प्रतिपन्नो यस्तद्विरोधेन वर्त्तते ।
असदारम्भिणस्तस्य, पौरुषघ्नी प्रकीर्त्तिता ॥ २ ॥
निःस्वान्धपङ्गवो ये तु, न शक्ता वै क्रियान्तरे ।
भिक्षामटन्तिवृत्त्यर्थं वृत्तिभिक्षेयमुच्यते ॥ ४ ॥

" જે યતિ ધ્યાનાદિકથી યુકત, ગુરૂની આજ્ઞામા રહેનાર અને સદા આરભ રહિત છે, તેને **સર્વસ પત્કરી**, નામે ભિક્ષા હોય છે ૧

વૃદ્ધાદિકને માટે ભમરાની જેમ અસગપણે અટનકરનાર સાધુને શુભ આશયથી ગૃહસ્થનો તથા દેહનો ઉપકાર કરવા માટે ભિક્ષા કરવી એ સર્વસ પત્કરી ભિક્ષા કહેલી છે ૨

જે પુરૂષ દીક્ષાને પ્રાપ્ત થયો છે અને તે દીક્ષાથી વિરૂદ્ધ વર્ત્તે છે, તેવા અસત્આરભ કરનાર પુરૂષને પૌરૂષધ્ની નામની ભિક્ષા હોય છે ૩

જે પુરૂષો નિર્ધન, અધ અને પાગળા હોવાથી બીજી ક્રિયા

કરવાને અશકત થતાં પોતાની આજીવિકાને અર્થે ભિક્ષા કરે છે, તે વૃત્તિભિક્ષા કહેવાય છે. ૪

આ ત્રણ પ્રકારની ભિક્ષાઓમાંથી કેવી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી ? તેમાં અહિં પ્રસ્તાવ ઉપરથી જણાય છે કે, સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા કરવી, તેવી ભિક્ષાએ કરી પિંડ ઉપાર્જન કરી ભોજન કરવું. ૧૨

तथा आघाताद्यदृष्टिरिति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—જે સ્થાનમાં જીવહિંસા થતી હોય ઇત્યાદિક સ્થાનને વિષે દૃષ્ટિ ન કરવી. ૧૩.

વિશેષાર્થ—જેમાં જીવનો આઘાત-હિંસા થાય તે આઘાત-સ્થાન-એટલે કસાઇ વગેરેના સ્થાન આદિ શબ્દથી જુગારી લોકો તથા લુચ્ચાલોકો વગેરે બધા પ્રમાદસ્થાનોનું ગ્રહણ કરવું તે આઘાત વગેરે સ્થાનોનું અવલોકન ન કરવું. કારણ કે, તેના અવલોકન કરવાથી અનાદિકાળથી સંસારના અભ્યાસને લઇને પ્રમાદ વગેરેથી તેમાં કૌતુકથી કોપાદિ દોષ લાગવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૧૩

तथा तत्कथाऽश्रवणमिति ॥ १४ ॥

મૂલાર્થ—તે આઘાત વગેરેના સ્થાનની વાત પણ ન સાંભળવી. ૧૪

વિશેષાર્થ—તે આઘાત વગેરેની કથા કોઈ બીજાઓ કહેતા હોય તે સાંભળવી નહીં. તે સાંભળવાથી પૂર્વની જેમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪

तथा अरक्तद्विष्टतेति ॥ १५ ॥

મૂલાર્થ—રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. ૧૫

વિશેષાર્થ—સર્વ ઠેકાણે એટલે પ્રિય કરનારની ઉપર રાગ રહિત અને તેનાથી બીજા એટલે અપ્રિય કરનારની ઉપર દ્વેષ રહિત થવું, તને માટે કહ્યું છે કે—

" रागद्वेषौ यदि स्यातां, तपसा किं प्रयोजनम् " ।

"જો રાગાદિક હોય તો પછી તપ કરવાનું શું પ્રયોજન* છે ?" ૧૮.

* મતલબ કે રાગ દ્વેષ ટાળવા માટે તપ કરવો યોગ્ય છે.

तथा ग्लानादिप्रतिपत्तिरिति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—ગ્લાનાદિકની સેવા કરવી. ૧૬.

વિશેષાર્થ—ગ્લાન એટલે જ્વરાદિ રોગથી પીડિત આદિ શબ્દથી બાળક, વૃદ્ધ, બહુશ્રુત, મીજમાન વગેરેનુ ગ્રહણ કરવુ, તેમની પ્રતિપત્તિ કરવી એટલે યોગ્ય અન્ન પાન વગેરે આપવા રૂપ વૈયાવચ્ચ કરવુ, કારણ કે, તેમ કરવાથી મોટુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને માટે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે,—

" पडिभग्गस्स मयस्स व नासइ चरण सुअ अगुणणाए ।
नो वेयावच्चकय सुहोदय नासइ कम्म " ॥ १ ॥

तथा —

" जह भमरमहुअरिगणा निवयत्ति कुसुमियम्मि वणसडे ।
इय होइ निवइयव्व गलण्णे कइयवजढेण ॥ २ ॥ १६

" ચારિત્રના પરિણામથી ભ્રષ્ટ થયેલા અને મૃત્યુ પામેલા પુરૂષનુ ચારિત્ર નાશ પામે છે, અને ગણ્યાવિનાનુ શાસ્ત્ર નાશ પામે છે, પણ શુભ ઉદયવાળુ વૈયાવચ્ચ કરવાથી થયેલુ શુભ કર્મ નાશ પામતુ નથી " ૧

તેમ વળી--જેમ ભમરા અને ભમરીઓનો સમૂહ પુષ્પવાળા વનના ખડ ઉપર આવી પડે છે, તેમ પુરૂષોએ એ ગ્લાન વગેરેનુ નિષ્કપટ વૈયાવચ્ચ કરવાને આવી પડવું, એટલે ગ્લાનાદિકનુ વૈયાવચ્ચ આદર સહિત કરવુ ૨ ૧૬

तथा परोद्वेगाहेतुतेति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—પરને ઉદ્વેગ થવાનુ કારણ ન થવુ. ૧૭

વિશેષાર્થ—પર એટલે પોતાથી બીજા, પોતાના પક્ષના તથા પરપક્ષના ગૃહસ્થ તથા પાખડી લોકોને ઉદ્વેગ થવાનુ કારણ ન થવુ ૨૦ તેને માટે શાસ્ત્રમા કહેલુ છે—

धम्मत्थमुज्जएणं सव्वसापत्तियं न कायव्वं ।
इय संजमोऽवि सेओ एत्थ य भयवं उदाहरणं ॥ १ ॥
सो तावसासमाओ तेसिं अप्पत्तियं मुणेऊणं ।
परमं अवोहिवीअं तओ गओ हंतऽकालेवि ॥ २ ॥
इय अन्नेणऽवि सम्मं सक्कं अप्पत्तियं सइ जणस्स ।
नियमा परिहरियव्वं इयरम्मि सतत्तचिंताउत्ति ॥ ४ ॥

"ધર્મને અર્થે ઉદ્યમવંત થયેલા પુરૂષે સર્વને અપ્રીતિ થાય તેવું ન કરવું. એવી રીતે પરની અપ્રીતિનો પરિહાર કરવાથી સંયમનું શ્રેયપણું જાણવું. એ વિષે શ્રી મહાવીર સ્વામીનું દૃષ્ટાંત છે. ૧

. જેમ મહાવીર સ્વામી કોઇ પાખંડી તાપસના આશ્રમથી તેમની અપ્રીતિ જાણીને તેમનું પરમ અબોધિનું બીજ ·સમકિત દર્શનના અભાવનું કારણ જાણીને સાધુને વિહાર કરવાના કાલવિના પણ એટલે વર્ષાકાલમાં પણ તે તાપસના આશ્રમથી નિશ્ચય ચાલી નિકળ્યા હતા. ૨

એમ સંયમના અર્થી એવા સાધુએ પણ ભાવશુદ્ધિ થવાને કારણે લોકને અપ્રીતિ થવાનું કારણરૂપ અને જેનો ત્યાગ કરવા સમર્થ થઇ શકાય તેવા સ્થાનનો પરિહાર કરવો અને જો તે અપ્રીતિકારક સ્થાનનો પરિહાર અશક્ય હોય તો પોતાના અપરાધનો વિચાર કરવો. ૩

" ममैवायं दोषो यदपरभवे नार्जितमहो,
शुभं यस्माल्लोको भवति मयि कुप्रीतिहृदयः ;
अपापस्यैवं मे कथमपरथा मत्सरमयं,
जनो याति स्वार्थं प्रतिविमुखतामेत्यसहसा " ॥ १ ॥ १७

જ્યારે અશક્ય પ્રતીકારવાળું અપ્રીતિનું સ્થાન હોય ત્યારે પોતાના અપરાધનો વિચાર કરવો જેમકે—

" અહો એ મારોજ દોષ છે કે મેં પરભવને વિષે પુણ્ય ઉપાર્જન ન કર્યું, જેથી લોકોનાહૃદયમાં મારે માટે અપ્રીતિ ઉત્પન્ન

થાય છે અન્યથા જો હુ અપાપી હોત તો એ લોકો પોતાના સ્વાર્થ પ્રત્યે વિમુખ થઇ એટલે પોતાનું કામ મુકી સત્વર શા માટે મારી ઉપર મત્સર રાખે ? ૧૭

એજ વાત જણાવે છે–,

भावतः प्रयत्न इति ॥ १८ ॥

મૂલાર્થ–ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે વચન અને કાયાથી અપ્રીતિ થવાનુ કારણ ન ટાળી શકાય તો મનથી ટાળવુ. ૧૮

વિશેષાર્થ––ચિત્તના પરિણામ રૂપ ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે બીજાને ઉદ્વેગ–અપ્રીતિ થવાનુ કારણ ન બનવામા પ્રયત્ન–ઉધમ કરવો

અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, કોઇ પ્રકારે તેવી વિષમ અડચણ આવે તો કાયાથી અથવા વચનથી બીજાના ઉદ્વેગ––અપ્રીતિના કારણનો પરિહાર ન થઈ શકે તો મનના રૂચિરૂપ ભાવથી બીજાના ઉદ્વેગનો પરિહાર કરવાને યત્ન કરવો કારણકે, ભાવ એ ફલ પ્રત્યે સત્ય કારણરૂપ બને છે, એટલે શુભાશુભ ફલ થવુ, એ ભાવને આધીન છે તેને માટે શાસ્ત્રમા કહેલુ છે

" अभिसधे फल भिन्नमनुष्ठाने समेऽपि हि ।
परमोऽतः स एवेह वारीव कृपिकर्मणि " ॥ १ ॥ १८

" સસારી અથવા દેવસ્થાન ઇત્યાદિ સબધી આચરણ (અનુષ્ઠાન) સરખુ હોય છતા આશય–ભાવને લઇને ફલ જુદુ થાય છે એટલે જેવો ભાવ તેવુ ફલ થાય છે જેમ ખેતીના કામમા જલ લોકરૂઢિએ મુખ્ય કારણ છે, તેવીરીતે હૃદયના ભાવથી સરખા આચરણમા (અનુષ્ઠાનમા) પણ ફલમા ભેદ પડે છે, જેથી ભાવ છે તે પ્રધાન કારણ છે " ૧ ૧૮

तथा अशक्ये बहिश्चार इति ॥ १९ ॥

મૂલાર્થ—અશક્ય અનુષ્ઠાનનો આરંભ કરવો નહિ. ૧૯

વિશેષાર્થ--અશક્ય એટલે કોઇ વિગુણપણાથી (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવના પ્રતિકૂલપણાથી) કોઇ જાતના તપ વગેરેનું આચરણ કરી શકાય, તેવું ન લાગે તો તેનો આરંભ ન કરવો અર્થાત્ અશક્યનો આરંભ ન કરવો કારણકે, અશકયના આરંભનું ફલ કલેશરૂપજ થાય છે, તેથી તે સાધ્યની સિદ્ધિનું અંગપણું નથી એટલે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણ નથી. ૧૯

तथा अस्थानाभाषणमिति ॥ २० ॥

મૂલાર્થ—ન બોલવાની જગ્યોએ બોલવું નહીં. ૨૦

વિશેષાર્થ--અસ્થાન એટલે બોલવાના ઉપયોગના અયોગ્યપણાથી અપ્રસ્તાવ, અર્થાત્ ન બોલાય તેવા પ્રસંગમાં બોલવું નહીં. એટલે કોઈ કાર્ય વિષે કહેવું નહીં, એવી રીતે થવાથી સાધુને ભાષાસમિતિપણાની શુદ્ધિ થાય છે. ૨૦

तथा स्खलितप्रतिपत्तिरिति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—સ્ખલના થઈ હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૨૧

વિવેચન—કોઇપણ તેવા પ્રમાદના દોષથી સ્ખલના થઇ હોય, એટલે મૂલ ગુણાદિ કોઇ આચારમાં વિરાધના રૂપ ભુલ થઇ હોય તો તેને પોતાની મેળે અથવા કોઇની પ્રેરણાથી થયેલા દોષને કબુલ કરી શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તનો અંગીકાર કરવો. કારણકે, સ્ખલના થાય તે કાળે જો દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત–આલોયણ ન કરવામાં આવે તો તે દોષોનો અનંત અને દારૂણ પરિણામ આવે છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

" उप्पण्णा माया अणुमग्गओ निहंतव्वा
मालोअण निंदण गरहणाहि न पुणो विधीयंति ।
अणागारं परं कम्म नेव गूहे निण्हवे ।
सुईसयावियडभावे असंसत्ते जिइंदिए " ॥ १ ॥ २१

" ઉત્પન્ન થયેલ માયા એટલે પ્રમાદ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલ મૂલગુણાદિકની વિરાધનારૂપ સ્ખલના તેને આલોયણા નિંદા, ગર્હણાએ કરીને ફરી તે માયા ન કરવાથી એ માયાને તત્કાલ હણવી એટલે સ્ખલિતની તત્કાળ પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ શુદ્ધિ કરવી "

જેની મલિન બુદ્ધિ નથી અને જેનો ભાવ સુંદર છે એવો અને વિષયાદિકને નહીં બધાએલો અને જિતેંદ્રિય એવો પુરૂષ અનાચાર-પાપકર્મને કદાચિત્ સેવીને ગુરૂપાસે તત્કાળ આલોયણા કરે પરંતુ તે પાપને ગોપવે નહીં અને ઓળવે પણ નહીં " ૧ ૨૧

तथा पारुष्यपरित्याग इति ॥ २२ ॥

મૂલાર્થ—કઠોરપણાનો ત્યાગ કરવો. ૨૨

વિશેષાર્થ—પારૂષ્ય એટલે તીવ્ર કોપ કષાયના ઉદય વિશેષથી થયો જે કઠોરભાવ તે છે લક્ષણ જેનું એવું જે તથા પ્રકારના ભાષણાદિક કહેતા પોતાના અને બીજાના પક્ષ લઇ તે માથે અચોગ્યતાના કારણરૂપ એવા તેવી જાતના ભાષણ (આકરાશપણું) કરવા વગેરે તેનો ત્યાગ કરવો કારણકે, સર્વ સિદ્ધિઓનું મૂલ અકઠોરતારૂપ વિશ્વાસ હોય છે કહ્યું છે કે—

" सिद्धेर्विश्वासितामूल यद्यूथपतयो गजाः ।
सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरनुगम्यते " ॥ १ ॥

વિશ્વાસીપણું એ સિદ્ધિનું મૂલ છે જેમકે હાથીઓ યૂથપતિ થઇને ફરે છે કારણકે, તેમની ઉપર મૃગાદિકનો વિશ્વાસ છે કે, એ મારશે નહીં અને સિંહને મૃગોનું અધિપતિપણું છે તે મૃગેંદ્રના નામથી ઓળખાય છે, તોપણ મૃગલાઓ તેની પાછળ ફરતા નથી, કારણકે, ક્રૂર હોવાથી તેઓ તેની પર વિશ્વાસ રાખતા નથી " ૧ ૨૨

तथा सर्वत्रापिशुनतेति ॥ २३ ॥

મૂલાર્થ—સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કરવી ૨૩

વિશેષાર્થ—સર્વત્ર એટલે સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કરવી એટલે પરોક્ષપણે દોષને ગ્રહણ ન કરવા અર્થાત્ ચાડી-ચુગલી ન કરવી. કારણકે, પરદોષ ગ્રહણ કરવાથી પોતાનો આત્માજ દોષવાન્ થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

" लोओ परस्स दोसे हत्थाहत्थिं गुणे य गिह्लंतो ।
अप्पाणमप्पणच्चिय कुणइ सदोसं च सगुणं च " ॥ १ ॥ २३

"લોક પારકા દોષને પોતાને હાથે ગ્રહણ કરે તો તે પોતાને હાથે પોતાના આત્માને દોષવાલો કરે છે. અને પોતાની મેળે પોતાને હાથે પારકા ગુણ ગ્રહણ કરે તો તે પોતાના આત્માને ગુણવાલો કરે છે "૧ ૨૩

तथा विकथावर्जनमिति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ—વિકથાનો ત્યાગ કરવો. ૨૪.

વિશેષાર્થ—સ્ત્રી કથા, ભોજનકથા, દેશ કથા અને રાજકથા એ વિકથા કહેવાય છે. જે સ્વભાવથીજ અકુશલ અંતઃકરણને પ્રગટ થવાનું કારણરૂપ છે, તેમનો ત્યાગ કરવો. એવી કથાઓ કરવાથી જેમ ઉજ્વલ સ્ફટિકમણિમાં કાલા, લીલા, વગેરે રંગની ઉપાધિથી કાલાપણું અને લીલાપણું થાય છે, તેમ આત્મા તેવી કથાઓ કહેતો સતો સ્ત્રી વગેરેની ચેષ્ટાઓની સદૃશતાને પામે છે, એટલે સ્ત્રી આદિ ભાવમાં તન્મયપણું પામે છે. ૨૪

तथा उपयोगप्रधानतेति ॥ २५ ॥

મૂલાર્થ—ઉપયોગની પ્રધાનતા કરવી. ૨૫

વિશેષાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ઉપયોગનીજ પ્રધાનતા કરવી. કારણકે, ઉપયોગ રહિત અનુષ્ઠાનને દ્રવ્ય અનુષ્ઠાનપણું છે અને 'અનુપયોગ દ્રવ્ય છે' એવું અનુયોગદ્વાર સૂત્રનું વચન છે. ૨૫.

तथा निश्चितहितोक्तिरिति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ—નિશ્ચય કરેલું હિતવચન બોલવું. ૨૬

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

" निराकरिष्णुर्यदि नोपलभ्यते, भविष्यति क्षान्तिरनाश्रया कथम् ।
यदाश्रयात्क्षान्तिफलं मयाप्यते, स सत्कृतिं कर्म च नाम नार्हति ॥१॥ २८

જો કોઇ પુરૂષ અપમાનનો કરનાર પ્રાપ્ત ન થાય તો આશ્રય વિનાની ક્ષમા કેવી રીતે રાખવી ? ક્ષમા રાખવાની કોઇપણ જગ્યો જોઈએ, માટે એ પુરૂષે મારૂં અપમાન કર્યું, તે ઠીક થયું કે જેના આશ્રયથી મને ક્ષમા રાખવાનું ફલ મલશે, અને તે અપમાન કરનાર પુરૂષ સત્કાર અને કર્મને યોગ્ય નિશ્ચય નહીં થાય એટલે આલોકમાં એનો સત્કાર કોઈ નહીં કરે અને પરલોકમાં એનું સત્કર્મ પણ નહીં ગણાય માટે એની શી ગતિ થશે, એમ વિચારી એની ઉપર અનુગ્રહ બુદ્ધિ કરવી. ૨૮

तथा अभिनिवेशत्याग इति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—મિથ્યા આગ્રહનો ત્યાગ કરવો. ૨૯

વિશેષાર્થ—મિથ્યા આગ્રહ એટલે કોઇ પ્રકારની પોતાની ભૂલ કોઇ ગીતાર્થ પુરૂષથી પણ ન સમજાવી શકવાપણાને લઈને તેનું મૂલ બીજ ખોટો આગ્રહ તેનો સર્વ કર્મમાં ત્યાગ કરવો. ૨૯

तथा अनुचिताग्रहणमिति ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—અયોગ્યનું ગ્રહણ કરવું નહીં. ૩૦

વિશેષાર્થ—અયોગ્ય એટલે સાધુજનના આચારને બાધ કરનાર હોવાથી અનુચિત એવા અશુદ્ધ આહાર, શય્યા અને વસ્ત્રાદિક વગેરે ધર્મના ઉપકરણનો ત્યાગ કરવો. તેમજ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નહીં તેવા બાલ, વૃદ્ધ તથા નપુંસક વગેરેને દીક્ષા આપવી નહીં. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

पिंडं सिज्जं च वत्थं च चउत्थं पायमेव च ।
अकप्पियं न इच्छिज्जा पडिगाहिज्ज कप्पियं ॥ १ ॥
अट्ठारसपुरिसेसुं वीसं इत्थीसु दस नपुंसेसु ।
पच्चावणा अणरिहा पन्नत्ता वीयरागेहिं ॥ २ ॥

" પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર અને ચોથુ પાત્ર એ સર્વ અકલ્પિત હોય તેને ગ્રહણ ન કરે અને તે પોતાને કલ્પે તેવુ હોય તો તો તેમાથી જેટલુ ઘટે તેટલુ ગ્રહણ કરે ૧

પુરૂષને વિષે અઢાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષાને યોગ્ય નથી, અને સ્ત્રીઓને વિષે વીશ પ્રકારની સ્ત્રીઓ દીક્ષાને યોગ્ય નથી અને નપુસકને વિષે દસ પ્રકારના નપુસક દીક્ષાને યોગ્ય નથી—એમ વીતરાગ પ્રભુએ કહેલુ છે ૨ "

૧ બાલક, ૨ વૃદ્ધ, ૩ નપુસક, ૪ કલીબ, ૫ જડ, ૬ રોગી, ૭ ચોર, ૮ રાજાના અપકાર કરનાર, ૯ ઉન્મત્ત, ૧૦ આધલો, ૧૧ દાસ, ૧૨ કુષ્ટી, ૧૩ મૂઢ, ૧૪ કરજદાર, ૧૫ જાતિકર્મ, અને શરીરથી દૂષિત, ૧૬ કાઇ પણ સ્વાર્થથી બધાએલો, ૧૭ અમુક દ્રવ્યના ઠરાવથી રાખેલો ચાકર, અને ૧૮ માતપિતાદિકની રજા વગર આવનાર—એ અઢાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી

૧ બાલ—એટલે બાળક જન્મથી આઠ વર્ષ સુધી બાલક કહેવાય છે, તેવો બાલક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી કારણ કે, આઠ વર્ષની અદર વર્ત્તનાર પુરૂષ બાલસ્વભાવને લઇને દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પામવાને અધિકારી નથી તે વિષે પ્રવચન સારોદ્ધારમા આ પ્રમાણે લખેલુ છે—

" एएसि वयपमाण अट्ठसमाउत्ति वीयरागेहिं ।
भणिय जहन्नग खलु " इति ।

અર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષોના વયનુ પ્રમાણ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ જઘન્યપણે નિશ્ચય આઠ વર્ષનુ કહેલુ છે, પણ આઠ વર્ષની અદરનો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.

નિશીથ ચૂર્ણિમા પણ કહ્યુ છે કે—

" आदेसेण वा गब्भट्ठमस्स दिक्खत्ति " ॥

" અથવા ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને માતાપિતાદિકની આજ્ઞાથી દીક્ષા આપવી પણ એથી ઓછા વર્ષવાળાને દીક્ષા ન

આપવી." અહીં કોઈ શંકા કરે કે, ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવો નિયમ રહ્યો નથી. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, 'ભગવાન્ વજ્રસ્વામી છ માસના હતા, ત્યારે તેમણે ભાવથી સર્વ સાવદ્ય વિરતિનો અંગીકાર કર્યો હતો, એમ સાંભળવામાં આવે છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

" छम्मासियं छसुजयं माऊए समन्नियं वंदे "

" છ માસના અને છ જીવ નિકાયની રક્ષા કરતા અને માતાએ અર્પણ કરેલા અથવા માતાએ સહિત એવા વજ્રસ્વામીને હું વંદના કરૂં છું."

આ વાત એવીજ રીતે સત્ય ઠરે છે. ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ એ આશ્ચર્ય છે, અને એવી વાત કોઇ કાળેજ બને છે; એથી કરીને આ સ્થાને વ્યભિચારદોષ આવ્યો, એમ જાણવું નહીં.

પંચવસ્તુ નામના ગ્રંથમાં તે વિષે કહેલું છે.

" तदधो परिहवखेत्तं न चरणभावो वि पायमेएसिं
आहच्च भावकहगं सुत्तं पुण होइ नायव्वं " ॥ १ ॥

" તે આઠ વર્ષની અંદર વર્ત્તનાર મનુષ્ય પરાભવનું ક્ષેત્ર થાય છે, એટલે લોક તેને બાળક જાણી તેનો પરાભવ કરે છે. તેમ વળી આઠ વર્ષની અંદરના માણસને ચારિત્રના પરિણામ હોઇ શકે નહીં અને વજ્રસ્વામીને માટે જે સૂત્ર છે, તે કાદાચિત્ક ભાવને જણાવે છે. એટલે એવો બનાવ કોઈ વખતજ બને છે. સદાકાલ બનતો નથી એમ સૂચવે છે.

તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આઠ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી. વળી તેવા બાળકને દીક્ષા આપવાથી સંયમની વિરાધના થાય છે. બાળકને લોઢાના ગોળાની ઉપમા આપેલી છે, જેમ લોઢાનો ગોળો જ્યાં જ્યાં દડી જાય ત્યાં ત્યાં જાય છે, અને તેમાં તેનું અજ્ઞાનપણું છે, તેથી તેનાવડે ષટ્ જીવ નિકાયનો વધ થઈ જાય છે. તેવી રીતે બાળસાધુ જ્યાં ત્યાં દોરાઈ

જાય છે, અને તેથી તેનાવડે ષટ્ જીવ નિકાયનો વધ થઈ જાય છે આથી લોકમા પણ તેની નિંદા થાય છે, માટે બાળકને દીક્ષારૂપ બદીખાનામા નાખવો નહીં સ્વચ્છંદ ગમનરૂપ બાળકના સુખનો નાશ કરનારી દીક્ષા આપવાથી લોકોમા નિંદા પણ થાય છે, વળી માતા અને ધાત્રીઓને કરવા લાયક એવી બાળકોની પરિચર્યા જો મુનિઓ કરવા માડે તો તેમના સ્વાધ્યાયમા અતરાય (અતિમદ પણ) થાય તેથી સર્વથા બાળક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી ૧

૨ **વૃદ્ધ**—સીતેર વર્ષથી અધિક વયવાળો માણસ વૃદ્ધ કહેવાય છે કેટલાએક સાઠ વર્ષ ઉપરની વયવાળાને વૃદ્ધ કહે છે, કારણ કે સીતેર વર્ષ પહેલા પણ ઇંદ્રિયોની હાનિ થતી દેખાય છે, તેવા વૃદ્ધ પુરૂષને સયમ પાળવો મુશ્કેલ પડે છે તેને માટે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે

" उच्चासण समीहइ विणय न करेइ गव्वमुव्वहइ ।
वुड्ढो न दिक्खियव्वो जइ जाओ वासुदेवेण " ॥ १ ॥

" ઉંચા આસન ઉપર બેસવાની ઇચ્છા કરે, વિનય કરે નહીં અને ગર્વને ધારણ કરે, તેથી કદિ વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી નહી " ૧

આ વાત સો વર્ષના આયુષ્યને આશ્રીને કહેલી છે, અથવા જે કાળે જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ગણાતુ હોય તેના દશ ભાગ કરવા, તેમા આઠમો, નવમો અને દશમો જે ભાગ છે, તેમા રહેલા વૃદ્ધ ગણાય છે તેવા વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી

૩ **નપુંસક**—સ્ત્રી અને પુરૂષ બનેનો અભિલાષી અને પુરૂષની આકૃતિ ધારણ કરનાર તે નપુસક કહેવાય છે તે બહુ દોષકારી હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે

કેટલાએક પુસ્તકમા " बाले वुड्ढे य थेरे य "

એવો પાઠ પણ છે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, " બાલ, વૃદ્ધ અને બીજા પણ દીક્ષાને અયોગ્ય છે પરતુ નિશીથ વગેરે

સૂત્રોમાં તેવો પાઠ જોવામાં આવતો નથી. તેથી અમોએ એ પાઠની ઉપેક્ષા કરેલી છે. ૩

૪ **કલીબ**—એટલે સ્ત્રીઓની ભોગને માટે પ્રાર્થનાથી અથવા સ્ત્રીઓના અંગ—ઉપાંગ ઉઘાડા દેખી વા તેવી વિષયની વાર્ત્તાઓ સાંભલી કામાતુર થનારો પુરૂષ, અર્થાત્ દર્શન તથા શ્રવણથી વિકારને સહન કરવાને અસમર્થ એવો પુરૂષાકૃતિ માણસ **કલીબ** કહેવાય છે. તેવો કલીબ પુરૂષ અતિશય વેદનાએ કરી પુરૂષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીઓનું બલાત્કારે આલિંગનાદિ કરે છે. તેવા માણસને દીક્ષા આપવાથી શાસનનો ઉડ્ડાહ થાય છે, માટે તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૪

૫ **જડ**—પુરૂષ ત્રણ પ્રકારના છે. ૧ ભાષાજડ, ૨ શરીરજડ અને ૩ કરણજડ. તેમાં જે ભાષાજડ છે, તે ૧ જળમૂક, ૨ મન્મનમૂક અને ૩ એડમૂક એમ ત્રણ પ્રકારના છે. જેમ જળમાં બુડયો હોય તે માણસ બુડ્ બુડ્ એવા બોબડા અક્ષર બોલે, તેવી રીતે બોલનારો માણસ **જલમૂક** કહેવાય છે. જે માણસની જીભ બોલતાં ખેંચાય એટલે જે સ્ખલના પામતો બોલે તે **મન્મનમૂક** કહેવાય છે. જે ઘેટાની જેમ અવ્યક્ત સમજાય નહીં તેવું બોલે તે **એડમૂક** કહેવાય છે. એ ત્રણે પ્રકારના ભાષાજડ સમજવા.

જે સ્થૂલ શરીરને લઇને માર્ગમાં ભિક્ષાટન કરવા ચાલવાને તથા વંદનાદિક કરવાને અશક્ત થાય તે શરીરજડ કહેવાય છે, જે ક્રિયાને વિષે જડ એટલે પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ ઇત્યાદિ સંયમ પાળવાની ક્રિયાઓનો વારંવાર:ઉપદેશ કરતાં છતાં પણ જડપણાને લઇને જે ગ્રહણ કરવાને સમર્થ થતો નથી તે કરણજડ જાણવો. જે ભાષાજડ છે, તે જ્ઞાનને ધારણ કરવાને અશક્ત હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. જે શરીરજડ છે તે માર્ગમાં વિહાર કરવાને તથા આહાર પ્રમુખ લાવવાને અસમર્થ છે, તેથી તે પણ દીક્ષાને લાયક નથી. વળી અતિજડના શરીરમાં અનેક જાતની મલિનતા થવાનો સંભવ છે. અને મલિનતાને લઇને સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની હિંસા થવાનો પ્રસંગ આવ્યા કરે છે, તેથી સંયમની વિરાધના અને લોક નિંદા થાય છે.

વળી સ્થૂલ શરીરવાળાને ઉર્ધ્વશ્વાસ ચડવાને લીધે સાપ, જલ, અગ્નિ ઈત્યાદિ સમીપ આવતા હોય તો તેનાથી સ્થૂલ શરીરને લીધે પરિભ્રમણ થાય નહીં એટલે શ્વાસ ચડવાને લીધે શીઘ્ર ગતિ થઇ શકે નહીં, માટે એવા પુરૂષને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી

તથા કરણજડ પણ સમિતિ તથા ગુપ્તિ આદિક તેને શીખવ્યું હોય તોપણ તે ગ્રહણ ન કરી શકે માટે તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે

૬ **વ્યાધિવાળો**—એટલે ભગદર, અતિસાર, કોઢ, પથરીનો રોગ, ફેફરૂ, અર્શ, ઉધરસ, તથા જ્વર રોગે કરીને જે ગ્રસ્ત થયો હોય તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી કારણ કે, તેની ચિકિત્સા કરતા ષટ્ જીવ નિકાયની વિરાધના થવાનો સભવ છે, તેમજ તેને સ્વાધ્યાયાદિકની હાનિ થાય છે ૬

૭ **સ્તેન**—એટલે જે ચોર હોય અથવા લુટારો હોય તે અનર્થનુ કારણ હોવાથી દીક્ષાને અયોગ્ય છે ૭

૮ **રાજાપકારી**—એટલે રાજાના ભડારનો, અતપુરનો, શરીરનો અને રાજકુટુબનો દ્રોહ કરનાર હોય તે રાજાના અપકારને લઈને કારાગૃહ કે દેશનિકાલ જેવી શિક્ષાનો પાત્ર બને છે, તેથી તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે ૮

૯ **ઉન્મત્ત**—એટલે ગાડો અથવા પ્રબળ મોહના ઉદયે કરીને અથવા ભૂતપ્રેતાદિથી પરવશ થયેલો હોય તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે તેવાને દીક્ષા આપવાથી કષ્ટ થવાનો સભવ છે અને તેથી સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને સયમને સાધવામા મોટી હાનિ થાય છે ૯

૧૦ **અદર્શન**—એટલે આધળો આ સ્થળે થીણદ્ધિ નિદ્રાવાળો ગ્રહણ કરવો અથવા અદર્શન એટલે સમકિત દષ્ટિ વગરનો પણ લેવો એવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી દૃષ્ટિના વિકલપણાને લઈને ષટ્ જીવ વિરાધના થવાનો સભવ છે, તેમજ તે અધપણાથી કોઈ વિષમ સ્થાનમા પડે તો તે આત્મ વિરાધના કરે છે, માટે તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. વળી તેનામા થીણદ્ધિ નિદ્રા હોય તો તે કોઈ વખતે તેના આવેશથી કોઇ શ્રાવક અથવા સાધુને મરણાદિક કરે તો તેથી

ભારે વિટંબના થઇ આવે, કારણ કે, થીણુદ્ધિ નિદ્રાના યોગથી શરીરમાં વાસુદેવથી અર્ધું બળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે પોતાના સામર્થ્યથી જરા પણ સહન કરી શકતો નથી. માટે તે સર્વથા દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૦

૧૧ **દાસ**—એટલે દાસીથી ઉત્પન્ન થયેલો, અથવા દુકાલ આદિ કારણથી નિર્ધન થયેલા કોઈ માણસ પાસેથી વેચાતો લીધેલો અથવા કરજથી ગ્રહણ કરેલો એટલે લ્હેણામાં લીધેલો તેવા દાસને દીક્ષા આપવી નહીં કારણ કે તેને તેનો સ્વામી દીક્ષા મુકાવી લઇ જાય વગેરે કેટલાએક ઉપદ્રવો થવા સંભવ છે.

૧૨ **દુષ્ટ**—એટલે દૂષિત થયેલ. તે દુષ્ટ બે પ્રકારના છે. ૧ **કષાયદુષ્ટ** અને ૨ **વિષયદુષ્ટ.** જે અલ્પ કારણથી ઘણો કષાય કરે તે **કષાયદુષ્ટ** કહેવાય છે. ગુરૂએ સર્ષપની ભાજી ગ્રહણ કરવાથી એક સાધુ રીસાએલ હતો, એ સાધુ કષાયદુષ્ટ કહેવાય છે. જે પરસ્રી વગેરેમાં અતિ લુબ્ધ થાય છે તે **વિષયદુષ્ટ** કહેવાય છે, તે કષાયદુષ્ટ અને વિષયદુષ્ટ બને સંક્લેશવાળા અધ્યવસાયને લઇને દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૨

૧૩ **મૂઢ**—એટલે સ્નેહ અથવા અજ્ઞાન વગેરેના પરતંત્રપણાથી વસ્તુના જ્ઞાનથી શુન્ય એવો મૂઢ પુરૂષ કાર્યાકાર્યના વિવેકથી રહિત હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૩

૧૪ **ઋણાર્ત્ત**—એટલે રાજા અથવા સાહુકારનો કરજદાર તેને દીક્ષા આપવાથી વખતે રાજા પ્રમુખ તેને પકડાવી કદર્થના કરે માટે તેવો પુરૂષ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૪

૧૫ **જુંગિત**—એટલે જાતિ, કર્મ અને શરીરથી દૂષિત એવો હલકી જાતનો પુરૂષ. ચંડાળ, કોળી, મોચી, છીપા વગેરે જાતિજુંગિત કહેવાય છે. મોર, કુકડા પોપટ વગેરેને પોષણ કરી વેચવા રાખનારા તથા વાંસ, અને દોર ઉપર ચડી રમત કરી આજીવિકા કરનારા તેમજ શીકાર વગેરે નિંદિત કર્મ કરનારા વાઘરી વગેરે કર્મજુંગિત કહેવાય છે, અને જે કાને બુચા, બ્હેરા, લુલા, લંગડા, પાંગલા, કુબડા, કાણા અને ઠીંગણા પુરૂષો તે શરીર જુંગિત

કહેવાય છે એ જાતિજુગિત, કર્મજુગિત અને શરીરજુગિત ત્રણે પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે કારણ કે, તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી લોકોમા નિંદા થાય છે ૧૫

૧૬ અવબદ્ધ—એટલે પૈસો લેવા અથવા વિદ્યા ભણવા નિમિત્તે દીક્ષા લેવા આવનારો અથવા 'હુ અમુક દિવસ સુધી તમારો છુ' એવો કોઈ જાતનો ઠરાવ કરી આત્માને પરાધીન કરનારો તેવો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી કારણ કે, તેમા કલહ વગેરે દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે ૧૬

૧૭ ભૃતક—એટલે રૂપીઆ આપીને અમુક મુદત સુધી નોકરી કરવાના ઠરાવથી રાખેલો પુરૂષ અર્થાત્ ભાડે લીધેલો જ્યા સુધી તેની અવધિનો કાલ સમાપ્ત ન થાય, ત્યા સુધી એ પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી ૧૭

૧૮ નિષ્ફેટિકા—એટલે માતા પિતા કે કોઇ વડિલે રજા આપી ન હોય તેવા પુરૂષને અપહરણ કરી દીક્ષા આપે તે નિષ્ફેટિકા નામે દોષ કહેવાય છે

તેવા વડિલની રજા વગરના પુરૂષને દીક્ષા આપવી નહિ કારણકે, તેવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી તે માતા પિતાને કર્મના બધનુ કારણ થાય છે અને દીક્ષા આપનાર અદત્તાદાન પ્રમુખ દોષનુ ભાજન બને છે ૧૮

આ પ્રમાણે અઢાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે

गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइत्ति ॥

સગર્ભા અને નાના છોકરાવાલી—એ બે પ્રકારની સ્ત્રી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે કારણ કે, તેમા પૂર્વની જેમ દોષ થવાનો સભવ છે

૧ પડક, ૨ વાતિક, ૩ કલીબ, ૪ કુભી, ૫ ઇર્ષ્યાલુ, ૬ શકુનિ ૭ તત્કર્મસેવી, ૮ પાક્ષિકાપાક્ષિક, ૯ સૌગધિક, ૧૦ આસક્ત—એ દશ પ્રકારના નપુસક જાણવા, તેઓ સક્લેશના કારણ હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી ૮૦૧

દશ પ્રકારના નપુંસકનું એકસો નવમું દ્વાર છે, તે કહે છે—

૧ **પંડક**—જેનો સ્વભાવ સ્ત્રીઓના જેવો હોય અને આકાર પુરૂષના જેવો હોય તે પંડક જાતનો નપુંસક કહેવાય છે. તે પંડકના લક્ષણો આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહેલા છે.

" महिलासहावो सरवन्नमेओ, मीढं महंतं मउरा य वाणी ।
ससद्दयं मुत्तमफेणयं च, एआणि छ प्पंडगलरकणाणि ।। १ ।।

સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય એટલે મંદગતિએ ચાલે, શંકા સહિત પછવાડે જોતો જોતો આગળ ચાલે. શરીર શીતળ અને કોમળ હોય, તે સ્ત્રીની જેમ હાથને ઉછાળતો બોલે છે, વારંવાર કેડે હાથ દઇ ચાલે છે, ઓઢવાનું વસ્ત્ર ન હોય ત્યારે તે સ્ત્રીની જેમ બે હાથવડે હૃદયને ઢાંકે છે, બોલતા બોલતા વિલાસ સહિત ભ્રૃકુટીને ઉંચી કરે છે, સ્ત્રીની જેમ કેશબંધન કરે છે, વસ્ત્ર ઓઢે છે. આભૂષણોનું બહુ માન કરે છે, સ્નાનાદિ ક્રિયા ગુપ્ત સ્થાનમાં કરે છે. પુરૂષોની સભામાં ભય અને શંકાથી બેસે છે, સ્ત્રીઓના સમુહમાં નિઃશંકપણે વર્તે છે અને સ્ત્રીજનને લાયક એવા કામ કરવામાં પ્રીતિ રાખે છે. આવા સ્ત્રીના સ્વભાવને ધારણ કરનાર એ પંડક નપુંસકનું પ્રથમ લક્ષણ છે. ૨ તેના સ્વરમાં ભેદ હોય છે, ૩ શરીર સંબંધી વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ તે સ્ત્રી પુરૂષની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ હોય છે, ૪ પુરૂષ ચિન્હ મોટું હોય છે, ૫ વાણી સ્ત્રીના જેવી કોમળ હોય છે, ૬ તેના મૂત્રમાં સ્ત્રીની જેમ ફીણ હોતું નથી અને મૂત્ર કરતી વખતે શબ્દ થાય છે—આ પ્રમાણે છ લક્ષણો **પંડક** નામના નપુંસકના છે.

૨ બીજો **વાતિક** નપુંસક છે, તે પોતાના અથવા કોઇ બીજા નિમિત્તથી પુરૂષ ચિન્હ સ્તબ્ધ થતાં સ્ત્રી સેવા કર્યા વિના તે વેદને ધારણ કરવાને સમર્થ થતો નથી. ૨

૩ ત્રીજો **કલીબ**—નામનો નપુંસક છે. તેના ચાર પ્રકાર છે, ૧ દ્રષ્ટિકલીબ, ૨ શબ્દકલીબ ૩ આલિંગનકલીબ, અને ૪ નિમંત્રણકલીબ. જે સ્ત્રીને નગ્ન જોઇ ક્ષોભ પામે તે **દ્રષ્ટિકલીબ** કહેવાય,

છે સ્રીના મુખના શબ્દો શાભળી ક્ષોભ પામે તે 'શબ્દકલીબ કહેવાય છે જે સ્રીને આલિગન કરી ક્ષોભ પામે તે આલિગનકલીબ અને જે સ્રીના નિમત્રણથી કામાતુર થાય તે નિમત્રણકલીબ કહેવાય છે ૩

૪ કુભી—નામે ચોથો નપુસક છે જેનુ પુરૂષ ચિન્હ મોહના ઉત્કટપણાથી કુભની પેઠે સ્તબ્ધ હોય અથવા વૃષણસ્તબ્ધ હોય તે કુભી નપુસક કહેવાય છે અથવા કોઈ પુસ્તકમા કુભી એટલે કુભના જેવા સ્તનવાલો એવો પણ અર્થ કરેલો છે અર્થાત્ જે પુરૂષના સ્તન કુભના જેવા હોય તે કુભી નપુસક કહેવાય છે ૪

૫ પાચમો ઈર્ષ્યાલુ નામે નપુસક છે બીજા પુરૂષે સેવન કરેલી સ્રીને જોઈ ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરનારો પુરૂષ ઈર્ષ્યાલુ નપુસક કહેવાય છે એટલે પોતાનામા સ્રી ભોગવવાની શક્તિ નથી, તેથી બીજો સ્રી ભોગવે તે ઉપર ઈર્ષ્યા કરે છે તે ઈર્ષ્યાલુ નપુસક કહેવાય છે ૫

૬ છઠો શકુનિ નામે નપુસક છે, તે ચકલાની જેમ વેદના આવેશથી વારવાર સ્રીને સેવવામા આસકત થયા કરે ૬

૭ સાતમો તત્કર્મસેવી નામે નપુસક છે તે મૈથુન સેવીને વેદના ઉગ્રપણાથી જીહ્વાવડે ચાટવા વગેરે નિદ્યકર્મ કરી પોતાને સુખ માને છે ૭

૮ આઠમો પાક્ષિકાપાક્ષિક નામે નપુસક છે તેને શુક્લ પક્ષમા અતિશય મોહનો ઉદય થાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમા મોહ અલ્પ થાય છે તેથી પાક્ષિકાપાક્ષિક નપુસક કહેવાય છે ૮

૯ નવમો સૌગધિક નપુસક છે, તે પોતાના લિગને શુભ ગધવાલુ જાણી સુઘ્યા કરે છે ૯

૧૦ દશમો આસકત નામે નપુસક છે તે વીર્યપાત થયા પછી પણ સ્રીનુ આલિગન કરી તેણીની કાખ તથા ગુહ્યસ્થલ પ્રમુખ અગમા પ્રવેશ કરી રહે છે ૧૦

આ પડક વગેરે દશ પ્રકારના નપુસકોની ઓલખ તે પુરૂષથી અથવા તેમના મિત્રો વગેરેના કહેવાથી જાણવામા આવે છે

સાધુજનમાં પ્રસિદ્ધ એવું શુકન પ્રવર્તે ત્યારે વિચાર કરવો એટલે નિમિત્ત-શકુનશુદ્ધિ કરવી. આ સ્થળે નિમિત્તની અશુદ્ધિ થાય તો ચૈત્યવંદનાદિક કુશળ ક્રિયા કર્યા પછી પાછું બીજું જોવું એમ જોતાં ત્રણવાર જો નિમિત્તની શુદ્ધિ ન થાય તો તે દિવસે સાધુએ કાંઈપણ ગ્રહણ ન કરવું અને જો બીજાએ આણેલું હોય તો તેનું ભોજન કરવું. ૩૨

નિમિત્ત શુભ હોય તો પણ.

अयोग्येऽग्रहणमिति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૩

વિશેષાર્થ—અયોગ્ય એટલે ઉપકારનું અકરવાપણે કરીને અનુચિત એવા પિંડાદિકનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૩

तथा अन्ययोग्यस्य ग्रह इति ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—બીજાને યોગ્ય એવી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી. ૩૪

વિશેષાર્થ—પોતા વિના બીજા જે ગુરૂ, ગ્લાન તથા બાલાદિકને ઉપકાર કરવામાં યોગ્ય હોય તેનું ગ્રહણ કરવું. ૩૪

એમ ગ્રહણ કરેલ વસ્તુનું શું કરવું ? તે કહે છે.

गुरोर्निवेदनामिति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—ગ્રહણ કરેલી વસ્તુ ગુરૂમહારાજને નિવેદન કરવી. ૩૫

વિશેષાર્થ—સો હાથ ઉપરાંત જઇ ગ્રહણ કરેલા આહારાદિકનું પ્રથમ જવા આવવાનું આલોયણ કરી પછી ગુરૂને તે નિવેદન કરવું. જો સો હાથની અંદરથી ગ્રહણ કરેલું હોય તો એમનું એમજ ગુરૂને નિવેદન કરવું. આપનાર માણસના કેવળ હાથના વ્યાપારને પ્રકાશ કરી એટલે જેના હાથથી જે વસ્તુ લાવવામાં આવી હોય, તે હકીકત જાહેર કરી ગુરૂને અર્પણ કરવી. ૩૫

ગુરૂને નિવેદન કર્યું, તેથી કરીને,

स्वयमदानमिति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂની આજ્ઞા વિના પોતાની મેલે કોઇને આપવુ નહીં. ૩૬

વિશેષાર્થ—પોતે પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુ બીજાને પોતાની મેલે ન આપવી કારણકે, તે વસ્તુ ગુરૂને સ્વાધીન કરેલી છે જો ગુરૂ પોતે જે કોઈ બાલક વગેરેને કાંઇ આપે તો સારૂ અથવા ગુરૂ કોઇ પણ કારણથી વ્યગ્રપણાને લઇને પોતે ન આપી શકે અને તે લાવનાર શિષ્યની પાસે અપાવે ત્યારે (શુ કરવુ ?) ૩૬

तदाज्ञया प्रवृत्तिरिति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂની આજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૩૭.

વિશેષાર્થ—ગુરૂની આજ્ઞાથી તે લાવેલી ભિક્ષાદિ વસ્તુને વહેચવામા પ્રવૃત્તિ કરવી ૩૭

તે વસ્તુ આપવાની પ્રવૃત્તિને વિષે—

उचितच्छन्दनमिति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્ય પુરૂષની નિમત્રણા કરવી. ૩૮

વિશેષાર્થ—પોતાની સાથે સરખી રીતે ભોગ લઇ શકે તેવા બાલાદિક સાધુને અન્નાદિ ગ્રહણ કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવી તેને તે વસ્તુ આપવી બીજાને ન આપવી, કારણકે, બીજાને આપવાનો તેને અધિકાર નથી ૩૮

આપી રહ્યા પછી બાકી રહેલા અન્નનુ શુ કરવુ ? તે કહે છે

धर्मायोपभोग इति ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મને અર્થે ઉપભોગ કરવો. ૩૯

વિશેષાર્થ—ધર્મને અર્થે એટલે ધર્મના આધારભૂત શરીરને ધારણ કરવારૂપ દ્વારે કરીને ધર્મસાધન કરવાને અર્થે૮

અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો. પરંતુ શરીરની સારી આકૃતિ તથા બલ વગેરેને અર્થે ઉપભોગ ન કરવો. તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે.

" ક્ષુધાની વેદના સમાવાને માટે, વૈયાવચ્ચ કરવાને માટે, ઈર્યાસમિતિ શોધવાને માટે, સંયમ ધારણ કરવાને માટે, પ્રાણુ ધારણ કરવાને અર્થે અને છઠું ધર્મ ચિંતવવાને અર્થે અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો. " ૩૯

तथा विविक्तवसतिसेवेति ॥ ४० ॥

મૂલાર્થ—એકાંતસ્થલમાં નિવાસ કરવો. ૪૦

વિશેષાર્થ—સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી રહિત એવા એકાંત સ્થાનનો ઉપભોગ કરવો. સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી વ્રતધારી પુરૂષોને બ્રહ્મચર્ય નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૪૦

એ કારણથી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં બાકી રહેલી ગુપ્તિઓને કહેવા માટે ' સ્ત્રી કથા પરિહાર ' એ સૂત્રથી માંડી ' વિભૂષા પરિવર્જન ' ત્યાં સુધીના આઠ સૂત્રો કહે છે—

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે સ્ત્રી, કથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૧

વિશેષાર્થ—સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ જાતિ, ૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેષના ભેદથી ચાર જાતની છે. તેમા જાતિ એટલે બ્રાહ્મણાદિક જાતિ, તેની કથા. જેમકે,—

" બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ પતિનો અભાવ (મૃત્યુ) થયા પછી મરેલના જેવી થઈ જીવે છે. શૂદ્રની સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જે લાખ પતિઓ છતાં પણ લોકમાન્ય અને અનિંદિત કહેવાય છે. " ૧

કુલ એટલે ચોલુક્ય વગેરે તેનું બહુ માનાદિ કરવું, તે કુલકથા કહેવાય છે.

" અહો ! ચોલુક્ય વંશની પુત્રીઓનું સાહસ જગતથી અધિક

છે કે જેઓ પ્રેમરહિત છતા પણ પતિ મૃત્યુ પામતા અગ્નિમા પ્રવેશ કરે છે " ૭

રૂપ એટલે શરીરનો આકાર, તેની કથા તે રૂપકથા કહેવાય છે

" આ જગતમા આંધ્રદેશ (દક્ષિણ હિંદુસ્તાન) ની સ્ત્રીઓનુ રૂપ આશ્ચર્યપણે વર્ણનીય છે જેમા લગ્ન થયેલી યુવાન પુરૂષોની દૃષ્ટિઓ પોતાના પરિશ્રમને પણ જાણતી નથી "

નેપથ્ય એટલે વસ્ત્રાદિ વેષ તેની કથા તે નેપથ્યકથા કહેવાય છે જેમકે,

ઉત્તર દિશાની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ ઘણા વસ્ત્રોથી પોતાના અંગરૂપ લતાને આચ્છાદિત કરનારી હોવાથી તેમનુ યૌવન હંમેશા યુવાન પુરૂષોના નેત્રને આનંદને માટે થતુ નથી, એટલે ઘણું શરીર ઢાકવાથી તેમની યૌવન અવસ્થા પુરૂષના જોવાના ઉપયોગમા આવતી નથી ૪૧

તેવી સ્ત્રીકથાનો ત્યાગ કરવો

निषद्यानुपवेशनमिति ॥ ४२ ॥

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના આસન ઉપર બેસવુ નહીં. ૪૨

વિશેષાર્થ—પાટલા પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુને વિષે સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બેઘડી સુધી સાધુએ બેસવુ નહીં કારણ કે, તત્કાલ સ્ત્રીના આસન ઉપર બેસવાથી સ્ત્રીના શરીરના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા બાફ (ગરમી) ના સ્પર્શને લીધે સાધુના મનને વિશ્રોતસિકા (વિહ્વલપણા) નો દોષ લાગવાનો સંભવ છે ૪૨

इंद्रियाप्रयोग इति ॥ ४३ ॥

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના શરીરમા ઇંદ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરવો. ૪૩

વિશેષાર્થ—નેત્ર વગેરે ઇંદ્રિયોને કોઇ પ્રકારે વિષય ભાવને પામેલા એવા સ્ત્રીના શરીરના ગુહ્ય, સાથળ, મુખ, કાન અને સ્તન

વગેરે અવયવો જોવામાં વ્યાપાર ન કરવો એટલે તેને નીરખવાને માટે યત્ન ન કરવો. ૪૩

कुड्यांतरदांपत्यवर्जनमिति ॥ ४४ ॥

મૂલાર્થ—જેમાં એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું હોય એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

વિશેષાર્થ—એક ભીંતને આંતરે રહેલા એવા સ્ત્રી પુરૂષના જોડાનો ત્યાગ કરવો. જે વસતિમાં ભીંતના આંતરામાં દંપતિ વસતા હોય તેવી વસતીમાં સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરે કરવાને સાધુએ રહેવું નહીં. ૪૪

पूर्वक्रीडितास्मृतिरिति ॥ ४५ ॥

મૂલાર્થ—સ્ત્રી સાથે જે પ્રથમ ક્રીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. ૪૫

વિશેષાર્થ—દીક્ષા લીધા પહેલા અતિશય પ્રમોદને આપનારા સ્ત્રી સાથેના પ્રસંગ વગેરે વિલાસોનું સ્મરણ ન કરવું. સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવ્યા પછી સાધુ થયેલા પુરૂષો પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે; ૪૫

प्रणीताभोजनमिति ॥ ४६ ॥

મૂલાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ (ચીકણા) આહારનું ભોજન ન કરવું. ૪૬

વિશેષાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ એટલે ઘી વગેરેના બિંદુ જેમાંથી ટપકે છે એવા રસબસ આહારનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત તેવા આહારથી પોતાનું ઉપજીવન ન કરવું. ૪૬

अतिमात्राभोग इति ॥ ४७ ॥

મૂલાર્થ—અતિશય આહારનો ભોગ ન કરવો. ૪૭

વિશેષાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ ન હોય તો પણ તે આહાર અતિશય ન કરવો. બત્રીશ કોલીયા લેવા વગેરે જે શાસ્ત્રમાં આહાર કરવાનું પ્રમાણ છે, તેનાથી અધિક આહાર ન કરવો. ૪૭

विभूषापरिवर्जनमिति ॥ ४८ ॥

મૂલાર્થ—શ્રૃંગારનો ત્યાગ કરવો. ૪૮

વિશેષાર્થ—વિભૂષા એટલે શરીર તથા ઉપકરણની શોભા, તેને ન કરવી એ પ્રથમ કહેલા સ્ત્રીકથા વગેરે નવ ભાવનો ત્યાગ કરવો તે મોહના અતિશયપણાનુ કારણ હોવાથી તેમનો નિષેધ કરેલો છે ૪૮

तथा तत्त्वाभिनिवेश इति ॥ ४९ ॥

મૂલાર્થ—તત્ત્વને વિષે અતિ આદર કરવો. ૪૯

વિશેષાર્થ—તત્ત્વ એટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રને અનુસરનારી ક્રિયાઓમા અભિનિવેશ કરવો એટલે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે થઇ શકે એવા ક્રિયાકલાપને વિષે અતિ આદર રાખવો અન્યથા ન કરી શકાય એવા ક્રિયાના અનુષ્ઠાનમા મનનો પ્રતિબંધ કરવો, એટલે 'અશક્ય અનુષ્ઠાનને હુ ક્યારે કરીશ' એમ મનથી નિશ્ચય ભાવ ભાવવો ૪૯

तथायुक्तोपधिधारणेति ॥ ५० ॥

મૂલાર્થ—ઘટે તેવી ઉપધિ ધારણ કરવી ૫૦

વિશેષાર્થ—ઘટે તેવી એટલે શાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ એવા પ્રમાણવાલી અને લોકાપવાદ ન લાગે તેવી અને પોતાને તથા પરને જેથી રાગ ઉત્પન્ન ન થાય એવી વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે ઉપધિને ધારણ કરવી *ઉપલક્ષણથી તે ઉપધિનો ત્યાગ પણ ગ્રહણ કરાય છે, તેને માટે કહ્યુ છે કે,—

"વસ્ત્ર પાત્રાદિકને ધારણ કરવાથી **ઉપભોગ** કહેવાય છે અને તેનો ત્યાગ કરવાથી **પરિભોગ** કહેવાય છે" ૫૦

तथा मूर्छात्याग इति ॥ ५१ ॥

---

* ઉપભોગ કરવા યોગ્ય જ્યા અધિક ગ્રહણ કરવાથી સંયમને બાધા થતી હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો

મૂલાર્થ—મૂર્છાનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

વિશેષાર્થ—સર્વ બાહ્ય તથા અભ્યંતર એવા શરીરબલ વગેરેમાં મૂર્છાનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

तथा अप्रतिबद्धविहरणमिति ॥ ५२ ॥

મૂલાર્થ—અપ્રતિબંધપણે વિહાર કરવો. ૫૨

વિશેષાર્થ—દેશ, ગ્રામ તથા કુલ વગેરેમાં મૂર્છા રહિતપણે વિહાર કરવો. ૫૨

तथा परकृतबिलवास इति ॥ ५३ ॥

મૂલાર્થ—બીજા પુરૂષે પોતાને માટે કરેલા સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. ૫૩

વિશેષાર્થ—પોતાથી બીજા એટલે ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે કરેલા (સાધુ નિમિત્ત કરેલ ન હોય તેવા) બિલ-સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. બિલ એટલે સર્પને રહેવાનું દર, તેની જેમ સંસ્કાર (સુધારો વધારો) કરવા યોગ્ય ન હોય તેવા ઉપાશ્રયમાં વાસ કરવો. ૫૩

तथा अवग्रहशुद्धिरिति ॥ ५४ ॥

મૂલાર્થ—સ્થાનનો અટકાવ મટાડીને નિવાસ કરવો. ૫૪

વિશેષાર્થ—અવગ્રહ 'એટલે પોતાના તાબામાં કરેલી ભૂમિ, તેની શુદ્ધિ કરવી એટલે તે ભૂમિના ધણી પાસેથી તે માગી લેવી. તે અવગ્રહ પાંચ પ્રકારના છે.

૧ દેવેંદ્રનો અવગ્રહ એટલે દક્ષિણ દિશાના પતિ સૌધર્મેંદ્રની ભરતક્ષેત્રના મુનિએ આજ્ઞા લેવી. તે પછી તેમાં વાસ કરવો.

૨ રાજાનો અવગ્રહ એટલે ભરતક્ષેત્રના સ્વામી છ ખંડ નાયક ભરતચક્રવર્ત્તી તેનો અવગ્રહ લેવો-તેની પાસેથી વસવાને માગી લેવું.

૩ ગૃહપતિનો અવગ્રહ એટલે દેશમંડલના નાયકના અવગ્રહને વિષે વસનારા સાધુએ તેની આજ્ઞા લેવી.

૪ શય્યાતર-ગૃહસ્થનો અવગ્રહ એટલે ગૃહસ્વામીની આજ્ઞા લઇ તેના ઘરમા વાસ કરવો

૫ સાધર્મિકનો અવગ્રહ એટલે સૂરિ—આચાર્ય ઉપલક્ષણથી ઉપાધ્યાય વગેરે જે નગર કે ગામમા ચાતુર્માસ્ય રહ્યા હોય તેની આસપાસ પાચ કોશ સુધીના ક્ષેત્રનો તેણે અવગ્રહ લીધો છે, તેથી ત્યા વસવાને તેમની આજ્ઞા લેવી

આ પ્રમાણે પાચ અવગ્રહની શુદ્ધિ કરવી, એટલે ધણીઆતા સ્થાનમા તેમના ધણી પાસેથી આજ્ઞા માગી તેનો પરિભોગ કરવો અર્થાત્ ત્યા રહેવુ ૫૪

मासादिकल्प इति ॥ ५५ ॥

મૂલાર્થ—માસાદિ કલ્પ પ્રમાણે વિહાર કરવો. ૫૫

વિશેષાર્થ—માસ એ શબ્દનો અર્થ પ્રતીતજ છે, આદિ શબ્દથી ચાતુર્માસીનુ ગ્રહણ કરવુ, એટલે માસકલ્પ અને ચાતુર્માસીકલ્પ પ્રમાણે વિહાર કરવો ૫૫

જ્યારે દુકાલ પડ્યો હોય, રાજાઓને માહોમાહી યુદ્ધ ચાલતુ હોય અને જઘાબલ એટલે પગે ચાલી વિહાર કરવાનુ બલ ક્ષીણ થયુ હોય ઇત્યાદિ કારણોને લઇને ક્ષેત્ર વિભાગે કરી માસાદિકલ્પ કરવાને સમર્થ ન થવાય ત્યારે શુ કરવુ ? તે કહે છે

एकत्रैव तत्क्रियेति ॥ ५६ ॥

મૂલાર્થ—એકજ ક્ષેત્રને વિષે માસ કલ્પાદિકની ક્રિયા કરવી. ૫૬

વિશેષાર્થ—એકજ એટલે માસ કલ્પાદિ કરવા યોગ્ય એવા ક્ષેત્રને વિષે જે સ્થાનમા પોતે વસતા હોય તેનાથી બીજા સ્થાનમા નિવાસ કરવા રૂપ વિભાગે કરીને અથવા જે શેરીમા રહેતા હોય તેથી બીજી શેરીમા રહેવા રૂપ વિભાગે કરીને માસકલ્પાદિક ક્રિયા કરવી. સર્વથા એમ કરવાનો અવકાશ ન મળે તો એક યોગ્ય

સ્થાનને વિષે રહી સંથારા ભૂમિનું પરિવર્તન કરવું એટલે જે સંથારા ભૂમિમાં પોતે માસકલ્પ કર્યો હોય તે ભૂમિને છોડીને બીજી ભૂમિમાં બીજો માસકલ્પ કરવો, એ પ્રમાણે માસાદિ કલ્પની ક્રિયા કરવી તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

"આ જિન શાસનમાં રહેલા એવા ચારિત્રધારી મુનિ વિહાર તથા પડિમા ઇત્યાદિકને વિષે છેવટે સંથારાનું પરિવર્તન કરે છે અને નાના પ્રકારના અભિગ્રહો કરે છે." ૫૬

तत्र च सर्वत्रामतत्वमिति ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ—જ્યાં રહેવું ત્યાં સર્વ વસ્તુને વિષે મમત્વભાવ ન રાખવો. ૫૭

વિશેષાર્થ—સર્વત્ર એટલે વૃદ્ધાવસ્થાદિ કારણને લઇને નિત્ય વાસ કરવો પડયો હોય તો તેને ઉપયોગી પીઠ, પાટીયું વગેરે વસ્તુઓમાં તથા ગામ નગર વગેરે બીજી વસ્તુઓમાં મમતા ન રાખવી. 'આ મારૂં છે' એવો ભાવ ન રાખવો. ૫૭

तथा निदानपरिहार इति ॥ ५८ ॥

મૂલાર્થ—નિયાણાનો ત્યાગ કરવો. ૫૮

વિશેષાર્થ—**नि** એટલે હમેશા **दीयते** એટલે છેદાય ધર્મરૂપી વૃક્ષ જેનાથી તે **निदान** કહેવાય છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ સમ્યગ્ દર્શનના વિસ્તારરૂપી મૂલીઆના જાળવાળું છે, જ્ઞાનાદિ વિષય અને વિશુદ્ધ વિનયવિધિરૂપ તેના થડીઆ છે. શુદ્ધ દાનાદિકના ભેદ રૂપી તેની શાખા અને ઉપશાખા છે, દેવ તથા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થએલ ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિરૂપ પુષ્પોથી તે વ્યાપ્ત છે, અને જેની પાસે સર્વ દુઃખો આવતા નથી એવા મોક્ષસ્થાન સંબંધી સુખરૂપ ફળથી વ્યાપ્ત છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષને દેવઋદ્ધિની ઇચ્છાના પરિણામ રૂપી ફરશીથી નાશ કરે તે નિદાન (નિયાણું) કહેવાય છે, તે નિદાનનો ત્યાગ કરવો, કારણકે તેનું પરિણામ અત્યંત દારૂણ ફળવાળું છે તેને માટે શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે.

"य पालयित्वा चरण विशुद्ध, करोति भोगादिनिदानमज्ञः।
ही वर्धयित्वा फलदानवक्ष, स नन्दन मस्मयते वराकः" ॥ १ ॥ ६१
"જે અજ્ઞપુરૂષ શુદ્ધ ચારિત્રને પાળી ભોગાદિકનુ નિયાણુ કરે છે, તે મંદ પુરૂષ ફળદાન કરવામાં વૃક્ષ એવા નંદન વનને ઉછેરી તેને ભસ્મ કરેછે" ૧-૬૧

કર્તવ્ય કરવુ તે કહે છે

विहितमिति प्रवृत्तिरिति ॥ ५९ ॥

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલું છે,—એમ ધારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. ૫૯

વિશેષાર્થ—ભાગવાને કર્તવ્યપણાથી આ નિરૂપણ કરેલુ છે એમ ધારી સર્વ ધર્મકાર્યોમા પ્રવૃત્તિ કરવી. ૫૯

तथा विधिना स्वाध्याययोग इति ॥ ६० ॥

મૂલાર્થ—વિધિવડે સ્વાધ્યાયનો યોગ રાખવો. ૬૦

વિશેષાર્થ—વિધિ એટલે અમુક કાળે ભણવુ, અમુક પ્રકારના વિનયથી વાચના લેવી ઈત્યાદિ આરાધના કરવાનો પ્રકાર તેનો યોગ કરવો એટલે તેમા પ્રવર્તવુ ૬૦

तथावश्यकापरिहाणिरिति ॥ ६१ ॥

મૂલાર્થ—અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યની હાનિ ન કરવી. ૬૧

વિશેષાર્થ—આવશ્યક એટલે પોતાને સમયે નિયમથી કરવા યોગ્ય એવા પડિલેહણ વગેરે કર્તવ્યો તેમની હાનિ ન કરવી આ આવશ્યકની અપરિહાનિ કરવી તે સાધુનુ મુખ્ય લિંગ છે. તેને માટે દશવૈકાલિક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં આ પ્રમાણે લખ્યુ છે

"સવેગ (મોક્ષાભિલાષ) કરવો, નિર્વેદ (સંસારથી વૈરાગ્ય) પામવો, હેય-ઉપાદેય વિષયનો વિભાગ કરવો, સારા શીલવત સાધુનો સસર્ગ કરવો જ્ઞાનાદિ ગુણોની આરાધના કરવી, બાહ્ય અને આભ્ય તર એ બે પ્રકારનો તપ કરવો, જ્ઞાન, દર્શન તથા

ચારિત્રનો વિનય કરવો, ક્ષમા રાખવી, માનનો ત્યાગ કરવો, આર્જવ-માયાનો ત્યાગ કરવો, લોભનો ત્યાગ કરવો દીનતા છોડવી, પરીષહો ઉપસર્ગાદિ સહેવા, અને આવશ્યક-અવશ્ય કરવા યોગ્ય ધર્માનુષ્ટાનની શુદ્ધિ કરવી એ સાધુઓના લિંગ કહેવાય છે." ૬૧

तथा यथाशक्ति तपःसेवनमिति ॥ ६२ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તપનું સેવન કરવું. ૬૨

વિશેષાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનશન વગેરે તપનું આચરણ કરવું તેને માટે કહ્યું છે કે,

"આ શરીર કેવળ તપવડે પરિતાપવાળું થાય એમ પણ ન કરવું, તેમ વિવિધ જાતનાં મિષ્ટ રસોથી તેનું લાલન પણ ન કરવું, જેથી ચિત્ત અને ઇંદ્રિયો ઉન્માર્ગે ન ચાલે અને વશ થઈ રહે એવો શ્રી જિન પરમાત્માનો આચરેલો તપ છે તેથી તે પ્રમાણે જિન પરમાત્માએ તપ કરવાનું કહ્યું છે." ૬૨

तथा परानुग्रहक्रियेति ॥ ६३ ॥

મૂલાર્થ—બીજાનો અનુગ્રહ થાય તેવી ક્રિયા કરવી. ૬૩

વિશેષાર્થ—પોતાના અને પરના પક્ષના પ્રાણીઓને મોટી કરૂણાના પરિણામે કરીને અનુગ્રહ કરવો એટલે તેમનો જ્ઞાનાદિ વડે ઉપકાર કરવો. ૬૩

तथा गुणदोषनिरूपणमिति ॥ ६४ ॥

મૂલાર્થ—સર્વ ક્રિયાને વિષે ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૪

વિશેષાર્થ—વિહાર વગેરે સર્વ કર્તવ્યમાં ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૪

तथा बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥ ६५ ॥

મૂલાર્થ—જે બહુ ગુણવાલી ક્રિયા હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૫

વિશેષાર્થ—જે કાર્ય બહુ ગુણવાલુ હોય ઉપલક્ષણથી કેવલ ગુણમય હોય તેને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી, એટલે જેમા દોષ ઘણા હોય અને ગુણ થોડા અથવા કેવલ દોષ જણાતો હોય તેવા કાર્યમા પ્રવૃત્તિ ન કરવી ૬૫

तथा चान्तिर्मार्दवमार्जवमलोमतेति ॥ ६६ ॥

મૂલાર્થ—ક્ષાતિ, માર્દવ, આર્જવ અને નિ-લેૉભતા રાખવી. ૬૬.

વિશેષાર્થ—એ ક્ષાતિ વગેરે ચાર, કષાયના શત્રુરૂપ છે ક્રોધનો શત્રુ ક્ષમા, માનનો શત્રુ માર્દવ, માયાનો શત્રુ આર્જવ (સરલતા) અને લોભનો શત્રુ નિર્લોભતા તે ચારે સાધુ ધર્મની મૂલ ભૂમિકા—આધારરૂપ છે, માટે તેમને નિરતર રાખવા ૬૬

એ ક્ષમાદિક નિત્ય રાખવા કહ્યા છે, તેથી—

क्रोधाद्यनुदय इति ॥ ६७ ॥

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકનો ઉદય ન થાય તેવો યત્ન કરવો. ૬૭

વિશેષાર્થ—ક્રોધાદિ ચાર કષાયોનો ઉદય ન થાય એટલે મુલથી જ તેમનુ ઉઠવાપણું ન થાય તેમ કરવું ૬૭

तथा वैफल्यकरणमिति ॥ ६८ ॥

મૂલાર્થ—ઉદય પામેલા ક્રોધાદિકને નિષ્ફળ કરવા. ૬૮

વિશેષાર્થ—કોઈ પ્રકારે ઉદય પામેલા ક્રોધાદિકને નિષ્ફલ કરવા એટલે ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન થતા જે ધાર્યું હોય તે ન કરવાથી તેને નિષ્ફળ કરવા એવો ભાવાર્થ છે એમ કરવાથી પૂર્વે કહેલા ક્ષાતિ વગેરે સેવન કરેલા કહેવાય છે ૬૮

ક્રોધાદિકના ઉદયને નહીં ઇચ્છનાર પુરૂષે જે કરવા યોગ્ય છે તે કહે છે—

विपाकचिन्तेति ॥ ६९ ॥

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકના ફલનું ચિંતવન કરવું. ૬૯

વિશેષાર્થ—વિપાક એટલે ક્રોધાદિ કષાયોનું ફળ તેની ચિંતા કરવી જેમકે—

क्रोधात्प्रीतिविनाशं मानाद्विनयोपघातमाप्नोति ।
शाठ्यात्प्रत्ययहानिं सर्वगुणविनाशनं लोभात् " ॥ १ ॥

"ક્રોધથી પ્રીતિને નાશ થાય છે, માનથી વિનયને ઘાત થાય છે; શાઠ્ય–માયાથી વિશ્વાસની હાનિ થાય છે અને લોભથી સર્વ ગુણોને વિનાશ થાય છે." ૧. ૬૯

तथा धर्मोत्तरो योग इति ॥ ७० ॥

મૂલાર્થ—જેનું ફળ ધર્મ છે એવો મન વચન કાયાને વ્યાપાર કરવો. ૭૦

વિશેષાર્થ—જેનું ફળ ધર્મ છે એવો સર્વ વ્યાપાર કરવો. ઘણું હસવું અને કીલકારી કરવાને નઠારો વ્યાપાર ન કરવો કારણ-કે, તે વ્યાપારનું ફળ પાપ છે. ૭૦

तथा आत्मानुप्रेक्षेति ॥ ७१ ॥

મૂલાર્થ—આત્માની વિચારણા કરવી. ૭૧

વિશેષાર્થ—આત્મા એટલે પોતાની વિચારણા કરવી અર્થાત્ પોતાના ભાવને માટે વિચાર કરવો. જેમકે—

किं कय किंवा सेसं किं करणिज्जं तवं न करेमि ।
पुव्वावरत्तकाले जागरओ भावपडिलेहत्ति ॥ १ ॥

"મેં શું કર્યું? મારે શું કરવાનું બાકી છે? અને મારે કરવા યોગ્ય કયો તપ હું કરતો નથી? આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે

જાગી ભાવપ્રતિલેખના કરવી એટલે પાછલી રાત્રે ધર્મની વિચારણા કરવી, ૧ ” ૭૧

એ પ્રમાણે આત્મ વિચાર કર્યા પછી શુ કરવુ તે કહે છે—

उचितप्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાનને અગીકાર કરવુ. ૭૨

વિશેપાર્થ—ઉચિત એટલે ગુણની વૃદ્ધિ કરનાર અને પ્રમાદને નિગ્રહ કરનાર એવુ અનુષ્ઠાન તેને અગીકાર કરવુ ૭૨

तथा प्रतिपक्षासेवनमिति ॥ ७३ ॥

મૂલાર્થ—દોષોના શત્રુરૂપ એવા ગુણોનુ સેવન કરવુ ૭૩

વિશેપાર્થ—જે પુરૂપ જ્યારે જે દોપે કરી બાધ્યમાન થતો હોય ત્યારે તે પુરૂપે હિમ પડવાથી પીડા પામેલો પુરૂષ જેમ અગ્નિનુ સેવન કરે, તેમ તે દોષના શત્રુરૂપ ગુણનું સેવન કરવુ ૭૩

तथा आज्ञानुस्मृतिरिति ॥ ७४ ॥

મૂલાર્થ—ભગવાન્‌ની આજ્ઞાને સ્મરણમા રાખવી. ૭૪

વિશેષાર્થ—આજ્ઞા એટલે ભગવતના વચનનુ પગલે પગલે હૃદયમા સ્મરણ કરવું, કારણ કે ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરનારને ભગવાનના સ્મરણરૂપ મોટા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને માટે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે,—

“ अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्वतो मुनीन्द्र इति।
हृदयस्थिते च तस्मिन् नियमात्सर्वार्थससिद्धि ” ॥ १ ॥

“ભગવાનનુ વચન હૃદયમા રહેવાથી ભગવાન હૃદયમા રહ્યા છે, એમ તત્વથી જાણવુ અને જ્યારે ભગવાન હૃદયમા રહ્યા ત્યારે નિશ્ચે સર્વ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે ” ૭૪

तथा समशत्रुमित्रतेति ॥ ७५ ॥

मूलार्थ—शत्रु अने मित्रने विषे समानपणु राखवुं. ७५

વિશેષાર્થ—શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન પરિણામ રાખવા. શત્રુનો તિરસ્કાર વગેરે કરીને અને મિત્રની સ્તુતિ વંદના વગેરે કરી પોતાના ચિત્તને સંતોષ આપે છે, એ બંને નિમિત્ત માત્રથી મારૂં અવલંબન કરી પ્રવર્ત્તેલા છે. તો મારે એ બંનેનું કામ નથી. એ બંનેમાં મારે ઓછો કોણ છે? અને વધારે કોણ છે? કોઇ નથી. આ પ્રમાણે ભાવના કરી શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન ભાવ રાખવો. ૭૫

तथा परिषहजय इति ॥ ७६ ॥

મૂલાર્થ— પરીષહોનો જય કરવો. ૭૬

વિશેષાર્થ—ક્ષુધા, તૃષા વગેરે બાવીશ પરીષહોનો જય કરવો. તેમાં દર્શન પરીષહનો જય, મોક્ષ માર્ગથી ન પડી જવાય તેને માટે કરવાનો છે અને બાકીના પરીષહોનો જય કર્મની નિર્જરા કરવાને માટે કરવાનો છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે,—

" मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्याः परिषहा इति ॥

" મોક્ષમાર્ગથી ભ્રષ્ટ ન થવાય અને કર્મની નિર્જરા થાય તેને માટે પરીષહો સહન કરવા યોગ્ય છે. " ૭૬

तथा उपसर्गातिसहनमिति ॥ ७७ ॥

મૂલાર્થ— ઉપસર્ગોને અતિશય સહન કરવા. ૭૭

વિશેષાર્થ—उपसृज् એટલે પીડાથી વ્યાપ્ત એવા પુરૂષો જેમને વેદે તે ઉપસર્ગ કહેવાય છે. તે દિવ્ય (દેવતા સંબંધી) માનુષ (મનુષ્ય સંબંધી) (તૈરશ્ચ તિર્યંચ સંબંધી) અને આત્મ સંવેદનીય (આત્મા સંબંધી) એમ ચાર પ્રકારના છે, તેમનું સહન કરવું. જો તેમને સહન ન કરે તો સંસાર વ્યવસાયમય હોવાથી (સંસારનું

દુ ખમયપણુ છે માટે) તેમને મહન ન કરવાથી મૂઢમતિપણુ પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસગ આવે, તે વિષે કહ્યુ છે કે,—

" ससारवर्त्त्यपि समुद्विजते विपद्भ्यो, यो नाम मूढमनसा प्रथमः स नूनम् ।
अम्भोनिधौ निपतितेन शरीरभाजा, ससृज्यता किमपर सलिल विहाय" ॥१॥

"જે સસારમા રહેતા હોય તે છતા વિપત્તિઓથી ઉદ્વેગ પામે, તે નિશ્ચે મૂઢ હૃદયવાળા પુરૂષોમા પ્રથમ છે, એમ સમજવુ સમુદ્રમા પડેલા માણસને જળ સિવાય બીજા કોનો સસર્ગ થાય ? જળનો સસર્ગ થયા વિના રહે નહીં " ૧ ૭૭

तथा सर्वथा भयत्याग इति ॥ ७८ ॥

મૂલાર્થ— સર્વ પ્રકારે ભયનો ત્યાગ કરવો ૭૮

વિશેષાર્થ—સર્વ પ્રકારે આલોક તથા પરલોકના ભય વગેરેની ભીતિનો ત્યાગ કરવો અતિચાર રહિત યતિધર્મના આચાર પાળવાને લીધે પ્રાપ્ત થયેલ ઉત્કૃષ્ટ પ્રાપ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિને લઇને મૃત્યુથી પણ બ્હીવુ ન જોઇએ તો બીજા ભયના સ્થાનોથી શા માટે બ્હીવુ જોઇએ ?

એથીજ બીજે સ્થલે પણ કહ્યુ છે—

" प्रायेणाकृत कृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजते जन ।
कृतकृत्या प्रतीक्षन्ते मृत्यु प्रियमिवातिथिम्" ॥ १ ॥

" લોક પ્રાયે કરીને કરવા યોગ્ય એવુ કાર્ય ન કરવાને લઇને મૃત્યુથી ઉદ્વેગ પામે છે એટલે પોતાનુ જે યોગ્ય કાર્ય તે કરેલ ન હોવાથી મૃત્યુથી બ્હીવે છે, પણ જે લોકો કૃતકૃત્ય છે એટલે કાર્ય કરી ચુક્યા છે, તેઓ પ્રિય અતિથિની જેમ મૃત્યુની રાહ જુવે છે "૭૮.

तथा तुल्यारमकाचनतेति ॥ ७९ ॥

મૂલાર્થ—પાષાણ અને સુવર્ણને સરખા માનનાર થવું. ૭૯

વિશેષાર્થ—આસક્તિના અભાવને લઇને પાષાણ અને સુવર્ણને સરખી રીતે માનનાર થવું. ૭૯

तथा अभिग्रहग्रहणमिति ॥ ८० ॥

મૂલાર્થ—અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. ૮૦

વિશેષાર્થ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી ભેદ પામેલા એવા અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. જેમકે,—

" लेवडमलेवडं वा अमुगं दव्वं च अज्ज घेच्छामि ।
अमुगेण व दव्वेण व अह दव्वाभिग्गहो एस" ॥ १ ॥

"લેપવાલું અથવા અલેપવાલું અમુક દ્રવ્ય આજે મારે ગ્રહણ કરવું છે. અથવા અમુક દ્રવ્યે કરીને કોઇ આહારાદિ વસ્તુ અમુક વસ્તુવડે આપે તો મારે લેવી એ દ્રવ્યાભિગ્રહ કહેવાય છે, એવા અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા." ૧–૮૦

तथा विधिवत्पालनमिति ॥ ८१ ॥

મૂલાર્થ—વિધિ સહિત અભિગ્રહોનું પાલન કરવું. ૮૧

વિશેષાર્થ—જે પ્રકારે અભિગ્રહોનું વિધિ સહિત પાલન થાય તે પ્રમાણે વર્ત્તવું. ૮૧.

तथा–यथार्हं ध्यानयोग इति ॥ ८२ ॥

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ધ્યાન યોગ કરવો. ૮૨

વિશેષાર્થ—જે જેને યોગ્ય હોય તેનું ઉલ્લંઘન કર્યા શિવાય જેને જે ઘટે તેમ ધર્મ અને શુકલ એ બે ધ્યાનનો યોગ કરવો. અથવા (જેમ ઘટે તેમ) ધ્યાનને યોગ્ય એવો દેશ તથા કાલ તેનું ઉલ્લંઘન ન કરવું. ૮૨

तथा श्रते सलेखनेति ॥ ८३ ॥

મૂલાર્થ—અ તકાલે સ લેખના કરવી. ૮૩

વિશેષાર્થ—આયુષ્યનો અ ત જાણવામા આવે તે સમયે મલેખના કરવી એટલે તપ વિશેષે કરી શરીરને કૃશ કરવુ અને ભાવના ભાવીને કષાયને કૃશ કરવા ૮૩

પર તુ અહિં—

सहननाद्यपेक्षणमिति ॥ ८४ ॥

મૂલાર્થ—પોતાના સ ઘયણ પ્રમુખની અપેક્ષા કરવી. ૮૪

વિશેષાર્થ—સ ઘયણ એટલે શરીરનુ સામર્થ્ય છે લક્ષણ જેનુ તે મ હનન તથા આદિ શબ્દથી ચિત્તવૃત્તિ અને સહાયસ પત્તિ લેવી તેની અપેક્ષા એટલે આશ્રય કરીને અર્થાત્ શરીરની શક્તિ પ્રમાણે સ લેખના કરવી એવો ભાવાર્થ છે ૮૪

અહિ શ કા કરે છે કે, દ્રવ્ય સ લેખના અને ભાવસ લેખનામા કઇ સ લેખના આદરવા યોગ્ય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે—

भावसलेखनाया यत्न इति ॥ ८५ ॥

મૂલાર્થ—ભાવ સ લેખનામા યત્ન કરવો. ૮૫

વિશેષાર્થ—કષાય તથા ઇંદ્રિયોના વિકારોને તુચ્છ કરવારૂપ ભાવ સ લેખનામા આદર—યત્ન કરવો દ્ર યસ લેખનાનો ઉપદેશ પણ ભાવમ લેખનાને માટે છે અહિ કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, મોક્ષની ઇચ્છાવાલા ભિક્ષુ—સાધુએ પ્રતિ દિવસ (નિર તર) મરણના વખતનુ જ્ઞાન મેલવવા પ્રયત્નવાન થવુ મરણની વખતનુ જ્ઞાન મેલવવાના ઉપાયો શાસ્ત્રો, દેવતાના વચનો, પોતાની સુબુદ્ધિ અને તેવી જાતના અનિષ્ટ સ્વપ્નના દર્શન વગેરે અનેક છે, તે શાસ્ત્ર અને લોકમા પ્રસિદ્ધ છે તે ઉપાયોવડે મરણનો મમય જાણ્યા પછી ઉત્સર્ગ માર્ગે પ્રથમથીજ બાર વર્ષ સુધી સ લેખના કરવી તેમા " પ્રથમના ચાર વર્ષ સુધી ચતુર્થ, અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશ,

પ્રમુખ વિચિત્ર પ્રકારના તપ કરવા, તે પછી બીજા ચાર વર્ષ સુધી વિચિત્ર તપ કરવા પણ તેમાં પારણે વિગઇ રહિત નિવી કરવી એટલે ઉત્કૃષ્ટ રસનો ત્યાગ કરવો પછી બે વર્ષ સુધી ચતુર્થ (ઉપવાસ) કરી તેને પારણે આંબિલ કરવું.

એવી રીતે દશ વર્ષ વીત્યા પછી અગીયારમા વર્ષમાં પ્રથમના છ માસ સુધી ચતુર્થ, ષષ્ઠ તપ કરવો (પણ વિશેષ તપ ન કરે) અને પારણે આંબિલ કરવું; પરંતુ કાંઇક ઊણો આહાર ગ્રહણ કરવો. વળી આગલા છ માસમાં અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશાદિ વિશેષ તપ કરવો અને પારણે આંબિલ કરવું, એવી રીતે અગીયારમું વર્ષ પુરૂં કરવું.

બારમા વર્ષમાં છેવટ સુધી કોટિ સહિત (ઉણોદરપણે સહિત) નિરંતર આંબિલ કરવા. કેટલાક એમ કહે છે કે, બારમે વર્ષે ચતુર્થ કરીને પારણે આંબિલ કરવા. તે વર્ષમાં તપમાં ઘણાં ભેદ છે તેથી આનુપૂર્વીએ—પરંપરાએ જે થતા હોય તે કરવા. *એવી રીતે બાર વર્ષ સંલેખના કરી પર્વતની ગુહામાં અથવા જ્યાં ષડ્જીવ નિકાયની રક્ષા થાય ત્યાં જઇને પાદોપગમન નામના અનશનનો અંગીકાર કરવો.

જ્યારે કોઈ રીતે સંહનન વગેરેનું વૈગુણ્ય હોય એટલે શરીરનું સ્વસ્થપણું ન હોય, ઈત્યાદિ કારણોને લઇને એટલો બધો વખત સંલેખના કરવાને સમર્થ ન થવાય તો પછી વર્ષની તથા માસની હાનિ કરતાં કરતાં જઘન્યપણે છ માસની સંલેખના કરવી, કારણ કે, જેણે શરીર તથા કષાયની સંલેખણા (ઓછાપણું) કરેલ નથી. એવો મુનિ અનશન વ્રત લેતા સહસા ધાતુક્ષય પ્રાપ્ત થવાથી સદ્-

---

* બારમા વર્ષમાં આંબિલ કરે તે ભોજનના કવલ ઓછા કરતાં એક કવલ સુધી આવે અને એક કોલીયામાંથી કણીયા ઓછા કરતાં એક કણીયા સુધી આવે તે ઉપર દૃષ્ટાંત છે. જેમ દીવામાં તેલ અને દીવેટનો સમકાલે નાશ થાય તેમ આયુષ અને શરીરનો સમકાલે નાશ થાય છે. વલી બારમા વર્ષમાં છેલ્લા ચાર માસ રહે ત્યારે એકાંતરે તેલના કોગળા ભરી ઘણી વાર મુખમાં રાખી રાખમાં નાખી દે. પછી ઉના પાણી સાથે કોગલા કરે, એમ ન કરવાથી મુખ લુખ્ખુ પડે, મલી જાય તેથી નવકાર માત્રનો ઉચ્ચાર ન થાય.

ગતિના ફલને આપનારા તેવી જાતના સમાધિને સાધવાને સમર્થ થતો નથી, તેથી છ માસની સલેખણા તો પ્રાયે કરી અવશ્ય કરવી જોઇએ ૮૫

तत्तो विशुद्धं ब्रह्मचर्यमिति ॥ ८६ ॥

મૂલાર્થ—સલેખના કર્યા પછી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાલવુ. ૮૬

વિશેષાર્થ—વિશેષ એટલે અતિ ઘાટા બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ કરવાવડે પ્રસિદ્ધ શુદ્ધ એવુ બ્રહ્મચર્ય પાલવુ જે આ સલેખનાના અધિકારને વિષે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનો જે ઉપદેશ કર્યો, તે શરીર ક્ષીણ થતા પણ તે વેદના ઉદયનુ અત્યત દુર્ધરપણુ છે, એમ જણાવાને માટે છે ૮૬

સલેખના કર્યા પછી અથવા શીઘ્ર નાશ કરનારા વિષ—કોલેરા વગેરે કોઇ દોષ ઉત્પન્ન થઇ આવે તો શુ કરવુ ? તે કહે છે—

विधिना देहत्याग इतीति ॥ ८७ ॥

મૂલાર્થ—વિધિવડે દેહનો ત્યાગ કરવો. ૮૭

વિશેષાર્થ—આલોચના, વ્રત ઉચરવા, બીજાને ખમાવવુ, અનશન કરવુ શુભ ભાવના ભાવવી અને પચપરમેષ્ઠાનું સ્મરણ કરવુ, એવા વિધિવડે દેહનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ પડિતમરણરૂપ આરાધના કરવી અહિ इति શબ્દ સમાપ્તિના અર્થમા છે, આ પ્રમાણે સાપેક્ષ યતિ ધર્મ કહ્યો. ૮૭

બીજો કે જે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ છે તેની પ્રસ્તાવનાને અર્થે કહે છે

निरपेक्षयतिधर्मस्त्विति ॥ ८८ ॥

મૂલાર્થ—હવે નિરપેક્ષયતિનો ધર્મ કહેવામાં આવશે. ૮૮

વિશેષાર્થ—હવે નિરપેક્ષ યતિઓનો ધર્મ આગળ કહેવામા આવશે. ૮૮

તે નિરપેક્ષયતિ ધર્મ કહે છે—

वचनगुरुतेति ॥ ८९ ॥

મૂલાર્થ—આગમનું ગુરૂપણું રાખવું. ૮૯

વિશેષાર્થ—સર્વ પ્રવૃત્તિમાં અને નિવૃત્તિમાં ઉપદેશકપણાથી આગમજ જેને ગુરૂ છે એમ થવું, એટલે જેમ ગુરૂને પૂછી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે તેમ શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી. ૮૯

तथा अल्पोपधित्वमिति ॥ ९० ॥

મૂલાર્થ—અલ્પ ઉપધિ રાખવી. ૯૦

વિશેષાર્થ—સ્થવિર કલ્પિકની અપેક્ષાએ વસ્ત્રપાત્રાદિ અલ્પ છે, ઉપધિ જેને એવા થવું. ઉપધિનું પ્રમાણ બીજા વિશેષ શાસ્ત્રથી જાણી લેવું. ૯૦

तथा निःप्रतिकर्मशरीरतेति ॥ ९१ ॥

મૂલાર્થ—પ્રતિકાર રહિતપણે શરીર રાખવું. ૯૧

વિશેષાર્થ—પ્રતિકાર રહિત એટલે તેવી ગ્લાનાદિ અવસ્થામાં પણ કાંઇ પ્રતિકાર કર્યા વગરના શરીરે રહેવું. અર્થાત રોગાદિ કારણ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેનો ઉપાય ન કરવો. ૯૧

એ કારણથી—

अपवादत्याग इति ॥ ९२ ॥

મૂલાર્થ—અપવાદ માર્ગનો ત્યાગ કરવો. ૯૨

વિશેષાર્થ—અપવાદ એટલે ઉત્સર્ગની અપેક્ષાએ હીન એવો વાદ–કથન તેનો ત્યાગ કરવો. નિરપેક્ષ યતિ સાપેક્ષ યતિની જેમ ઉત્સર્ગની અસિદ્ધિ સતે અપવાદનું પણ આલંબન કરી અલ્પ દોષવાલા અને બહુ ગુણવાલા કાર્યનો આરંભ કરતો નથી, પરંતુ કેવલ ગુણમય એવા ઉત્સર્ગ માર્ગનું અવલંબન કરનારો થાય છે. ૯૨

तथा ग्रामैकरात्रादिविहरणमिति ॥ ९३ ॥

મૂલાર્થ—ગામને વિષે એક રાત્રિ રહેવા વગેરેના પ્રકારથી વિહાર કરવો. ૯૩

વિશેષાર્થ—ગામને વિષે ઉપલક્ષણુથી નગર વગેરેમા એક રાત્રિ રહે આદિ શબ્દથી બે રાત્રિ અને માસ કલ્પનુ ગ્રહણુ કરવુ તે પ્રકારે વિહાર કરવો તે ઉપરથી શુ કહેવામા આવ્યુ ? તે કહે છે જ્યારે પ્રતિમાકલ્પરૂપ નિરપેક્ષ યતિધર્મ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે ઋતુબદ્ધ કાલ એટલે ચોમાસા વિનાના કાલને વિષે ગામમા *જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ અથવા બે રાત્રિ પણુ રહે તે વિષે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે

"જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ અથવા બે રાત્રિ રહે જિનકલ્પિક અને બહુધા તેના જેવા યથાલદ-કલ્પિક તથા શુદ્ધપરિહારિક એવા નિરપેક્ષ સાધુઓ જ્ઞાતપણે તથા અજ્ઞાતપણે માસકલ્પ પણુ રહે ૯૩

तथा नियतकालचारितेति ॥ ९४ ॥

મૂલાર્થ—નિયત કરેલા સમયમાં ભિક્ષાચરણ કરવુ. ૯૪

વિશેષાર્થ—નિયત કરેલો કાલ એટલે ત્રીજી પોરૂષી છે લક્ષણુ જેનુ એવો કાલ તેને વિષે ભિક્ષાને માટે ગમન કરવુ તે વિષે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે ૯૪

"ભિક્ષા કરવાને ત્રીજી પોરસીમા જવુ"

तथा प्राय ऊर्ध्वस्थानमिति ॥ ९५ ॥

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને (બહુધા) કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ રહેવુ. ૯૫

વિશેષાર્થ—પ્રાયે કરીને કાયોત્સર્ગ કરવો ૯૫

* આ તો પડિમાધર મુનિ ગામમા આવ્યા છે, એવુ ગામના લોકો જાણે તો ત્યા એક રાત્રિ રહે તેમ ન જાણે તો એક અથવા બે રાત્રિ રહે એમ સમજવુ

तथा देशनायामप्रबंध इति ॥ ९६ ॥

મૂલાર્થ—દેશના દેવામાં બહુ ભાવ ન કરવો. ૯૬

વિશેષાર્થ—કથારૂપ દેશનાને વિષે ધર્મ સાંભળવાને તેવી જાતના પ્રાણીઓ આવ્યા હોય તે છતાં તેમાં અતિશય ભાવ ન રાખવો. કારણકે, "એક વચન અથવા બે વચન સંભળાવવા એમ શાસ્ત્રના વચનનું *પ્રમાણ છે." ૯૬

तथा सदाप्रमत्ततेति ॥ ९७ ॥

મૂલાર્થ—નિરંતર પ્રમાદરહિત રહેવું. ૯૭

વિશેષાર્થ—સદા દિવસ અને રાત્રિ નિદ્રાદિ પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. ૯૭

तथा ध्यानैकतानत्वमितीति ॥ ९८ ॥

મૂલાર્થ—ધ્યાનને વિષે એકાગ્રતા રાખવી. ૯૮

વિશેષાર્થ—ધર્મધ્યાન વગેરે ધ્યાનમાં ચિત્તને પ્રસરવા રૂપ એક તાન રાખવું. અહિ इति શબ્દ સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૯૮

હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મની સમાપ્તિ કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

सम्यग्यतित्वमाराध्य, महात्मानो यथोदितम् ।
संप्राप्नुवंति कल्याणमिह लोके परत्र च

મૂલાર્થ—મહાત્મા સાધુ પુરૂષો પૂર્વે કહેલા યતિપણાને દ્રવ્ય અને ભાવ બે પ્રકારે સારી રીતે આરાધી આ લોક તથા પરલોકમાં કલ્યાણને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત કરે છે.

વિશેષાર્થ—સારી રીતે પૂર્વે કહેલા યતિપણાને શાસ્ત્ર

* નિરપેક્ષ મુનિ પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગમાં વર્તે છે. કોઇ વખતે કોઇ ધર્મ સાંભળવા અર્થે આવેલ હોય તો તેને સારભૂતશાસ્ત્રના એક બે વચન સંભળાવે, એ ભાવ છે.

પ્રમાણે આગળથી મહાત્મા પુરૂષો કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે તે કયા પ્રાપ્ત કરે છે ? તે કહે છે

આ લોક અને પરલોકમા પ્રસિદ્ધ એવા કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરેછે

એ કલ્યાણનુ વિવરણ કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે

क्षीराश्रवादिलब्ध्योघमासाद्य परमाव्ययम् ।
कुर्वंति भव्यसत्त्वानामुपकारमनुत्तमम् ॥

મૂલાર્થ—તે મોટા પુરૂષો ક્ષીરાશ્રવાદિ લબ્ધિના સમુહને પ્રાપ્ત કરી ઉત્કૃષ્ટ, અવિનાશી અને અતિશય ઉત્તમ એવા ભવ્ય પ્રાણીઓનો ઉપકાર કરે છે.

વિશેષાર્થ—જે લબ્ધિ પામવાથી બોલેલુ વચન શ્રોતાજનના કર્ણરૂપ પડીઆને વિષે દુધની માફક શ્રવે એટલે દુધના જેવુ મધુર લાગે તે ક્ષીરાશ્રવા લબ્ધિ કહેવાય છે આદિ શબ્દથી મધ, ઘી અને અમૃતને શ્રવનારી લબ્ધિઓનો જે સમૂહ તેને પ્રાપ્ત કરી પરમ-સર્વ રીતે સુદર અને અક્ષય એટલે અનેક રીતે સહાયતા કરતા છતા પણ ક્ષય નહીં પામનારા સ્વભાવવાળા અને અનુપમ એટલે મોક્ષરૂપ ફલને લઈને બીજા ઉપકારોથી શ્રેષ્ઠ સમ્યક્, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રના લાભ મળવારૂપ છે લક્ષણ જેનુ એવા ઉપકારને કરે છે કોનો ઉપકાર કરે છે ? તે કહે છે ભવ્ય પ્રાણીઓનો એટલે ઉપકાર કરવાને યોગ્ય એવા પ્રાણીઓનો.

मुच्यते चाशुसंसारादत्यंतमसमंजसात् ॥
जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् ॥

મૂલાર્થ—જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરેથી ઉપદ્રવવાળા અને તેને લીધે અત્યત નઠારા એવા સ સારથી તત્કાલ મુક્ત થવાય છે

વિશેષાર્થ—અત્યત અયુક્ત જેનુ સ્વરૂપ છે એવા સસા

समग्रा यत्र सामग्री, तदक्षेपेण सिध्यति ।
दवीयसापि कालेन वैकल्ये तु न जातुचित् ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર સામગ્રી હોય તે કાર્ય તત્કાલ સિદ્ધ થાય છે અને જો સમગ્ર સામગ્રીનો અભાવ હોય તો તે કાર્ય કદિ પણ સિદ્ધ થતું નથી. ૨

વિશેષાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર–પરિપૂર્ણ સામગ્રીનો યોગ હોય તે કાર્ય અવિલંબથી સિદ્ધ થાય છે. જો સમગ્ર સામગ્રીનો યોગ ન હોય તો તે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તે વિષે વ્યતિરેક કહે છે. અતિ લાંબે કાલે જો સામગ્રીનો અભાવ હોય તો કદાપિ પણ તે કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. ૨

એમ છતાં એટલે સમગ્ર સામગ્રી હોય તોજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય, નહીં તો ન થાય–એમ છે તેથી જે કર્ત્તવ્ય છે, તે કહે છે.

तस्माद्यो यस्य योग्यः स्यात्तत्तेनालोच्य सर्वथा ।
आरब्धव्यमुपायेन, सम्यगेष सतां नयः ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારનો યતિધર્મ છે. તેમાંથી જેને જે યોગ્ય હોય તે યતિધર્મ સર્વ રીતે વિચારી તેનો આરંભ કરવો. એ સત્પુરૂષોનો સારો ન્યાયમાર્ગ છે. ૩

વિશેષાર્થ—તે કારણ માટે જે યતિ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મમાંથી કોઈ એકને આચરવાને યોગ્ય હોય, તે આચરણ તે યોગ્ય એવા પુરૂષે વિચારીને એટલે નિપુણતાથી તર્ક–વિતર્ક કરીને સર્વથા–સર્વ ઉપાધિ વડે તે ઉપાય વડે સમ્યક્–યથાર્થ રીતે તે આચરણનો આરંભ કરવો એ યોગ્ય–આરંભ કરવો એ શિષ્ટ પુરૂષોની નીતિ છે. ૩

इत्युक्तो यतिधर्मः इदानीमस्य विषयविभागमनुवर्णयिष्याम इति ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિધર્મ કહ્યો, હવે તે યતિધર્મના વિષય વિભાગનુ વર્ણન કરીએ છીએ. ૧

વિશેષાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સમજાય તેવો છે ૧

तत्र कल्याणाशयस्य श्रुतरत्नमहोदधेः उपशमादिलब्धिमत परहितोद्यतस्य अत्यतगमीरचेतस प्रधानपरिणतेर्विधृतमोहस्य परमसत्त्वार्थकर्त्तुः सामायिकवतः विशुद्ध्यमानाशयस्य यथोचितप्रवृत्ते सात्मीभूतशुभयोगस्य श्रेयान् सापेक्षयतिधर्म एवेति ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—તેમાં જેનો આશય કલ્યાણરૂપ છે, જે શાસ્ત્રરૂપી રત્નોનો સાગર છે, જેને ઉપશમાદિ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થયેલ છે, જે પરહિતમા ઉદ્યમવત છે, જેનુ ચિત્ત અત્યત ગભીર છે, જેની પરિણતિ ઉત્તમ છે, જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે, જે જીવોના મોક્ષરૂપ ઉત્કૃષ્ટ પ્રયોજન રાખે છે, જેનામા સામાયિક રહેલુ છે, જેનો આશય શુદ્ધ છે, જેની પ્રવૃત્તિ ઘટે તેમ ચાલે છે, અને જેનો શુભ યોગ આત્મા સાથે મળેલો છે—એવા પુરૂષને સાપેક્ષ યતિ ધર્મ કરવો યોગ્ય છે. ૨

વિશેષાર્થ—તે યતિધર્મના વિભાગનુ વર્ણન કરવામા કલ્યા ણાશય એટલે ભાવ આરોગ્યરૂપ મુક્તિરૂપી નગરમા લઇ જનારા છે પરિણામ જેના એવો શાસ્ત્રરૂપી રત્નનો સાગર એટલે પ્રવચનરૂપ માણિકનો સમુદ્રરૂપ, જેના લક્ષણ કહેવામા આવ્યા છે એવા ઉપશમા દિકની લબ્ધિવાળો, જગતના જીવોના સમૂહનુ હિત કરવારૂપ ધન વાળો, ગભીર ચિત્તવાળો એટલે હર્ષ શોક વગેરેમા અતિ નિપુણ એવા પુરૂષાએ જેના ચિત્તવિભાગને પ્રાપ્ત કરવ નથી એવો, એવીજ સર્વો ત્તમ આત્મપરિણતિવાળો મદભાવ અને આસનની મુદ્રાથી રહિત, જીવોના મોક્ષનુ સફલ બીજરૂપ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રયોજન કરનાર,

સામાયિકવાન્ એટલે માધ્યસ્થગુણરૂપ તુલાના આરોપણને વશ એવા સમતા ગુણથી સ્વજન તથા પરજન પ્રમુખ ભાવને ધારણ કરનાર, શુદ્ધ આશય એટલે શુક્લપક્ષના ચંદ્રમંડળની જેમ પ્રતિક્ષણ ઉજ્વલ હૃદયવાળો, પ્રસ્તાવ–પ્રસંગને યોગ્ય પ્રયોજનનો આરંભ કરનાર, એથીજ કરીને જેમ અગ્નિવડે લોહપિંડ એકમેક થાય છે, તેમ શુભ-યોગવડે તેમાં જેનો આત્મા વ્યાપ્ત–એકમેક થાય છે, તેવા યતિને સાક્ષેપ યતિધર્મ અતિ વખાણવા યોગ્ય છે, તે વિના બીજો નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ તેને યોગ્ય નથી. ૨.

શા માટે નિરક્ષેપ યતિ ધર્મ અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી ? તે કહે છે—

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—જિન ભગવંતના વચનનું તેમાં પ્રમાણ છે, તેથી. ૩

વિશેષાર્થ—એ ભગવંતના વચનનું પ્રમાણ છે, એ શા આધારે કહો છો, તેનો ઉત્તર આપે છે. ૩

संपूर्णदशपूर्वविदो निरपेक्षधर्मप्रतिपत्तिप्रतिषेधादिति ॥४॥

મૂલાર્થ—સંપૂર્ણ દશ પૂર્વના જાણનાર યતિને નિરપેક્ષ યતિધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ છે. ૪

વિશેષાર્થ—એ સૂત્ર સુગમ છે તે નિષેધને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

" गच्छे च्चिय निम्माओ जा पुव्वा दस भवे असंपुण्णा !
नवमस्स तइयवत्थू होइ जहन्नो सुआभिगमो ॥ १ ॥

" સાધુના સમુદાયમાં રહીને નિરક્ષેપ યતિ ધર્મ પાલવાનો અભ્યાસ કરવામાં પરિપક્વ થાય અને એ પ્રતિમા કલ્પાદિક નિરપેક્ષ યતિધર્મને પાલનારાને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાન કાંઇક ઉણા દશ પૂર્વનું સૂત્રથી તથા અર્થથી હોય છે, અને જઘન્યપણે તો નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ એટલે પ્રત્યાખ્યાન નામના નવમા પૂર્વની **આચાર**

નામની ત્રીજી વસ્તુ સુધી શ્રુત જ્ઞાન હોય છે, તેથી ઓછુ હોતુ નથી* આવા વચનથી સપૂર્ણ દશ પૂર્વધરને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે એ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મનો નિષેધ શા માટે કરવો જોઇએ ? તેનો ઉત્તર આપે છે ૪

परार्थसपादनोपपत्तेरिति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—તેનાથી પારકા અર્થને સપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૫

વિશેષાર્થ—પરાર્થ એટલે પરોપકારને સપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે, જેથી દશ પૂર્વધર કે જે તીર્થને આધાર આપવા રૂપ પરોપકારને કરવા ઉદ્યમવત થાય છે ૫

જો કદિ પરોપકાર કરવાનુ બન્યુ છે, તેથી શુ ? તેનો ઉત્તર આપે છે

तस्यैव च गुरुत्वादिति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—પરોપકાર કરવાનુ જ ગૌરવપણુ છે. ૬

વિશેષાર્થ—તે પરોપકાર કરવો તેજ ધર્મના સર્વ આચરણોમા ઉત્તમ છે एवच એ અવધારણ (નિશ્ચય) અર્થમા પ્રવર્ત્તે છે

તેનુ ઉત્તમપણુ કેવી રીતે છે ? તે કહે છે

सर्वथा दुःखमोचणादिति ॥ ७ ॥

મૂલાર્થ—એ પરોપકાર કરવાથી સર્વ પ્રકારે દુઃખમાંથી મુકાવાપણુ થાય છે. ૭

વિશેષાર્થ—સર્વ પ્રકારે એટલે પોતાને અને પરને શરીર તથા મન સબધી સર્વ દુખમાથી મુકાવાપણુ થાય છે ૭

तथा सतानप्रवृत्तेः ॥ ८ ॥

* સપૂર્ણ દશ પૂર્વધર તીર્થંકરની જેમ અમોઘ વચની હોવાથી ધર્મ દેશના વડે ભવ્ય જીવોનો ઉપકાર કરી તીર્થની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી પ્રતિમાદિ કલ્પને અગીકાર કરતા નથી

મૂલાર્થ—તેમ કરવાથી સંતાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૮

વિશેષાર્થ—પરોપકાર કરવાથી શિષ્ય, પ્રશિષ્ય વગેરેના પ્રવાહરૂપ સંતાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૮

तथा योगत्रयस्याप्युदग्रफलभावादिति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—વલી ત્રણ યોગનું મોટું ફલ છે, એ કારણથી. ૯

વિશેષાર્થ—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર કરવારૂપ ત્રણ યોગ (એક નહીં એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે,) પરોપકાર કરવામાં યોજવાથી ઉત્તમ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે.

બીજે પ્રકારે અતિ ઉત્તમ એવું કર્મની નિર્જરારૂપ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. કારણકે મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગ દેશના દેવામાં પ્રવર્ત્તાવવાથી જેવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા બીજા કોઈ ધર્મકૃત્યથી થતું નથી. ૯

तथा निरपेक्षधर्मोचितस्यापि तत्प्रतिपत्तिकाले परपरार्थसिद्धौ तदन्यसंपादकाभावे प्रतिपत्तिप्रतिषेधाच्चेति ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—વલી નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવોના ઉત્કૃષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં બીજા પુરૂષનો અભાવ હોવાથી નિરપેક્ષ યતિધર્મનો અંગીકાર કરવાનો નિષેધ છે, તેથી પરાર્થ સંપાદન કરવો તે અતિ ઉત્તમ છે. ૧૦

વિશેષાર્થ—નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પણ (તો તેને અયોગ્ય હોય તેની વાત શી કરવી એ अपि શબ્દનો અર્થ છે.) પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવોના સમ્યગ્ દર્શનાદિ પ્રધાન પ્રયોજનની સિદ્ધિમાં તે નિરપેક્ષ યતિધ-

ર્મને યોગ્ય એવા સાધુથી બીજો કોઇ સાધુ પરાર્થ સિદ્ધિને કરનારો ન હોય તો તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાનો નિષેધ છે તો અનુચિતને નિષેધ હોય તેમા શુ કહેવુ ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે મૂલ ગ્રથમા च નુ ગ્રહણ કર્યુ છે, તેથી પૂર્વોકત હેતુનો સમુચ્ચય જાણવો એટલે દેશનાદિકથી પરાર્થ સપાદન કરવાનુ ગુરૂપણુ છે, એમ પૂર્વનો સબધ જોડી દેવો ૧૦

એવી રીતે સાપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને કહી હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહે છે

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि साधुशिष्यनिष्पत्तौ साध्यान्तराभावतः सति कायादिसामर्थ्ये सद्वीर्याचारासेवनेन तथा प्रमादजयाय सम्यगुचितसमये आज्ञाप्रामाण्यतस्तथा योगवृद्धेः प्रायोपवेशनवच्छ्रेयान्निरपेक्षयतिधर्म इति ॥११॥

મૂલાર્થ—નવાદિ પૂર્વધર એટલે નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુથી આરભીને કાઇક ઊણા દશ પૂર્વ સુધી જ્ઞાનવાલાને સારા શિષ્યની સિદ્ધિ થતાં બીજા સાધવા યોગ્ય કાર્યના અભાવથી શરીરાદિકનુ સામર્થ્ય છતા સત્ એવા વીર્યાચારને સેવવાથી તેમજ પ્રમાદનો જય કરવાને સારા યોગ્ય સમયને વિષે આજ્ઞાના પ્રમાણુથી તેમ વલી યોગની વૃદ્ધિ થવાના કારણથી અનશનની પેઠે નિરપેક્ષ યતિધર્મનુ સેવન કરવુ અતિશય શ્રેષ્ટ છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—'कल्याणाशय' ઈત્યાદિ સૂત્ર વડે જેના ગુણ નિરૂપણ કરેલા છે એવા પુરૂષને (તેથી વધારે ગુણ હોય તેને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અગીકાર કરવામા શુ કહેવુ ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે) ઓછામા ઓછા કલ્યાણાશય ઇત્યાદિ સૂત્રમા કહેલા ગુણ તો જોઇએજ, તેથી એવા ગુણવાલા પુરૂષને પણ નવમા પૂર્વની

ત્રીજી વસ્તુથી આરંભીને કાંઇક ઊણા દશ પૂર્વ સુધી જ્ઞાનવાલા પુરૂષને તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો શ્રેષ્ટ છે, એમ આગલ સંબંધ જાણવો. સારા શિષ્યો એટલે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્ત્તક, સ્થવિર, ગણાવચ્છેદક લક્ષણવાળા પાંચ પદની યોગ્યતાને ધરાવનારા સારા શિષ્યોની સિદ્ધિ થતાં નિરપેક્ષ એવા યતિધર્મની અપેક્ષાએ અન્ય કહેતાં **આચારનું** પરિપાલનાદિરૂપ બીજાં સાધ્ય કાર્યના અભાવે વજ્ર ઋષભ નારાચ સંઘયણે યુકત એવા શરીરને અને વજ્રની દીવાલ જેવી ધીરજને લઇને શરીર તથા મનનું મોટું સામર્થ્ય છતાં તે સત્ યતિધર્મના વિષયમાં પ્રવર્ત્તવાથી સુંદર એવા સામર્થ્યને નહીં ગોપવવારૂપ વીર્યાચારના સેવનવડે કરી તથા પ્રમાદના જયને માટે એટલે નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરી નિદ્રાદિક પ્રમાદનો પરાભવ કરવા માટે સમ્યક્ એટલે શાસ્ત્રોકત નીતિ પ્રમાણે તપ, સત્ત્વ, સૂત્ર, એકતા અને બલ એ પાંચ પ્રકારની તુલના વડે પોતાના આત્માને તોલીને ઉચિત સમયમાં એટલે તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, અને લગ્નની શુદ્ધિને સમયે આ વિષયમાં આજ્ઞાજ પ્રમાણ છે એવા પરિણામથી. તેમ વલી અંગીકાર કરવાને ઇચ્છેલા નિરપેક્ષ યતિધર્મની યોગ્યતાવડે કરીને યોગની વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ ધર્મના વ્યાપારની વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી અંતકાલે કરવા યોગ્ય એવા અનશન વ્રતની ક્રિયાને તુલ્ય છે, એવો અર્થ છે. એથી એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કહેતા જિનકલ્પાદિ રૂપ અને કલ્પાદિ ગ્રંથને વિષે જેનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે, તે અંગીકાર કરવામાં અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૧

तथा तत्कल्पस्य च परं परार्थलब्धिविकलस्येति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે બીજો કોઇ તેના જેવો સમર્થ પુરૂષ હોય પણ તે પુરૂષ પરાર્થ કરવાની લબ્ધિથી રહિત હોય એટલે આચાર્યાદિપદને યોગ્ય એવા શિષ્ય બનાવવાને અશક્ત હોય તેને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ટ છે. ૧૨

વિશેષાર્થ—તેના જેવા એટલે નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને સમર્થ એવા પુરૂષના જેવા બીજા પણ સમર્થ પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ કેવલ તેવી જાતના અંતરાયાદિ કર્મના પરતંત્રપણાના દોષથી પરાર્થ-લબ્ધિ વડે એટલે સારા શિષ્યને બનાવવાનું સામર્થ્ય વગેરે લબ્ધિ વડે રહિત એવા પુરૂષને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે ૧૨

તે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મના વિષયનો વિભાગ કરવાનું કારણ કહે છે

उचितानुष्ठानं हि प्रधानं कर्मक्षयकारणमिति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવામાં મુખ્ય કારણ છે. ૧૩

વિશેષાર્થ—જે અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રોમાં કહેલું હોય તે કર્મોનો ક્ષય કરવામાં ઉત્કૃષ્ટ કારણ રૂપ છે ૧૩

તે યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવાનું મુખ્ય કારણ કહ્યું, તેનું શું કારણ છે ? તે કહે છે

उदग्रविवेकभावाद्रत्नत्रयाराधनादिति ॥ १४ ॥

મૂલાર્થ—મોટા વિવેકથી ત્રણ રત્નોનું આરાધન થાય છે, તેથી યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષયનું પ્રધાન કારણ છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—'આ કરવા યોગ્ય વસ્તુ અને આ નહીં કરવા યોગ્ય વસ્તુ' એમ વિભાગ જાણવા રૂપ મોટા વિવેકથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ ત્રણ રત્નોનું આરાધન થાય છે એટલે કહેવાનો આશય એવો છે કે, ઉચિત અનુષ્ઠાનનો આરંભ કરવાથી નિયમાએ ત્રણ રત્નોનો આરાધક એવો મોટો વિવેક પ્રગટ થાય છે તેથી ઉચિત અનુષ્ઠાનજ કર્મક્ષય કરવાનું પ્રધાન કારણ છે, એમ જાણવું ૧૪

તે વિષે વ્યતિરેક કહે છે

अननुष्ठानमन्यदकामनिर्जरांगमुक्तविपर्ययादिति ॥ १५ ॥

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે કહેલું તેથી જે વિપરીત અનુષ્ઠાન તે અનુષ્ઠાનજ ન કહેવાય પણ અકામ નિર્જરાનું અંગ કહેવાય છે; પરંતુ કર્મક્ષયનું કારણ કહેવાતું નથી, કારણ કે, તેમાં મોટા વિવેકવડે ત્રણ રત્નોના આરાધનનો અભાવ છે. ૧૫

વિશેષાર્થ—ઉચિત અનુષ્ઠાનથી વિલક્ષણ જુદી જાતનું જે અનુષ્ઠાન તે અનુષ્ઠાનજ ન કહેવાય. ત્યારે તે શું કહેવાય? તે અકામ નિર્જરાનું કારણ રૂપ છે. એટલે બલદ વગેરેની જેમ કર્મનિર્જરા કરવાની અભિલાષાથી રહિત અકામ નિર્જરા થાય છે, તેવી રીતે અનુચિત અનુષ્ઠાન કરનારનું અનુષ્ઠાન અકામનિર્જરાનું અંગ થાય છે; પણ મુક્તિ આપનારી નિર્જરાનું કારણ (નિમિત્ત) થતું નથી. શા માટે કે, મોટા વિવેકના અભાવથી ત્રણ રત્નોની આરાધનાનો અભાવ છે. ૧૫

તે અનુષ્ઠાનની ભાવના કરતા કહે છે,

निर्वाणफलमत्र तत्त्वतोऽनुष्ठानमिति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—આ જિન વચનમાં મોક્ષ જેનું ફલ છે, એવા અનુષ્ઠાનનેજ ખરૂં અનુષ્ઠાન કહે છે, તે શિવાય બીજાને ખરૂં અનુષ્ઠાન કહેવાતું નથી. ૧૬

વિશેષાર્થ—આ જિન વચનને વિષે સમ્યગ્ દર્શનાદિની આરાધના રૂપ જે અનુષ્ઠાન તે પરમાર્થ વૃત્તિએ મોક્ષના ફલને આપનારૂં છે. અને અનુષંગપણે એટલે અવાંતર પ્રસંગે તેનાથી સ્વર્ગાદિ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ પરમાર્થવૃત્તિએ તે મોક્ષના ફલને આપનારૂં છે. ૧૬

જો એમ છે તો પણ તેથી શું? એટલે તત્વથી મોક્ષરૂપ ફલને આપનાર અનુષ્ઠાન છે, તેથી પણ શું બનવાનું? તેનો ઉત્તર કહે છે.

न चासदभिनिवेशवत्तदिति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—તે અનુષ્ઠાન મિથ્યાભિનિવેશવાળુ હોતુ નથી. ૧૭

વિશેષાર્થ—નિર્વાણ-મોક્ષરૂપ ફળવાળુ તે અનુષ્ઠાન નઠારા આગ્રહવાળુ ન હોવુ જોઇએ કારણ કે, નઠારો આગ્રહ આડરૂ અનુષ્ઠાન કરવામા આવે તો પણ મોક્ષના ફલને અટકાવે છે તેથી તેવા નઠારા આગ્રહનો નિષેધ કરવાને માટે 'એ અનુષ્ઠાન અસત્ આગ્રહવાલુ ન હોય' એમ કહેલુ છે ૧૭

અહિં શકા કરે છે કે, અનુચિતપણામા પણ અનુષ્ઠાન તો થવાનુ અને તે મિથ્યા અભિનિવેશ રહિત પણ થશે તે શકાના સમાધાનમા કહે છે

अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनिवेशोऽन्यत्रानाभोगमात्रादिति ॥ १८ ॥

મૂલાર્થ—અજાણપણે કદી અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થઇ જાય પણ આગ્રહથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ આદરે તો ત્યાં નિશ્ચે અસત્ અભિનિવેશ-આગ્રહ છે, એમ જાણવુ. ૧૮

વિશેષાર્થ—અનુચિત અનુષ્ઠાન અગીકાર કરવાથી નિયમાએ અસદ્અભિનિવેશ કહેવાય છે કારણકે, અસત અભિનિવેશરૂપ કારણથી અનુચિત અનુષ્ઠાનરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે તે અનુચિત (અનુષ્ઠાન) કાર્યનો અપવાદ કહે છે—અનાભોગ એટલે અભિનિવેશ રહિત અપરિજ્ઞાન માત્રથી જ કેવલ અનુચિત અનુષ્ઠાન અગીકાર કરતા પણ અસત્ અભિનિવેશ ન કહેવાય ૧૮

એવી રીતે એટલે અજાણપણે અનુચિતમા પ્રવૃત્તિ થતા અસત અભિનિવેશ ન કહેવાય તેથી શુ સિદ્ધ થયું, તેનો ઉત્તર કહે છે

सम्भवति तद्वतोऽपि चारित्रमिति ॥ १९ ॥

મૂલાર્થ—માત્ર અજાણપણાથી-અનુચિત પ્રવૃત્તિ અગીકાર કરનારા પુરૂષને પણ ચારિત્રનો સભવ છે. ૧૯

વિશેષાર્થ—માત્ર અજાણપણાથી અનુચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરનારા પુરૂષને પણ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રનો સંભવ છે, તો ઉચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરનારને ચારિત્રનો સંભવ હોય તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

માત્ર અનાભોગથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને ચારિત્ર કહ્યું, તેમાંજ વિશેષ કહે છે.

अनाभिनिवेशवांस्तु तद्युक्तः खल्वतत्त्वे ॥ २० ॥

મૂલાર્થ—વલી ચારિત્ર યુક્ત પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે એટલે પ્રવચનવડે બાધ કરેલા અર્થને વિષે અજાણપણું છતાં પણ નિશ્ચે આગ્રહરહિત હોય છે. ૨૦

વિશેષાર્થ—પ્રવચનથી બાધિત એવા અર્થને વિષે અનાભોગપણું છતાં પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ નિશ્ચયથી આગ્રહવાલો ન હોય. ૨૦

અનાભોગપણું છતાં પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે નિશ્ચે આગ્રહવાલો ન હોય, તે શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

स्वस्वभावोत्कर्षादिति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—પોતાના સમ્યગ્ દર્શનાદિ સ્વભાવના ઉત્કર્ષને લઇ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે આગ્રહવાલો હોતો નથી. ૨૧

વિશેષાર્થ—ઉપાધિ રહિતપણાને લઇને આત્મ તત્ત્વનો ઉત્કર્ષ–વૃદ્ધિ હોવાથી ચારિત્રવાળા પુરૂષને છદ્મસ્થપણાને લીધે કોઇ વિષયમાં અજ્ઞાનપણું છતાં પણ ગૌતમાદિ મહા મુનિઓની પેઠે તેવી રીતના અતિબાધક કર્મનો અભાવ છે, તેથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ રૂપ પોતાનો સ્વભાવ અપકર્ષ–હાનિને પામતો નથી એટલે આત્મસ્વભાવ હાનિ પામતો નથી પરંતુ વૃદ્ધિ પામે છે. ૨૧

એ સ્વસ્વભાવનો ઉત્કર્ષ શાથી હોય ? તે કહે છે.

मार्गानुसारित्वादिति ॥ २२ ॥

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાથી. ૨૨

વિશેષાર્થ—માર્ગ એટલે સમ્યગ્ દર્શનાદિક મુક્તિનો માર્ગ તેને અનુસરવાથી સ્વસ્વભાવ ઉત્કર્ષને પામે છે ૨૨

તે સમ્યગ્ દર્શનાદિ રૂપ માર્ગનુ અનુસરવાપણુ શાથી થાય છે? તે કહે છે

तथा रुचिस्वभावत्वादिति ॥ २३ ॥

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાની રૂચિરૂપ સ્વભાવને લઇને માર્ગ અનુસરવાપણુ હોય છે ૨૩

વિશેષાર્થ—મોક્ષ માર્ગના અનુસરવારૂપપણે કરીને તથા પ્રકારની જે રૂચિ શ્રદ્ધા તે રૂપપણુ હોય છે ૨૩

તેવુ રૂચિસ્વભાવપણુ શાથી થાય છે? તે કહે છે

श्रवणादौ प्रतिपत्तेरिति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રનુ શ્રવણ વગેરે થતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે છે,-તેથી રૂચિસ્વભાવપણુ સિદ્ધ થાય છે. ૨૪

વિશેષાર્થ—શાસ્ત્રનુ શ્રવણ પોતે કરતા પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે આદિ શબ્દથી બીજાની પ્રેરણાએ કરી પોતાની ભૂલ અંગીકાર કરે છે એટલે 'મે અજાણપણે આ નઠારૂ કામ કર્યું' એવી પોતાની ભૂલ સ્વીકારે છે ૨૪

એ ભૂલ સ્વીકારી તે શા ઉપરથી?

असदाचारगर्हणादिति ॥ २५ ॥

મૂલાર્થ—કરેલા અસત્-નઠારા આચરણની ગર્હણા કરવાથી. ૨૫

વિશેષાર્થ—અસદાચાર—અઘટિત આચારને નિંદવાથી

એટલે તેને ઉચિત એવા પ્રાયશ્ચિત્તને ગ્રહણ કરી તે અસત્ આચારને નિંદવાથી પોતાની ભૂલ કબૂલ કરેલી ગણાય છે. ૨૫

હવે ચાલતી વાત સમાપ્ત કરતાં કહે છે.

इत्युचितानुष्ठानमेवसर्वत्र श्रेय इति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે ઉચિત અનુષ્ટાનજ સર્વ જગ્યાએ શ્રેયકારી છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—એવી રીતે અનુચિત અનુષ્ઠાનને વિષે નિયમાએ અસત્ અભિનિવેશપણું છે, તેથી સર્વ જગ્યોએ એ ગૃહસ્થધર્મ તથા યતિધર્મને અંગીકાર કરતાં ઉચિત અનુષ્ઠાનજ શ્રેયકારી છે. ૨૬

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન શા માટે શ્રેયકારી છે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

भावनासारत्वात्तस्येति ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ—તે ઉચિત અનુષ્ઠાનને ભાવનાનું પ્રધાનપણું છે, તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૨૭

વિશેષાર્થ—ભાવના એટલે નિરૂપાધિક જીવનો પરિણામ, તે છે પ્રધાન જેમાં એવું ઉચિત અનુષ્ઠાન છે. તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૨૭

હવે ભાવનાને આગળ કરી કહે છે.

इयमेव प्रधानं निःश्रेयसांगमिति ॥ २८ ॥

મૂલાર્થ—ભાવનાજ મોક્ષનું મુખ્ય અંગ (કારણ) છે. ૨૮

વિશેષાર્થ—એ ભાવનાજ મોક્ષનું પ્રધાન અંગ-મુખ્ય કારણ છે. ૨૮

ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન કારણ શામાટે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेरिति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—કારણકે એ ભાવનાની સ્થિરતાથી નિશ્ચે સર્વ જ્ઞાનાદિ કલ્યાણની સ્થિરતા ઉપજે છે. ૨૯

વિશેષાર્થ—એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણકારી આચરણોની સ્થિરતા સ્ફુટપણે ઘટે છે, એ હેતુથી મોક્ષનુ પ્રધાન કારણ ભાવના છે ૨૯

એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણની સ્થિરતાની ઘટના કહી તે શા કારણથી કહી તેનો ઉત્તર આપે છે

भावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वादिति ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—કારણકે, ભાવનાને અનુસરતુ જે જ્ઞાન તેને તત્વથી જ્ઞાનપણુ છે. ૩૦

વિશેષાર્થ—આ સ્થળે ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાન છે ૧ શ્રુતજ્ઞાન, ૨ ચિંતાજ્ઞાન અને ૩ ભાવનાજ્ઞાન તેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે

વાક્યાર્થ માત્ર જેનો વિષય છે એટલે સર્વ સકલ શાસ્ત્રો સાથે વિરોધ નહી પામનારૂ અને જે ગીતાર્થના વાક્યના અર્થ માત્રને જણાવનારૂ (વચન) કોઠારમા રહેલા ધાન્યના બીજ જેવુ અને મિથ્યા આગ્રહથી (મિથ્યાભિનિવેશે કરીને) રહિત એવુ જે જ્ઞાન તે **શ્રુતજ્ઞાન** કહેવાય છે ૧

જે મહાવાક્યાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલુ એટલે સર્વ ધર્માત્મક વસ્તુને પ્રતિપાદન કરનાર અનેકાંતવાદના વિષયવાલુ, અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળાને ગમ્ય એવી સારી યુક્તિઓની આલોચનાથી યુકત અને જલમા તેલના બિંદુની જેમ વિસ્તાર પામતું એવુ જે જ્ઞાન તે ચિંતામયજ્ઞાન કહેવાય છે ૨

જેમા સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું ગ્રહણ કરવારૂપ પ્રધાન કારણ છે અને વિધિ, દ્રવ્ય, દાતા, અને પાત્ર ઇત્યાદિકને વિષે જે ઘણા આદરવાળુ છે, એવુ જે જ્ઞાન તે ભાવનામય જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે અશુદ્ધ જાતિવંત જે રત્ન તેની કાન્તિ સમાન છે *૩

* જેમ જાતિવંત રત્નની સ્વભાવથીજ અન્ય રત્નથી અધિક કાન્તિ હોય છે, તેમ આ ભાવનામય જ્ઞાન પણ અશુદ્ધિ એવા સારા રત્ન સમાન જે ભવ્યજીવ તેનુ કર્મરૂપ મલવડે મલિનપણું છે તો પણ બીજા જ્ઞાનથકી અધિક પ્રકાશ કરનારૂં થાય છે

આ કારણથી ભાવનાનુગત એવું જે જ્ઞાન તેનામાં પરમાર્થ વૃત્તિએ કરી જ્ઞાનપણું છે. ૩૦

એ વાતને વ્યતિરેકથી એટલે ઉપર કહેલ તેથી ઉલટી રીતે સાધતા કહે છે.

नहि श्रुतमय्या प्रज्ञया भावनादृष्टज्ञातं ज्ञातं नामेति ॥३१॥

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવડે જોયું અને જાણ્યું તે નિશ્ચે જાણેલું કહેવાય છે, પણ શ્રુતમય બુદ્ધિએ જોયું અને જાણ્યું, તે જાણ્યું કહેવાય નહીં. ૩૧

વિશેષાર્થ—જે પ્રથમ જ્ઞાનરૂપ બુદ્ધિએ જોયું તથા જાણ્યું અથવા શ્રુતમય પ્રજ્ઞાએ જોયું તથા જાણ્યું, તે પરમાર્થવૃત્તિએ—ખરીરીતે જાણ્યું ન કહેવાય. ભાવના જ્ઞાન વડે જે વસ્તુ સામાન્યપણે જોઈ અને વિશેષપણે જાણી, તે વસ્તુ જાણી કહેવાય છે, એ વાત વિદ્વાન જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે, અહિં કહેવાનો આશય એવો છે કે, ભાવના જ્ઞાનવડે જેવી વસ્તુ દેખાય છે—જણાય છે, તેવી શ્રુતજ્ઞાન વડે દેખાતી જણાતી નથી. ૩૧

શ્રુતજ્ઞાનવડે જાણ્યું તે જાણ્યું ન કહેવાય તે શા માટે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

उपरागमात्रत्वादिति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—કારણકે, શ્રુતજ્ઞાનને વિષે કેવલ બાહેરથી જાણવાપણું છે. ૩૨

વિશેષાર્થ—કેવલ ઉપરાગ તે ઉપરાગ માત્ર એટલે કેવલ ઉપરથીજ રંગાવાપણું છે. જેમ જાસુદના પુષ્પવડે સ્ફટિક મણિનું ઉપરથી રંગાવાપણું છે, પણ અંતરથી નથી, તેવી રીતે શ્રુતમય બુદ્ધિવડે આત્માને ઉપરથી માત્ર બોધ જણાય છે, પણ અંતરમાં તે બોધની પરિણતિ થતી નથી. તેથી જે ભાવના જ્ઞાનથી જાણ્યું તેજ ખરેખરૂં જાણ્યું કહેવાય છે. ૩૨

શ્રુતજ્ઞાને કરી કેવળ ઉપરથી જાણે છે, એ શા ઉપરથી કહો છો? તે કહે છે.

दृष्टवदपायेभ्योऽनिवृत्तेरिति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—જોયેલા અને જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે નહીં તેથી. ૩૩

વિશેષાર્થ—જેમ ભાવના જ્ઞાનથી જોયેલ ઉપલક્ષણથી જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે, એમ શ્રુતમય પ્રજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ થયા છતા પણ અનર્થની નિવૃત્તિ પામી શકાતી નથી ૩૩

અહિં શંકા કરે છે કે, ભાવના જ્ઞાન થયા છતા પણ અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે એ વાત સંભવતી:નથી

તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે

एतन्मूले च हिताहितयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती इति ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને અહિતથી નિવૃત્તિ પામવી તેનુ મૂલ ભાવનાજ્ઞાનજ છે. ૩૪

વિશેષાર્થ—બુદ્ધિમાન પુરૂષે પ્રસિદ્ધ એવા હિત તથા અહિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી, તે ભાવના જ્ઞાન પૂર્વકજ છે એટલે બુદ્ધિમાન પુરૂષને હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતને વિષે નિવૃત્તિ થાય છે, તેનુ મૂલ ભાવનાજ્ઞાનજ છે, પણ બીજુ જ્ઞાન નથી, માટે ભાવના જ્ઞાનવાળોજ અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે ૩૪

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતા કહે છે

अत एव भावनादृष्टज्ञाताद्विपर्ययायोग इति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—એ માટે હિત-અહિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ થવાનુ મૂળ ભાવનાજ્ઞાનજ છે તેથી ભાવનાજ્ઞાને કરી જોયુ અને જાણ્યુ હોવાથી વિપરીતપણાનો યોગ થતો નથી. ૩૫

વિશેષાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતથી નિવૃત્તિ થવાનુ મૂલ ભાવના છે, એ કારણથી ભાવના વડે જોયેલી અને જાણેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી વિપરીતપણાનો યોગ થતો નથી એટલે

વિપર્યાસ પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને મતિના વિપર્યાસપણા વિના પુરૂષની હિતમાં અપ્રવૃત્તિ અને અહિતમાં પ્રવૃત્તિ તે થતી નથી. એ પ્રકારનો વિપર્યાસ ભાવનાજ્ઞાન થતાં થતો નથી. ૩૫

એ પણ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય તેનો ઉત્તર આપે છે.

तद्वंतो हि दृष्टापाययोगेऽप्यदृष्टापायेभ्यो निवर्त्तमाना दृश्यंत एवान्यरक्षादाविति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા પુરૂષો દેખવામાં આવતા એવા મરણાદિક કષ્ટોની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ ન દેખવામાં આવતા એવા નરકાદિક અપાયથી નિવૃત્તિ પામી અન્ય જીવોની રક્ષા વગેરે કરવા પ્રવર્ત્તતા દેખાય છે. ૩૬

વિશેષાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાલા એટલે પ્રમાણ કરનારા પ્રમાણિક પુરૂષો જે પ્રત્યક્ષ જણાતા મરણાદિક કષ્ટની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ (એટલે કષ્ટની પ્રાપ્તિ ન થાય તો શું કહેવું ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે.) નરકાદિક નઠારી ગતિને પમાડનારા હિંસાદિ કર્મથી નિવૃત્તિ પામતા, સોનાના યવને ભક્ષણ કરનારા ક્રૌંચ જીવનું નામ નહીં કહેનારા, માથે લીલુ ચર્મ જેને વીંટાળ્યું છે એવા અને સોનીયે જેનું મારણ આરંભ્યું છે એવા મહામુનિ મેતાર્યની જેમ અદ્યાપિ પણ મોટા સત્વવાલા એવા કેટલાએક જીવો પોતાથી બીજાની રક્ષા વગેરેમાં પ્રવર્ત્તેલા દેખાય છે. આદિ શબ્દથી અન્યના જૈન માર્ગની શ્રદ્ધા વગેરે આરોપણ કરવા રૂપ ઉપકારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ ન ગણતા એવા થઈ બીજાને મરણથી બચાવવો ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્ત્તેલા દેખાય છે. આદિ શબ્દથી અન્યને જૈન માર્ગની શ્રદ્ધાદિક આરોપણ કરવા રૂપ ઉપકારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ નથી ગણતા એવા પરને મરણથી રાખવા ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્ત્તેલા દેખાય છે. અહિં इति શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને વિષે છે. ૩૬.

ચાલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

इति मुमुक्षोः सर्वत्र भावनायामेव यत्नः श्रेयानिति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે મોક્ષ પામવાની ઇચ્છાવાલા પુરૂષે સર્વ કાર્યને વિષે ભાવનામાંજ યત્ન કરવો અતિશય શ્રેયકારી છે. ૩૭

વિશેષાર્થ—એ પ્રકારે કહેલી યુક્તિથી મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા યતિને સર્વ કાર્યના અદર પ્રવર્ત્તાથકા જેનુ લક્ષણ કહેલ છે એવી ભાવનાને વિષે જ આદર કરવો અત્યત પ્રશસા કરવા યોગ્ય છે ૩૭

ભાવનાને વિષે આદર પ્રશસા કરવા યોગ્ય શા માટે છે? તે કહે છે

तद्भावे निसर्गत एव सर्वथा दोषोपरतिसिद्धेरिति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—ભાવના ભાવવાથી સ્વભાવથી જ સર્વ પ્રકારે દોષના ઉપશમની સિદ્ધિ (નિવૃત્તિ પામવાની સિદ્ધ) એટલે ભાવના જ્ઞાનથી સ્વભાવવડેજ રાગાદિ દોષ ટળે છે. ૩૮

વિશેષાર્થ—ભાવના ભાવના સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે રાગાદિક દોષના ઉપરામની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનથીજ સ્વભાવે જ રાગાદિ દોષ નાશ પામે છે ૩૮

હવે ભાવનાનુ કારણ કહે છે

वचनोपयोगपूर्वा विहितप्रवृत्तिर्योनिरस्या इति ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ—વચનના ઉપયોગપૂર્વક શાસ્ત્ર વિહિત અનુષ્ઠાનમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે ભાવનાનુ કારણ છે. ૩૯

વિશેષાર્થ—'આ ક્રિયા આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમા કહી છે, માટે આ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે' એવી આલોચનારૂપ ઉપયોગ જેનુ મૂલ છે એવી જે શાસ્ત્રોક્ત પડિલેહણા વગેરે પ્રવૃત્તિ, તે ભાવનાજ્ઞાનનુ કારણ છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થવાનુ સ્થાન છે ૩૯

વચનોપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત પ્રવૃત્તિ ભાવનાનું કારણ શા માટે છે? તે કહે છે.

महागुणत्वाद्वचनस्योपयोगस्येति ॥ ४० ॥

મૂલાર્થ—કારણકે, જિન વચનનો ઉપયોગ કરવામાં મોટો ગુણ રહેલો છે. ૪૦

વિશેષાર્થ—જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે, એવો વચનોપયોગ તેને આત ઉપકારી છે, તેથી વચનના ઉપયોગપૂર્વક જે વિહિત પ્રવૃત્તિ છે, તે ભાવના જ્ઞાનનું કારણ છે. ૪૦

એ વાતની ભાવના ભાવતાં કહે છે.

तत्र ह्यचिंत्यचिंतामणिकल्पस्य भगवतो बहुमानगर्भं स्मरणमिति ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—વચનનો ઉપયોગ કરવાથી નિશ્ચે અચિંત્ય ચિંતામણિ સમાન એવા ભગવાનનું બહુમાનવાલું સ્મરણ થાય છે. ૪૧

વિશેષાર્થ—જે કારણથી વચનનો ઉપયોગ થતાં જેનો પ્રભાવ ચિંતવવા અશક્ય છે એવા ચિંતામણિના જેવા સંસારના પારને પામેલા એવા ભગવાનનું બહુમાન ગર્ભિત એટલે પ્રીતિસારવાલું સ્મરણ—અનુધ્યાન થાય છે, તેથી વચનોપયોગનો મહાન ગુણ છે. ૪૧

તે ભગવંતનું બહુમાનપૂર્વક સ્મરણ કયે પ્રકારે થાય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

भगवतैवमुक्तमित्याराधनायोगादिति ॥ ४२ ॥

મૂલાર્થ—ભગવંતે આ પ્રમાણે કહ્યુ છે કે એ પ્રકારના આરાધનાના યોગથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૨

વિશેષાર્થ—ભગવાન તીર્થંકર મહારાજાએ આ પ્રકારે

પડિલેહણાદિક કરવા વડે નિરૂપણ કરેલુ છે, એ રૂપે આરાધનાના યોગથી એટલે અનુકૂલ ભાવ ઉત્પન્ન કરવાથી ભગવતનુ સ્મરણ થાય છે ૪૨

એમ કહેતા જે સિદ્ધ થયુ, તે કહે છે

एवं च प्रायो भगवत एव चेतसि समवस्थानमिति ॥ ४३ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે પ્રાયે કરીને સારી રીતે ચિત્તમા ભગવતનુજ સ્થાપન થાય છે ૪૩

વિશેષાર્થ—એવી રીતે જેમા બહુ માન છે, એવુ ભગવતનુ સ્મરણ થતા પ્રાયે કરીને ચિત્તમા ભગવતનુંજ સ્થાપન થયુ એમ જાણવુ અહિં प्राय શબ્દગ્રહણ કર્યો છે તેનું કારણ એ છે કે, ક્રિયાકાલને વિષે ક્રિયામાજ ચિત્તને સ્થિર કરવુ, એમ ન કરવામા આવે, તો તે ક્રિયાને દ્રવ્યક્રિયાપણાનો પ્રસગ આવે, એમ સૂચના કરવાને અર્થે प्राय શબ્દનુ ગ્રહણ કર્યું છે ૪૩

અહિં કોઇ શકા કરે કે, તે ભગવતનું કહેલુ કરવાથી શુ સિદ્ધ થાય-છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે

तदाज्ञाराधनाच्च तद्भक्तिरेवेति ॥ ४४ ॥

મૂલાર્થ—તે ભગવતની આજ્ઞાનુ આરાધન કરવાથી તેમની ભકિતજ થાય છે. ૪૪

વિશેષાર્થ—તે ભગવતની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી તે ભગવતની ભક્તિજ પ્રાપ્ત થાય છે ૪૪

તે ભગવતની ભક્તિની ભાવના કરવાને કહે છે

उपदेशपालनैव भगवद्भक्तिर्नान्या कृतकृत्यत्वादिति ॥ ४५ ॥

મૂલાર્થ—ભગવતના ઉપદેશનુ પાલન કરવુ, તેજ ભગવતની ભક્તિ છે. બીજી નથી. કારણકે, તેમાજ તેમનુ કૃતકૃત્યપણુ છે એટલે કરવા યોગ્ય કાર્યથી મુક્ત થયેલા પરમાત્માને ઉપદેશ પાલવો એજ તેમની ભક્તિ છે. ૪૫

એ સુત્રનો અર્થ ખુલ્લો છે. ૪૫

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, જ્યારે તીર્થંકર ભગવાન્ કૃતકૃત્ય છે, તો પછી તેમની ભક્તિ કરવાનું કાંઇ પ્રયોજન નથી. તો પછી તેમની પુષ્પાદિ પૂજાનો વિધિ શા માટે કહ્યો છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥ ४६ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્યસ્તવનો પણ ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. માટે પુષ્પાદિ પૂજા પણ ભક્તિ કહેવાય છે. ૪૬

વિશેષાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્યસ્તવના ઉપદેશને પાલવાપણું છે તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે—

" અવસરે પવિત્ર રૂપ થઈ સારા પુષ્પાદિકવડે અને શ્રેષ્ટ એવા સ્તુતિ સ્તોત્રવડે વિધિથી મોટી એવી જિન પૂજા કરવા યોગ્ય છે. "

ઈત્યાદિ વચને કરી કહેલા દ્રવ્ય સ્તવનો ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. તો પછી ભાવસ્તવના ઉપદેશની શી વાત કરવી ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે એ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ પાલવાપણું છે, માટે તે ભગવંતની ભક્તિ કહેવાય છે. ૪૬

દ્રવ્યસ્તવને પરમાત્માની ભક્તિ શામાટે કહો છો ? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

भावस्तवांगतया विधानादिति ॥ ४७ ॥

મૂલાર્થ—દ્રવ્યસ્તવ એ ભાવસ્તવનું કારણ છે, એમ શાસ્ત્રમાં વિધાન કર્યું છે, તેથી દ્રવ્યસ્તવ પરમાત્માની ભક્તિ છે. ૪૭

વિશેષાર્થ—દ્રવ્યસ્તવનું વિધાન શુદ્ધ યતિધર્મના કારણ રૂપે છે. જ્યારે વિષય તૃષ્ણા વગેરે કારણોથી સાધુ ધર્મ રૂપ મંદિરના શિખર પર આરોહણ કરવાને અસમર્થ એવો અને ધર્મ

કરવાની ઇચ્છા રાખતો પ્રાણી થતા તેને મોટા સાવદ્યથી નિવૃત્તિ પામવાનો બીજો ઉપાય નહીં જોતા એવા શ્રી અર્હંત્ પ્રભુએ સત્ આરંભ રૂપ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ કરેલો છે તેને માટે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે—

" જે પુરૂષ જિનમંદિર, જિનબિંબ, જિન પૂજા અને જિન મતને કરે છે, તે મનુષ્યને દેવતા અને મોક્ષના સુખ હસ્તરૂપી પલ્લવમા આવે છે "

એવી રીતે દ્રવ્યસ્તવ પણ ભગવંતના ઉપદેશને પાલવા રૂપ જ છે એવો ભાવાર્થ છે ૪૭

ભગવંત ચિત્તમા રહેવાથી શુ ફલ થાય છે, તે કહે છે

हृदि स्थिते च भगवति क्लिष्टकर्मविगम इति ॥ ४८ ॥

મૂલાર્થ—ભગવંત હૃદયમા રહેવાથી કલેશકારક કર્મનો નાશ થાય છે. ૪૮

વિશેષાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, પરંતુ ક્લિષ્ટ કર્મ તેનુ નામ કે જે સંસારમા નિવાસનુ જ કારણ હોય છે એ અશુભાનુબંધી મિથ્યાત્વ મોહનીય આદિ કર્મ જાણવા ૪૮

ભગવંત ચિત્તમા રહેવાથી ક્લિષ્ટ કર્મનો નાશ થાય છે, એ શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે

जलानलवदनयोर्विरोधादिति ॥ ४९ ॥

મૂલાર્થ—ભગવંતનુ ચિત્તમા રહેવુ અને ક્લિષ્ટ કર્મનુ રહેવુ, એ બંનેને જલ અને અગ્નિની પેઠે પરસ્પર વિરોધ છે. ૪૯

વિશેષાર્થ—જલ અને અગ્નિની જેમ, ચિત્તમા ભગવંતનુ રહેવુ અને ક્લિષ્ટ કર્મનુ રહેવુ એ બંનેને પરસ્પર વિરોધ છે ૪૯

હવે પુનઃ આરંભેલા પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતા કહે છે—

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानमिति ॥ ५० ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ઉચિત અનુષ્ઠાનજ સર્વ સ્થાનમાં પ્રધાન છે. ૫૦

વિશેષાર્થ—પૂર્વની જેમ સુગમ છે. ૫૦

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન પ્રધાન છે, તે શી રીતે? તે કહે છે.

प्रायोऽतिचारासंभवादिति ॥ ५१ ॥

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને, ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં અતિચારનો સંભવ નથી. ૫૧

વિશેષાર્થ—જે પુરૂષ નિશ્ચય પોતાને ઉચિત એવું કર્મ કરવાનો આરંભ કરે છે, તેને તેમાં અતિચાર લાગવાનો સંભવ નથી. મૂલમાં જે प्रायः (ઘણું કરીને) પદ ગ્રહણ કરેલ છે, તેનો હેતુ કહે છે. તેવી રીતના અજાણપણાંના દોષથી અથવા નિકાચિત એવા કિલષ્ટ કર્મના ઉદયથી ક્યારેક કોઈ ... તેવે સન્માર્ગે જનારા પુરૂષને જેમ માર્ગે જતા મુસાફરને કોઈ ... કાંટો વાગે, તાવ આવે કે દિગ્મોહ થાય, તેના જેવો અતિચાર ... પણ હોય એમ જાણવું. ૫૧

એ અતિચાર ન હો... ...ય તે કેવી રીતે?

यथा... ...क्तिप्रवृत्तेरिति ॥ ५२ ॥

મૂલાર્થ—પો...તાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રવર્ત્તે છે, તેથી. ૫૨

વિશેષાર્થ—... —પોતાની શક્તિ પ્રમાણે એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે સર્વ કાર્ય... માં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી તેને અતિચાર લાગતો નથી. ૫૨

યથાશક્તિ ... પ્રવૃત્તિ પણ કેવી રીતે થાય?

सद्... ...वप्रतिबंधादिति ॥ ५३ ॥

મૂલાર્થ—સ... ...ત્ એવા ભાવમાં પ્રતિબંધપણું છે, એ હેતુ માટે. ૫૩

વિશેષાર્થ—સદ્... ...ભાવ એટલે જેનું રૂપ કરવાને શક્ય છે એવો

સત્ય ભાવ અર્થાત્ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યને વિષે ચિત્ત આપેલુ છે તેથી ૫૩

પ્રથમ કહ્યુ તેથી ઉલટુ હોય તો બાધ આવે તે કહે છે

इतरथाऽऽर्त्तध्यानोपपत्तिरिति ॥ ५४ ॥

મૂલાર્થ—શક્તિ ઉપરાત કરવાથી આર્ત્તધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૪

વિશેષાર્થ—શક્તિ ઉપરાત અનુચિત કાર્ય કરવાનો આરભ કરવાથી જેનું સ્વરૂપ પ્રખ્યાત છે એવા આર્ત્તધ્યાનનો પ્રસગ આવે ૫૪

કયે પ્રકારે આર્ત્તધ્યાનનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહે છે

अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वतस्तत्त्वादिति ॥ ५५ ॥

મૂલાર્થ—અકાલે ઉત્સુકપણુ કરવુ, તે પરમાર્થ રીતે આર્ત્તધ્યાનપણુ છે. ૫૫

વિશેષાર્થ—અકાલ એટલે કરવા ઇચ્છેલા કાર્યનો પ્રસગ ન હોય તે વખતે જે ઉત્સુકપણું કરવુ એટલે તે સમય કરવા યોગ્ય બીજા કાર્યનો ત્યાગ કરી બીજુ કાર્ય કરવુ તે સમય વિના તીવ્રપણે કરવાની ઇચ્છા રૂપ લક્ષણવાલા કાર્યને પરમાર્થપણે આર્ત્તધ્યાનપણું છે અને વ્યવહારથી ધર્મધ્યાનપણું છે, તોપણ તત્વથી આર્ત્તધ્યાનપણું છે, એમ કહેવાને તત્ત્વ શબ્દનુ ગ્રહણ કર્યુ છે ૫૫

અહિં શકા કરે કે, ઉત્સાહરહિત એવો પુરૂષ પ્રવૃત્તિ કાલને કેવી રીતે પામી શકશે? એ શકાનો ઉત્તર આપે છે

नेद प्रवृत्तिकालसाधनमिति ॥ ५६ ॥

મૂલાર્થ—એ ઉત્સુકપણુ પ્રવૃત્તિકાલનુ સાધન નથી. ૫૬

વિશેષાર્થ—એ ઉત્સુકપણુ પ્રવૃત્તિકાલનુ સાધન નથી એટલે પ્રસ્તાવ રૂપ પ્રવૃત્તિકાલનુ હેતુ રૂપ નથી, કારણકે, તે અવસર

વિનાનું છે. જેમ અતિ ભુખ્યા થયેલ પુરૂષો પણ અવસર વિના ભોજનને મેળવી શકતા નથી. પરંતુ તે અવસરેજ મેળવી શકે છે. ૫૬

એથી શું કરવું જોઇએ ? તે કહે છે.

इति सदोचितमिति ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે નિરંતર જે ઉચિત હોય તે કરવું. ૫૭

વિશેષાર્થ—એવી રીતે સર્વ કાળે ઉત્સુકપણાનો ત્યાગ કરી ઉચિતનો આરંભ કરવો.

તેનું શું કારણ ? તે કહે છે.

तदा तदसत्त्वादिति ॥ ५८ ॥

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનું અસત્પણું છે, તેથી સદા ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૫૮

વિશેષાર્થ—પ્રવૃત્તિકાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનો અભાવ છે. જેથી સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાય કરવામાં પ્રવર્ત્તેલા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કાર્યને વિષે ઉત્સુકપણાનું આલંબન કરતા નથી, કારણકે સારો ઉપાય કાર્ય સિદ્ધ કર્યા શિવાય ઉપરામ પામતો નથી, તેથી જે ઉપાયને જે કાર્યના કારણ ભાવે વાપરવામાં આવે તે ઉપાય તે કાર્યની પ્રવૃત્તિકાલે નિશ્ચે પોતાનું છતાપણું દેખાડે છે. જેમ ઘડારૂપ કાર્યનું કારણરૂપ જે મૃત્તિકાનો પિંડાદિ તે નિશ્ચે ઘટરૂપ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કાલે કારણ રૂપે પોતાને દેખાડે છે, તેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોના કાર્યની પ્રવૃત્તિના કાલને વિષે ઉત્સુકપણું આત્માને દેખાડતું નથી. તેથી, તે ઉત્સુકપણું કારણ ભાવને પામવાને યોગ્ય શી રીતે થાય ? એટલે કાર્યમાત્રની સિદ્ધિને વિષે ઉત્સુકપણું કારણ નથી પણ ઉલટું વિઘ્નરૂપ છે, માટે સારા ઉપાયરૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કાર્ય સિદ્ધિ થવાનું કારણ છે, કારણકે, ખરો ઉપાય તે કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વિના રહેતો જ નથી. એટલે ત્વરા રહિત શક્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિકરવી એજ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. તેને માટે અન્ય ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે.

" अत्वरापूर्वक सर्वं, गमन कृत्यमेव वा ।
प्रणिधानसमायुक्तमपायपरिहारत ॥ १ ॥

" ઉતાવળ કર્યા વિના સર્વ ગમન અથવા કાર્ય કરવા પ્રવર્ત્તવું, કારણકે, કષ્ટનો પરિહાર કરવાથી ચિત્તના એકાગ્રપણાએ યુક્ત એવું કાર્ય થાય છે " ૧

એમ કહેલુ છે ૫૮

જો પ્રવૃત્તિ કાલનુ કારણ ઉત્સુકપણુ ન હોય તો પછી બીજુ કયુ હોય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

प्रभूतान्येव तु प्रवृत्तिकालसाधनानीति ॥ ५९ ॥

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો તો ઘણાંજ છે. ૫૯

વિશેષાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાળના કારણો ઘણા જ છે કોઇ એકજ છે, એમ નથી ૫૯

પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો ઘણા છે, તેનુ શુ કારણ છે ?

निदानश्रवणादेरपि केषांचित्प्रवृत्तिमात्रदर्शनादिति ॥ ६० ॥

મૂલાર્થ—નિદાન-શ્રવણ વગેરેથી પણ કેટલાએક પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ માત્ર દેખાય છે, તેથી એકજ કારણ નથી. ૬૦

વિશેષાર્થ—અહિ નિદાન શબ્દનો પર્યાય કારણ માત્ર થાય છે જેમકે ' આ રોગનુ નિદાન-કારણ શુ છે ? ' એમ પ્રયોગને વિષે નિદાન શબ્દ કારણવાચી જણાય છે તેથી ભોગાદિક ફલપણાથી દાનાદિ કારણનુ દેશનામા શ્રવણ થાય છે, તેથી પ્રવૃત્તિકાલનુ એક સાધન નથી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે —

" भोगा दानेन भवति देहिना सुरगतिश्च शीलेन ।
भावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥ १ ॥ "

" દાન આપવાથી પ્રાણીઓને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, શીલ

પાળવાથી દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભાવનાથી મુક્તિ થાય છે અને તપસ્યાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. " ૧

આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના શાસ્ત્રાદિ પામવાની ઇચ્છાથી, સ્વજનના આગ્રહથી અને બળાત્કાર વગેરેથી કેટલાક પુરૂષોને કહેતા ગોવિંદવાચક, સુંદરીનંદા અને આર્યસુહસ્તિએ દીક્ષા આપેલ કોઇ રાંક પુરૂષ તથા ભવદેવ અને કરોટકગણી વગેરે કેટલાએક પુરૂષોની અંદર પ્રથમ દીક્ષા લેતી વખતે તાત્વિક ઉપયોગ વિના વ્રત પ્રવૃત્તિ માત્ર જોવામાં આવેલ તે શાસ્ત્રમાં લખેલ છે. ૬૦

પ્રવૃત્તિ માત્ર સદ્ભાવવાળી પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ થવાના કાળનું કારણ કેમ થાય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

तस्यापि तथा पारंपर्यसाधनत्वमिति ॥ ६१ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રવૃત્તિ માત્રનું પણ તથા પ્રકારે પરંપરાએ કારણપણું છે. ૬૧.

વિશેષાર્થ—પ્રવૃત્તિ માત્રને તે પ્રકારના પરંપરાએ કરી સાધનભાવ–કારણપણું સંભળાય છે તો પછી ભવ વૈરાગ્ય વગેરેને શુદ્ધ પ્રવ્રજ્યાનું કારણપણું હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ?

શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે કે, કેટલાકને પ્રથમ તે પ્રકારના ભોગાભિલાષ વગેરેના આલંબનવડે દ્રવ્ય પ્રવ્રજ્યાને અંગીકાર કરી પછી તેના અભ્યાસે કરીને જ નિવૃત્તિ પામ્યા સતા અતિ તીવ્ર એવા ચારિત્ર મોહના ઉદયના અભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરવાના કાલના આરાધક થયા. જેમ આ ગોવિંદવાચક ઇત્યાદિ થયા તેમ જાણવા. ૬૧

ત્યારે તો પ્રવૃત્તિ માત્ર પણ કર્તવ્યપણાને પ્રાપ્ત થયું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

यतिधर्माधिकारश्चायमिति प्रतिषेध इति ॥ ६२ ॥

મૂલાર્થ—આ શુદ્ધ યતિધર્મ કહેવાનો પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે. ૬૨

વિશેષાર્થ—શુદ્ધ સાધુ ધર્મને કહેવાનો આ પ્રસ્તાવ આરભેલો છે, એ હેતુ માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ કર્યો છે કારણકે, જે તે પ્રકારે પ્રવર્તેલા સર્વ પ્રાણી ભાવધર્મને કરવાના પ્રવૃત્તિ કાલના આરાધક થાય છે, એમ નથી, એ તો [1]ઘુણાક્ષર ન્યાયે કરી જે તે પ્રકારે પ્રવર્તનાર કોઇક જ પુરૂષ ભાવધર્મમા પ્રવૃત્તિ કરવાના કાળનો આરાધક થાય છે પણ સર્વે થતા નથી, એથી સર્વત્ર ઉચિતપણાથી પ્રવર્તવુ ૬૨

પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે, એની પુષ્ટિને આગલા સૂત્રથી કહે છે

न चैतत्परिणते चारित्रपरिणामे इति ॥ ६३ ॥

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામ પ્રણમવાથી ઉત્સુકપણુ હોય જ નહીં. ૬૩

વિશેષાર્થ—ચારિત્રનો પરિણામ અગાગીભાવને પામતા એ અકાલ ઉત્સુકપણ થતુ જ નથી ૬૩

તેમ શા માટે ન થાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે

तस्य प्रसन्नगंभीरत्वादिति ॥ ६४ ॥

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનુ પ્રસન્નપણુ અને ગભીરપણુ છે, એ હેતુ માટે ૬૪

વિશેષાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામનુ શરદ ઋતુના સરોવરના જલની જેમ પ્રસન્નપણુ છે અને મોટા સમુદ્રના મધ્યની જેમ ગભીરપણુ છે, તેથી અકાલને વિષે ઉત્સુકપણુ થતુ નથી ૬૪

ચારિત્રના પરિણામને પ્રસન્નપણુ અને ગભીરપણુ શાથી થાય છે ? તે કહે છે

हितावहत्वादिति ॥ ६५ ॥

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામને હિતકારીપણુ છે, તેથી. ૬૫

૧ લાકડામા જીવ ઉત્પન્ન થઇને લાકડાને કાતરે છે, તેનો અક્ષરના જેવો આકાર થઇ જાય છે તે ઘુણાક્ષર ન્યાય કહેવાય છે

વિશેષાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું એકાંતેજ હિતકારિપણું છે, એ હેતુ માટે. ૬૫

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, જો ચારિત્રનો પરિણામ પ્રસન્ન, ગંભીર અને હિતકારી છે, તો તે ચારિત્રના પરિણામની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ શાસ્ત્રના તે વચન વડે સાધુઓને શિક્ષણ કેમ કહ્યું છે ? જેમકે,—

" गुरुकुलवासो गुरुतंतया य उचियविणयस्स करणं च ।
वसहीपमज्जणाइसुजत्तो तह काल विक्खाए ॥ १ ॥
अनिगूहणाबलंमि सव्वत्थ पवत्तणं पसन्तीए ।
नियलाभचिंतणं सइ अणुग्गहो मित्ति गुरुवयणे ॥ २ ॥
संवरनिच्छिद्दत्तं छज्जीवणरक्खणासु परिसुद्धे ।
विहिसज्झाओ मरणादवेक्खणं जइ जणुवएसो ॥ ३ ॥

" મુનિ ગુરૂકુલને વિષે નિવાસ કરે, ગુરૂને આધીન રહે, ઉચિત એવો વિનય કરે અને કાલની અપેક્ષાએ કરીને વસતિની પ્રમાર્જનાદિ કરવાને વિષે યત્ન કરે. ૧

તથા બલનું ગોપન ન કરે, સર્વ ઠેકાણે પ્રશાંતપણે પ્રવર્ત્તે, પોતાને લાભ થાય તેવું નિરંતર ચિંતવન કરે અને ગુરૂની આજ્ઞા થતાં ગુરૂએ મારી ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો, એમ માને. ૨

તથા સંવરને વિષે અતિચારાદિ છિદ્ર-દોષનું નિવારણ કરે, છકાય જીવની રક્ષાને વિષે શુદ્ધપણું રાખે, વિનયાદિ વિધિવડે સ્વાધ્યાય કરે, મરણાદિકની અપેક્ષા રાખે, એટલે શાસ્ત્રોક્ત મરણના વિચાર કરે અને યતિજનો પાસે ઉપદેશ સાંભળે." ૩

ઈત્યાદિ શાસ્ત્રમાં સાધુઓને શિક્ષાવચનો કેમ નિરૂપણ કર્યા છે ? એ શંકાનુ સમાધાન કરવા કહે છે.

चारित्रिणां तत्साधनानुष्ठानविषयस्तूपदेशः प्रतिपात्यसौ, कर्मवैचित्र्यादिति ॥ ६६ ॥

મૂલાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામને સાધનાર

એવા જે અનુષ્ઠાન તે જેનો વિષય છે એવા ઉપદેશ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે, તેનુ કારણ એ છે કે, કર્મના વિચિત્ર પરિણામથી આ ચારિત્ર પરિણામ પડવાનો છે, એટલે ઉપદેશની સફલતા છે, તેથી ઉપદેશ કરવો યોગ્ય છે. ૬૬

વિશેષાર્થ—ચારિત્ર જેમને પરિણમ્યુ છે, એવા પુરૂષોને જે ચારિત્ર પરિણામ છે, તેના જે ગુરૂકુલવાસ વગેરે સાધનો-અનુષ્ઠાનો છે, તેના વિષયરૂપ જે ઉપદેશ-ઉપદેષ્ટાના વચનરૂપ જે શાસ્ત્રમા કહેલો છે, તે અતિ ઉત્તમ છે કારણકે, તે ચારિત્રનો પરિણામ કર્મની વિચિત્રતાને લઇને પતનશીલ છે, એટલે પડનારો છે તે વિચિત્ર કર્મોથી શુ નથી સભવતુ ? અર્થાત્ સર્વ વાત સભવે છે, તેને માટે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે—

कम्माइ नूण घणचिक्कणाइ कढिणाइ वज्जसाराइ ।
णाणड्ढयपि पुरिस पथाओ उप्पह नेंति ॥ १ ॥

" ગાઢ ચિક્કણા, કઠિન, અને વજ્રના જેવા મજબુત એવા કર્મો જ્ઞાનને વિષે સ્થિર થયેલા પુરૂષને પણ સન્માર્ગથી ઉન્માર્ગ પ્રત્યે લઈ જાય છે " ૧

તેથી કોઇવાર કોઇનો પતિત થયેલ ચારિત્રનો પરિણામ તે પ્રકારના આકર્ષણના વશથી સારી રીતે પ્રયોજેલા ગુરૂકુલ વાસ વગેરેથી પુન તે ચારિત્ર પરિણામ જે પ્રવર્ત્તે છે, તેથી ચારિત્ર પરિણામના સાધન રૂપ જે ગુરૂકુલવાસાદિક તેનો ઉપદેશ અતિશય શ્રેષ્ટ છે ૬૬

तत्सरक्षणानुष्ठानविषयश्च चक्रादिप्रवृत्त्यवसानप्रमाधानज्ञातादिति ॥ ६७ ॥

મૂલાર્થ—ચક્ર વગેરેની ભ્રમણ રૂપ પ્રવૃત્તિની મદતામાં દડ વડે જેમ તેના વેગમા તીવ્રતા થાય છે, એ દષ્ટાત વડે ચારિત્ર પરિણામના રક્ષણના વિષયમા ઉપદેશ પ્રવર્ત્તે છે. ૬૭

વિશેષાર્થ—પ્રાપ્ત થયેલા ચારિત્રના પરિણામના પરિણામનું રક્ષણ કરવું, પાલન કરવું, તેને માટે જે અનુષ્ઠાન તે જેનો વિષય છે એવો ઉપદેશ, અહિં च સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે ઉપદેશ આ પ્રમાણે—

" वज्जेज्जा संगग्गि पासत्थाईहिं पावमित्तेहिं ।
कुज्जाउ अप्पमत्तो सुद्धचरित्तेहिं धीरेहिं ॥ १ ॥ "

" અપ્રમત્ત એવા પુરૂષે પાસત્થાદિક પુરૂષોના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો. અને શુદ્ધ ચારિત્રવાલા ધીર પુરૂષોનો સંસર્ગ કરવો. " ૧

ઇત્યાદિરૂપ જે ઉપદેશ તે કુંભાર વગેરેના જે ચક્રાદિ, આદિ શબ્દથી રેંટ પ્રમુખ યંત્રો, તેની ભ્રમણ રૂપ જે પ્રવૃત્તિ, તેના અવસાનમાં એટલે તેની મંદતામાં જે ફરીવાર દંડના યોગથી તીવ્રપણું જેમ કરવામાં આવે છે, તેમ ચારિત્રવાલા પ્રાણીને તેવી જાતના વીર્યના હ્રાસ (હાનિ થવાથી) થી ચારિત્ર પરિણામની મંદતા થતાં તે પરિણામની ફરીથી તીવ્રતા કરવાને અર્થે તે ઉપદેશ પ્રવર્ત્તે છે. ૬૭.

હવે તે ઉપદેશની નિષ્ફળતા કહેવાને કહે છે.

माध्यस्थ्ये तद्वैफल्यमेवेति ॥ ६८ ॥

મૂલાર્થ—મધ્યસ્થપણાને વિષે ઉપદેશની નિષ્ફલતા જ હોય છે. ૬૮

વિશેષાર્થ—મધ્યસ્થભાવ એટલે ચારિત્ર પરિણામની અપ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનો અંત એ બે અવસ્થાના મધ્ય ભાગરૂપ મધ્યસ્થપણું પ્રવર્ત્તતાં એટલે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતા થતાં એ ઉપદેશનું નિષ્ફલપણું છે. ૬૮

ઉપદેશની નિષ્ફલતા શા માટે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

स्वयंभ्रमणसिद्धेरिति ॥ ६९ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની મેળેજ ભ્રમણની સિદ્ધિ છે, એ હેતુ માટે. ૬૯

વિશેષાર્થ—પોતાની મેળે ભ્રમણની સિદ્ધિ છે એટલે ચક્ર ભ્રમણની જેમ પોતાની મેળે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતાની સિદ્ધિ પ્રવર્તેલી છે, એ હેતુ માટે ઉપદેશ નિષ્ફળ છે ૬૯

એજ ભાવના ભાવતા કહે છે એટલે ઉપદેશની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પ્રવર્તેલા ચારિત્ર પરિણામની ભાવના કરે છે

भावयतिर्हि तथा कुशलाशयत्वादशक्तोऽसमजसप्रवृत्ता-वितरस्यामिवेतर इति ॥ ७० ॥

મૂલાર્થ—ભાવયતિ તેવી રીતના કુશલ આશય-પણાને લઇને અઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે, અને જે ભાવયતિ નથી તે ઘટિત પ્રવૃત્તિને વિષે અશક્ત છે, તેમ તે પણ અશક્ત છે. ૭૦

વિશેષાર્થ—જે ભાવયતિ એટલે પરમાર્થથી સાધુ છે, તે ચારિત્રની વૃદ્ધિ થવાનુ કારણ રૂપ, અને શુદ્ધ એવા આશયને લઇને અનાચારની સેવાને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાને અશક્ત છે, એટલે ભાવ યતિથી અનાચાર સેવી શકાતોજ નથી તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે જેમ અભાવયતિ એટલે વિડબનાને પામતો એવો જે દ્રવ્યયતિ તે ભાવથકી સયમની પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અશક્ત છે, તેમ આ ભાવ-યતિ અઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામા અશક્ત જાણવો અર્થાત્ અઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામા જેમ અસાધુને ઉપદેશની અપેક્ષા નથી, તેમ ઉત્તમ સાધુને ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામા ઉપદેશની અપેક્ષા નથી ૭૦

આ ઠેકાણે કાઇક વિશેષ કહે છે

इति निदर्शनमात्रमिति ॥ ७१ ॥

મૂલાર્થ—પ્રથમ જે સરખાપણુ કહ્યુ, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર જાણવુ. ૭૧

વિશેષાર્થ—' અસાધુ પુરૂષ જેમ ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામા અશક્ત છે ' એમ જે પૂર્વે કહ્યુ, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર જાણવુ ૭૧

પૂર્વે કહ્યું, તે દૃષ્ટાંત માત્ર છે તે માટે કહે છે

न सर्वसाधर्म्ययोगेनेति ॥ ७२ ॥

મૂલાર્થ—જે પૂર્વે કહેલ તે સર્વ પ્રકારના સાદૃશ્ય ચોગથી દૃષ્ટાંત નથી. ૭૨

વિશેષાર્થ—સર્વ પ્રકારના સદૃશ ચોગવડે કરી પૂર્વે કહેલું દૃષ્ટાંત નથી. ત્યારે શું છે ? તે દેશથી સરખાપણામાં દૃષ્ટાંત માત્ર છે, એમ જાણવું. ૭૨

એ દૃષ્ટાંતમાં સર્વ સદૃશપણાને ચોગ નથી એ શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

यतेस्तदप्रवृत्तिनिमित्तस्य गरीयस्त्वादिति ॥ ७३ ॥

મૂલાર્થ—તે ભાવયતિને અઘટિત કાર્યમાં અપ્રવર્ત્તાવવાના નિમિત્તરૂપ જે સમ્યક્ત્વાદિ તેનું અતિશય ગુરૂપણું છે, એ હેતુ માટે. ૭૩

વિશેષાર્થ—તે ભાવ સાધુને અનાચાર સેવનાદિક તે અઘટિત પ્રવૃત્તિમાં ન પ્રવર્ત્તાવાનું નિમિત્ત–કારણરૂપ જે સમ્યગ્દર્શનાદિ પરિણામ, તેનું અતિશય મોટાપણું છે. એટલે તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી થયેલા એજ હેતુ માટે જીવના અસ્વભાવભૂત એવા મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શન વગેરેનું ગુરૂપણું છે, તે કારણથી સર્વ સાધર્મ્યચોગે કરી પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંત નથી. ૭૩

એ સમ્યગ્દર્શનાદિકના ગુરૂપણાનીજ ભાવના ભાવે છે.

वस्तुतः स्वाभाविकत्वादिति ॥ ७४ ॥

મૂલાર્થ—વસ્તુતાએ સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે. ૭૪

વિશેષાર્થ—વસ્તુતાએ પરમાર્થ વૃત્તિએ ઘટિત પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત કારણરૂપ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યક્ત્વાદિકનું ગુરૂપણું છે. ૭૪

तथा सद्भाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनादिति ॥ ७५ ॥

મૂલાર્થ—વળી શુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિને મોક્ષરૂપ મહાફલનુ સાધવાપણુ છે, માટે સમ્યક્ત્વાદિકને ગુરૂપણુ છે. ૭૫

વિશેષાર્થ—શુદ્ધ પરિણામ રૂપ જે સદ્ભાવ તેનો જે ઉત્કર્ષ તેને મોટા મોક્ષરૂપ ફલનુ કારણરૂપ છે એટલે વૃદ્ધિ પામેલો સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ મોક્ષને સાધે છે પણ મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધ ભાવ કદિ પણ મોક્ષને સાધતો નથી, એથી પરમ ફળરૂપ મોક્ષના કારણપણાને લઇને મિથ્યાત્વાદિકથી એ શુદ્ધ પરિણામરૂપ સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે ૭૫

મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શનાદિક અતિશય મોટુ છે, એમ શા કારણથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર કહે છે

उपप्लवविगमेन तथावभासनादितीति ॥ ७६ ॥

મૂલાર્થ—રાગદ્વેષાદિ ઉપદ્રવ જવાથી તેવો બોધ થાય છે, એ હેતુ માટે. ૭૬.

વિશેષાર્થ—રાગદ્વેષાદિ અતરના ઉપદ્રવનો નાશ થવાથી તેવી જાતનો આભાસ થાય છે, એટલે અઘટિતમા પ્રવર્ત્તવુ યોગ્ય નથી એવી પ્રતીતિ ભાવયતિને થાય છે પૂર્વે કહ્યુ હતુ કે ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અસાધુ અસમર્થ છે, એવુ દષ્ટાત આપ્યુ હતુ, તે દષ્ટાત માત્ર છે, એમ સિદ્ધ થયુ અહિ इति શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિના અર્થમા છે ૭૬

હવે ઉપસહાર કરતા કહે છે

एवंविधयतेः प्रायो, भावशुद्धेर्महात्मन' ।
विनिवृत्ताग्रहस्योच्चैर्मोक्षतुल्यो भवोऽपि ही ॥

મૂલાર્થ—ભાવની શુદ્ધિ થવાથી જેને દુરાગ્રહ નથી એવા મહાત્મા ભાવયતિને બહુધા આ સસાર પણ મોક્ષના જેવો છે

વિશેષાર્થ—પોતાની સ્થિતિને ઘટે તેવા અનુષ્ઠાનના આરંભને કરનારા અને ભાવશુદ્ધિ થવાથી જેનું રૂપ પ્રથમ કહેલું છે એવા મહાત્મા અને શરીરાદિ સંબંધી મૂર્છાદોષ જેનો નાશ પામ્યો છે, એવા ભાવસાધુને સંસાર પ્રાયે કરી અત્યંત મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. મોક્ષ એજ મોક્ષ છે, એમ **अपि** શબ્દનો અર્થ છે. અહિં **हि** શબ્દ સ્ફુટ અર્થમાં છે. આ સંસારજ મોક્ષ રૂપ છે, તે વિષે કહ્યું છે કે—

" निर्जितमदमदनानां वाक्कायमनोविकाररहितानाम् ॥
विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥१॥

"જેમણે મદ તથા મદન-કામને જીત્યા છે, જેઓ મન, વચન અને કાયાના વિકારોથી રહિત છે અને જેમણે પારકી આશા (પુદ્ગલ ભાવની ઇચ્છા) દૂર કરી છે, એવા સુવિહિત સાધુઓને અહિંજ મોક્ષ છે." ૧

આ સંસાર પણ મોક્ષ રૂપ છે, તે વિષે યુક્તિ કહે છે.

सद्दर्शनादिसंप्राप्तेः संतोषामृतयोगतः ।
भावैश्वर्यप्रधानत्वात्तदासन्नत्वतस्तथा ॥

મૂલાર્થ—સત્ એવા દર્શનાદિકની પ્રાપ્તિથી તથા સંતોષરૂપ અમૃતના યોગથી, ભાવથી, ઐશ્વર્યના પ્રધાનપણાથી અને મોક્ષના સમીપપણાથી અહિંજ મોક્ષ છે.

વિશેષાર્થ—ચિંતામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુની ઉપમાઓને જેમણે તિરસ્કાર કરેલી (ન્યૂન કરેલી) છે એવા સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રના લાભથી પ્રાપ્ત થયેલ જે સંતોષરૂપ અમૃત યોગ, તેનાથી સંસાર પણ મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. તે વિષે બીજી યુક્તિ કહે છે. ભાવથી ઐશ્વર્યનું પ્રધાનપણું છે એટલે ક્ષમા, માર્દવ વગેરેથી ઉત્તમપણું છે, તેથી તેમ મોક્ષનું સમીપપણું છે, તેથી પૂર્વે કહેલા ભાવયતિને સંસાર મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. તથા શબ્દ બીજા હેતુને સૂચવે છે.

પૂર્વોક્ત વાતને સમર્થ કરે છે.

उक्त मासादिपर्यायवृद्धया द्वादशभिः परम् ।
तेजः प्राप्नोति चारित्री, सर्वदेवेभ्य उत्तमम् ।।

મૂલાર્થ—માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિએ કરીને યાવત્ બાર માસે કરીને ચારિત્રધારી પુરૂષ સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા તેજને-ઉત્કૃષ્ટ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિશેષાર્થ—ભગવતી સૂત્રમા નિરૂપણ કર્યું છે તે શુ નિરૂપણ કર્યું છે? માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિવડે કરીને એટલે એક, બે, ત્રણ માસ ઇત્યાદિ ક્રમવડે કરી પર્યાયની વૃદ્ધિ સતે ઉત્કૃષ્ટ બાર માસે કરીને ચિત્તના સુખના લાભરૂપે લક્ષણવાળા ઉત્કૃષ્ટ તેજને તે વિશિષ્ટ ચારિત્રવાલો (ભાવયતિ) પુરૂષ પામે છે તે તેજની ઉત્કૃષ્ટતા સ્પષ્ટ કરે છે ભવનપતિથી આરભી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ સુધીના સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા સુખને પામે છે એટલે સર્વ દેવતાના સુખથી અધિક સુખને પામે છે

તે વિષે ભગવતી સૂત્રમા આ પ્રમાણે છે-"વર્ત્તમાન કાલમા વર્ત્તતા એવા આ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સાધુઓ ચિત્તસુખના લાભરૂપ લક્ષણવાળી કોની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન કરે છે? એ પ્રશ્ન થતા તેના ઉત્તરમા કહે છે કે, એક માસના ચારિત્રના પર્યાયવાલો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સાધુ વાણવ્યતર દેવતાઓની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન કરે છે બે માસ પર્યાયવાલો સાધુ અસુરેદ્ર શિવાયના ભવનપતિ દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન કરે છે ત્રણ માસના પર્યાયવાલો સાધુ અસુરેદ્ર એવા દેવતાની તેજોલેશ્યાને અતિક્રમણ કરે છે, ચાર માસ પર્યાયવાલો સાધુ ચદ્રસૂર્ય શિવાય ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ જ્યોતિષ્ક દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન કરે છે પાચ માસના પર્યાયવાલો સાધુ ચદ્ર સૂર્ય એવા જ્યોતિષદેવની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન કરે છે છ માસ પર્યાયવાલો સાધુ સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન કરે છે સાત માસના પર્યાયવાળો સાધુ સનત્કુમાર અને માહેદ્ર દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન કરે છે આઠ માસના પર્યાયવાલો સાધુ બ્રહ્મલોક અને લાતક દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લઘન

કરે છે. નવ માસના પર્યાયવાલો સાધુ મહા શુક્ર અને સહસ્રાર દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. દશ માસના પર્યાયવાલો નિર્ગ્રંથ મુનિ આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. અગીયાર માસના પર્યાયવાલો નિર્ગ્રંથ મુનિ નવગ્રૈવેયક દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. બાર માસના પર્યાયવાલો નિર્ગ્રંથ મુનિ અનુત્તર વિમાનના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. ત્યાર પછી શુક્લ અને શુક્લાભિજાત્ય થઇને સિદ્ધ થાય છે; બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ થાય છે, યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે. (એટલે સામાન્ય રીતે અણિમાદિ ઐશ્વર્ય પામે છે, બુદ્ધ કહેતાં કેવલિ થાય છે, મુક્ત કહેતાં ભવોપગ્રાહી કર્મથી મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ કહેતાં સર્વથા કર્મ રહિત થઈ યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.)

ઇતિ મુનિચંદ્ર વિરચિત ધર્મબિંદુ ગ્રંથની ટીકાને વિષે
યતિધર્મના વિષયના વિધિ નામે છઠ્ઠો
અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

सप्तम अध्याय ।

નુ આ પ્રથમ સૂત્ર—

फलप्रधान आरभः, इति सल्लोकनीतितः ।
सचेपादुक्तमस्येद, व्यासतः पुनरुच्यते ॥

મૂલાર્થ—જેનુ ફલ પ્રધાન હોય તેનો આરભ કરવો, એ સત્પુરૂષોની નીતિ છે, તેથી ગ્રથના આદ્યમાં ધર્મનુ આ ફલ છે, એમ સક્ષેપમા કહેલુ છે, તે ધર્મના ફલને હવે વિસ્તારથી કહે છે.

વિશેષાર્થ—શિષ્ટ જનનો એવો આચાર છે કે, ફલ જેમા પ્રધાન છે, એવી ધર્માદિક સબધી પ્રવૃત્તિ કરવી એવી સત્પુરૂષોની નીતિનો આશ્રય કરી ગ્રથકારે 'ધર્મનુ આ ફલ છે' એમ સક્ષેપથી ગ્રથના આરભમા 'धनदो धनार्थिना मोक्त' એ શ્લોકવડે કહેલુ છે તેને [ધર્મના ફલને] હવે વિસ્તારથી કહે છે

અહિં કોઇ શકા કરે કે, હવે તમે ધર્મનું ફલ વિસ્તારથી કહો છો તો પ્રથમ સક્ષેપથી કેમ કહ્યુ ? તેનો ઉત્તર આપે છે

प्रवृत्त्यगमदः श्रेष्ट, सत्त्वाना प्रायशश्च यत् ।
आदौ सर्वत्र तद्युक्तमभिधातुमिद पुनः ॥

મૂલાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે પ્રાણીઓને પ્રવૃત્તિ થવાનુ કારણ માયે કરી એના ફલનુ કહેવુ, એ શ્રેષ્ઠ છે,

માટે ગ્રંથના આરંભને વિષે સંક્ષેપે ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે, અને હવે ગ્રંથને અંતે ધર્મના ફલને વિસ્તારથી કહેવું તે યુક્ત છે.

વિશેષાર્થ—ફલના અર્થી એવા પ્રાણીઓને ધર્માદિ સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ પ્રાયે કરી ફલ છે, તે હેતુ માટે આ ગ્રંથના આદિમાં સંક્ષેપથી ફલ કહ્યું, તે યુક્ત છે કારણકે, પ્રથમથીજ વિસ્તાર વડે ફલ કહીએ તો શાસ્ત્રના અર્થને કહેવાનો ઘણો અંતર થવાથી સાંભળનારને નીરસ ભાવ થવાનો પ્રસંગ આવે તેથી કરીને શાસ્ત્ર સાંભળવામાં અનાદરજ થાય માટે આદ્યમાં સંક્ષેપથી ફલ કહેવું અને અંતે વિસ્તારથી ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે. તેથી હવે ગ્રંથકાર ધર્મના ફલને વિસ્તારથી કહે છે.

यथा–विशिष्टं देवसौख्यं यच्छिवसौख्यं च यत्परम् ।
धर्मकल्पद्रुमस्येदं, फलमाहुर्मनीषिणः ॥ इति

મૂલાર્થ—દેવસંબંધી મોટું સુખ, ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ એ ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે, એમ મોટા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કહે છે.

વિશેષાર્થ—વિશિષ્ટ એટલે સૌધર્માદિ દેવલોકને સંબંધે કરી બાકી રહેલા દેવ સંબંધી સુખથી અતિશય મોટું દેવસુખ કે જે અહિં આગળ કહેવામાં આવશે; એવું ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ તે બંને ભાવધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિખ્યાત ફલ છે, એમ સુધર્માસ્વામી પ્રમુખ મહાન્ મુનિઓ કહે છે.

इत्युक्तो धर्मः सांप्रतमस्य फलमनुवर्णयिष्यामः ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થ ધર્મ અને યતિધર્મ કહેવામાં આવ્યો, હવે તે ધર્મના ફલનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૧

વિશેષાર્થ—એ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, તેથી ટીકા આપી નથી.

द्विविध फलमनंतरपरंपरभेदादिति ॥ २ ॥

મૂલાર્થ—અનંતર ફલ અને પરંપરા ફલ એમ બે પ્રકારનુ ધર્મનુ ફલ છે. ૨

વિશેષાર્થ—ધર્મનુ ફલ બે પ્રકારનુ છે તે કયે પ્રકારે? એક અનંતર ફલ અને બીજુ પરંપરા ફલ—એ બે ભેદથી જાણવુ. ૨

तत्रानंतरफलमुपप्लवह्रास इति ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—તેમા રાગાદિ ઉપદ્રવનો નાશ થવો એ અનંતર ફલ છે. ૩

વિશેષાર્થ—પ્રથમ કહેલ ધર્મના બે ફલમા અનંતર ફલ દેખાડે છે, જેમકે, રાગદ્વેષાદિ દોષનો વિશેષ ઉદય થવા રૂપ લક્ષણવાલા ઉપદ્રવનો સર્વ પ્રકારે નાશ થવો—એ ધર્મનુ અનંતર ફલ છે ૩

तथा—भावैश्वर्यवृद्धिरिति ॥ ४ ॥

મૂલાર્થ—ભાવૈશ્વર્યની વૃદ્ધિ થવી એ ધર્મનુ અનંતર ફલ છે. ૪

વિશેષાર્થ—ભાવૈશ્વર્ય એટલે ઉદારતા, અનુકૂલતા, પાપકર્મની નિંદા, વગેરે ગુણોનો લાભ તેની વૃદ્ધિ એટલે ઉત્કર્ષ એ ધર્મનુ અનંતર ફલ છે ૪

तथा—जनप्रियत्वमिति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—લોકપ્રિય થવુ, એ ધર્મનુ અનંતર ફલ છે. ૫

વિશેષાર્થ—સર્વ લોકના ચિત્તને આનંદ ઉપજાવવાપણુ એ ધર્મનુ અનંતર ફલ છે ૫

परंपरफलं तु सुगतिजन्मोत्तमस्थानपरंपरानिर्वाणावाप्तिरिति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી, એ બેનું જે થવું, તે ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૬

વિશેષાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ કરી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી એ બંનેનું થવું તે ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૬

હવે સૂત્રકાર પોતેજ એ સૂત્રની ભાવના કરે છે. એટલે પરંપરા ફલને દર્શાવનાર સૂત્રનો વિસ્તાર કરે છે.

सुगतिर्विशिष्टदेवस्थानामिति ॥ ७ ॥

મૂલાર્થ—સૌધર્મ દેવલોકાદિ સારા સ્થાન પ્રત્યે જવું, તે સુગતિ કહેવાય છે. ૭

વિશેષાર્થ—સુગતિ એટલે શું? સૌધર્માદિ દેવલોક તે સુગતિ કહેવાય છે. ૭

तत्रोत्तमा रूपसंपत्, सत्स्थितिप्रभावसुखद्युतिलेश्यायोगः, विशुद्धेंद्रियावधित्वं, प्रकृष्टानि भोगसाधनानि, दिव्यो विमाननिवहः, मनोहराण्युद्यानानि, रम्या जलाशयाः, कांता अप्सरसः, अतिनिपुणाः किंकराः, प्रगल्भो नाट्यविधिः, चतुरोदारा भोगाः, सदा चित्ताह्लादः, अनेकसुखहेतुत्वं, कुशलानुबंधः, महाकल्याणपूजाकरणं, तीर्थंकरसेवा, सद्धर्मश्रुतौ रतिः, सदा सुखित्वमिति ॥ ८ ॥

મૂલાર્થ—તે દેવલોકમાં ઉત્તમ રૂપની સંપત્તિ, સ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ અને લેશ્યાનો સારો યોગ થાય છે, નિર્મલ એવી ઇંદ્રિયો તથા અવધિજ્ઞાન, ઉત્કૃષ્ટ એવા ભોગના સાધનો, દિવ્ય વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર ઉદ્યાનો, રમ્ય જલાશયો, સુંદર અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ સેવકો, અતિ રમણીય નાટક વિધિ, ચતુર ઉદાર

ભોગ, સદા ચિત્તને વિષે આનંદ, અનેકના સુખનું કારણપણું, પરિણામે સુખકારી સર્વ કાર્યની સંતતિ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજાનું કરવું, તીર્થંકરની સેવા, શુભ ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ, અને નિરંતર સુખીપણું—એ સર્વની પ્રાપ્તિ થવી એ ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૮

વિશેષાર્થ—તે દેવલોકમાં શરીરની સંસ્થાન રૂપ લક્ષણવાલી રૂપ સંપત્તિ, સુંદર એવા સ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ અને લેશ્યાનો યોગ તેમાં સ્થિતિ એટલે પલ્યોપમ–સાગરોપમ પ્રમાણે આયુષ્યની સ્થિતિ, પ્રભાવ એટલે નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવાનું સામર્થ્ય, સુખ એટલે ચિત્તની સમાધિ, દ્યુતિ એટલે શરીર અને આભરણાદિકની કાંતિ, તેજોલેશ્યાદિ લેશ્યા, તેનો યોગ થવો, વિશુદ્ધ એટલે પોતપોતાના વિષયનું અવિપરીત જ્ઞાનનું ઉત્પન્ન થવું, તે વડે નિર્મલ એવી ઇંદ્રિયો અને અવધિજ્ઞાન, ઉત્કર્ષવાળા ભોગના સાધનો, તે આ પ્રમાણે—દિવ્ય એટલે પોતાની પ્રભાથી સમગ્ર તેજસ્વી સમૂહને વિડંબિત કરનાર એવો વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર એટલે મનને હર્ષ આપનારા અશોક, ચંપો, પુન્નાગ, અને નાગકેશર, વગેરે વનસ્પતિઓથી ભરપુર એવા ઉદ્યાનો, રમવાને યોગ્ય એવા વાવ, ધરા, અને સરોવરાદિ જલાશયો, કાંતિવાલી દિવ્ય અપ્સરાઓ, આતનિપુણ એટલે શુદ્ધ વિનય વિધિને કરનારા સેવકો, અતિસુંદર નાટ્ય વિધિ એટલે તીર્થંકર વગેરેના ચરિત્રથી યુક્ત એવા અભિનયવાલા નાટકો, ચતુર એટલે તત્કાલ પ્રક્રિયો તથા ચિત્તને આકર્ષવામાં કુશલ એવા શબ્દાદિક વિષયો, સતત મનની પ્રસન્નતા, પોતાથી જુદા એવા અનેક દેવાદિકને તે તે વિવિધ જાતના યોગ્ય એવા આચારને સંપાદન કરવાના ચાતુર્યગુણ વડે બીજાને સંતોષ પમાડવામાં નિમિત્ત કારણ, કુશલ એટલે પરિણામે સુંદર એવો સર્વ કાર્યનો કુશલાનુબંધ—સુખની પરંપરાનું ઉત્પન્ન થવાપણું, મોટા કલ્યાણકો એટલે તીર્થંકરોના જન્મ તથા મહાવ્રતના અંગીકાર કરવા વિગેરેના સમયો, તેમને વિષે સ્નાત્ર, પુષ્પારોપણ ધૂપવાસ ઇત્યાદિ આપવાના પ્રકારે કરી પૂજા કરવી, પોતાના પ્રભાવે

કરી ત્રણ જગતના જીવોના મનને જેમણે વશ કરેલા છે. અને અમૃતના વર્ષાદ જેવી રસિક દેશનાના વિધિથી જેમણે ભવ્ય પ્રાણીઓના મનના તાપને નાશ કરેલો છે એવા પુરૂષરત્ન તીર્થંકરોની વંદના, નમન, ઉપાસના અને પૂજા વગેરેથી આરાધના કરવી, સત્ એટલે પારમાર્થિક એવા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાળા ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ એટલે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તુંબુરૂ વગેરે ગાંધર્વોએ આરંભેલા પંચમ સ્વરના ગીતને સાંભળવાની પ્રીતિથી પણ અધિક સંતોષવાળી એવી પ્રીતિ, સદા સુખીપણું એટલે બાહેરના શયન, આસન, વસ્ત્ર અને અલંકાર વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ શરીરના સુખથી યુક્તપણું એ સર્વ દેવ-સુગતિને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. ૮

तथा तच्च्युतावपि विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले स्फीते महाकुले निःकलंकेऽन्वयेन उदग्रे सदाचारेण आख्यायिकापुरुषयुक्ते अनेकमनोरथापूरकमत्यंतनिरवद्यं जन्मेति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—દેવલોકથી ચ્યવ્યાપછી પણ સારા દેશમાં, સારા કાલમાં, વંશવડે કલંકરહિત, સદાચારવડે મોટા અને જેની મોટી કથાઓ છે એવા પુરૂષોથી યુક્ત એવા પ્રસિદ્ધ કુલમાં અનેક મનોરથોને પુરનાર અને અત્યંત પાપથી રહિત એવો જન્મ થાય છે. ૯

વિશેષાર્થ—દેવલોકથી ચ્યવ્યાપછી પણ તેમને સુખ થાય છે તો દેવલોકમાં સુખ હોય, તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે, મગધ વગેરે સારા દેશમાં, સુષમદુષમાદિક સારા કાલમાં, પરિવારાદિ સહિત એવા ઇક્ષ્વાકુ વગેરેના મોટા કુલમાં જન્મ થાય છે તે મોટા કુલ એટલે જે કુલ અસત્ આચારના કલંકરૂપ કાદવથી રહિત છે. પિતા અને પિતામહ (બાપદાદા) ઇત્યાદિ પુરૂષોની પરંપરા એ યોગ્ય એવા દેવગુરૂ સ્વજનાદિક પુરૂષોની ઉચિત સેવારૂપ સદાચારથી યુક્ત છે. વળી કથા સાથે (બાંધેલા) જોડાએલા ખ્યાતિવાલા પુરૂષોથી યુક્ત છે એટલે અન્ય પુરૂષોથી ન બની શકે એવા તે પ્રકારના અસાધારણ આચરણ ગુણ વડે જેમની

કથાઓ પ્રસિદ્ધ છે, એવા પુરૂષોથી યુક્ત જે મહાકુલ છે, તેમા તે પુરૂષોનો જન્મ થાય છે, તે જન્મ કેવુ છે ? અનેક મનોરથોને પુરનાર એટલે સ્વજન પરજન આદિના મનોરથોને પુરણ કરનારૂ અને અતિશય નિર્દોષ એટલે શુભ લગ્ન તથા શુભ ગ્રહોની દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ વિશિષ્ટ ગુણ સહિત હોવાથી એકાને સર્વ દોષથી રહિત એવુ પૂર્વે કહ્યા તે દેવલોકથી ચ્યવેલા પુરૂષોનુ જન્મ થાય છે ૯

તે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મને વિષે જે હોય છે, તેને કહે છે

सुदरं रूपं, आलयो लक्षणानां, रहितमामयेन, युक्तं प्रज्ञया, सगतं कलाकलापेन ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—સુદર રૂપ, લક્ષણોનુ સ્થાન, રોગે રહિત, બુદ્ધિએ યુક્ત અને કલાઓના સમૂહ વડે યુક્ત એવુ જન્મ થાય છે. ૧૦

વિશેષાર્થ—સુંદર એટલે શુભ મસ્થાન સહિત એવુ રૂપ, ચક્ર, વજ્ર, સ્વસ્તિક, મત્સ્ય, કલશ અને કમળ વગેરે લક્ષણોનુ સ્થાન રૂપ, તેમ વળી જ્વર, અતિસાર, ભગદર વગેરે રોગથી રહિત, બહુ અને બહુ વિધ ઇત્યાદિ વિશેષણોને ગ્રહણ કરનારી વસ્તુબોધની શક્તિ રૂપ બુદ્ધિથી યુક્ત અને લિપિ શિક્ષાથી માંડીને પક્ષિઓના શબ્દોનુ જ્ઞાન થાય ત્યાસુધીની કલાઓના સમુદાય વડે યુક્ત એવુ જન્મ થાય છે ૧૦

तथा गुणपक्षपातः १, असदाचारभीरुता २, कल्याणमित्रयोग ३, सत्कथाश्रवण ४, मार्गानुगो बोधः ५, सर्वोचितप्राप्तिः हिताय, सत्त्वसघातस्य, परितोपकरी गुरूणा, सवर्द्धनी गुणांतरस्य, निदर्शन जनानां ६, अत्युदार आशयः ७, असाधारणा विपयाः ८, रहिता सक्लेशेन, अपरोपतापिन, अमगुलावसानाइति ॥ ११ ॥

મૂલાર્થ—વળી ગુણ ઉપર પક્ષપાત, નઠારા આચરણનો ભય, પવિત્ર બુદ્ધિ આપનારા મિત્રોનો

યોગ, સત્કથાનું શ્રવણ, મુક્તિ માર્ગને અનુસરતો બોધ, ધર્મ, અર્થ અને કામને સેવવા પ્રત્યે ઉચિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ કે જે પ્રાણીઓના સમૂહના કલ્યાણને અર્થે થાય છે, જે માતાપિતાદિ ગુરૂજનને સંતોષ કરનારી છે, બીજા ગુણને વધારનારી છે અને લોકને દૃષ્ટાંત દેવા યોગ્ય છે, અતિ ઉદાર એવો મનનો પરિણામ થાય છે, અસાધારણ વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે, જે વિષયો ક્લેશ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા અને સુંદર પરિણામવાલા છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—ગુણ એટલે દુર્જનની પ્રાર્થના ન કરવી વિગેરે શિષ્ટ પુરૂષોના આચરણો; તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

" असंतो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः,
प्रियावृत्तिर्न्याय्या मलिनमसुभंगेऽप्यसुकरम् ।
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां,
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥ "

" અસત્પુરૂષોની પાસે પ્રાર્થના કરવી નહીં, મિત્ર કે સગો હોય પણ જો તે થોડા ધનવાલો હોય તો તેની પાસે યાચના કરવી નહીં. ન્યાયથી સુંદર નિર્વાહ કરવો, પ્રાણનો નાશ થાય તોપણ અકાર્ય કરવું નહીં, વિપત્તિ આવે ત્યારે ઉન્નતપણે રહેવું અને મોટા પુરૂષોના આચરણને અનુસરવું. આ પ્રકારનું ખડ્ગની ધાર જેવું આકરૂં મોટા પુરૂષોનું વ્રત કોણે ઉપદેશ કરેલું છે? એ તો સત્ પુરૂષોનો સ્વભાવજ છે.

તે ગુણોનો પક્ષપાત એટલે તે ગુણો પોતાનામાં આવે એવી રીતે કરવું, એથીજ કરીને અસત્ આચરણથી ભય રાખવો એટલે ચોરી, વ્યભિચાર વગેરે અનાચારથી રોગ, વિષ અને બલતા અગ્નિ વગેરેની જેમ અતિશય ભય રાખવો. કલ્યાણ મિત્ર એટલે ધર્મને

વિષે બુદ્ધિ થવાના કારણરૂપ પુરૂષો તેમનો સબંધ રાખવો સત્ એટલે સદાચારી એવા ગૃહસ્થો અને યતિઓના ચરિત્રો સાભળવા, સુનિ માર્ગને અનુસરતો બોધ કરવો એટલે સર્વ વસ્તુનુ યથાર્થ તત્ત્વ સમજવુ સર્વ ધર્મ, અર્થ અને કામના આરાધન કરવા પ્રત્યે યોગ્ય એવી સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય તે પ્રાપ્તિ કેવી છે ? તે ચાર વિશેષણોથી કહે છે જતુઓના સમૂહને કલ્યાણ કરનારી, માતા પિતાદિ ગુરૂજનને પ્રમોદ આપનારી, પોતાને તથા પરને બીજા ગુણોની વૃદ્ધિ કરનારી, અને તે તે સુદર આચરણને વિષે શિષ્ટ લોકોને દૃષ્ટાત દેવાની ભૂમિકારૂપ એવી સર્વોચિત પ્રાપ્તિ છે તેમજ તીવ્ર ઉદારતાવાલો મનનો પરિણામ અન્ય પુરૂષોને સાધારણ નહીં એવા શાલિભદ્રાદિકની જેમ શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે તે વિષયો કેવા છે ? અત્યત આસક્તિએ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા, અને પથ્ય વસ્તુના ભોગની પેઠે સુદર પરિણામવાલા અસાધારણ વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧૧

तथा काले धर्मप्रतिपत्तिरिति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—અવસર આવે ધર્મનુ અગીકાર કરવાપણુ થાય છે. ૧૨

વિશેષાર્થ—અવસર એટલે વિષયથી વિમુખપણાના લાભનો સમય તેને વિષે સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારનો પરિહાર કરવારૂપ ધર્મનુ અગીકાર કરવાપણુ થાય છે ૧૨

तत्र च गुरुमहायसंपदिति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—તે ધર્મની પ્રાપ્તિને અવસરે નિર્દોષ હોવાથી મોટી ગુરૂ આદિની સહાયતારૂપ સપત્તિ મલે છે. ૧૩

વિશેષાર્થ—ગુરૂ એટલે સર્વ દોષ રહિતપણાએ મોટી ગુરૂ ગચ્છ વગેરેની સપત્તિ મલે છે ૧૩

ततश्च साधुसंयमानुष्ठानमिति ॥ १४ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી સારી રીતે સંયમનું પાલન થાય છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—સર્વ અતિચારના પરિહારથી શુદ્ધ એવું પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપસ્થાનનું વિરમણ રૂપ સંયમનું આચરણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪

ततोऽपि परिशुद्धाराधनेति ॥ १५ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ સંયમ પાળવાથી અંતે પરિશુદ્ધ આરાધના થાય છે. ૧૫

વિશેષાર્થ—પરિશુદ્ધ એટલે મલિન નહીં, તેવી આરાધના એટલે જીવનના અંત સમયે કરેલી સંલેખના થાય છે. ૧૫

तत्र च विधिवच्छरीरत्याग इति ॥ १६॥

મૂલાર્થ—તે સંલેખનામાં વિધિયુકત શરીરનો ત્યાગ થાય છે. ૧૬

વિશેષાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિનું જેમ પ્રધાનપણું હોય એવી રીતે શરીરનો ત્યાગ થાય છે. ૧૬

ततो विशिष्टतरं देवस्थानमिति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—પછી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવું દેવતાનું સ્થાન મલે છે. ૧૭

વિશેષાર્થ—પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલા દેવતાના સ્થાનની અપેક્ષાએ અતિસુંદર એવા વિમાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ સ્થાન મલે છે. ૧૭

ततः सर्वमेव शुभतरं तत्रेति ॥ १८ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ત્યાં અતિશય શુભ એવી સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮

વિશેષાર્થ—તે દેવસ્થાનમાં રૂપ, સંપત્તિ ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુ પૂર્વની અપેક્ષાએ સુંદરજ મલે છે. ૧૮

पर गतिशरीरादिहीनमिति ॥ १९ ॥

મૂલાર્થ—પરંતુ ગતિ તથા શરીરાદિક પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષાએ હીન હોય છે. ૧૯

વિશેષાર્થ—ગતિ એટલે દેશાતર જવારૂપ અને શરીર એટલે દેહ આદિ શબ્દથી પરિચાર તથા પ્રવીચાર વગેરેનુ ગ્રહણ કરવુ તે સર્વનુ હીનપણુ એટલે તુચ્છપણુ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે, ઉત્તરોત્તર દેવતાના સ્થાનમા પૂર્વ પૂર્વ દેવતાના સ્થાનથી ગતિ પ્રમુખનુ અલ્પપણુ શાસ્ત્રને વિષે પ્રતિપાદન કરેલુ છે ૧૯

तथा रहितमौत्सुक्यदुःखेनेति ॥ २० ॥

મૂલાર્થ—તથા ઉત્સુકપણાના દુઃખવડે રહિત એવુ ઉત્તમદેવસ્થાનમા જન્મ થાય છે ૨૦

વિશેષાર્થ—ઉત્સુકપણાથી રહિત એટલે મન, વચન અને કાયાની ત્વરારૂપ પીડાથી રહિત હોય છે ૨૦

વળી તે કેવુ છે? તે કહે છે

अतिविशिष्टाह्लादादिमदिति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—વળી તે જન્મ અતિશય આલ્હાદથી યુક્ત હોય છે. ૨૧

વિશેષાર્થ—અતિ ઉત્કર્ષને ભજનારા એવા જે આલ્હાદ એટલે આનદ, કુશલાનુબધ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજા કરવી વગેરે સુકૃતો વડે યુક્ત એવા દેવસ્થાનને પામે છે ૨૧

तच्च्युतावपि विशिष्टदेश इत्यादि समानं पूर्वेणेति ॥२२॥

મૂલાર્થ—તે દેવસ્થાનથી ચ્યવ્યા પછી 'સારા દેશમાં જન્મ' ઇત્યાદિ જે પ્રથમ કહ્યુ તેમ જાણવુ. ૨૨

વિશેષાર્થ—વિશિષ્ટ દેશ તથા વિશિષ્ટ કાલ તથા પ્રસિદ્ધ એવુ મહાકુલ ઇત્યાદિ જે પૂર્વસૂત્રે કહ્યુ છે, તેમ જાણવુ. ૨૨

પૂર્વે જે કહ્યુ તેમા વિશેષ કહે છે—

विशिष्टतरं तु सर्वमिति ॥ २३ ॥

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે સુંદર રૂપાદિ કહ્યાં તેથી અહિં વિશેષ રૂપાદ જાણવા. ૨૩

વિશેષાર્થ—પૂર્વે કહ્યા જે સુંદર રૂપાદિ તેથી અતિશય વિશિષ્ટ એવા નિર્દોષ જન્મ તથા સુંદર રૂપાદિ અહિં જાણવા. ૨૩

તે શાથી જાણવા તે કહે છે,

क्लिष्टकर्मविगमादिति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ—અશુભ કર્મનો નાશ થવાથી પૂર્વોક્ત નિર્દોષ જન્મ થાય છે. ૨૪

વિશેષાર્થ—દરિદ્રતા, દુર્ભાગીપણું, દુષ્કુલતા ઈત્યાદિ પર્યાયવડે વેદવા યોગ્ય એવા અશુભકર્મનો નાશ થવાથી સર્વ પદાર્થ વિશેષ સુંદર પામે છે. ૨૪

આ અશુભકર્મનો વિરહ શાથી થાય છે ?

शुभतरोदयादिति ॥ २५ ॥

મૂલાર્થ—અતિશય શુભ કર્મનો ઉદય થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૫

વિશેષાર્થ—અતિશય પ્રશસ્ત એવા કર્મોનો પરિપાક થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૫

તે પ્રશસ્તકર્મનો ઉદય શાથી થાય છે ?

जीववीर्योल्लासादिति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ—જીવના વીર્યના અધિકપણાથી શુભ કર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—પરિશુદ્ધ સામર્થ્ય રૂપ જીવના વીર્યના અધિકપણાથી અતિશય શુભકર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૬

એ જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ શાથી થાય છે. ?

परिणतिवृद्धेरिति ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ—જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિથી જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે. ૨૭

વિશેષાર્થ—પરિણુતિ એટલે તે તે શુભ અધ્યવસાયના ઉત્કર્ષથી જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે ૨૭

જીવની પરિણુતિની વૃદ્ધિ શાથી થાય છે ?

तत्तथास्वभावत्वादिति ॥ २८ ॥

મૂલાર્થ—પરિણુતિની વૃદ્ધિ થવાનો જીવનો તથા પ્રકારનો સ્વભાવ છે માટે. ૨૮

વિશેષાર્થ—જીવનો તેવો સ્વભાવ છે, એટલે જીવનુ પરિણુતિ વૃદ્ધિ પામવાનુ સ્વરૂપ છે, તેથી પરિણુતિની વૃદ્ધિ થાય છે, કારણુ ભવ્યપણુ પરિપાક પામતા ક્ષણે ક્ષણે જીવની શુભ પરિણુતિઓ અતિશય વૃદ્ધિ પામે છે ૨૮

किंच प्रभूतोदाराण्यपि तस्य भोगसाधनानि, अयत्नोपनतत्वात् प्रासगिकत्वादभिष्वंगाभावात्कुत्सिताप्रवृत्तेः शुभानुबंधित्वादुदारसुखसाधनान्येव बंधहेतुत्वाभावेनेति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—અતિશય ઉદાર એવા ભોગ ભોગવવાના સાધનો બધ હેતુના અભાવે કરી ઉદાર સુખના સાધનોજ થાય છે, તે પ્રયત્ન વિના પ્રસગથી પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે તેમાં અતિ આસકિતનો અભાવ હોવાથી કુત્સિત કર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી અને શુભ કર્મનુ અનુબધપણુ રહેલ હોવાથી. માટે પૂર્વે કહેલા પુરૂષને પ્રભૂત ભોગના સાધન ઉદાર સુખના સાધનજ થાય છે. એમ ઉત્તરોત્તર હેતુ જાણવા. ૨૯

વિશેષાર્થ—પ્રભૂત એટલે મોટા એવા પૂર્વે કહેલા જીવના

નગર, પરિવાર, અંતઃપુર ઇત્યાદિ જીવના ભોગસાધનો, તે સર્વ બંધ હેતુના અભાવે કરી અતિ ઉદાર સુખના સાધનજ થાય છે, અન્યથા પ્રકારના અપ્રભૂત અને અનુદાર એવા ભોગના સાધન બંધના હેતુ ન થાય, તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અતિસુખના સાધન ભોગના થાય છે, તે ઉપર પાંચ હેતુ બતાવે છે. પ્રયત્નવિના તે પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે અતિશય મોટા પુણ્યના પ્રકર્ષના ઉદયના પરિપાકથી ખેંચાતા, તે સઘળા ભોગ સાધન એની મેળે આવી મળે છે, એટલે તે પ્રકારના પુરૂષપ્રયત્ન વિના તે પ્રાપ્ત થાય છે, તે શાથી થાય છે ? પ્રાસંગિક પણાથી મળે છે એટલે જેમ ખેતી કરતાં પરાલ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ભોગ સાધન એનીમેળે પ્રસંગે પ્રાપ્ત થાય છે, તે શાથી ? કે આસક્તિના અભાવથી. એટલે ભરત વગેરેની પેઠે અતિ ગાઢ આસક્તિના અભાવથી, તે શાથી બને છે ? કે અનીતિ માર્ગને મુકી નીતિ માર્ગે પ્રવૃતિ થાય છે માટે, તે પણ શાથી છે ? શુભાનુબંધિપણાથી એટલે મોક્ષ પ્રાપ્તિના નિમિત્ત રૂપ આર્ય દેશ, દ્દઢ સંહનન [શરીરનો બાંધો] ઈત્યાદિ કુશલ કાર્યના અનુબંધ-પણાથા, એ કારણોથી કહ્યું છે કે તે ઉદાર સુખના સાધનજ છે, એટલે અન્ય સુખના કરતાં અતિશય અધિક સુખને ઉત્પન્ન કરનારા એટલે શરીર તથા ચિત્ત એ બંનેને આલ્હાદ રૂપ સુખને ઉત્પન્ન કરનારા છે, પણ આ લોક તથા પરલોકમાં દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારા નથી, એવા તે ભોગ સુખના સાધન છે આ સ્થલે તાત્ત્વિક હેતુ કહે છે કે, બંધ હેતુનો અભાવ છે માટે એટલે કુગતિમાં પડવાનું નિમિત્ત રૂપ જે અશુભ કર્મ પ્રકૃતિ લક્ષણવાલા બંધનું હેતુપણું આ દેખાડેલા ઉદાર ભોગ સાધનોને નથી માટે, આ કહેલી વાતનું તાત્પર્ય એ છે કે તે ઘણાં ઉદાર એવા ભોગસાધનોને બંધ હેતુ-પણાના અભાવથી ઉદાર સુખના સાધનજ તે પુરૂષને થાય છે. જે બંધ હેતુનો અભાવ છે તે પ્રયત્ન શિવાય પ્રાપ્ત થાય છે, ઇત્યાદિ ઉત્તરોત્તર હેતુ અને તેના હેતુભૂત પાંચ હેતુઓથી બંધ હેતુનો અભાવ જાણવો. ૨૯

હવે તે બંધ હેતુપણાના અભાવને વિશેષથી ભાવના કરતા કહે છે.

अशुभपरिणाम एव हि प्रधान बंधकारण तदंगतया तु बाह्यमिति ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામજ બંધનુ મુખ્ય કારણ છે અને અશુભ પરિણામના કારણપણે કરીને બાહ્ય એવા અંતઃપુરાદિક તે બંધના કારણ છે. ૩૦

વિશેષાર્થ—અશુભ પરિણામ મુખ્યપણે કર્મના બંધનુ કારણ છે, એટલે નરકાદિક ફલવાળા પાપકર્મ તેના બંધનુ નિમિત્ત થાય છે, પણ બીજુ કાઇ બંધ થવાનુ નિમિત્ત થતુ નથી અને બાહ્ય એવા અંતપુર તથા પુર પ્રમુખ જે કર્મબંધના કારણ કહ્યા છે, તે અશુભ પરિણામ થવાના નિમિત્ત કારણપણે કહેલા છે, પણ મુખ્ય કર્મબંધનુ કારણ તો અશુભ પરિણામજ છે ૩૦

અશુભ પરિણામ બંધનુ મુખ્ય કારણ છે, તે શી રીતે ? તેનો ઉત્તર કહે છે

तदभावे बाह्यादल्पबंधभावादिति ॥ ३१ ॥

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામનો અભાવ છતા બાહ્ય એવા જીવહિંસાદિકથી અલ્પ બંધ થાય છે, માટે ૩૧

વિશેષાર્થ—તે અશુભ પરિણામના અભાવ સતે બાહ્ય એવા જે જીવહિંસાદિક તેનાથી અલ્પ બંધપણુ છે, તે હેતુ માટે જે અશુભ પરિણામ છે તેજ મુખ્ય કર્મબંધનુ કારણ છે ૩૧

અશુભ પરિણામનો અભાવ છતા બાહ્ય હિંસાદિકથી અલ્પ બંધ થાય છે, એ શી રીતે ? તેનો ઉત્તર કહે છે

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—તીર્થંકરના વચનનુ પ્રમાણુ છે માટે. ૩૨

વિશેષાર્થ—વચન એટલે આગમનુ પ્રમાણપણુ છે, અશુભ પરિણામને કર્મબંધ થવાનુ મુખ્ય કારણપણુ છે માટે, ૩૨

તેની ભાવના કરતા કહે છે

बाह्योपमर्देऽप्यसंज्ञिषु तथाश्रुतेरिति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—બાહેર થયેલી હિંસા છતાં પણ અસંજ્ઞિ જીવોને વિષે પૂર્વે કહ્યું તેમ શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે, માટે. ૩૩

વિશેષાર્થ—બાહ્ય એટલે માત્ર શરીરથી થયેલ ઉપમર્દ એટલે હિંસા અર્થાત્ શરીરથી થયેલો ઘણા જીવોનો ઉપઘાત, અતિશય ઘણા જીવોનો ઉપઘાત ન થતાં તો અલ્પબંધ હોય તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અસંજ્ઞી એટલે સમૂર્છિમ એવા મહા મત્સ્યાદિક પ્રાણીઓ તેમને વિષે તે પ્રકારના અલ્પબંધનું શ્રવણ થાય છે.—સિદ્ધાંતમાં સંભલાય છે; તે આ પ્રમાણે 'અસંજ્ઞી જીવ પ્રથમ નરક સુધી જાય છે.'

ઇત્યાદિ વચનોનું સિદ્ધાંતમાં શ્રવણ થાય છે. તે વિષે વિસ્તારથી કહે છે " અસંજ્ઞી એવા મહા મત્સ્યાદિ કે જેઓ એક સહસ્ર યોજન વગેરેના પ્રમાણવાલા શરીરથી યુક્ત છે. સ્વયંભૂરમણ મહાસમુદ્રને નિરંતર ડોલનારા છે, પૂર્વ કોટી વગેરે પ્રમાણ સુધી જીવનારા છે અને અનેક પ્રાણીઓના સમૂહને સંહાર કરનારા છે, તોપણ પેહેલી રત્નપ્રભા પૃથિવીમાંજ ઉત્કર્ષથી પલ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગના આયુષ્યવાલા અને પેહેલી નરકના ચોથા પાથડાને વિષે વર્ત્તતા એવા જે નારકી, તેને વિષે જન્મને પ્રાપ્ત કરે છે, પણ તેથી આગળ જતા નથી. અને તંદૂલ મત્સ્ય કે જે બહારથી જીવહિંસાનો અભાવ છતાં પણ નિમિત્ત વિના અતિ તીવ્ર રૌદ્રધ્યાન કરનાર હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુષ્ય પાલીને સાતમી નરકભૂમિમાં તેત્રીશ સાગરોપમની આયુષ્યે યુક્ત એવો નારકી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી પરિણામ એજ બંધનું પ્રધાન કારણ છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૩૩.

એમ છતાં પણ બીજી વાત સિદ્ધ થાય છે, તે દર્શાવે છે—

एवंपरिणाम एव शुभो मोक्षकारणमपीति ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—મોક્ષનુ કારણ પણ શુભ પરિણામજ છે. ૩૪

વિશેષાર્થ—એ પ્રકારે; જેમ અશુભબધનને વિષે પરિણામજ કારણ છે, તેમ મોક્ષનુ કારણ પણ સમ્યગ્દર્શનાદિ શુભ પરિણામ છે, એટલે મોક્ષનુ કારણ પરિણામ છે, તો બધનુ કારણ થાય, તેમા શુ કહેવુ ? એમ अपि શબ્દનો અર્થ છે ૩૪

મોક્ષનુ પણ કારણ શુભ પરિણામ છે, એ શાથી જાણવુ ?

तदभावे समग्रक्रियायोगेऽपि मोक्षासिद्धेरिति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—શુભ પરિણામનો અભાવ અને સપૂર્ણ ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, માટે. ૩૫

વિશેષાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતા એટલે પરિપૂર્ણ મુનિપણાને ઉચિત એવા બાહ્ય અનુષ્ઠાનના સમૂહનો સભવ છતા પણ શુભ પરિણામનો અભાવ છતા મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, તો સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ ન છતા મોક્ષની સિદ્ધિ કયાથી થાય ? એમ अपि શબ્દનો અર્થ છે ૩૫

સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતા પણ મોક્ષનો અભાવ શાથી કહો છો?

सर्वजीवानामेवानन्तशो ग्रैवेयकोपपातश्रवणादिति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોનો પણ અનતવાર ગ્રૈવેયકને વિષે ઉપપાત થયેલો છે, એમ શાસ્ત્રથી શ્રવણ થાય છે, માટે. ૩૬

વિશેષાર્થ—વ્યવહાર રાશિમા વર્તતા એવા સર્વ જીવોને અનતવાર ગ્રૈવેયક વિમાનને વિષે ઉત્પન્ન થવાનું શાસ્ત્રમા શ્રવણ છે, તે માટે શુભ પરિણામ વિના સપૂર્ણ ક્રિયાનો યોગ છતા પણ મોક્ષ થતો નથી. ૩૬

સર્વ જીવોની અનંતવાર ઉત્પત્તિ ગ્રૈવેયકને વિષે સંભળાય છે, તે ઉપરથી અહિં શું સિદ્ધ થયું ? તે કહે છે.

समग्रक्रियाऽभावे तदनवाप्तेरिति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ થતાં તે નવમા ગ્રૈવેયકની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૩૭

વિશેષાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ એટલે પરિપૂર્ણ શ્રમણપણાની ક્રિયાના આચરણનો અભાવ, તે થતાં નવમા ગ્રૈવેયકને વિષે ઉત્પત્તિની પ્રાપ્તિ નથી, માટે શુભ પરિણામ વિના સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

" आणोहेणाणंता मुक्का गेवेज्जगेसुयसरीरा ।
न य तत्थाऽसंपुण्णाए साहु किरियाइ उववाउत्ति " १ ॥

તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—"સામાન્યપણે સર્વ જીવોએ ગ્રૈવેયકને વિષે અનંતા શરીર મુકયા છે, એટલે અનંતીવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા છે, એવું ભગવંતનું વચન છે, અને એ ગ્રૈવેયકને વિષે અસંપૂર્ણ એવી સાધુ ક્રિયાએ કરી ઉત્પન્ન થતું નથી. માટે સંપૂર્ણ સાધુ ક્રિયા છતાં પણ જો સમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ શુભ પરિણામ ન હોય તો જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે મોક્ષનું પણ પ્રધાન કારણ તેવી રીતના શુભ પરિણામ છે." ૩૭

હવે ચાલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

इत्यप्रमादसुखवृद्ध्या तत्काष्टासिद्धौ निर्वाणावाप्तिरितीति ॥३८॥

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે અપ્રમાદ સુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની મોટી સિદ્ધિ થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૩૮

વિશેષાર્થ—એવી રીતે કહેલ નીતિવડે અપ્રમત્તપણારૂપ લક્ષણવાલા સુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ થતાં શૈલેશીકરણની અવસ્થાને વિષે નિર્વાણનો લાભ થાય છે, એટલે સમસ્ત

ક્લેશના લવમાત્રથી રહિત એવા જીવ સ્વરૂપનો લાભ થવારૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે અહિ इति શબ્દ સમાપ્તિ અર્થમા છે ૩૮

यत्किंचन शुभ लोके, स्थान तत्सर्वमेव हि।
अनुबंधगुणोपेतं, धर्मादाप्नोति मानवः ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ—જે કાંઇ લોકને વિષે ઇંદ્રાદિકના પ્રગટ શુભસ્થાન કહેવાય છે, તેને ઉત્તરોત્તર શુભ ગુણે સહિત એવો મનુષ્ય ધર્મથી પામે છે. ૩૯

વિશેષાર્થ—જે કાઇ એટલે સર્વ ત્રણ લોકમા જે સુદર સ્થાન છે એટલે ઇંદ્રાદિકની અવસ્થારૂપ શુભસ્થાન જે જાતિવત સુવર્ણના ઘડાની પેઠે ઉત્તરોત્તર શુભાનુબધ સહિત પ્રગટ શુભ સ્થાન છે તેને પૂર્વે નિરૂપણ કરેલા ધર્મથી મનુષ્ય પામે છે અહિ જે મનુષ્ય શબ્દનુ ગ્રહણ કરેલ છે, તે તેનેજ પરિપૂર્ણ ધર્મસાધન કરવામા સમર્થપણુ છે એમ જણાવવાને માટે કર્યુ છે ૩૯

तथा—धर्मश्चिंतामणिः श्रेष्ठो, धर्मः कल्याणमुत्तमम् ।
हित एकांततो धर्मो, धर्म एवामृत परम् ॥ ४० ॥

મૂલાર્થ—વળી ધર્મ તે શ્રેષ્ઠ એવો ચિતામણિ છે, ધર્મ ઉત્તમ કલ્યાણરૂપ છે, ધર્મ એકાતે હિતકારક છે અને ધર્મ એજ પરમ અમૃત છે. ॥ ૪૦ ॥

વિશેષાર્થ—આ શ્લોકનો અર્થ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણેજ છે, પરતુ જે વારવાર ધર્મ શબ્દનુ ગ્રહણ કર્યુ છે તે ધર્મનુ અત્યત આદરવાપણુ પ્રસિદ્ધ કરવાને માટે છે ॥ ૪૦ ॥

तथा—चतुर्दशमहारत्नसद्भोगान्नृष्वनुत्तमम् ।
चक्रवर्त्तिपद प्रोक्त धर्महेलाविजृंभितम् ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—ચૌદ મહા રત્નોના ભોગથી મનુષ્યને વિષે ઉત્તમ ગણાતુ એવુ ચક્રવર્તીનુ પદ ધર્મની લીલાનો માત્ર વિલાસ છે, એમ કહેલુ છે. ॥૪૧॥

વિશેષાર્થ—સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત, હાથી, અશ્વ, વર્દ્ધકિ (મીસ્ત્રી), સ્ત્રી, ચક્ર, છત્ર, ચર્મ, મણિ, કાકિણી, ખડગ અને દંડ વગેરે ચોદ મહારત્નોનો સદ્ભોગ એટલે પરની અપેક્ષા રહિત સુંદર ઉપભોગ, તેનાથી મનુષ્યોને વિષે ચક્રવર્ત્તીનું પદ એટલે ચક્રવર્તીની પદવી સિદ્ધાંતમાં ધર્મની લીલાનો વિલાસ છે, એમ કહેલું છે. ॥૪૧॥

શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિવિરચિત ધર્મબિન્દુની વૃત્તિમાં ધર્મફલવિધિ નામે સાતમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

॥ श्री ॥

अष्टमोऽध्यायः

વે આઠમા અધ્યાયનો આરંભ કરવામાં આવે છે, તેનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે

किं चेह बहुनोक्तेन, तीर्थकृत्त्वं जगद्धितम् ।
परिशुद्धादवाप्नोति, धर्माभ्यासान्नरोत्तम ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—વધારે શું કહેવું ? ઉત્તમ પુરૂષ અતિ શુદ્ધ ધર્મના અભ્યાસથી જગતને હિતકારી એવા તીર્થંકરપણાને પામે છે. ૧

વિશેષાર્થ—'किं च' એ અભ્યુચ્ચય અર્થમાં છે આ ધર્મ ફલની ચિંતાને વિષે ધર્મનું ઘણું ફલ કહેલું, તેથી શું ? જેથી નરોત્તમ એટલે સ્વભાવથીજ બીજા સામાન્ય પુરૂષોમાં પ્રધાન એવો પુરૂષ નિર્મલ ધર્મના અભ્યાસથી જગત જીવના હિતને કરનાર તીર્થંકર પણાને પામે છે, તે વાત દર્શાવે છે તીર્થંકર પદને યોગ્ય એવા જીવોનું લક્ષણ સામાન્યથી પણ શાસ્ત્રોમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે "એ યોગ્ય પુરૂષો જીવતા સુધી પારકા અર્થને સાધવાના વ્યસનવાળા પોતાના અર્થને ગૌણ કરનાર, ઉચિત ક્રિયા આચરનારા, દીનભાવ વગરના, સફલ આરંભવાળા, પશ્ચાત્તાપ નહીં કરનારા, કૃતજ્ઞતાના સ્વામી, જેમનું ચિત્ત હણાયું નથી તેવા, દેવગુરૂનું

બહુ માન કરનારા અને ગંભીર આશયવાલા હોય છે તે પુરૂષો તીર્થંકર પદને યોગ્ય હોય છે.

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, જો તીર્થંકરપણું ધર્મથી પમાય છે, તો તે તીર્થંકરપણું ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે, એમ શી રીતે જાણી શકાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે. ૧

नातः परं जगत्यस्मिन् , विद्यते स्थानमुत्तमम् ।
तीर्थकृत्त्वं यथा सम्यक्, स्वपरार्थप्रसाधकम् ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—આ જગતને વિષે સારી રીતે પોતાના અને પરના અર્થને સાધનારૂં જેવું તીર્થંકરપણું છે, તેવું બીજું કોઇ ઉત્તમ સ્થાન પોતાના તથા પરના અર્થને સાધનારૂં નથી. ૧

વિશેષાર્થ—પૂર્વે જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે, અને પોતાના અને પરના અર્થને રૂડા પ્રકારે સાધનારૂં જે તીર્થંકરપણું આ ચરાચર જગતમાં ઉત્તમ સ્થાનરૂપ છે, તેનાથી બીજું કોઇ ઉત્તમ સ્થાન નથીજ. ૧

તીર્થંકરપણું સ્વપરાર્થનું સાધન છે, તેજ અર્થની ભાવના કરે છે.

पंचस्वपि महाकल्याणेषु त्रैलोक्यशंकरम् ।
तथैव स्वार्थसंसिद्ध्या, परं निर्वाणकारणम् ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—તીર્થંકરપણું પાંચ એવા પણ મહા કલ્યાણકને વિષે ત્રણ લોકને સુખ કરનારૂં છે, તેમજ પોતાના અર્થને સાધવાથી મોક્ષનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે. ૧

વિશેષાર્થ—તે તીર્થંકરપણું ગર્ભાધાન, જન્મદિવસ વગેરે પાંચ કલ્યાણકને વિષે ત્રણ લોકમાં સુખ કરે છે, પણ એક કલ્યાણકને વિષે સુખ કરે છે એમ નથી એમ अपि શબ્દનો અર્થ છે. આ પ્રકારે પરાર્થનું સાધકપણું કહી હવે સ્વાર્થનું સાધકપણું કહે છે. ૧

તેવી રીતે ત્રણ લોકના સુખને કરવાને પ્રકારે સ્વાર્થની સિદ્ધિ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની સિદ્ધિ તે વડે પ્રધાન એવુ મોક્ષનુ કારણ તીર્થંકરપણુ છે

इत्युक्तप्रायं धर्मफलम्,इदानीं तच्छेषमेव उदग्रमनुवर्णयिष्याम इति ॥ १ ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ધર્મનુ બહુધા ફલ કહ્યુ, હવે તેનુ અવશેષ જે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તેનુ વર્ણન કરીએ છીએ ૧

વિશેષાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે શેષ એટલે ધર્મનુ બાકી રહેલુ ઉત્કૃષ્ટ ફલ ૧

ધર્મનુ અવશેષ ઉત્કૃષ્ટ ફલ દર્શાવે છે

तच्च सुखपरंपरया प्रकृष्टभावशुद्धेः सामान्यं चरमजन्म तथा तीर्थकृत्त्वं चेति ॥ २ ॥

મૂલાર્થ— તે ધર્મનુ શેષ ફલ સુખની પર પરાએ કરી ઉત્કૃષ્ટ ભાવની શુદ્ધિ થવાથી સામાન્યપણે છેટલો જન્મ અને તીર્થંકરપણુ એ બે ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. ૨

વિશેષાર્થ—તે, ધર્મ ફલનુ મોટુ શેષ-ફલ ઉત્કૃષ્ટ ફલ એ છે કે, ઉત્તરોત્તર સુખની પર પરાના ક્રમે કરીને ભાવની વિશેષ શુદ્ધિ થવાથી એક તો સામાન્ય એટલે તીર્થંકર તથા અતીર્થંકર-એ બનેને સરખુ એવુ છેલ્લુ જન્મ તથા તીર્થંકરપણુ એ બે ધર્મના ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે અહિ च શબ્દનો અર્થ સમુચ્ચયમા છે ૨

तत्राक्लिष्टमनुत्तरं विषयसौख्य, हीनभावविगमः, उदग्रतरा संपत्, प्रभूतोपकारकरण, आशयविशुद्धिः, धर्मप्रधानता, अवंध्यक्रियात्वमिति ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશ રહિત અને પ્રધાન એવુ વિષય સુખ મલે છે, હીન

ભાવનો નાશ થાય છે, તથા અતિશય મોટી સંપત્તિ મલે છે, ઘણા ઉપકાર કરાય છે, અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે, ધર્મને વિષે પ્રધાનતા થાય છે અને સર્વ ક્રિયાની સફળતા થાય છે. ૩

વિશેષાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે ક્લેશરહિત એટલે પરિણામે સુંદર અને શેષ ભોગના સુખોથી પ્રધાન એવું વિષય સુખ થાય છે, એટલે શબ્દાદિ પાંચ વિષયો ભોગવાય છે. હીન ભાવનો નાશ થાય છે એટલે જાતિ કુલ, વૈભવ, વય, અવસ્થા ઇત્યાદિકની ન્યૂનતા રૂપ હીનપણાનો નાશ થાય છે, અતિશય ઉંચી એટલે પૂર્વભવથી અત્યંત ઉચ્ચ એવી દ્વિપદ (દાસ દાસી) અને ચતુષ્પદ (પશુ) વગેરેની સમૃદ્ધિ અને તેમાં અતિશય પોતાનો અને પરનો ઉપકાર કરવો, એથીજ આશય—હૃદયની વિશુદ્ધિ એટલે અમલિનતા થાય છે. ધર્મનુંજ એકસારપણું એટલે અતિનિપુણ એવા વિવેકથી પ્રાપ્ત થયેલ યથાર્થ સર્વતત્ત્વવડે ક્રિયાની સફળતા થાય છે, એટલે ધર્મ અર્થ અને કામની સેવારૂપતા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા પદાર્થો ચરમ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. ૩

तथा–विशुद्ध्यमानाप्रतिपातिचरणावाप्तिः, तत्सात्म्यभावः, भव्यप्रमोदहेतुता, ध्यानसुखयोगः, अतिशयर्द्धिप्राप्तिरिति ॥ ४ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ અને જેનો નાશ થતો નથી એવા ચારિત્રની પ્રાપ્ત થાય છે, તે ચારિત્રની સાથે આત્માનો એકીભાવ થાય છે, તે ભવ્ય જનને પ્રમોદનું કારણ થાય છે. ધ્યાનના સુખનો યોગ થાય છે, અને અતિશય ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪

વિશેષાર્થ—હીનપણાથી વિલક્ષણ હોવાથી વિશુદ્ધ એવા અને ક્યારે પણ જેનો નાશ થતો નથી, એવા ચારિત્રનો લાભ થાય છે તે પછી વિશુદ્ધ અને અવિનાશી એવા ચારિત્રની સાથે એકીભાવરૂપ પરિણુતિ થાય છે એટલે ભવ્ય જનના પ્રમોદનું કારણ થાય

છે એટલે ભવ્ય જનને સતોષ કરવાનુ કારણપણુ પ્રાપ્ત થાય છે ધ્યાન સુખનો યોગ થાય છે એટલે સમગ્ર સુખોને ઉલ્લઘન કરે તેવા ચિત્તનો નિરોધ કરવારૂપ લક્ષણુ છે જેનુ તેવા યોગ થાય છે અને આમર્ષ ઔષધિ વગેરે લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે ૪

પૂર્વોક્ત ગુણુ પ્રાપ્ત થયા પછી કાલે કરીને—

अपूर्वकरणं, चपकश्रेणिः, मोहसागरोत्तारः, केवलाभिव्यक्तिः, परमसुखलाभ इति ॥ ५॥

મૂલાર્થ—અપૂર્વકરણ (આઠમા ગુણસ્થાન) ને પામે છે, પછી ક્ષપકશ્રેણી કરે છે, પછી મોહ રૂપ સમુદ્રને ઉતરે છે, પછી કેવલજ્ઞાની થઇ પરમ સુખ (મોક્ષ) નો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ૫

વિશેષાર્થ—અપૂર્વ કરણ એટલે પ્રથમના ગુણુસ્થાનમા ન પ્રાપ્ત થયેલા એવા જે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણિ, ગુણ સક્રમ તથા અપૂર્વ સ્થિતિબધ લક્ષણવાલા પાચ અર્થ જેમા કરવામા આવે છે, તે અપૂર્વકરણ નામે આઠમુ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે, તે પછી ક્ષપક એવો સાધુ એટલે ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિને ક્ષય કરનાર એવો મુનિ તેની શ્રેણી એટલે મોહનીયાદિ કર્મ પ્રકૃતિના ક્ષયક્રમ રૂપ જે શ્રેણી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્ષપક શ્રેણિનો ક્રમ આ પ્રકારનો છે સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણ જેના પરિપક્વ થયા છે, એવો ચરમ શરીરી જીવ એટલે અવિરત, દેશવિરત, પ્રમત્ત સયત અને અપ્રમત્ત સયત એ ચારમાથી કોઇ એક ગુણસ્થાનમા રહેલો જીવ વૃદ્ધિ પામતા એવા અતિશય તીવ્ર અને શુદ્ધ એવા ધ્યાનને પોતાનુ મન આધીન કરી, ક્ષપક શ્રેણિને આરોહણ કરવાની ઇચ્છાવાલો થઇ અપૂર્વ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી પ્રથમથીજ ચાર એવા અનતાનુબધી ક્રોધાદિકને એકી સાથે નાશ કરવાનો આરભ કરે છે, તે પછી તે અનતાનુબધી ક્રોધાદિક કાંઈક અવશેષ રહે સતે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરવા માડે છે, તે પછી અનતાનુબધી ક્રોધાદિકના અવશેષનો

તથા ક્ષય કરવા માંડેલું મિથ્યાત્વ એ બંનેનો ક્ષય કરે છે, તે પછી સમ્યક્ મિથ્યાત્વ એટલે મિશ્રપુંજ અને સમ્યકત્વ એટલે શુદ્ધપુંજ એ બંને અનુક્રમે ખપાવે એટલે પ્રથમ મિશ્રપુંજને અને પછી શુદ્ધ-પુંજને ખપાવે ત્યાર બાદ જેણે આયુષ્ય બાંધ્યું નથી, એવો જીવ સર્વ મોહને નાશ કરવામાં એકકું એવું અનિવૃત્તિ કરણ નામનું જે નવમું ગુણસ્થાનક છે, તે ઉપર આરોહણ કરે છે અને તેમાં પૂર્વોક્ત રીતને અનુસારે પ્રતિક્ષણે શુદ્ધ થતો એ ગુણસ્થાનના કેટલાએક સંખ્યાતા ભાગ જતાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એવા નામવાલા ક્રોધાદિ આઠ કષાયોને નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, અને તે આઠ કષાય ક્ષય કરવા માંડતાં આ સોળ પ્રકૃતિઓનો કોઇ જાતના અધ્યવસાય વિશેષે કરીને નાશ કરે છે, તે સોળ પ્રકૃતિ-ઓના નામ આ પ્રકારે છે–૧ નિદ્રાનિદ્રા ૨ પ્રચલાપ્રચલા, ૩ સ્ત્યા-નર્દ્ધિ, ૪ નરક ગતિ, ૫ નરકાનુપૂર્વી, ૬ તિર્યગ્ગતિ, ૭ તિર્યગા-નુપૂર્વી, ૮ એકેંદ્રિય, ૯ દ્વીન્દ્રિય, ૧૦ ત્રીંદ્રિય, ૧૧ ચતુરિંદ્રિય જાતિ નામ, ૧૨ આતપ નામ, ૧૩ ઉદ્યોતનામ, ૧૪ સાધારણ નામ, ૧૫ સ્થાવર નામ અને ૧૬ સૂક્ષ્મ નામ—એ સોળ લક્ષણવાળી પ્રકૃતિ-ઓને ખપાવે તે પછી આઠ કષાયના અવશેષ એટલે અપ્રત્યાખ્યા-નાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણના શેષનો ક્ષય કરે. ત્યાર બાદ શ્રેણિ કરનાર જો પુરૂષવેદી હોય તો નપુંસકવેદને ખપાવે, તે પછી સ્ત્રીવેદને ખપાવે અને તે પછી હાસ્યાદિક વગેરે છને ખપાવી પુરૂષવેદને ખપાવે અને જો ક્ષપક શ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય અથવા સ્ત્રી હોય તો પુરૂષવેદને ઠેકાણે પોતાના વેદને ખપાવે અને બાકીના બે વેદને ખપાવે એટલે જો ક્ષપકશ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય તો પ્રથમ સ્ત્રીવે-દને અને પછી પુરૂષવેદને ખપાવે ત્યાર બાદ પોતાના વેદને ખપાવે. જો સ્ત્રીવેદ હોય તો પ્રથમ નપુંસકવેદને અને પછી પુરૂષવેદને અને પછી પોતાના વેદને ખપાવે, ત્યાર પછી અનુક્રમે સંજ્વલન ક્રોધાદિક ત્રણ કષાયને ખપાવે, પછી બાદર લોભને એજ ગુણ સ્થા-નમાં ખપાવીને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં સૂક્ષ્મ લોભને ખપાવે છે, તેને ખપાવ્યા પછી સર્વ પ્રકારે સર્વ મોહ વિકાર જેમાં નિવૃત્ત થયો છે, એવી ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનકની અવસ્થાનો આશ્રય કરે છે.

ત્યા સમુદ્રને તરી થાકેલા પુરૂષની પેઠે તથા સગ્રામરૂપ આગણા માથી યુદ્ધ કરી નીકળેલા પુરૂષની પેઠે મોહનો નિગ્રહ કરવામા નિશ્ચલ અધ્યવસાય બાધવાથી પરિશ્રાત થયેલો તે જીવ તે બારમા ગુણસ્થાનમા વિસામો લઇને તે ગુણસ્થાનના બીજા ચરમ સમયને વિષે એટલે છેટલા સમયથી પ્રથમ રહેલા સમયને વિષે નિદ્રા અને પ્રચલા એ બે પ્રકૃતિને ખપાવે અને ચરમ સમયને વિષે જ્ઞાનાવ રણની પાચ અને અતરાયની પાચ એ દશ પ્રકૃતિ તથા દર્શનાવર ણની અવશિષ્ટ પ્રકૃતિ ચાર એ રીતે ચૌદ પ્રકૃતિને સાથેજ ખપાવે છે આ ક્ષપક શ્રેણી વિષે જે કહેવામા આવ્યુ છે, તે જેણે આયુષ્ય બાધેલ નથી, તેને ઉદ્દેશીને છે જેણે આયુષ્ય બાધેલ છે, તે તો સાત પ્રકૃતિને ખપાવ્યા પછી—એટલે ચાર અનતાનુબધીની અને ત્રણ દર્શન મોહનીયની—એમ સાત પ્રકૃતિ ખપાવીને વિશ્રાતિ લે છે અને પછી પોતે જેવી રીતે આયુષ્ય બાધ્યુ છે, તેવી રીતે ભોગવીને અન્ય ભવમા ક્ષપક શ્રેણીનો પ્રારભ કરે છે

અહિં અપૂર્વ કરણ કર્યા પછી ક્ષપક શ્રેણિનુ કહ્યુ છે, તે સૈદ્ધાતિકની અપેક્ષાએ કહ્યુ છે જેથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમા રહેતા દર્શન મોહનીયના સપ્તકનો ક્ષય કરે છે, એવો તે સૈદ્ધાતિકનો જે અભિપ્રાય તેને સ્વીકારીને કહેલુ છે, પરતુ કર્મગ્રથના અભિપ્રાય પ્રમાણે કહેલુ નથી કર્મગ્રથના કરનારનો અભિપ્રાય એવો છે કે,—અવિરતી સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ ચાર ગુણસ્થાનકમાથી ગમે તે ગુણસ્થાનમા રહેલા જીવ ક્ષપકશ્રેણિ કરે તે પછી મિથ્યાત્વ મોહાદિરૂપ સ્વયભૂરમણ પ્રમુખ સમુદ્ર તેમાથી ઉતરવું થાય છે, એટલે સામે પાર જવાય છે તે પછી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન રૂપ જીવનો ગુણ પ્રગટ થાય છે, એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિ કર્મનો નાશ થતા આત્મ ગુણ પ્રગટ થાય છે તે પછી દેવતાના સુખથી અધિક એવા સુખનો લાભ થાય છે તે વિષે શાસ્ત્રમા કહેલુ છે પ.

" यच्च कामसुख लोके, यच्च दिव्य महासुखम् ।
वीतरागसुखस्येदमनतांशे न वर्त्तते " ॥ १ ॥ इति ।

" આ લોકને વિષે જે કામ સુખ છે અને દેવ લોકને વિષે જે

દિવ્ય મહાસુખ છે, તે સઘલું એકત્ર કરીએ તો પણ વીતરાગના સુખનો અનંતમો ભાગ પણ ન થાય. ૧

પરમ સુખનો લાભ થાય છે, તેનું કારણ દર્શાવે છે.

सदारोग्याप्तेरिति ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—નિરંતર આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ છે, માટે પરમસુખનો લાભ થાય છે. ૬

વિશેષાર્થ—ભાવ નિરોગતારૂપ આરોગ્યનો લાભ થયો છે માટે. ૬

નિરંતર ભાવ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ પણ શાથી થઇ છે? તે કહે છે.

भाव संनिपातक्षयादिति ॥ ७ ॥

મૂલાર્થ—ભાવ સંનિપાતનો નાશ થયો છે, માટે સદા આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ છે. ૭

વિશેષાર્થ—ભાવ સનિપાત એટલે પરમાર્થિક રોગ વિશેષ જે તેનો ક્ષય થાય છે. ૭.

ભાવ સંનિપાતનું સ્વરૂપ કહે છે.

रागद्वेपमोहा हि दोपास्तथा तथाऽऽत्मदुषणादिति ॥ ८ ॥

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે આત્માને દૂષિત કરવાથી રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ ત્રિદોષ રૂપ ભાવ સંનિપાત કહેલ છે. ૮

વિશેષાર્થ—જેમનું લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા રાગ દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત રૂપ પ્રગટ ત્રિદોષ છે, તેનું કારણ દર્શાવે છે. તે તે પ્રકારે આસક્તિ કરાવવી વગેરે કરી જીવને વિકાર પમાડે છે, તેથી રાગ, દ્વેષ અને મોહને ભાવ સંનિપાત કહેવાય છે. ૮

સ્વરૂપ, ભેદ અને પર્યાય એ ત્રણે કરીને વ્યાખ્યા કરવી એવો ન્યાય છે, તેથી તત્ત્વથી રાગાદિકનું જ સ્વરૂપ કહે છે.

अविषयेऽभिष्वंगकरणाद्राग इति ॥ ९ ॥

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વિષયોને વિષે આસક્તિ કરવી એ રાગ કહેવાય છે. ૯

વિશેષાર્થ—સ્વભાવથી નાશવત પણાને લઇને બુદ્ધિમાન પુરૂષોને આસકિત કરવાને અયોગ્ય એવા જે સ્ત્રી આદિ પદાર્થ તેમા મનની જે આસક્તિ કરવી, તે રાગ રૂપ દોષ કહેવાય છે ૯

तत्रैवाग्निज्वालाकल्पमात्सर्योपादनाद्द्वेष इति ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—તેજ નાશવત પદાર્થને વિષે આસકિત થતા અગ્નિની જ્વાલા જેવો મત્સર કરવો તે દ્વેષ રૂપ-દોષ કહેવાય છે. ૧૦

વિશેષાર્થ—તેજ ઠોઇ સ્ત્રી આદિ પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતા સમ્યકત્વાદિ ગુણુનો સર્વ પ્રકારે દાહ કરી નાશ કરે છે માટે અગ્નની જ્વાલા જેવો જે પરની સપત્તિને ન સહન કરવા રૂપ લક્ષણ વાલા મત્સરને કરવાથી દ્વેષ નામનો દોષ કહેવાય છે ૧૦

हेयेतरभावाधिगमप्रतिबंधविधानान्मोह इति ॥ ११ ॥

મૂલાર્થ—ત્યાગ કરવાયોગ્ય અને ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય પદાર્થના જ્ઞાનનો અટકાવ કરવો તે મોહ નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—આ સ્થલે નિશ્ચયનયવડે કરીને હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય એવા મિથ્યાત્વ વગેરેનો અને ઉપાદેય ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય એવા સમ્યગ્ દર્શન વિગેરેનો ભાવ તેમનુ અને વ્યવહારનયવડે વિષ તથા કાંટા પ્રમુખ હેય પદાર્થનો અને માલા ચદન પ્રમુખ ઉપાદેય પદાર્થના જ્ઞાનનો પ્રતિબધ કરવાથી—અટકાવ કરવાથી મોહ નામનો દોષ થાય છે ૧૧

એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ ત્રણુ ભાવ સનિપાત છે, એમ જણુાવતા કહે છે

सत्स्वेतेषु न यथावस्थितं सुखं, स्वधातुवैषम्यादिति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ છતાં યથાર્થ સુખ ન થાય કારણ કે, આત્માની મૂલ પ્રકૃતિનું વિષમપણું થાય છે. ૧૨

વિશેષાર્થ—રાગાદિ છતાં જીવને યથાર્થ એટલે જેવું છે, તેવું સુખ થતું નથી. તેનું કારણ કહે છે. પોતાના ધાતુનું વિષમપણું થવાથી એટલે જીવના સ્વરૂપને ધારણ કરે તે ધાતુ કહેવાય, સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો તે ધાતુ, તેમનું વિષમપણું થવાથી જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી, પણ અન્ય પ્રકારે જણાય છે તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ વાયુ પ્રમુખ દોષના ઉપઘાતથી રસ, રૂધિર વગેરે ધાતુઓનું વિષમપણું થતાં દેહધારી પ્રાણીઓને જેમ કામ ભોગનું અથવા મનની સમાધિનું કાંઈ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમજ આ સંસારી જીવોને રાગાદિદોષના વશથી સમ્યગ્દર્શનાદિ અતિશય મલિનરૂપપણાને પામતાં રાગદ્વેષ અને મોહના ઉપશમથી જે સુખ થવું જોઇએ તે સુખ રાગ દ્વેષ અને મોહના ઉદયથી જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૨

એ અર્થને વ્યતિરેકપણે-ઉલટીરીતે કહે છે—

क्षीणेषु न दुःखं, निमित्ताभावादिति ॥ १३ ॥

મૂલાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં દુઃખ નથી, કારણકે જીવને દુઃખ થવાના રાગાદિ નિમિત્ત કારણનો અભાવ છે. ૧૩

વિશેષાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં ભાવસંનિપાતથી થયેલું જે દુઃખ તે ઉત્પન્ન નથી થતું શા માટે ? તેનું કારણ કહે છે. દુઃખના કારણ જે રાગાદિ તેનો વિરહ થાય છે, માટે. ૧૩

જ્યારે દુઃખ ન થાય ત્યારે શું થાય ? તે કહે છે.

आत्यंतिकभावरोगविगमात् परमेश्वरताऽऽप्तेस्तत्तथास्वभावत्वात् परमसुखभाव इतीति ॥ १४ ॥

મૂલાર્થ—ભાવરોગનો અત્યંતનાશ થવાથી પરમેશ્વરપણાની જે પ્રાપ્તિ તેવડે પરમ સુખનો લાભ થાય છે. કારણકે, પરમસુખના લાભનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—રાગાદિક જે ભાવરોગ તેમનો [1]વિગમ એટલે વિચ્છેદ, તે થવાથી ઈંદ્ર, ચક્રવર્ત્તી વગેરેના ઐશ્વર્યને આતક્રમણ કરતી અને કેવલજ્ઞાનાદિ લક્ષણવાલી પરમેશ્વરતાની જે પ્રાપ્તિ તેનું નામ પરમસુખ લાભ કહેલ છે એ ઉત્તરની સાથે સંબંધ છે, તે પરમ સુખ લાભ કહેવાનું કારણ શું છે? કે પરમ સુખ લાભને પરમેશ્વરતારૂપપણું છે, માટે જે પરમ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે અહિં ઇતિ શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને દેખાડે છે ૧૪

એવી રીતે તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંનેનું સામાન્યપણે પ્રધાન એવા ધર્મનું ફલ કહીને હવે તીર્થંકરપણારૂપ લક્ષણવાલું મોટું ધર્મફલ કહેવાને ગ્રંથકાર કહે છે

देवेंद्रहर्षजननमिति ॥ १५ ॥

મૂલાર્થ—દેવેંદ્રોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનારૂં તીર્થંકરપણું છે. ૧૫

વિશેષાર્થ—દેવેંદ્રો એટલે ચમરેંદ્ર, શકેંદ્ર વગેરે ઇંદ્રો તેમને હર્ષ-સંતોષ ઉત્પન્ન કરનાર એવું તીર્થંકરપણું છે. ૧૫

तथा पूजानुग्रहांगतेति ॥ १६ ॥

મૂલાર્થ—પૂજાવડે જગતના અનુગ્રહનું કારણરૂપ તીર્થંકરપણું છે. ૧૬

વિશેષાર્થ—પૂજા એટલે પ્રભુના જન્મકાલથી માંડીને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ સુધી તે નિમિત્તવડે મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર સ્નાન વગેરે કરવા રૂપ પૂજા, તે વડે અનુગ્રહ એટલે મોક્ષ બીજના

૧ ફરીથી ન થવું એ પ્રકારનો નાશ

લાભરૂપ ત્રણ જગતનો ઉપકાર તેની અંગતા એટલે કારણ રૂપ છે. ભગવંતને ઉદ્દેશી ભગવંત જેનું કારણ છે એવી અને ભક્તિના સમૂહવડે ભરપૂર એવા ઈંદ્રાદિકના સમૂહરૂપ પ્રાણીઓએ સંપાદન કરેલ પૂજાથી ઘણાં ભવ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષને અનુસરતો સમ્યક્ત્વાદિ લાભ રૂપ મહાન્ ઉપકાર થાય છે. ૧૬

तथा प्रातिहार्योपयोग इति ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—વળી અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્યનો ઉપયોગ થાય છે. ૧૭

વિશેષાર્થ—પ્રતિહારનું કર્મ તે પ્રાતિહાર્ય, તે અશોક વૃક્ષ વગેરે છે. આઠ પ્રકારના પ્રાતિહાર્ય છે તેને માટે કહ્યું છે કે,—

" अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टिः दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च ।
भामंडलं दुंदुभिरातपत्रं सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ १ ॥

" ૧ અશોક વૃક્ષ, ૨ દેવે કરેલી પુષ્પ વૃષ્ટિ, ૩ દિવ્ય ધ્વનિ, ૪ ચામર, ૫ સિંહાસન, ૬ ભામંડલ, ૭ દુંદુભિ અને ૮ છત્ર, એ આઠ જિનેશ્વરોના પ્રાતિહાર્ય છે. " ૧

તે પ્રાતિહાર્યનો ઉપભોગ કરનારૂં તીર્થંકરપણું છે. ૧૭

ततः परंपरार्थकरणमिति ॥ १८ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટ અર્થને કરનારૂં તીર્થંકરપણું છે. ૧૮

વિશેષાર્થ—પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ અર્થ-પ્રયોજન તેનું કરણ એટલે, સર્વ પ્રાણીઓને પોતપોતાની ભાષા રૂપે પરિણામ પામતી, અમૃતના પાનથી પણ અધિક આનંદ આપનારી અને સર્વથી પણ એક યોજન સુધીના ભૂમિ ભાગ સુધી જનારી—વ્યાપનારી વાણી અને બીજા તે તે વિચિત્ર ઉપાયો (નાના પ્રકારના ઉપાયો) વડે પારકો મોક્ષ રૂપ અર્થ સંપાદન કરનાર તીર્થંકરપણું છે. ૧૮

એને ઉત્કૃષ્ટ પર પ્રયોજનને '**अविच्छेदेन**' એ સૂત્રથી આ-

રથી ' इति परपरार्थकरणं ' એ સૂત્ર પર્યંત સૂત્રોના સમૂહવડે સ્ફૂટ કરતા કહે છે

अविच्छेदेन भूयसा मोहाधकारापनयं हृद्यैर्वचनभानुभिरिति ॥१९॥

મૂલાર્થ—મનોહર વચન રૂપ કિરણોવડે ઘણાં પ્રાણીઓના મોહ રૂપ અધકારનો નાશ કરવો, એવું તીર્થંકરપણુ છે. ૧૯

વિશેષાર્થ—અવિચ્છેદ એટલે યાવજ્જીવિત લાખો ક્રોડો ભવ્ય પ્રાણીઓના અજ્ઞાન રૂપ અધકારનો પોતાના વચન રૂપ કિરણોવડે નાશ કરવો, એવું તીર્થંકર પણુ છે ૧૯

પ્રાણીઓનુ મોહાધકાર દૂર થયા પછી જે થાય છે, તે કહે છે

सूक्ष्मभावप्रतिपत्तिरिति ॥ २० ॥

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવ એટલે જીવાદિ પદાર્થોનુ જ્ઞાન થાય છે. ૨૦

વિશેષાર્થ—સૂક્ષ્મ એટલે સામાન્ય બુદ્ધિ વાલાઓને અગમ્ય એવા જીવાદિ ભાવનો બોધ થાય છે ૨૦

ततः श्रद्धामृतास्वादनमिति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી શ્રદ્ધા રૂપ અમૃતનુ આસ્વાદન થાય છે. ૨૧

વિશેષાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવને વિષે રૂચિ થવા રૂપ દેવતાનુ ભોજન જે અમૃત તેનુ આસ્વાદન એટલે મન રૂપ જિહ્વાવડે ગ્રહણ કરવુ થાય છે ૨૧

ततः सदनुष्ठानयोग इति ॥ २२ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી સારા અનુષ્ઠાનનો યોગ થાય છે. ૨૨

વિશેષાર્થ—સદનુષ્ઠાન એટલે સાધુ ધર્મ અથવા ગૃહસ્થ ધર્મના અભ્યાસ રૂપ સારી ક્રિયા તેનો સંબંધ થાય છે. ૨૨

ततः परमापायहानिरिति ॥ २३ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટી અનર્થની હાનિ થાય છે. ૨૩

વિશેષાર્થ—પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટી, અનર્થની હાનિ એટલે નરકાદિ કુગતિમાં પ્રવેશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલા મોટા અનર્થના સમૂહનો અતિશય નાશ થાય છે. ૨૩

તે પછી ઉપકાર કરવા માંડેલા ભવ્ય પ્રાણીઓને તીર્થંકર પ્રભુના વચનથી જે લાભ થાય છે, તે કહે છે.

सानुबंधसुखभाव उत्तरोत्तरः प्रकामप्रभूतसत्त्वोपकाराय अवंध्यकारणं निर्वृतेरिति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ—અતિશયે શ્રેષ્ટ એવો અવિચ્છિન્ન સુખ ભાવ પ્રાણીઓના મોટા ઉપકારને અર્થે થાય છે અને તે મોક્ષનું અવંધ્ય-સફલ કારણ છે, એટલે અધિકથી અધિક સુખની પરંપરાએ કરી યાવત્ મોક્ષ સુખનો સાચો હેતુ છે. ૨૪

વિશેષાર્થ—ઉત્તરોત્તર એટલે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો નિરંતર સુખભાવ જે અતિશય ઘણા પ્રાણીઓનો ઉપકાર કરે છે અને તે સાનુબંધ સુખ ભાવથી થયેલ ઉપકાર મોક્ષનું સત્ય કારણ છે. ૨૪

તે ઉત્કૃષ્ટા પરાર્થ કરવાના સ્વરૂપની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

इति परंपरार्थकरणमिति ॥ २५ ॥

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટા પારકા અર્થનું કરવું તે તીર્થંકરપણાનું ફલ છે. ૨૫

વિશેષાર્થ—પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનનું પર જીવોના ઉત્કૃષ્ટ પ્રયોજનનું કરવા પણ છે ૨૫

હવે ફરીવાર સામાન્ય ચરમ જન્મ અને તીર્થંકરપણું એ બન્નેનું સાધારણ ધર્મ ફલ કહે છે

भवोपग्राहिकर्मविगम इति ॥ २६ ॥

મૂલાર્થ—ભવોપગ્રાહી એવા વેદનીયાદિ ચાર અઘાતિ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—પૂર્વ કોટી આદિ પ્રમાણ વાલું સયોગી કેવલી પર્યાયપણું જેમણે પરિપાલન કરેલું છે એવા તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બન્ને ચૌદમા ગુણઠાણાને અંતે ભવોપગ્રાહી કર્મ એટલે વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર રૂપ ચાર કર્મ તેનો નાશ થાય છે ૨૬

ततः निर्वाणगमनमिति ॥ २७ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બન્નેનું નિર્વાણ-મોક્ષ ગમન થાય છે. ૨૭

વિશેષાર્થ—દેહધારી પ્રાણી જેથી નિર્વાણ પામે તે નિર્વાણ મોક્ષ કહેવાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર અથવા જીવનું પોતાના સ્વરૂપમા રહેવું તેને વિષે ગમન કરવું, તે નિર્વાણ ગમન કહેવાય છે ૨૭

तत्र च पुनर्जन्माद्यभाव इति ॥ २८ ॥

મૂલાર્થ—તે મોક્ષ પામ્યે સતે ફરીવાર જન્મ વગેરેનો અભાવ થાય છે. ૨૮

વિશેષાર્થ—તે મોક્ષમા બીજીવાર, ત્રીજીવાર ઇત્યાદિ થનારા જન્મ, જરા અને મરણ વગેરે અનર્થોનો અભાવ થાય છે, અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે ૨૮

મોક્ષ પામ્યા પછી ફરીવાર જન્મ મરણાદિ ન થવાના કારણ કહે છે

बीजाभावतोऽयमिति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—એ જન્માદિકનો અભાવ બીજના અભાવથી થાય છે. ૨૯

વિશેષાર્થ—બીજ જે આગળ કહેવામાં આવશે, તેના અભાવથી આ પુનર્જન્મ વગેરેનો અભાવ થાય છે, એટલે બીજ વિના જેમ અંકુરા ન થાય તેમ કર્મ બીજ વિના જન્માદિ થતા નથી ૨૯

તે જન્મ મરણાદિકના કારણ રૂપ બીજને કહે છે.

कर्मविपाकस्तादिति ॥ ३० ॥

મૂલાર્થ—જન્માદિકનું બીજ કારણ કર્મનો વિપાક છે. ૩૦

વિશેષાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મનો જે ઉદય તે જન્માદિકનું બીજ કારણ છે. ૩૦

મોક્ષમાં ગયેલો જીવ પણ કર્મ સહિત થશે એમ કહેવું નહીં તે કહે છે.

अकर्मा चासाविति ॥ ३१ ॥

મૂલાર્થ—નિર્વાણ ગતજીવ કર્મ રહિત થયા તે ફરીથી કર્મ સહિત થવાના નથી. ૩૧

વિશેષાર્થ—મોક્ષમાં ગયેલ જીવ કર્મ રહિત થાય છે. ૩૧

ભલે નિર્વાણ ગત જીવ કર્મ રહિત હો તથાપિ તેને ફરીથી જન્મ મરણાદિક થશે, તે શંકાનો ઉત્તર કહે છે.

तद्वत एव तद्ग्रहः इति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—કર્મવાલાને જ ફરીથી જન્મ વગેરે થાય છે. ૩૨

વિશેષાર્થ—કર્મ સહિત એવા જીવનેજ ફરીથી જન્મ મરણાદિક થાય છે, કર્મ રહિતને જન્માદિ થતા નથી. ૩૨

અહી કોઇ શકા કરે કે, જેને જીવ કરે તે કર્મ કહેવાય છે, એવી વ્યુત્પત્તિથી કર્મને આદિપણાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થયો, તો તે વડે સર્વકાલકર્મવાળાનેજ તે જન્માદિકનું ગ્રહણ કેવી રીતે થાય? એટલે પ્રથમ એકલો જીવ હશે તેણે કર્મ કર્યા ત્યારે તે સકર્મ થયો. આ શકાનો ઉત્તર આપે છે

तदनादित्वेन तथाभावसिद्धेरिति ॥ ३३ ॥

મૂલાર્થ—તે કર્મના અનાદિ ભાવે કરી કર્મવાલાનેજ જન્માદિકનુ ગ્રહણ થાયએવા ભાવની સિદ્ધિ થાય છે માટે. ૩૩

વિશેષાર્થ—તે કર્મનુ કરવાપણુ છે, તો પણ બીજા અધ્યાયમા કહેલ સવિસ્તર યુકિતવડે કર્મનુ અનાદિપણુ સિદ્ધ કરેલ છે, તેથી તથાભાવ એટલે કર્મવાલાનેજ પુનર્જન્માદિકનુ ગ્રહણ થાય એ ભાવની સિદ્ધ થાય છે, એ કારણથી કર્મરહિત એવા સિદ્ધ મહારાજને ફરીથી જન્માદિક થતા નથી ૩૩

કોઇ શકા કરે કે, " ધર્મ તીર્થના કરનારા જ્ઞાની પુરૂષો મોક્ષમા જઇને તીર્થનો ઉચ્છેદ દેખી ફરીથી પાછા સસારમા આવે છે " આવા વચનના પ્રમાણથી કર્મરહિતને જન્માદિનુ ગ્રહણ કેમ ન થાય? આ શકાનો ઉત્તર આપે છે

सर्वविप्रमुक्तस्य तु तथा स्वभावत्वा—
न्निष्ठितार्थत्वाच्च तद्ग्रहणे निमित्तमिति ॥ ३४ ॥

મૂલાર્થ—સર્વથા કર્મથી મુકત થયેલાને તેવા પ્રકારના સ્વભાવને લઇને પોતાના પ્રયોજનને સપૂર્ણ કરનારા એવા મોક્ષના જીવને પુનર્જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કોઈ નિમિત્ત રહ્યુ નથી. ૩૪

વિશેષાર્થ—સર્વ કર્મથી મુકાએલ છે, તેનુ તેવા પ્રકારનુ સ્વરૂપ છે, તેથી તેમજ તેણે સર્વ પ્રયોજન પૂર્ણ કરેલ છે, તેથી એ જીવને જન્માદિ ગ્રહણ કરવામા કોઇ પણ કારણ નથી કહેવાનુ

તાત્પર્ય એ છે કે, જે જીવ સર્વ કર્મોથી સર્વથા મુકાયો છે. તેને જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કાંઇ પણ નિમિત્ત નથી. કારણ કે, તેને સર્વ પ્રયોજનની સમાપ્તિ થઇ છે, તેથી જન્માદિકને ગ્રહણ કરાવનાર જે સ્વભાવ તેનો અભાવ છે અને કોઈએ કલ્પેલો તીર્થના ઉચ્છેદ કરવા રૂપ લક્ષણવાલો હેતુ પણ ઘટતો નથી. કારણ કે તે હેતુને કષાયરૂપ વિકારથી ઉત્પન્ન થવાપણું છે, ભાવાર્થ એવો છે કે, જેને કષાય રહી ગયા હોય તેને એવો વિચાર થાય કે, "મારૂં તીર્થ ઉચ્છેદને દૂર થયું છે, તેથી હું અવતાર લઇને ફરીથી તેનું સ્થાપન કરૂં." પણ જેને સર્વથા કર્મનો ક્ષય થયેલ છે, તેને એવો વિચાર આવેજ નહીં. ૩૪

એમ થતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

नाजन्मनो जरेति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—જન્મરહિત થયેલા જીવને જરાવસ્થા હોતી નથી. ૩૫

વિશેષાર્થ—જન્મ–ઉત્પત્તિ રહિત એવા પુરૂષને વયનો નાશ થવારૂપ જરાવસ્થા ઉત્પન્ન થતી નથી. ૩૫

एवं च न मरणभयशक्तिरिति ॥ ३६ ॥

મૂલાર્થ—જન્મ અને જરાનો અભાવ થતાં મરણનું ભય રહેતું નથી. ૩૬

વિશેષાર્થ—જે મરણના ભયની બીજરૂપ શક્તિ તે રહેતી નથી. ૩૬

तथा न चान्यउपद्रव इति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ—વળી સિદ્ધના જીવને બીજો પણ કોઇ ઉપદ્રવ રહેતો નથી. ૩૭

વિશેષાર્થ—વળી મોક્ષમાં તૃષા, ભુખ વગેરે અન્ય ઉપદ્રવ રહેતા નથી ૩૭

ત્યારે મોક્ષમાં શું હોય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે

विशुद्धस्वरूपलाभ इति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—અતિ શુદ્ધ એવા સ્વ સ્વરૂપનો લાભ થાય છે. ૩૮

વિશેષાર્થ—કર્મ મલથી રહિત એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે ૩૮

तथा आत्यंतिकी व्याबाधानिवृत्तिरिति ॥ ३९ ॥

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે ૩૯

વિશેષાર્થ—શરીર અને મન સંબંધી પીડાનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે ૩૯

તે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિને વિશેષપણે દેખાડે છે

सा निरुपम सुखमिति ॥ ४० ॥

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ એજ નિરૂપમ સુખ છે. ૪૦

વિશેષાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખની સર્વથા નિવૃત્તિ તે ઉપમા રહિત સુખ છે ૪૦

સિદ્ધના જીવને એવું નિરૂપમ સુખ છે, તેનું કારણ કહે છે

सर्वत्राप्रवृत्तेरिति ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—સિદ્ધના જીવને સર્વ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, તેથી એ નિરૂપમ સુખ છે. ૪૧

વિશેષાર્થ—ત્યાગ કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા કોઇ પણ પદાર્થ ઉપર સિદ્ધના જીવોની પ્રવૃત્તિ રહી નથી તેથી તેમને અનુપમ સુખ છે ૪૧

સિદ્ધના જીવોને કોઇ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, એ શાથી કહો છો?

समाप्तकार्यत्वादिति ॥ ४२ ॥

મૂલાર્થ—કરવા યોગ્ય કાર્યની સમાપ્તિ થઇ છે, માટે. ૪૨

વિશેષાર્થ—જેના કેવલ જ્ઞાનાદિ કાર્ય સંપૂર્ણ થયા છે, એવા સિદ્ધને કોઇ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ કરવાની રહી નથી; માટે તેમને સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે. ૪૨

એ વાતની સર્વ રીતે પુષ્ટિ કરતાં કહે છે.

न चैतस्य क्वचिदौत्सुक्यमिति ॥ ४३ ॥

મૂલાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને કોઈ કાર્ય કરવામાં ઉત્સુકપણું રહેતું નથી. ૪૩

વિશેષાર્થ—નિવૃત્ત એટલે મોક્ષ પામેલા જંતુને કોઇ પદાર્થને વિષે વાંછારૂપ ઉત્સુકપણું રહેતું નથી. च નો અર્થ સમુચ્ચયમાં છે, એટલે સિદ્ધની સર્વત્ર અપ્રવૃત્તિ છે, એવો અર્થ થાય છે, ૪૩

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, સિદ્ધના જીવને ઉત્સુકપણાનો નિષેધ કેમ કરો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

दुःखं चैतत्स्वास्थ्याविनाशनेनेति ॥ ४४ ॥

મૂલાર્થ—સ્વસ્થપણાના સુખનો નાશ કરવાથી એ ઉત્સુકપણું દુઃખરૂપ છે. ૪૪

વિશેષાર્થ—એ ઉત્સુકપણું તે દુઃખરૂપ છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. સર્વ સુખનું મૂલ રૂપ જે સ્વસ્થપણું, તેનો નાશ કરીને થતું ઉત્સુકપણું દુઃખરૂપ છે. ૪૪

જો કે ઉત્સુકપણાથી સ્વસ્થપણાનો વિનાશ થાય છે, તો પણ એ ઉત્સુકપણાને દુઃખરૂપતા કેમ છે ? એવી શંકા કરી તેનો ઉત્તર આપે છે—

दुःखशक्त्युद्रेकतोऽस्वास्थ्यसिद्धेरिति ॥ ४५ ॥

મૂલાર્થ—દુઃખનુ બીજરૂપ ઉત્સુકપણાની ઉત્પતિ થવાથી અસ્વસ્થપણાની સિદ્ધિ થાય છે તેથી. ૪૫.

વિશેષાર્થ—દુખશક્તિ એટલે દુખના બીજરૂપ જે શકિત તેના ઉત્પન્ન થવાથી આત્માને વિષે અસ્વસ્થપણાની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે ઉત્સુકપણુ દુખરૂપ છે ૪૫

અસ્વસ્થપણાની સિદ્ધિ કઇ રીતે જાણવામા આવે છે ? તે શકાનો ઉત્તર આપે છે

अहितप्रवृत्त्येति ॥ ४६ ॥

મૂલાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થતા જણાય છે. ૪૬.

વિશેષાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થપણુ જણાય છે, એટલે દુખની શક્તિના અધિકપણાને લઇને ઉત્પન્ન થયેલ અસ્વસ્થપણાને ઉત્પન્ન કરનાર એવી મનને પ્રીતિ ઉપજાવનાર સ્ત્રી વિગેરે વસ્તુને વિષે પ્રવર્ત્તવાથી અસ્વસ્થપણુ જણાય છે ૪૬

હવે સ્વસ્થતાનુ સ્વરૂપ કહે છે—

स्वास्थ्य तु निरुत्सुकतया प्रवृत्तेरिति ॥ ४७ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાએ (ઉછાંછળાપણાએ) રહિત પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વસ્થપણુ પ્રગટ થાય છે. ૪૭.

વિશેષાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ચપલતા મુકીને પ્રવૃત્તિ કર વાથી સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઇ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે ૪૭

એમ સ્વસ્થપણુ સિદ્ધ થતા ની સિદ્ધિ થઇ ? તે કહે છે—

परमस्वास्थ्यहेतुत्वात्परमार्थतः स्वास्थ्यमेवेति ॥ ४८ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્કૃષ્ટા સ્વસ્થપણાનું કારણપણું છે. તેથી પરમાર્થપણે નિરૂત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, એજ સ્વસ્થપણું જાણવું. ૪૮

વિશેષાર્થ—પરમ સ્વસ્થપણાના કારણને લઇને એટલે ચિત્તના ઉપદ્રવના પરિહારવડે ઉત્કૃષ્ટ એવા પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાના નિમિત્તને લઇને પરમાર્થથી એટલે તત્વ વૃત્તિથી નિરૂત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, તેજ સ્વસ્થપણું જાણવું. તે નિરૂત્સુક પ્રવૃત્તિ કેવલી ભગવાનને વિષે રહેલી છે, તેથી તે કેવલી ભગવાનને કોઇ ઠેકાણે ઉત્સુકપણું નથી, એ વાત સિદ્ધ થઇ. અહિં કોઇ શંકા કરે કે, સંસાર તથા મોક્ષને વિષે એકાંત નિસ્પૃહ એવા કેવલી ભગવાનને યોગ્ય અર્થમાં પ્રવૃત્તિ અને અયોગ્ય અર્થમાં નિવૃત્તિ કયે પ્રકારે થાય છે ? તે શંકાનો ઉતર આપે છે. પૂર્વ સંસ્કારને લઇને કુંભારના ચક્રના ભમવાની પેઠે દ્રવ્યથી જ એ બંને કરવા યોગ્યમાં પ્રવૃત્તિ અને ન કરવા યોગ્યમાં નિવૃત્તિ થાય છે. ૪૮.

કેવલીને દ્રવ્યથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ છે, એ વાતની ભાવના કરતા કહે છે.

भावसारे हि प्रवृत्यप्रवृत्ती सर्वत्र प्रधानो व्यवहार इति ॥४९॥

મૂલાર્થ—જેમાં ભાવજ સારરૂપ છે એવી પ્રવૃત્તિ તથા અપ્રવૃત્તિ એ સર્વ સ્થાને પ્રધાન વ્યવહાર છે. ૪૯.

વિશેષાર્થ—સર્વ કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને ન કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે અપ્રવૃત્તિ (નિવૃત્તિ) કરવી, તે જો મનના વિકલ્પ પૂર્વક હોય તો તે પ્રધાન વ્યવહાર કહેવાય છે, એટલે લોકાચાર રૂપ ભાવ વ્યવહાર કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે, કોઇ સારા અથવા નઠારા કામને વિષે મનની એકાગ્રતા પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી અથવા નિવૃત્તિ કરવી તેને તત્ત્વવેત્તાઓ તાત્વિક એટલે ભાવરૂપ પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિ કહે છે, પણ મનના

પ્રણિધાન વિનાની જે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ છે તેને ભાવરૂપ કહેતા નથી, તેથી મુનિપણાની દ્રવ્યક્રિયા જેમને પૂર્ણ થયેલી છે એવા અભવ્યાદિકને અનાભોગ વગેરેથી તેમની ક્રિયા થાય છે, માટે સિદ્ધાતમા સત્ય મુનિભાવની ક્રિયાના કરનાર કહ્યા નથી વલી સાતમી નરકની પૃથ્વીને પામવા યોગ્ય એવા આયુષ્યના બ ધના કારણરૂપ જે મહારભાદિ પાપસ્થાનને સેવનારા સમૂર્છિમ મત્સ્ય વગેરે પણ તેવા મનની ક્રૂરતારૂપ ભાવથી રહિત છે, તેથી સાતમી નરકના આયુષ્યને બાધવા સમર્થ થતા નથી, તેમ સસાર અને મોક્ષ બ નેમા નિ સ્પૃહ મનવાલા અયોગી કેવલી પણ વિહિત અને અવિહિત એવા અર્થને વિષે પૂર્વ સ સ્કારના વશથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે છે, તોપણ તેમને ભાવથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કરનારા કહ્યા નથી ૪૯

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતા કહે છે—

प्रतीतिसिद्धश्चाय सद्योगसचेतसामिति ॥ ५० ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણ યોગવડે સાવધાન મનવાલા મહામુનિઓને પોતાના અનુભવવડે પૂર્વે કહેલા અર્થ સિદ્ધજ છે ૫૦

વિશેષાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણવાલા સારા યોગે કરી સાવધાન એવા પુરૂષોને પૂર્વે કહેલો અર્થ પોતાના અનુભવમા સિદ્ધ છે તે વાત જણાવે છે (અહિ च શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમા છે) ધ્યાનરૂપ નિર્મલ મન જેમને પ્રાપ્ત થયેલુ છે, એવા મહામુનિઓ પોતાની મેળેજ પૂર્વે કરેલા અર્થને અ ગિકાર કરે છે, તેમા બીજાના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી ૫૦

હવે ચાલતા પ્રસ ગને કહે છે

सुस्वास्थ्य च परमानद इति ॥ ५१ ॥

મૂલાર્થ—અતિશય સ્વસ્થપણુ એજ પરમાન દ (મોક્ષ) કહેવાય છે. ૫૧.

વિશેષાર્થ—નિરૂત્સુકપણાએ (ઉછાંછલાપણાએ) રહિત એવી પ્રવૃત્તિવડે સાધ્ય યોગ્ય એવા સ્વસ્થપણાથી અધિક એવું સ્વસ્થપણું, તે સુસ્વાસ્થ્ય કહેવાય છે. તેજ મોક્ષના સુખરૂપ લક્ષણુવાળો પરમાનંદ (ઉત્કૃષ્ટ આનંદ) કહેવાય છે. ૫૧.

તે પરમાનંદ શાથી કહેવાય છે ? તે કહે છે.

तदन्यनिरपेक्षत्वादिति ॥ ५२ ॥

મૂલાર્થ—તે આત્માને બીજી વસ્તુની અપેક્ષા રહી નથી તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૨

વિશેષાર્થ—તે આત્મા બીજી પુદ્ગલિક વસ્તુની અપેક્ષા સર્વથા રહિત થવાથી, તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૨

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, આત્માથી અન્ય એવી વસ્તુની અપેક્ષા શા માટે દુઃખરૂપ છે ? જેથી એમ કહો છો. તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

अपेक्षाया दुःखरूपत्वादिति ॥ ५३ ॥

મૂલાર્થ—પારકી અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે. માટે. ૫૩

વિશેષાર્થ—સુગમ છે. ૫૩.

એ વાતની ભાવના કરે છે એટલે પર પદાર્થની અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે, એમ ભાવે છે—

अर्थांतरप्राप्त्या हि तन्निवृत्तिर्दुखःत्वेनानिवृत्तिरेवेति ॥ ५४ ॥

મૂલાર્થ—દુઃખરૂપ એવી અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિવડે જે ઇચ્છાની નિવૃત્તિ છે તે દુઃખપણાની અનિવૃત્તિ છે. ૫૪.

વિશેષાર્થ—ઇંદ્રિયોના વિષય સુખના લાભે કરી જે દુઃખન નિવૃત્તિ કરવી, તે શું કહેવાય છે ? દુઃખરૂપ એવી અર્થાંતરની પ્રા-

પ્તિ-વિષયસુખની પ્રાપ્તિ તે દુખરૂપ છે, માટે વસ્તુગતે તે તે દુખની અનિવૃત્તિજ જાણવી ૫૪

મોક્ષ થતા અર્થાતરની પ્રાપ્તિનો નિષેધ કરતા કહે છે

न चास्यार्थांतरावाप्तिरिति ॥ ५५ ॥

મૂલાર્થ—એ મોક્ષના જીવને અર્થાતરની પ્રાપ્તિ નથી ૫૫.

વિશેષાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને પોતાથી જુદા એવા પુદ્ગલ ભાવ વિગેરે પદાર્થનો સબધ નથી ૫૫

સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થનો સબધ નથી,તે બતાવે છે—

स्वस्वभावनियतो ह्यसौ विनिवृत्तेच्छाप्रपंच इति ॥ ५६ ॥

મૂલાર્થ—સર્વ પદાર્થ સબધી અભિલાષા જેની નિવૃત્ત થઈ છે, એવા સિદ્ધ ભગવાન્ નિરતર પોતાના સ્વભાવમાંજ રહેલા છે. ૫૬.

વિશેષાર્થ—અત્યત નિવૃત્ત થયેલ છે, સર્વ પદાર્થ સબધી અભિલાષા જેમની એવા સિદ્ધ ભગવાન્ પોતાના સ્વરૂપ માત્રને વિષેજ રહ્યા છે ૫૬

સિદ્ધક્ષેત્રગત આકાશની સાથે પણ સિદ્ધના જીવનો સબધ નિષેધ કરતા કહે છે—

अतोऽकामत्वात्तत्स्वभावत्वान्न लोकांतक्षेत्राप्तिरा(प्तिः) ॥५७॥

મૂલાર્થ—ઇચ્છા નથી માટે અકામ છે અને અકામ છે તેથી અર્થાતરની અપેક્ષાએ રહિત છે, એ કારણથી સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેવારૂપ પ્રાપ્તિ છે, તેથી અર્થાતર સાથે સબધ નથી ૫૭

વિશેષાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છાનો પ્રપચ ગયો છે, તેથી તેને નિરભિલાષપણુ પ્રાપ્ત

થયેલ છે, અને તે કારણથી આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષપણું પ્રાપ્ત થયું, અને તે પ્રાપ્ત થવાથી સિદ્ધના જીવને રહેવાના સ્થાનરૂપ લોકાંત ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો પણ સિદ્ધ મહારાજ અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષ થયા છે, માટે આકાશરૂપ અન્ય પદાર્થની સાથે સિદ્ધના જીવનો સંબંધ ન જાણવો. ૫૭.

સિદ્ધક્ષેત્રનો સંબંધ છતાં પણ સંબંધની ના કહી, તેની ભાવના કરતા કહે છે.

औत्सुक्यवृद्धिर्हि लक्षणमस्याः हानिश्च समयांतरे इति ॥५८॥

મૂલાર્થ—સિદ્ધિક્ષેત્રરૂપ અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવારૂપ ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિની બીજા સમયમાં હાનિ થાય છે. ૫૮

વિશેષાર્થ—ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિએ અર્થાંતર પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ છે અને તે ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ સિદ્ધના જીવને પહેલા સમયમાં હોય છે, અને તેનો નાશ સિદ્ધના જીવને બીજા સમયમાં થાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર સાથે સંબંધ થવા રૂપ જે અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ તેનો બીજા સમયમાં નાશ થાય છે. ૫૮

કોઈ શંકા કરે કે, એ અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું શું સિદ્ધને વિષે નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

न चैतत्तस्य भगवतः आकालं तथावस्थितेरिति ॥ ५९ ॥

મૂલાર્થ—સિદ્ધ ભગવંતને અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી, કારણ કે, યાવત્કાલ સુધી તેમનું તેમજ રહેવાપણું છે માટે. ૫૯.

વિશેષાર્થ—પાછલ કહેલ અર્થાંતર પ્રાપ્તિ થવારૂપ ઉત્સુકપણું તે સિદ્ધ ભગવંતને નથીજ, કારણ કે આગામી (આવતા) એવા સર્વકાલમાં તે ભગવંતને તેજરૂપે રહેવાપણું છે, માટે એટલે પ્રથમ સમયથી આરંભીને તે પ્રકારે પ્રથમ સમયમાં સમાપ્ત કરેલ પોતાના સર્વ કર્મ ક્ષય કરવારૂપ અર્થને સિદ્ધ કરી એક સમયની

ઉર્ધ્વગતિ કરીને લોકને અતે પોતાના સ્વરૂપમા રહેવાપણુ છે એજ પ્રકારે સદાકાળ રહેવા પણુ છે, એથી સિદ્ધના જીવને અર્થાતર આ-િતરૂપ ઉત્સુકપણુ નથી ૫૯

સદાકાલ (એકરૂપે) સ્વરૂપમા રહેવાપણુ છે, એ શાથી કહો છો ? તે કહે છે—

कर्मक्षयाविशेषादिति ॥ ६० ॥

મૂલાર્થ—કર્મ ક્ષય થવામા અવિશેષપણુ છે માટે. ૬૦

વિશેષાર્થ—સિદ્ધપણુ પામવાના પ્રથમ ક્ષણુને વિષે સર્વ પ્રકારે કર્મ ક્ષય થયા છે, તેનુ સર્વ ક્ષણોને વિષે એકરૂપપણુ છે, પણુ તેમા ભેદ નથી, તેથી સિદ્ધ ભગવતનુ સદાકાલ તેજરૂપે રહેવાપણું છે ૬૦

એમ થતા જે વાત સિદ્ધ થઇ તે કહે છે

इति निरुपमसुखसिद्धिरिति ॥ ६१ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે સિદ્ધ ભગવતને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ થઇ. ૬૧

વિશેષાર્થ—પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ઉત્સુકપણાની અત્યત નિવૃત્તિ થવાથી સિદ્ધના જીવોને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ થઇ, એમ શ્રદ્ધા કરવી ૬૧

હવે આ ગ્રથની સમાપ્તિ કરતા કહે છે

सद्ध्यानवन्हिना जीवो, दग्ध्वा कर्मेंधनं भुवि ।
सद्ब्रह्मादिपदैर्गीतं, स याति परमं पदम् ॥

મૂલાર્થ—આ મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે જીવ શુકલ ધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપી ઇંધણાને બાળી સુદર

એવા સદ્બ્રહ્મ વિગેરે પદથી શાસ્ત્રમાં ગાયેલા એવા પરમપદ (મોક્ષ)ને પામે છે. ૬૪

વિશેષાર્થ—મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે શુક્લધ્યાન લક્ષણુવાળા બળતા અગ્નિવડે ભવ્ય પ્રાણી ભવોપગ્રાહી કર્મરૂપ કાષ્ટનો નાશ કરી સુંદર એવા બ્રહ્મ, લોકાંત ઇત્યાદિ પદવડે કરીને કહેલા પરમપદને શુદ્ધ સાધુ ધર્મને આરાધન કરનારો જીવ પામે છે. ૬૫

કર્મ રહિત થયેલા સિદ્ધના જીવની ઉર્ધ્વગતિ કેમ હોય ? એવી શંકા કરવી નહીં, તે કહે છે—

पूर्वावेधवशादेव, तत्स्वभावत्वतस्तथा ।
अनंतवीर्ययुक्तत्वात्समयेनानुगुण्यतः ॥

મૂલાર્થ—પૂર્વની સંસારી અવસ્થાના ગમનના સંસ્કારને વશથી કર્મ રહિત થયા પછી પણ ઉર્ધ્વગમન કરે છે, એમ સંબંધ કરવો, વળી તેવી રીતના સ્વભાવપણાથી તેમજ અનંતવીર્યે યુકતપણાથી એક સમયે કરી સમશ્રેણિ આશ્રીને ઉર્ધ્વગમન કરી પરમપદને પામે છે. ૬૬

વિશેષાર્થ—પૂર્વ એટલે સંસારી અવસ્થાને વિષે જે ગમન કરવાનો આવેશ હતો, તેના વશથી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરી મોક્ષ પામે છે, તથા બંધનથી મુકાયેલા એરંડના બીજની પેઠે ઉંચા જવાના સ્વભાવને લઇને તેમજ અનંતવીર્યથી યુક્તપણાને લઇને એટલે અપાર સામર્થ્યથી યુક્તપણાને લઇને શૈલેશી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રીને સમશ્રેણિપણે એક સમયમાં પરમપદને જીવ પામે છે. એ ક્રિયાપદ પૂર્વના સુત્રમાંથી લેવું: ૬૬

स तत्र दुःखविरहादत्यंतसुखसंगतः ।
तिष्ठत्ययोगो योगींद्रवंद्यस्त्रिजगदीश्वरः ॥

મૂલાર્થ—તે સિદ્ધ ભગવાન તે મોક્ષને વિષે દુઃખના વિરહથી અત્યંત સુખમા મગ્ન થઇ યોગીંદ્ર પુરૂષોએ વંદન કરવા યોગ્ય, ત્રણ જગતના ઇશ્વર અને અયોગી થયા સતા રહે છે ૬૭

વિશેષાર્થ—દુઃખના વિરહથી એટલે શરીર તથા મન સંબધી કષ્ટનો નાશ થવાથી અને આત્યંતિક અને એકાંતિક એવા સુખ રૂપ સમુદ્રના મધ્યમા મગ્ન થઇ મન, વાણી અને કાયાના વ્યાપાર વડે રહિત થયેલા, યોગીંદ્ર પુરૂષોને વંદનીય બનેલા, તેથીજ ત્રણ જગતના ઇશ્વર એટલે દ્રવ્ય તથા ભાવ એ બંનેની અપેક્ષાએ સર્વ લોકના ઉપરના ભાગને વિષે વર્ત્તવાથી ત્રણ જગતના પરમેશ્વર થયેલા તે પૂર્વે કહેલા જીવ સિદ્ધિ ક્ષેત્રને વિષે સદા કાલ રહે છે ૬૭

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલ ધર્મબિંદુ પ્રકરણને વિષે વિશેષથી
તીર્થંકરપદ પામવાનું સ્વરૂપ તથા સિદ્ધસ્વરૂપ
કહેવારૂપ આઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો

